

Əzizə Cəfərzadə

Seçilmiş
əsərləri

II cild

**Xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor,
Əzizə Cəfərzadə (29 dekabr 1921 – 4 sentyabr 2003)**

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

II CİLD

**“Elm və təhsil”
Bakı-2021**

Redaktor:

S. Məmmədova

Texniki redaktor və korrektor: Fəxrəddin Məmmədov

Bədii tərtibat:

Maral Rəhmanzadə
Azərbaycanın xalq rəssamı

Naşir:

Turan İbrahimov

Əzizə Cəfərzadə. Seçilmiş əsərləri. II cild.

Bakı: "Elm və təhsil", 2021, 424 səh.

Yazıçı Əzizə Cəfərzadənin Şirvanda yaşayıb-yaratmış Azərbaycanın üç görkəmli sənətkarının həyatından bəhs edən trilogiya yazdığı oxuculara məlumdur. Trilogiyada "Vətənə qayıt" XVII əsrin sonu, XVIII əsrin əvvəllərində Nişat Şirvaninin, "Aləmdə səsim var mənim" XIX əsrin görkəmli maarifçi şairi Seyid Əzim Şirvaninin və "Yad et məni" adlı üçüncü hissədə isə XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan Abbas Səhhətin həyatı fonunda baş verən hadisələr qələmə alınmışdır.

Hazırda bu cildə oxuculara təqdim etdiyimiz "Vətənə qayıt" romanı həmin trilogiyanın birinci hissəsidir.

Əsər yeni çapa eyni adlı kitabın Bakı, "Gənclik", 1983 nəşri əsasında hazırlanmışdır.

4603000000
N-98-2021 qrifli nəşr

© Turan İbrahimov, 2021

VƏTƏNƏ QAYIT

(roman)

BEŞ QIZ İDİK...

Apardılar gülümü,
Sındırdılar belimi.
Gəl çıx dağlar başına,
Deyim dərdi-dilimi.

Çoxdan olmuş söhbətdi. Nəcəfin dörd, bəlkə də beş yaşı vardı. Bu yaşda uşaqların xatirəsində faciələr, gördüyü ağır günlər çox dərin iz buraxır, əbədi, unudulmaz olur. O, yuxudan sərasimə¹ oyandı. Həyətdə hay-küy var idi. Çığırtı-bağırtı aləmi başına götürmüşdü: kim isə ağlayır, kim isə çığırırdı. Kim isə kimə isə yalvarırdı. O yerindən qalxıb gözlərini ova-ova qapıya çıxdı...

Tanımadığı atlılar həyəti əhatə eləmişdi. Şahə qalxan atların dırnaqlarından qopan toz duman kimi hər yeri bürümüşdü. Bu toz dumanı içində xalası Gülnisə özünü atın dırnaqları altına atıb çırpınır, yerdə sürünürdü. Bibisi Suma, xalası qızı Gülşad qol-qola bağlı durmuşdu; hər ikisinin kə-

---

¹ Sərasimə – f. Hövlnak, qorxu içində.

lağayısı başından açılmış, boynuna düşmüş, hörükləri çözü-lüb pərişan-pərişan dağılmışdı. Yaş yanaqlarından süzül-dükcə, toz basmış üzlərində cığırılar açırdı. Qəribədir ki, sonralar illər keçməsinə baxmayaraq, Nəcəf, yanaqlardan süzülən bu göz yaşlarını, onların açdığı tozlu cığırılarını unut-mamışdı.

Bir az keçdi... Həyətdə ağlaşan başqa arvadlara əhəmiy-yət verməyən atlılar buraya daha üç cavan qız da gətirdilər. Bunlar da Suma ilə Gülşadın bağlandığı sicimlə bağlandı. Beş qız, beş sona bir qatara düzüldü. Sicimin ucunu atlılar-dan birinə verdilər, at şahə qalxıb darvazadan aralandı... Qızlar dartındılar, başlarını qabağa əydilər, saçları saçaqlı söyüdü arx üstünə tökülmüş budaqları kimi aşağı səpə-ləndi. Sicim biləklərində yer eləyincə, qızlar da atın dalınca getməyə başladılar. Həyətdəkilərin naləsi ərsə dayandı; yal-nız bu zaman Nəcəf qışqırıb ağladı. Anası Şərəfnisə onun səsinə eşidincə ağı üstünə gəldi. — Yox, yox, ağı başından uçdu: “İlahi, bu zalımlar balamı görərlər, Onu da apararlar... Səlim ağanın oğlu təki... Gözüm dünyadan çəkilər. Dəli-di-vanə olaram. Səlim ağanın arvadı Hadiyəbanu kimi!” — de-yə düşündü və cəld uşağa tərəf atıldı, balağına büküb gizlə-di, xısın-xısın pıçıldadı: “Ağlama, başuva dönüm, ağlama, canım-ciyərim, ağlama. Görmürsən div gəlib, qulyabanı gə-lib bibüvvü, xalon qızını apardı, səni də aparar! Ağlama, de-yirəm ağlama, axı!..” Uşaq səsinə xırıp kəsdi.

Birdən atların ardınca sürülən qızların başı üzərindən bir şikəstə, bir yanıqlı nalə ucaldı:

Apardı tatar məni,
Qul elər, satar məni,
Vəfalı dostum olsa,
Axtarar tapar məni hey!..

Kim deyirdi bu bayatını? Köhlən dalınca sürülən Gülşadınımı səsi idi, ardınca ağlar qalan analarınımı naləsi idi? Gözəllik aşiqi Sevgili qarının nifrinimi idi bu? Niyə axtaraq! Şirvanda hər bir ana şairdir, bayatı qoşur, ağı deyir, layla çalır... Hər halda bayatı bütün meydanda olanların başı üstündə amansız həqiqətin dili ilə səsləndi, aləmə yayıldı. Osman bəy qamçısını qarşısına yaylıq atmaq istəyən Sevgili qarının təpəsinə endirdi. Sevgili nənə yıxıldı... At dırnaqlarından, əsir ayaqları altından qopan toz, qarının başına kül kimi ələndi... Qarı yerdən durdu, qərribə bir cəldlik, möcüzəli bir əzəmətlə qalxdı!.. Qəfildən Sevgili qarının gözlərinin yaşı da qurudu. Təkcə basqınçılardan başqa bütün meydana da adamlar məğrur insan olan Sevgili qarını yaxşı tanıyırdılar. Odur ki, Sevgili nənənin taleyi üçün qorxan ürəklərdən ani bir ah qopdu. Sevgili qarı əllərini belinə vurub, mücəssmə kimi dayanmışdı:

— Ey, adı Osman, özü nadan adam! Sən mənə yox, anana əl qalxızdın. Yüz desən də inanmaram, səni ana doğmayıb, yalquzaqdan törəməsən... Apar, apar .. Elimin lənəti də dalınca getsin!.. Mən hələ çox Gülşadlar, Sumalar, Qərənfilər doğacam...

— Sən qurumuş kötüksən, qarı! Adil xan Gərayın igidləri də sənin bətnində bala göyərdə bilməz!.. Get, bu gün müqəddəs cümə günüdür, qılncımı sənın qanına bulamaq istə-

mirəm...

Qarı heç aldırmadı, kin-küdurət tökülən gözlərini düşməməyə dikdi:

— Cümə sənə xəsm¹ olsun!.. Sən mənə qorxundan əl qaldıra bilməzsən... Ayaqlarının altındakı yer də yanır, lənətə gələsən! Tez sürün bu diyardan, yoxsa öz başını da qoyub gedəcəksən!..

Basqın qəfil başlanmışdı. Vaxt tapıb gizlənə bilməyənlər ələ keçir, yesir karvanına qatılırdı. Evlərdə, zağaların dərinliyində şivən qopmuşdu. Qızını, gəlinini müdafiəyə qalxışan qocalar yerindəcə qılıncdan keçirilirdi. Səkilərin üstündə mor zoğalı, tozlu-torpaqlı qan izləri görünür, qan su yerinə axırdı. Həyətlərdən çəkilib aparılan gəlin və qızların naləsi ərsə dayanmışdı. Əllər göylərə ucalıb imdad istəyirdi. Bir gün deyil, beş gün deyil, bir il deyil, beş il deyil... İnsanlar öz taleyindən nigaran, gözlər övlad gözəlliyinə düşmən idi... Balaları gözəl böyüyən ailələrin təşvişi aramsız idi: bu gözəllik onları fərəhləndirmir, qorxudurdu. Atalar qız övladın yediyini hədər sayır, analar çalışırdı ki, balası heç olmasa, ata evində xoş gün görsün... Kim bilir, hara sürüləcək, hansı məmləkətə düşəcək.

Bütün ürəkləri, beyinləri məhz bu suallar məşğul edir, məşum hücum xəbərini eşitcək balalarını zağalara çəkirdilər. Elə bil analar ley görmüş toyuq, balalar leydən ürkmüş cücə idilər. Kənd və şəhərlərin adlı-sanlı cavanları qəhrəmanlığa doğru gedən cıdırı seçmiş, yurdlar, uluslar sahibsiz qalmışdı. Cavan gəlinlər tək yatır, adətən qoşa qoyduqları,

---

¹ Xəsm – düşmən

indi biri boş qalmış balısa həsrətlə baxırdılar. Analar oğul dərdi ilə nalan-giryan dolanırdılar:

Əzizim, ayrı düşdüm,
Sağ idim, sayrı düşdüm,
Gül əkən yovuğ düşər,
Mən əkdim — ayrı düşdüm. —

deyə göylərə əl qaldırıb, yağıya nifrət yağdırırdılar. Göydəki günəş də dərddən yanıb qaralmış, boğulmuş, paxır misə çevrilmişdi. Ətrafındakı qalaq buludlara elə bil qan çilənmişdi. Ağsaqqal babalar oğul və nəvə dərdi ilə dərindən ah çəkir: “Görən məni son axirət evimə çiyində kim aparacaq, gözlərimi kim qapayacaq, üzümü torpağa qoyanda təlqini mi kim verəcək?” deyə düşünürdülər.

Nər oğlu nər oğullar Bəzz yolunu, Çənlibel yolunu seçmişdilər. Hər gün, hər saat ağızlarda cürbəcür xəbərlər dolayırdı. Kimi deyirdi, dünən qaçaqları halaylayıb qırıblar; heç bir saat keçməmiş məlum olurdu ki, basılıb qırılan filan paşanın dəstəsiymiş. Bir başqası xəbər gətirirdi ki, dünən gecə filan igidi ağaca bağlayıb, sonra da xəncərlə xingal kimi doğrayıblar. Səhər xəbər çıxırdı ki, doğranan bizim igid deyilmiş, yağların adlı bir sərəsgəri¹ imiş. Üçüncüsü deyirdi ki, iki gün irəli Hasan paşa Çənlibelə bənzər dağlara yol tapıb, igidləri qırıblar. Heç bir an ötməmiş məlum olurdu ki, əksinə Koroğlu nəsilli bir igid özü Şirək düzündə Hasan paşanı da, Cəfər paşanı da bir-birinə qatıb, yağıdan el namusu

---

¹ Sərəsgər – f.-ə. Qoşun başçısı, baş komandan.

üçün öc alıb. Aşıq da sazı sinəsinə basıb Koroğlu dilindən deyirdi:

Yığışsa məxluqat, qurulsa məhşər,
İsrafil surunu çala qoymaram.
Çəkərəm qılıncı, girrəm meydana,
Bu qisası Rüstəm-Zala qoymaram.

Adamların ürəyinə ümid dolur, qarılar, qocalar “biz belə nəsilənək, bizim qisasımız bu dünyadadı, o biri dünyaya qoymarıq. Zəhmət çəkib, əbəs yerə nə oğlu nə oğul böyütməmişik ki!”

...Bu dəfə də hücum qəfil oldu. El arasında öz təmizliyi, namus əsiri olması ilə tanınmış Sürəyya xanım bu vaxt çay qırağında paltar yuyurdu. Əri çoxdan, lap çoxdan baş vermiş basqınlardan birində güdaza getmişdi. Sürəyya xanım bircə qızı Nisə bəyimi tək böyütmüşdü. Nisə bəyim, ana qanadı altında yağ içində böyrək kimi bəslənmişdi. Zamanın qorxuları içində atasından xeyli var-dövlət irs qalmış Sürəyya xanım qızına heç bir şeydən korluq verməmişdi. Bütün həyatı bu qıza bağlı idi. Ərinin həlakından sonra istəyənlərə getməmiş, balasını ögey atalı eləməmişdi. Basqının sədasını eşidən kimi hər ikisi paltarları çay qırağında atıb hövlnək evə qaçdılar. Yol boyu vanəfsa¹ səsi onları qamçı kimi qovurdu. Artıq evlərin çoxu alışıb yanırdı. Qətlü qarət başlanmışdı. Yağılar evlərdən əllərinə keçən dəyərli şeyləri çıxaran kimi, bir kibritə bənd quru pərdilərə, nizə ucuna ke-

---

¹ Vanəfsa – ə. Fəryad, qışqırıq.

çirilmiş lopalardan od vururdular.

Sürəyya xanım qapılarına çatanacan bircə qayğı ilə narahat idi: yol üstündə Nisə bəyim yağıya ürcah olmasın. “Qızı əlimdən alarlar. İlahi, küllüyüm təpeycən olar, neynəyim, Allah, hara üz tutum? Mədəd, yarəbim, özün kömək ol... Bircə balamı yad ellərə qismət eləmə”. Evləri mərhum Abduləligillə qonşu idi. Çataçatda qiyamət qopduğunu, İsrafil surunun çalındığını zənn etdi. Ayaq saxladılar. Burdan o yana onların evi idi. Döngəni keçən kimi evlərinin qarət olunduğunu, od tutub yandığını gördülər. Ev elə zəbanə çəkirdi ki, elə bil cəhənnəmi kamına çəkən əjdaha odlu nəfəsini çölə verən dəm idi. Hayıfsılanmağa macal tapmadılar. Abduləligilin həyatında şivən idi. Qapının o tay bu tayında Gəray xanla Osman bəyin nəfərləri atlı-piyada durmuşdular. Sürəyya xanım evin tutuşmaqda olan hasarına söykənib, nə olduğunu seyr edirdi. Birdən əl-qolu bağlı beş qızın at yedəyində sürüldüyünü görəndə huşu başından çıxdı. “Necə? Mənim bircəm, Nisə bəyimim də bu günə qalacaq? Yox, ölüm yaxşıdı!!!” Qərar ani verildi:

— Gəl, gəl, bala, yad ellərə yesir gedincən, yağı əlinə əsir düşüncən... namusu əllərdə qalmaqdansa, ölmək yaxşıdı.

Hər bir şeydə anasına sözsüz inanıb, itaət edən Nisə bəyim də qorxudan əsir, ölümü əsarətə tərcih edirdi. Amma həyat... Gənclik... qız bir an duruxan kimi oldu, həsrət gözləri kimi isə axtardı, dörd ətrafına baxındı, qarılardan, köməksiz füqərə arvadlarından və tamamilə gücdən düşmüş qoca kişilərdən başqa ətrafda bir xilaskar görmədi. Ana bu ani tərəddüdü qorxaqlıq saydı:

— Necə? Görmürsən, indicə başımızın üstünü alacaq-

lar?! Gəl-gəl, bala, qürbət ellərdə, yağ! əlində qalmaqdansa, öz evimizin içində yanıb kül olmaq məsləhətdi...

Bu sözlərlə ana, balasının əlindən tutub banı uçmaqda olan evin içərisinə girdi. Səsləri, cıqırıtları belə çıxmadı. Elə zənn etmişdilər onları görən, duyan olmayıb. Amma geri qalan qarətçilərdən bir neçəsi və hələ də düşmən qabağında dimdik dayanmış Sevgili qarı faciəni görmüşdü. Hamı əvvəl elə bilmişdi ki, ana ilə bala yanan evə nə isə bir şey çıxarmaq üçün giriblər. Lakin saniyələr ötür, onlar çıxmaq bilmirdilər. Alov isə evi büsbütün bürümüşdü. Sevgili qarı qərribə bir həyəcanla kükrədi, bağırdı:

— Yaxşı bax, əli qanlı yağ! Analar öz balalarının namusunu sizdən belə də qoruya bilir!.. Yaxşı bax!!!

Qarətçilər məsələni anlayıb, faciənin doğurduğu dəhşətli bir qorxu içində, getdikcə coşmaqda olan kütlələrin qəzəbindən uzaqlaşdılar.

Arvadların hamısı müdhiş bir qəzəblə mat qalıb, zəbanə çəkən evə tamaşa edirdilər. Birdən Sevgili nənə iki qat bükülüb əllərilə başına çırpdı:

— Vayy!! Evin dağılsın, qapın çırpılsın, yağ! yurdu it-sin, qanlı torpağın Suraxanıya daşınsın, düşmən!.. Sürəyya bədbəxt, vayy! Aaz, aazz ehey!.. Ay el, ay oba, köməyə gəlin, köməyə gəlin!..

Əli güyüm tutan, sənək, sovça, sərnici tutan hamı öz dər-dini unudub, Sürəyyanı və Nisə bəyimi xilas etməyə cumdu. Amma evin üstünə bir qaşiq su tökməyə macal tapmadılar. Pərdilər davam gətirmədi, evin banı uçdu... Hər şey də bitib qurtardı... Qablar dolu qaldı... Gözlərdən leysan

yağdı... Ürəklərdən gizli bir ənin¹ keçdi, sızıltıya, elin görünməmiş faciələrindən birini ifadə edən ağıya çevrildi, Sevgili qarının dili, deyişi ilə göylərə sovruldu:

Sarı sarını tutsun,
Boya sarını tutsun,
Sən fələyə neynəmişdin, gəlin,
Ahın Tarını² tutsun!!! heyyy!..

— Ay ellər, ay obalar, yurdu dağılmış gəlinlər, balası ye-sir gedən analar, sizə canım qurban, heyy!..

İndicə, gözləri qabağında baş vermiş fəlakət qarşısında namusu üçün, əllərə keçməməkçün dirigözlü özünü oda atanlar önündə sağ qalanların dərdi dərmi idi?!

...Ailədə ona “bayatı qoşan Gülşad”, bəzən də sadəcə “bayatıcı Gülşad” deyərdilər. Qız hər şeyə bir bayatı qoşardı. Sinəsindən gələn səsi və təbi kimi, siması da gözəl idi. Dağlarımızın quzeyində qarımış qar təki ağ bədəni, göllərimizin bəzəyi quların — sonaların boğazı kimi uca gərdəni var idi. Sevgili qarı deyərdi ki, “qızın boğazının dərisi elə ağ, elə nazikdi ki, su içəndə gərdənindən keçməyi də görünür”. Gülşadın köşək gözlərinə bənzəyən iri gözləri gəndən baxanı, yol keçəni yolundan eləyirdi. Danışmağa başladımı, yaz ətirli qızılgülə bənzəyən dodaqlarından bal damırdı, görəndə deyirdi: “Hardasan, a bunun yarı bəxtəvər? Yeməyəsən, içməyəsən elə buna tamaşa eləyəsən, danışığına qulaq asa-

---

¹ Ənin – ə. İnləmə, zarıltı

² Tarı – d. Tanrı, Allah.

san". Amma naqolay zəmanədə dünyaya gəlib ərsəyə çatmışdı. Zəmanə Gülşad zəmanəsi deyildi... Atalar, analar Gülşad kimi qızlarını gecə ayazdan, gündüz güneydən sonalayar, yad göz, yağı nəfəsi toxunmasın deyə qızları az qala zağalarda gizlədərtilər. Gah İran səmtindən qızılbaşlar, gah osmanlı tərəfindən paşalar, gah Kırımdan Gəraylar bu zağaların yolunu tapır, qiymətli xəzinələrə bənzətdikləri qızları çölə çəkib çıxarır, diyarbədiyar aparır, Misirdə xəlifə saraylarına, osmanlıda paşa iqamətgahlarına, İranda dərbara¹, Bağçasarayda xan kaşanələrinə satır, töhfə aparırdılar.

Gülşad belələrindən idi. Amma Gülşad bir az başqa cür idi. Onun təbi vardı, o dərdlərini rəvan-rəvan axan misralara düzüb ağı kimi, bayatı kimi, layla kimi oxuyurdu. Yola çıxandan sonra arabir Suma ona deyirdi:

— Heç olmasa sən dərdlərini deyə bilirsən, yüngülləyir-sən. Mən talesiz isə dilsizəm. Dil olub Tarıma da yovuncuya bilmirəm... Mənim dərdlərimdən də de, Gülşad!..

— Elə bu dərd hamımızinkı deyil? Bir də zətən demiş nə olacaq?

Şaftalıyam, kalam mən,
Dilim yoxdu, lalam mən,
Qərib ölkə, yad ellər,
Çətin ki, sağ qalam mən...

Sumanın gözləri yaşardı, bir də məgər son beş-altı gündə bu gözlərin heç quruduğu olmuşdumu ki?!

---

¹ Dərbar – f. Padşah sarayı.

— Dilinə, ağzına qurban olum, Gülşad, nə dedin dərdimi? Allah vəsilə sala, heç olmasa, hara düşsək bir yerə düşək, birgə olaq...

Gülşad dizlərini qucaqlayıb oturmuşdu; bir-birinə qarasicimlə çataqlı əlləri dizlərini zorla daraqlamışdı. Dərindən köksünü ötürdü:

— Hələ əsil dərdimiz daldadı... Əsil bələmiz qabaqdadı...

Qızlar qurddan ürkmüş quzular kimi bir-birinə sığınmış, boyunlarını çiynlərinə çəkib oturmuşdular. Uzun yol ürəklərini üzmüşdü. Ağ biləklərdə sicim islahat qoymamışdı. Gül yarpağı tək zərif ayaqları tikan, daş-kəsək dağıtmışdı. Əyinlərindəki paltarlar yer-yerdən şırımlanmışdı. Bulud zülflər kol-kol olmuşdu.

***

Karvan sübhün gözü açılanda qalxırdı. Bəzirganbaşı Hacı Şahalı canını dişinə tutub karvanı qaldırır, sonra da adamları tələsdirirdi. Sarbanı dilə çəkib, mənzilləri yovuşladır, gəmi ayağına çatmaq və yesir aparan Osman bəydən tələsik ayrılmaq istəyirdi. Buna baxmayaraq karvan çox ağır gedirdi. Səhra ucsuz-bucaqsızdı. Şirvan düzü, sonun nə qədər uzaqda olsa, bir elə yaxşıdı, Şirvan düzü, qurtarma, Allah eşqinə! Sən qurtarsan, Şirvan düzü, vətən torpağı qurtarar... Yad ellərə, qərib ölkələrə qədəm basarıq. Amandı, nələmizi eşit, Şirvan düzü!..

Amma dünyada hər şeyin bir sonu var... Şirvan düzü də bitib-qurtaracaq idi. İndilik isə karvan ağır-ağır irəliləyirdi... Sarban əzab çəkirdi. Əsir karvanı da ona qoşulmuşdu. Bəzirganbaşı Hacı Şahalı yaman qayğılı idi. "Oğlanların dərdi

heç olmasa kişi dərdidi, bəs bu qızlar, bu zənən bədbəxtləri hara götürüb aparırlar... Bunların da axı bir yiyəsi, ata-anası var... Gözü yollarda qalanı var... Bunları evlərindən, ana qoynundan qoparıb aparmaq Allaha xoş gedərmidi? Bu da müsəlman əqidəsidi? Belə də müsəlmançılıq olar? Bunlar kafirdən də pisdi. Hələ özlərini müsəlman, qan qardaşı, din qardaşı adlandırırlar... Bəs əgər Məhəmmədin dininə qailidilərsə, axı mollaların deməyinə görə peyğəmbər sələvatullah qul azad eləməyi ən vacib əməllərdən, savab işlərdən biri sayıb”.

O, bir neçə dəfə Osman bəyə yanaşib qızların vəziyyətini anlatmış, onları dəvələrə mindirməyə izin istəmişdi. Lakin belə olduqda əsirin əllərini açmaq lazım idi, Osman bəy isə buna razı ola bilmirdi. O qorxurdu ki, qızlar qaça bilər, özlərinə qəsd edə, ya da yerlilər imkan tapıb onları qaçırdı.

Əsir dəstəsi böyük idi. Bunlara qismən yaxşı qulluq eləyirdilər. Axı Dərsədət¹, Şam, Hələb, Bağdad yolu getməli olan bu əsirlərin çoxu heç də müharibədə alınmamışdı. Bunlar adi sənətkarlar, daşyonanlar, həkkak²lar, zərgərlər, misgərlər, sərraclər³, əsləhə ustaları, xəttatlar, nəhayət, şair və alimlər idi. Köçürülürdülər. Uzaq ölkələrdə saraylar, məclislər yaraşığı, ellər bəzəyi olacaqdılar. Şirvanın gözə

---

¹ Dərsədət (Sədət qapısı) İstanbul və ya o zamankı təbirlə Qüstəntəniyyəyə verilən ləqəbdir. Şəhərlərə belə dəbdəbəli ləqəblər vermək Şərqdə adi hal idi. Bağdad — Darussəlam, Tbilisi (Tiflis) — Darüssürur, Ərdəbil — Darül-irşad və s. adlanırdı.

² Həkkak – ə. Metal və s. üzərində yazı, şəkil, nəqşlər çəkən usta, oymaçı.

³ Sərrac – ə. Yəhər və s. qoşqu ləvazimatı düzəldib satan usta.

görünən adamlarının, ziyalılarının dərbədər düşməsi, diyar-diyar dağılması tarixi hələ çoxdan başlayıb. Başqa diyarda dünyaya səs salan əsərlər yazacaqdılar, uzun əsrlər keçsə də, ziyarətinə yığın-yığın, axın-axın tamaşaçı gələn binalar inşa edəcəkdilər... Başqa bir xalqın, başqa bir ölkənin şairi, rəssamı, xəttatı kimi tanınacaqdılar... Amma doğma vətənin adını, məhəbbətini unutmayacaq, zalım hökmdarlara sənadan¹ sonra yaratdıqları ölməz əsərin harasında, lap sonunda, gözlərdən iraq yerdə, xırdaca bir xətt ilə adlarının dalınca bir “Şirvani” sözü yazacaq, bununla da əsillərini itirməyib, gələcək nəsillərə bildirəcəklər. Bu sonra olacaq, indi isə əsir karvanı irəliləyirdi...

Yayın axır ayları idi. Göydən bölük-bölük durna qatarı uçurdu. Ta qədimdən bəri azadlıq rəmzi olan bu quşlar Gülşadın şair qəlbini dilləndirirdi. Qız uzaq-uzaq ölkələrə getsə də, ilkin yuva bağladıkları diyara qayıdan durnalara həsədlə baxırdı. Qız yol getdikcə qabağa dartılan biləklərindeki ağrını daha duymurdu. Sicimlər biləklərin dərisini döyənək etmişdi. Qız pərişan, dağınıq saçlı başını göylərə qaldırıb, firuzəyi ənginliklərdə uçan durnaların qatarını izləyir, yesir qızların dərini kağız olmadığından yaddaşının və rəqlərinə qazır, həkk edirdi:

Göydən gedən bölgü-bölgü durnalar,
Bizdən salam olsun əcəm elinə...
Yaşıl geymiş sarı telli durnalar,
Bizdən salam olsun əcəm elinə.

---

¹ Səna – ə. Tərif, mədh.

Bizi aparırlar tatar xanına,
Fitva verdilər yesirin qanına...
...Beş qız idik bu arada, bu yerdə,
Ya İlahi, dərman elə bu dərdə,

Canım durna, hər vətəndə, hər eldə
Bizdən salam olsun əcəm elinə.
...Bizi ayırdılar ata-anadan,
Ya Rəbbim, sən qurtar bu qəmxanadan...

Bu hələ bitmiş mənzumə deyil, onun ayrı-ayrı misraları, beytləri idi. Bu şeir çox sonra, əsir qızlar Şam, Hələb, Misir, İstanbul kimi şəhərləri dolaşib, doğma diyardan əlləri üzüləndə tamamlanacaq. İllər keçəcək, “Təsnifi-Gülşad” sarbanların, bəzirganların və səyyahların dilinə düşüb vətən torpağına gələcək, analar göz yaşı içində bu mənzuməni dinləyəcək, atalar onu dahi şairlərin bərcəstə¹, şah beytləri ilə yanaşı cünglərə² salacaq və gələcək nəsillər üçün yadigar qoyacaqlar. Bəli, qoy olsun. Axı biz sələflərimizin çəkdiyi məşəqqətləri bilməliydik. Biz bu əzab və işgəncələrin tarixçəsini elə-belə mənzumələrdən öyrəndik.

...Karvan irəliləyir, vətən torpağının səddinə çatmağa az qalıb. Qızlar karvançılardan eşidirlər, bilirlər ki, canına qurban olduğum vətən torpağına sabah da olmasa, birisi gün çeşt³ vaxtı vida edəcəklər. “Amandır, vətən torpağı, uzan-

---

¹ Bərcəstə – ə. Görkəmli.

² Cüng – f. Şairlərin seçmə əsərləri toplusu.

³ Çəşt – d. Şəhərlə günorta arasında vaxt, saat 10-11 arası.

dıqca uzan, qurtarmaq bilmə! Bizi yad ellərə buraxma. Yesir
rin göz yaşına, qanına bais olanları günəşin amansız atəşi,
xəzrinin dəli hayqırtısı ilə yax, qovur, məhv elə! Bizi azad
elə bu müsibətdən, İlahi! Yox, əgər Allah istəsəydi, biz heç
bu günə düşməzdik. İmamların övladları kimi Şama əsir
getməzdik. Görünür, Allah özü istəyib. Şühədalar¹ kimi bizi
də zalımlar əlinə əsir salıb. Ey Allah, əgər sənin dərgahında
bir günah işləmişiksə, öldür bizi! Qoy bədənimizi vətən tor-
pağında dəfn etsinlər, cismimiz vətən torpağındakı
qurd-quşa, cücülərə qismət olsun. Özgə diyara gedib sağ
qalmaqdansa, vətən torpağında, qoy elə lap mərzində² ölüb
dəfn edilək. Eşit nalələrimizi, İlahi!”

Göylər, bircə parça da bulud olmayan göylər susur, Gül-
şadın yalvarışlarına cavab vermirdi.

Karvan gedirdi... Dəvələr ağır-ağır irəliləyir, arabir yol
kənarında bitən bir tutam tikanlı qarağanı qoparıb, qalın lök
dodaqlarını sallayaraq kövşəyir, təmkin və vüqarını pozma-
dan köksünü qabağa verib gedirdi.

Atlılar qızğın atların cilovunu güclə çəkib saxlaşdırır,
karvan ayağı, dəvə ayağı ilə sürməyə çalışır, buna nail ol-
madıqda hərdən cilovu boşaldır, çapır, karvandan xeyli
uzaqlaşır, sonra da yenidən yüyəni çəkib karvanın yetişmə-
sini gözləyirdi. Müvəqqəti dayanacaq üçün bir bulaq başı,
ağac kölgəsi, qaya daldası axtarıb tapır, məhz burada din-
cəlməyin münasib olduğunu nəzərə alaraq atdan düşür,
əl-üzünün toz-torpağını bulaqda yuyub təmizlənirdilər.

---

¹ Şühəda – ə. Şəhidlər.

² Mərz – f. Sərhəd.

Hacı Şahalı hərdənbir gözəl səsi ilə karvandakıların rəğbətini qazanmış sövdəgərlərdən birinə yanaşib deyirdi:

— Əlislam, gəlsənə bir ağız deyəsən. Lap ürəyimiz qubar bağladı.

Əlislam adlandırılan cavan sövdəgər gözləri ilə Osman bəyi, sonra da yesirləri göstərib deyirdi:

— Hacı ağa, vallah, heç ürəyim gəlmir. Keçənlərə baxma. Məni məzur tut. Bacara bilməyəcəyəm. O irəliki səfərlərdə özümüz idik, yanımızca da bir elə bədbəxt sürünmürdü...

— Düz deyirsən, — deyə Hacı Şahalı dərindən köksünü ötürdü: — Vallah, yamanca işə düşdük. Kömək də eləyə bilmirik...

Karvan ağır-ağır irəliləyirdisə də, göylər qızların fəryadını eşitmir, sərhəd yaxınlaşır, qızların dərdi birə-beş artırdı.

Karvan irəlilədikcə saçları pəjmürdə, qolları bağlı, başları dala qanrılmış, qoşa çataqlı əlləri irəli dartılan qızlar da irəliləyirdi. Dərdim böyükdür, dostlar, deyə bilmirəm! Bu yerdə Tufarqanlı Abbas gərəkdir ki, fəryadımı sazın nəvalarına qarışdırsın, el ilhamlı dili ilə hüznümü dünyaya bildirsin, səmavata¹ ün salsın, kürreyi-ərzə car çəksin:

Ay həzərat, gedənə bax, gedənə,
Məni gözü yaşlı qoyub, yar gedər.
Yüklənibdi, qəflə, qatır, barxana,
Elə bildim külli-aləm var gedər...

---

¹ Səmavat (səməvət) – ə. Səmalar, göylər.

Əsir karvanı irəliləyirdi.

MİSGƏR ŞAGİRDİ

Şərəfnisə yuxudan oyananda dan yeri təzəcə ağarmışdı. Arvad əvvəlcə həyətdəki ocağı qaladı, sonra da ailənin da-yağı Mərcan inəyi sağmağa: “Nənəm, nənəm, nənəm...” — deyə mızıldamağa başladı. Buzovun təzəcə eydirdiyi əm-cəklər Şərəfnisənin əlində mum kimi yumşalmışdı, qadın öz mehribanlıq, nəvaziş yağan səsilə aram-aram sağıcının əzəli mahnısını mızıldandıqca inək, elə bil ki, xoşallanır, bir an əvvəl qısdığı, balası üçün qorumaq istədiyi südü buraxırdı.

Şərəfnisə südü sağıb qalxdı, buzovu inəyin altına buraxdı. Axşamdan ac qalmış, bir az əvvəl ağzı azacıq dadlanıb iştahı açılmış buzov anasının əmcəyinə soxuldu, arabir dürtmələyə-dürtmələyə əmməyə başladı. Buzov dürtmələdikcə inək heç bir şeyə əhəmiyyət vermədən, təpik-zad atmadan ayaqlarını daha da aralı qoyub balasının rahat əmə bilməsi üçün səbirlə dözürdü. Eyni zamanda gözlərini buzovdan, qapı çəpərindən yuxarı, uzaqlara, göy tər otların ətrini duyduğu yaşıl yamaqlara zilləmişdi.

Şərəfnisə südü sərnəcdən qulplu qazana süzdü və qazanı ocağın üstünə qoydu. Yalnız bundan sonra içəri girib oğlunu oymatmağa başladı.

Çiy kərpicdən tikilmiş ikiotaqlı ev yerdən kürsülü bir bina idi. Vaxtilə böyük həvəs və maraqla tikilib bəzədildiyi anlaşıldı. Yaraşqlı taxçaları, camaxadanları, həyətdə açılan pəncərəsi vardı. Həyətdəki kölgəli ağacları, əlvan güllü bağçası gözəl idi. Camaxadan indi boş görünsə də, vaxtilə

dolu olduğu və məhz dolu qalmaq üçün tikildiyi anlaşıldı. Taxçaların və camaxadanın üstünə qıyqac-qıyqac qıyılıb tikilmiş rəngin pərdəbaşıqları asılmışdı. Vaxtilə yorğan-döşək və xalı-xalça yığılan camaxadana indi qərribə laylar düzülmüşdü. Görünür, yorğan-döşək, xalı-xalça hara isə “əridicə” arvad, dərini düşməni bilməsin deyər, tədbir görmüş, qalın taxta parçalarına əlinə keçən köhnə-külədən sarıyıb, yorğansayağı yük yerinə yığmışdı. Elə də səliqə ilə düzmüşdü ki, əl vurmasaydın bilməzdin. El içində “şapallaqla üz qızardır” məsələni bəlkə də elə Şərəfnisə kimi insanlar haqqında deyiblər.

Evin arxa divarı boyu uzanan ləməyə də diqqət edən olsaydı, məhz həmin vəziyyəti görərdi. Burada bir dənə də əcərli kasa-boşqab yox idi. Qabların çoxusu yumurta sarısı qarışığı ilə Şərəfnisənin bir özü, bir də Allahı bildiyi üsulla pincənib, əvvəlki görkəminə “salınmışdı”. On il əvvəl çapqın-talanda evi zir-zəbər olmuşdu. Elə bədbəxtəri Abduləli də onda əlindən getmiş, ailə başçısı qalmışdı. “Kişisiz evin çırağı da ölgün yanar” — deyər Şərəfnisə düşündü. O indi balaca Nəcəfdən evə kişi yetişdirmək, ömrünün-gününün son çağlarını bəzəmək, evinin işığını gücləndirmək istəyirdi.

— Nəcəf, bala, dur görüm, vaxtdı, dərini ürəyimə...

On-on bir yaşında olsa da çox çəlimsiz görünən Nəcəf, yuxulu-yuxulu mızıldandı:

— Qoy bir az da yatım, məmə...

— Məmə sənə qurban olsun, bala, mənim kişi balam, dur görüm. Ustanın acığı tutar, gec getsən... Dur, başına dönüm, dur, evimin yaraşığı, di dur axı... başım sənə qarışar, süd daşar...

Bu sözlərlə arvad yarıyuxulu uşağı yataqda qoyub cəld həyətə cumdu. Ocağın üstünə əyilib qazana baxdı. Südün üzü köpüklənib qalxmışdı. Ocağın üstündə, evin kəllə divarına çöldən mıxlanmış asmalıqdan¹ özünün toxuduğu yun “qazanqapanları” götürdü və qazanı qaldırdı. Su dolu dəhmərdəni ocağın üstünə qoydu. Otağa girdi, oğlu yarıyuxulu olduğu halda yatağının içindəcə geyinirdi. Arvadın ürəyi oycalandı: “Şükür sənə, a gözə görünməz Tanrı, çox şükür, min şükür!.. Atasını əlindən aldılar, heç olmasa, özünüsə bu qədər çəlimsiz yaratmayaydın. Adam baxanda az qalır kəffərə versin, iraq-iraq bilmirsən dünən ölüb, ya bu gün. Ayaq üstə qırxı çıxıb. Adam heç işə-gücə də qıymır aparsın. Çarəm nədi? Ustaya on yaşındadı, dedim, inanmadı. Dedi: “Bacı, Abduləli dadaşın xətrəsinə götürürəm. Amma heç gözüm su içmir...”

Ucadan isə Nəcəfi həvəsləndirməyə çalışdı:

— İndi balama süd də verəcəm, hələ desən bardaqda bir az bəkməzim var, ondan da verəcəm... Di dur, ağrın ürəyimə...

Nəcəf artıq tamamilə ayılmışdı. Bir neçə gün idi ki, misgər Məşədi Haşım ustanın yanına gedib misgərlik öyrənməyə başlamışdı. Əlbəttə, hələ özü heç bir iş görməmişdi. Anası demişkən elə “şunu götür, şunu qoy” eləmiş, ustaya lazım olan şeyləri əl altına qoymuş, çayçıdan çay, pitiçidən piti gətirmiş, sonra da qabları yaxındakı arxda yumuşdu, vəssalam. Amma bununla belə özünün nə isə bir iş görməyə baş-

---

¹ Qasıq, kəfkir, çömçə qoyulmaq üçün xüsusi “gözləri” olan torba kimi bir şey.

ladığı, “kişi olmağı” oğlanı xeyli həvəsləndirmişdi. Çəlimsiz olmasına baxmayaraq Nəcəf yaşıdlarından xeyli ağıllı, düşüncəli, qayğıkeş uşaq idi. Anasının “düşməyə kam olmaq üçün” nələr etdiyini, nə əzablar çəkdiyini görür, çox sıxılırdı. O tələsirdi, tələsirdi ki, tez böyüsün, bir işin qulpundan yapışsın, anasının zəhmətini azaltsın, ayağını “dəlləzən bazarından” yığıb qurtarsın.

Ana isə deyirdi:

— Qatıq da çalacam, hələ balam gələndə bəlkə dovğa da bişirəcəm.

Bu sözləri deyər-deyər Şərəfnisə oğlu üçün süfrə hazırlayırdı. Mis cama bir qədər isti süd töküb içinə boyat çörək doğramağa başladı. Şərəfnisə işini gördükcə baldızı ilə deyişməsinə xatırlayırdı. Arvad südün gün-günortayacan çalınmadığını görüb Şərəfnisəyə təpinmişdi: “Qardaşımın evini belə dağıdırsan daa!.. Hindiyədən çalınmamış süd qalar?” “Bir piyala Ağa Nəcəfçün (o, şagirdliyə gedəndən bəri balaca Nəcəfi kişi sayır, böyüklər sayacağı Ağa Nəcəf adlandırırdı) saxlamışam. Yavanlığımız yoxdu”. “Bıy, başıma xeyir, aaz, uşaq südü neynir? Çal-çal elə yığ, nehrəlik olsun; sən də arvadlar kimi qış ruzusu hazırla, yağ qayır, dəriyə yığ”. Şərəfnisə bütün bunları yaxşı bilirdi. Amma Nəcəf də elə cansız idi ki... “Yox, qardaşının evini mən neyşə dağıdıram? Balasına bir cam süd verməknən qiyamət qopmadı ki!.. Qardaşının evini əli qanlı fələk yıxıb, evini kişisiz qoyub, iraq Nəcəfdən çırağını söndürüb! Əgər o da başqaları kimi qarılının kölgəsinə dürtülsəydi, canı bətfanəyə getməzdi. Neynəyək, biqeyrət çıxmadı, el-gün dərdi çəkdi”. “Xalq biqeyrət çıxcaq neyniyib görəsən?”. Arvad yaxşı başa düşdü ki, daş kimin

bostanına atılır. “Canın qoruyub, balalarını yetim, evini yiyəsiz qoymaq istəməyən biqeyrət niyə olur? Allah özü buyurub ki, hifzi-bədən vacibdi. O da, o biri də, dayı¹ hamı od-alov olub yağı qabağı kəsə bilməzdi ki... Allah hərənin alnına bir talah yazıb”. O indi söhbətə naqolay yerdən başladıqına peşman idi. Yağı qabağına gedən qardaşı idisə, qaçıb gizlənən əri idi, kimin tərəfini saxlayacağını bilmirdi. Odur ki, nə üçün, nə diləyə gəldiyinin də unudub demədi, gileyli-gileyli, deyinə-deyinə çıxıb getdi.

— Ye, bala, dərdin ürəyimə...

Nəcəf yuxudan təzə ayıldığına görə süd doğramacını könülsüz yeyirdi.

Ananın iki gözü də balasının üzünə dikilmişdi:

— İştahsız yemə, ağrın ürəyimə, Allaha naxoş gedər.

Uşaq yeməyini qurtardı, anasının toxuyub çoban yannığı kimi boynundan asdığı bəzəkli yun çantanı, içinə bir yumru pendir qoyulmuş yuxanı da götürdü və Misgərbazara yollandı.

Şərəfnisə süd bulaşıklı camı su ilə doldurub oğlunun dalınca atdı. “Get, sağ get, salamat qayıt, Allahın nəzəri üstündə olsun. Var evi kərəm evi, yox evi vərəm evi olmasaydı, ana sən sısqalıqda uşağı bu vaxt evdən çölə buraxmazdı. Get, Allah uğruna yağı çıxartmasın, axşam əzanında ana səni salamat qarşilasın. Tarı bütün minləri qorusun, mənim birim də onun içində” — deyə ümidlə göylərə baxıb köksünü ötürdü. Cəhrənin başına keçdi.

---

¹ Dayı –d. daha

***

Səhər usta Məşədi Haşım çox acıqlanmışdı. Bu gün də Nəcəf dükana gecikmişdi. Əvvəl bir istəmişdi ki, desin: “Rədd ol get, bala, səndən misgər olmaz. Sənətkar gərək sübh tezdən gələ, dükanının qapısını aç, işinə əncam çəkə. Neyçün ki, tez duran quş ruzusunu da tez tapar. Sən gün-günortayacan yatıb, indi durub atıla-atıla gəlmişən üstümə ki, nə var, nə var iş bilmişəm, zaddı, mən burda işə gəlmişəm”. Ancaq Abduləli dadaşın mehriban, cavanmərd simasını yadına salıb yetimin könlünü qırmamış, onu dükandan qovmamışdı. Sonra da bir istəmişdi desin ki; “Nəcəf, sabah nənənə de ki, dükana gəlsin səniynən”.

Yenə zənən xeylağının artıqca yerə Misgərbazara gəlməsini rəva görməmişdi: “Necə olsa başı açıqdı, papaqlısı yoxdu, naməhrəm gözlərdən nə qədər iraq olsa, bir o qədər yaxşıdı”. Bunu da salah görməyəndə əlacı ona qalmışdı ki, axşam özü yolunu Abduləli dadaşın qapısından salsın və Şərəfnisəyə Nəcəfdən yana nə deməlidisə desin. Bu fikirlə də Məşədi Haşım usta Şərəfnisəgilin qapısını döydü. Qapıya Nəcəflə anası ikisi də birdən gəldi. Usta anlayırdı ki, zamanə ağırdır, nə zənən xeylağı Şərəfnisə bu vaxt çağı qapını açə bilər, nə də balaca Nəcəfə qıyıb qapını açdırar. Kim bilir, bəlkə qapını düşmən döyür, bəlkə uşaq taciridi, qaçaq-quldurdu; həyəti var evi hesab eləyib. Ya da qoşun böyüklərindən birinin nökeri-naibidi, toyuq-cücəyə, yumurtaya gəlib. İndiki zamanədə heç bilmək olur ki, axşam azanından sonra adamın qapısını kim döyür, niyə döyür? Özü də necə adamın? Bivarisə, pərəstarı olmayan zənənin... Odur ki, usta bu fikirləri qəlbindən keçirdiyi üçün də qapının o üzündə hə-

nirti eşidən kimi səsinə ucaldı:

— Nəcəf bala, mənəm...

Qapı dalından xısıltılı qadın səsi tələsdi:

— Kimdi görəsən, ay bala, tələsmə, açma, açma!!!

— Mənəm Nəcəf... Zaddı, sözüm vardı anana...

— Ustamdı, məmə...

Uşaq yekə kişinin qapı dalında çox dayanıb gözləməsinə dözmədi. Qapını açdı. Gələnin doğrudan da usta olduğunu görcək Şərəfnisənin ürəyi yerinə, rəngi-rufu üstünə gəldi.

— Xoş gəlmisən, axşamın xeyir, usta, nə əcəb səndən?

Usta, Nəcəfin başını sıgalladı, qapıdan içəri keçib gü-lümsədi:

— Heç canfəşanlıq eləmə, Nəcəf, səndən nənənə şikayətə gəlmişəm.

O, ayaq üstündə quruyub qalmış Şərəfnisəyə tərəf baxmadan (naməhrəm idi, axı!), üzünü Nəcəfə tutub onu qara-ladı və sözünə davam etdi:

— Bilirsən, bacı, sən bu oğlun ki, var ey... yaxşı uşaqdı, sözə baxandı. Tapşırdığım işlərdən də görürəm ki, fərasəti var, bir az diqqət eləsə, yaxşı usta da olar. Qızıl kimi əlləri var. Bu bir-iki ayda fikir vermişəm. Bax, lap bizim o usta Möcüzəlisayaq, naxış açar misə, əgəm istəsə. Elə bil lap onun əlindən su içib. Amma bir ayıbı var ki, iş vaxtına ya-man gecikir. Bilmirəm gec oyanır, ya tez durub gəlirsə, yol-da uşaqların başı oynamağa qarışır, hər şey də yadından çıxır. Qərər ki, görünür, yatağan uşaqdı, sən də tez oyatmağa ürəyin gəlmir, bacı! Amma, zaddı... tez oyanmaq yaxşı şeydi, neyçün ki, məsəl var, tez duran quş... Hə, zaddı... usta tez iş gəlsə əvvəlimci müştərini də o görər... Hə, de-

məyim elə bu idi, salamat qalın. Gecəniz xeyrə qalsın.

Şərəfnisə usta ilə kəlmə kəsmədi. Elə bircə gedəndə: “Xeyir aparasan, qabağuva xeyir çıxsın” deyib qapını bağladı. Usta da, Şərəfnisə də yaxşı bilirdi ki, axşamçağı dul arvad qapısından yad kişi səsi gəlməsi pis düşər. Namərd görsə, söz çıxardar. Odur ki, usta da tələsdi, ananın cavabını gözləmədi. Ana da sözünü oğluna deməli, gileyi oğluna etməli, tənbehi balasına verməli idi. Odur ki, ustanı cavabsız qoyub, yad dillər, yad gözlər qorxusu ilə qapını tez cəftələdi...

— Nəcəf, budu sənin mənə köməyin?

Qaraçırağın ölgün işığında balasının quzey qarı kimi ağarmış simasını görəndə, ananın ürəyi uçundu: “İlahi, mən neylədim? Vaxt çağы yetimimin ürəyini qopmacaya saldım. Axşamın xeyrindən, sabahın şəri yaxşıdı, qalsın səhərə. Neyləmək olar? Səni atasız qoyanı quru yurdda qalsın. Yurdunda qanqal bitsin. Binəsin çayır bassın”. Şərəfnisə bu sözləri qəlbində söylənə-söylənə yer rahladı. Nəcəfin ağarmış sifətində dolub böyümüş gözləri daha da böyük görünən simasına bir də nəzər salıb səsinə yumşaltdı:

— Yat, bala, yat. Allah kərimdi. Olan olub, amma çalış bundan belə yaxşı işlə, atanın adını batırma...

— Ata, — deyə Nəcəf dərinə köksünü ötürdü və qaranlıqda onun xəyala çevrilmiş simasını yadına salmağa səy edərək düşünməyə başladı...

Nəcəf atasının ölüm təfəsilatını çox sonralar eşitmişdi. Hadisəni əvvəl anası Şərəfnisə, bir dəfə də qonşuları Simon dayı danışmışdı. Nəcəf hələ təzəcə ayaq açdığı illər, osmanlı qoşunlarının Şirvana qızğın basqın etdiyi illər idi. Atalar ki-

mi, oğullar kimi, Abduləli də həmin illərdə gününü dağlarda keçirirdi. Evlər başıpapaqlısız qalmışdı, kişilər əllərinə keçən silaha sarılıb, nizami yağı qoşunlarının, sonra da onları əvəz edən müxtəlif başıpozuqların, xanlıq, bəylik, ağalığ iddiasına düşənlərin qabağını saxlamağa çalışırdılar. Gah elin qoyun sürülərini, gah mal naxırlarını, gah ilxılarını düşməndən saldırır, gah da yad ellərə sürülən yesir karvanlarını əyləyib, əsir qızları, cavan oğlanları yağı əlindən alırdılar. Belə günlərdən birində Şirvan igidlərinə başçılıq eləyən Abduləli cavan ömrünün son səhifəsini çevirmiş, xalqının tarixinə qəhrəman kimi daxil olmuş, adı dillərə düşmüşdü...

...Bir gün Abduləligilə xəbər çatmışdı ki, düşmənin bir dəstəsi Ağsu dolayından bəri aşmağa hazırlaşır. Abduləli dostlarını başına yığıb tapşırıqlar vermiş və demişdi:

— Siz qarabaqara dalımcan gəlin, mən onları özüm qabaqlayacam, görüm birtəhər ağızlarını boza verə billəmmi? Yoxsa bizim balaca dəstə onların qabağında duruş gətirə bilməz, şəhər qırğına gedər.

O, üst-başında cüzi bir dəyişiklik eləyib atını Ağsu dolaşına tərəf sürmüşdü...

...Qoşun bir neçə gün idi ki, yol gedirdi. Onlar Ağsuda çay qırağında düşərgə salıb bir qədər dincəlmiş və tuluqları su ilə doldurduqdan, əsləhəni gözdən keçirib, hazırlıq gördükdən sonra üzüyuxarı aşırıma qalxmağa başlamışdı. Ətraf kənd-kəsəkdə bir adam belə görünmürdü. Süleyman paşa bələdçi gəzirdi. Bir neçə gün idi ki, yol-yolağa göz qoydurmuş, dincəldikləri müddətdə ələ çobandan, naxırçıdan keçərsə, qulluğuna gətirilməsini əmr eləmişdi. Lakin bir qu-

zuçuya, bir sığırçı, ya buzovçuya belə rast olmamışdılar. Süleyman paşa qəlbində bu kimsəsiz yollara lənət yağdırı-
ra-yağdırı irəliləyərkən qarşılarına bir atlı cavan çıxdı.

— Quzum, — deyə gənci saxladı, — kimsən?

— İlxiçiyam, mənim ağam.

Gəncin gözəl siması his-pas içində olsa da, ilxiçiyə bən-
zəri az idi. Geyimi olduqca kasıbyana idi. Üstündə heç bir
silah-filan yox idi. Bu Süleyman paşanı bir az arxayınlaşdır-
dı. Oğlanın əlindəki qamçıya diqqətlə baxırdı. Qamçı köşə-
dən toxunmuş, ceyran ayağına bənd edilmişdi.

— Bizə bələdçilik edərsənmi, oğlum, bir qədər axça qa-
zanmış olarsan.

Süleyman paşa gəncə mülayim danışmağı məsləhət bi-
lərək, onun gözlərinin içinə diqqətlə baxıb soruşdu. Oğlan
heç bir şeydən qorxub-ürkdüyünü büruzə verməyən möh-
kəm səs və sakit sima ilə dilləndi:

— Niyə eləmirəm, mənim ağam? Mən elə dağın bax, o
kəlləsindən baxırdım. Ağamın ilxısından bir bölük aygır tə-
zib... onları axtarırdım. Birdən sizi gördüm, başa düşdüm ki,
azmı siz. Dedim: enim, köməyim deydi bəlkə.

Bu cavab Süleyman paşanı sevindirə də, şübhələrini ar-
tırdı. Bu yerlərdə o belə hazırlığa rast gəlməmişdi. Yerli-
lərdən hansına yaxınlaşsan zorla, güclə bir şey qoparmaq,
döymədən, ölümçül hala salmadan bir söz öyrənmək müm-
kün olmurdu. İndi necə olur ki, bu ilxiçi cavan özü öz ya-
nından onların köməyinə gəlir? Lakin şübhələrlə məşğul ol-
mağa vaxt yox idi. Süleyman paşanın başqa çarəsi olmadı-
ğından mütləq gəncin bələdçiliyini qəbul etməli idi. Bu dəfə
sualı cavan özü verdi:

— Hara gedəcəksiniz, ağam?

— Şamaxıya, yolu bilirsənmi?

Cavan gülümsədi:

— Bilmirəm desəm, inanarsanmı, ağam?

— Əlbəttə yox...

— Əlbəttə, bilirəm.

— Göstərərsənmi?

— Vəd elədiyini versən, hökmən...

Süleyman paşanın işarəsi ilə tabur hesabdarı onlara yaxınlaşdı. Süleyman paşaya baş əydikdən sonra, balaca, dolu bir kisəni gəncə verdi.

— Adın nədir, oğlan?

— Abduləlidir, paşam.

— Paşam?

— Əlbət ki, sizi kim tanımaz? — deyə gənc narın bir təbəssüm və cürətlə paşanın gözlərinin içinə baxıb cavab verdi.

Doğrudan da qoşunun əlvan geyimi içərisində paşanın ki xüsusilə seçilirdi. Uzun yol gəlmələrinə baxmayaraq ipək əlbisələr, zərrin əbalar, ağ ipək çalma üstündə parlayan almazlar, bazubəndlər, qiymətli silah Süleyman paşanın kimliyini dərhal büruzə verirdi: “Görürəm ki, çox böyük canavarсан”, — deyə Abduləli düşündü, amma çox tələsməyəm gərək, yoxsa... Deyəsən, hərif, bir sudur anlamağa başlayıb, yaman ağır tərpənir...”

Paşa, doğrudan da atın başını çəkib durmuş və düşünürdü:

— Yaxşı, yol hansı tərəfdəndir?

Abduləli yenə də paşanın gözlərini içinə dik baxıb dil-

ləndi:

— Düz-düznəqulu getsək, yolumuz xeyli uzaq olacaq. Amma el yolu, rahatdı. Yox, əgəm piyada cığırıynan keçməkdən çəkinməsəz, onda ən yaxın yolu göstərə billəm. Heç gün-günorta olmamış mənzilbaşına çatarsız, dolaysız, dolaşıqsız.

Gəncin gözləri elə aydın, sözləri elə səmimi görünürdü ki... Bununla belə onun tez və asan, hələ əslində özü-özünə bələdçiliyi boynuna götürməsi, bunu özünün təklif etməsi nə qədər şübhəli göründüsə də, Süleyman paşa əlacsız idi. Ona mütləq bələdçi lazım olduğundan, bu şübhəli gəncdən istifadə edib başının adamlarına onu izləməyi işarə etdi.

Abduləli atını yalınqat minmişdi. Atın belində yəhər, yaxud heç olmasa navar belə yox idi; çul atıb minmişdi. Adi bir sicimdən atın başına buruntaq vurmuş, yüyən-noxta keçirməmişdi. At indicə xamdan ayrılmış, çoxdan bəri səllimi gəzən aygır idi. Elə bil, bir az əvvəl ilxıdan tutulmuşdu. Yaxşı at tanıyan adam olan Süleyman paşa bütün bu zahiri əlamətlərə diqqət yetirib sakitləşdi və gəncin ardınca atını səyirtədi.

Abduləli əvvəlcə atı qismən yavaş sürür, şübhə yaratmaq istəmirdi. Onun məqsədi aydın, qəlbi sakit idi. İrəlilədikcə məqsədini həyata keçirmək üçün düşünür, ardınca gələnlərə əhəmiyyət vermirdi. Dikdiri qalxmağa başlayanda atlılar onun ardınca dar cığırda ara-sıra gəlir, uzaqdan sapa düzülmüş əlvan muncuqlara bənzəyirdilər.

Yol, getdikcə hündürə qalxır və cığır daha da daralırdı. Sağ əldə, xeyli aralıda Gəgəli kəndinin komaları günortanın qızmar günəşi altında sərab kimi mavimtraq bir sisə bürün-

müşdü. Evlərin üstündə bir zolaq belə tüstü görünmürdü. Məlum ki, kənd camaatı qoşunkeşdilikdən xəbər tutub uzaq kəndlərə, yaylaqlara çəkilmişdi. Bir az yaxında sağ tərəfdə Cavanşir kəndinin kiçik, arabir göy şirəli, əksəri isə samanlı palçıqla qarasuvaq edilmiş boz evləri aydın nəzərə çarpırdı.

...Yol arabir dağın döşü boyunca dolanır, bəzən arxadan gələnlərə elə görünürdü ki, cığır qurtardı, bundan sonra daha getmək olmayacaq. Lakin xırdaca döngədə gözdən itən cavan bələdçi, heç bir dəqiqə keçməmiş onların düz başı üzərində görünür, qamçısının işarəsi ilə duruxanları irəliləməyə həvəsləndirirdi.

Yuxarıda gəncin yaxşı tanıdığı Cavanşir keçidi görünəndə Abduləli daha arxasınca gələnləri unutmuşdu. İndi artıq onun gözləri önündə başqa bir aləm canlanmış, qulaqlarında vaxtilə bu yerlər haqqında eşitdiyi bir əfsanə səslənməyə başlamışdı: Cavanşir adında igid bir sərkərdə qoşununu Girdimandan bura gətirir, düşməni qabaqlamaq, arxasına keçib mühasirəyə almaq üçün bu cığırdan keçməli olur. Amma həmin cığırdan yalnız aşağıda — dağların arasında qijiltı ilə axan çaya su içməyə enən cüyürlər keçə bilirmiş... Cavanşir burada müsəlləh qoşunun keçə bilməyəcəyini görüb dayanır. Atlılar ətraf təpəcikdə gecələməli olur. Sərkərdə çox düşünür, gözlərinə yuxu getmir; ay doğana kimi yəhərinə söykənib fikirləşir. Nəhayət, işə başlayır... Karvanqıran ulduz doğanda adamlarını səsləyib oyadır. Yəhərlərə dirsəklənib mürgüləyənlər dik qalxır və gözlərinə inanmırlar.

...Orada, bax indi Abduləlinin keçməli olduğu yolda, Cavanşir aşırımındaki cığırı qılıncı ilə yarmış, bütün gecəni

əlləşib qoşunu üçün yol açmışdı... Cavanşirin adamları həmin cığırın sağ böyründən ötüb keçmiş, düşməni mühasirə etmişlər. O vaxtdan bəri aşırımdakı yarılmış qaya Cavanşir qayası, kənd də Cavanşir kəndi adlanır. Yerlilər özlərini həmin sərkərdə Cavanşirin nəslə hesab edirlər.

Elə bil onun qulaqlarında birdən-birə aydın, firuzəyi səmanı yaran və göy gurultusuna bənzəyən bir səs cingildədi.

Kimin səsi idi bu səs?.. Babalarının, Cavanşirinmi, ya da onu köməyə səsləyən elinmi idi? — “Xilas!.. Xilas!.. Oğul, analar səndən bunu gözləyir!..”

Ana! Sənin adına qurban olum!..

İndi evdə Abduləlini cavan bir ana, — sevib təzəcə evləndiyi, ilk balasını qucağına sıxmış Şərəfnisə gözləyir... Elə bil ki: “Biz, bəs biz necə olacağıq, sənsiz? Abduləli, bəs bizi yadına salmırsan?” — deyə sızıldayır. Bəyəm, siz yadımdan çıxarsız? Elə bu özü də sizdən ötrü, sizin xilasınız üçün deyil? Nəfəsindən doymadığı ilki. Balaca Nəcəf də gözlərinin önündən getmirdi. Dədə sözünü təzəcə öyrənmiş Nəcəf!..

Yox, o, zəifləyə bilməzdi!.. İxtiyarı yox idi! O, babalarının yolu ilə gedirdi. Tək bir qurban, yüz düşməni məhv edən tək bir qurban!.. Yüzləri xilas edən tək bir qurban o özü idi... “El səndən nicat gözləyir, oğul!” — deyən səslər əks-səda kimi gah qayalarda, gah könlündə səslənirdi...

Qarşıda nə olduğunu, onları nə gözlədiyini bilməyən Süleyman paşanın atlıları da onun ardınca çapır, cavan bələdçini gözdən qaçırmamağa çalışırdılar. İndi at, elə bil qanad açmışdı. Yeddi il xamda səmrimiş, səllimi gəzməmiş, yüyən-noxta görməmiş köhlən, cığır boyu irəli cumurdu... Təkcə Abduləli bilirdi ki, Cavanşir keçidinin sol əli, göz iş-

ləməyə sıldırım qayaların dibi, qatı dumanlara bürünmüş uçurum dərədir. O öz atını məhz həmin dərənin üstündəki sarp qayalıqlara doğru çapırdı. Bir az keçməmiş, qulaqlarında sevgilisinin, övladının və nicat gözləyən Vətənin səsi cingildəyən Abduləli at belində bu dibsiz uçuruma sıçradı... Nə olduğunu anlamağa macal tapmamış qoşun da bələdçinin ardınca dərəyə tökülüşdü. Dibi görünməyən, qaranlıqlara qər q olmuş dərə Süleyman paşanın adamlarını uddu, məhv etdi.

Dağlar, daşlar dilə gələndə, yağı ayağının altından yer qaçar; onda da belə olmuşdu. El aman istəmiş, elin oğlu köməyə çatmışdı. Atlılar qayadan uçanda Baba dağı lərzəyə gəlmiş, göy guruldamış, insanların qəzəbindən ildırım çaxmışdı. Köhlənlərin ölümqabağı qopardığı kişnərti göy gurtularına qarışmış, aləmi başına götürmüşdü.

Sonra hadisə yerinə gələn adamlar bellərinə çatı, sicim bağlayıb dərəyə enir, başçıları Abduləlinin cənazəsini düşmən meyitləri və artıq üzərində qarğa-quzğunlar uçuşan at cəmdəkləri altından tapır, Cavanşir qayasının üstündə qüsl vermədən, suya-kəfənə tutmadan, fədan-şəhid kimi dəfn edirlər. Cavanşir qayasının üstündəki tək məzar indi də yerlilər arasında “şəhid qəbri” deyər hörmətlə yad edilir...

İndi isə... Şərəfnisə balasının ürəyini gecə vaxtı çox sıx-mamaq üçün dedi:

— Yat, bala, Allah kərimdi...

Allah kərimdi, o bu sözləri niyə dedi, özü də bilmirdi.

Gözüyaşlı uşaq yuxuya gedəndən xeyli sonra, Şərəfnisə qalxıb yerində oturdu. Elə bil yorğanına qor dolmuşdu. Uyuyub dincələ bilmirdi: “Ay gözəgörünməz, görəsən bu

uşaq bəs hara gedir, kimə qoşulur? And-aman elədi ki, mə-mə, vallah, uşaqlardan oynayıb eləmirəm. Elə ustamın dü-kanına gedirəm. Onda bəs bu azacıq yolu nə qədər vaxta gedir ki? O yekəlikdə kişi-yə nə düşüb yalan desin. Dedi ki, gün bir cida boyu qalxandan sonra gəlib çıxır dükana. Yox, sabah ertə malı yola salan kimi düşəcəm dalına, qarabaqara gedəcəm, görüm yolda kimə ürcah olur, nəyə ilişir?"

Şərəfnisə düşündüyü kimi də elədi. Malı ötürüb Nəcəfin dalınca düşdü... Uşaq başını aşağı salıb gədirdi. Heç yana, heç kimə baxmırdı. Birdən Pirkülövüslü məhəlləsinin məs-cidinə çatanda ayaq saxladı. Dayandı. Sonra bir-iki addım gedib yenə dayandı. Mollaxanadan uşaqların qarışıq səsləri gəlirdi. "Əlif zəbər-ə, beyzən-əb, cim zəbər-cə, dälzən cəd-əbcəd", "əbcəd, həvəs... gələmən... qərəşət", "Bismilla-hirrəhmanirrəhim... Əlif, lam, mim, zalikəl kitabə..." Qadın bu sözlərin heç birini başa düşməsə də, içəridə Mirkərim ağanın şagirdlərinin quran oxuduqlarını bilirdi. Mirkərim ağa məhəllənin ən tanınmış adamlarından biri, mollası və məktəbdarı idi. Dərdi olanlar üstünə qaçır, bir işə başlamaq istəyənlər istixarə elətdirir, xeyir işi olan, səfərə getmək istə-yən gün xoşlatdırır, məsləhətə, məşvərətə gəlirdilər.

Mirkərim ağa saqqal və bığları şəvə kimi parıldayan, qara-qaş, qaragöz, ortayaşlı, sağlam bir kişi idi. Molla adlandırılmasına baxmayaraq qeyriləri kimi əba-qəba geyib, başına əmmamə qoymurdu. Əynində daima zil qara şaldan çuxa, belində tirmə şal və başında da qara uzun börk olardı. Ayaqlarına qaytarmaburun başmaq geyərdi. Həmişə əlində iki şey olardı: biri daima dişindən düşməyən, həmişə tüstü-lənən çubuq, biri də yüsür təsbəh; dişində çubuq çəkər,

əlində təsbeh çevirərdi. Mirkərim ağanın qara gözlərindən, qara saqqalın üstündən daha da şəfəqli nəzərə gələn qırmızı yanaqlarından mehribanlıq və nəvaziş tökülərdi. Kişi həmişə müsahibinə dərin nüfuz edən həlim bir qayğı ilə baxardı. Elə bil dünyanın bütün nemətlərinin ixtiyarı Mirkərim ağada idi: indicə ağzını açıb istəyən kimi bu mehriban kişi mütləq çıxarıb ovcuna qoyacaqdı. Bununla belə Mirkərim ağa dərs zamanı çox zabitəli olur: “Döyülməyən düydən aş olmaz” — deyə uşaqları falaqqaya salmağı xəlfəsinə əmr eləyirdi. Uşaqlar bu falaqqadan çox qorxsalar da, başqa molların şagirdləri kimi öz məktəbdarlarına nifrət bəsləmir, hörmətini gözləyir, hələ bəlkə döyülənlər belə onu ürəkdən sevirdilər. Çünki Mirkərim ağa ədalətli məktəbdar hesab olunurdu; haqsız yerə hələ heç bir şagirdə cəza verdiyini görən olmamışdı. Odur ki, şagirdlər də dərslərini elə hazırlayırdılar ki, mollaxanada nadir halda işə düşən falaqqaya ayaqları keçməsin.

Şərəfnisə oğlunu əvvəllərdə Mirkərim ağanın yanına aparıb çərəkə oxutmaq, qara tanıtmək istəmişdi. Nəcəfin buna meyli olduğunu da bilirdi. Lakin zamanənin üzü qara olsun. Uşaq hələ körpə ikən Abduləli ilə onun gələcəyi barəsində nə qədər xoş xəyallar etmiş, mollaxanaya qoyub oxudacaqlarını qərarlaşdırmışdılar. Amma Abduləli həlak olandan sonra Şərəfnisənin bütün başqa arzuları kimi bu da puç olub getmişdi. İndi onun gücü hardaydı ki, uşaq oxuda, molla yanına oğul qoya. Uşağı heç başqa əməlli sənətlərdən birinə də verə bilmədi: “Papaqcılığa, dərziliyə! Əl-ayağı təmiz-tarix gedib oturardı dükanda. İşini görərdi. Daha yayın cırcıramasında cəhənnəm kimi zəbanə çəkən kürə qırağında

çəkilic döyməli olmazdı. Amma o ustaların yanına Nəcəfi kim götürərdi?! Genə usta Məşədi Həşim sağ olsun, dədəsinin xətrinə Nəcəfə yiyə durdu. Biz gərək ona gecə-gündüz dua-səna eləyək ki, haqqımızda yaxşılıq elər. Bu yandan da Nəcəf... Bir bax, gör necə də mollaxananın qanısını kəsib durub! Necə də qulaq verir səslərə! İlahi, bütün dünya-aləm yadından çıxıb... Yəqin hər gün gəlir kəsdirir buranın qapısını, qulaq verir mollaya, uşaqlara, dərşə. İş-güc də yadından çıxır. Odur ki, yazıq kişi axşam-axşam evinə getmək əvəzinə bizə şikayətə gəlmişdi. Yox, bala, belə olmaz, bizə mollaxana yaraşmaz. Məsəl var: “Yetim qızsan, büzül yat”, “Ayağını yorğanına tən uzat”. Bizdə o tavana hardadı ki, el-camaatnan hampalaşaq, zəngliynən zəng döyək?!”

Nəcəf doğrudan da dünya-aləmi unudub qapıdan içəri baxır və qoyun dərisi parçasının üstündə diz üstə oturub yırğalana-yırğalana qarşısındakı çərəkə və ya qurandan dərşini höccələyib oxuyan uşaqlara həsədlə tamaşa eləyirdi. Mirkərim ağa hələ gəlməmişdi. Uşaqlara xəlfə Ağayar nəzarət eləyirdi. Balacalara təzə dərş yerini göstərir, irilərin qələtini düzəldirdi. Şuluq salanların başına qapaz ilişdirir, ya da çırtmıqla burnunun ucuna vururdu.

Birdən başına kiminsə əli toxundu, Nəcəf döndü: bu Mirkərim ağa idi. O, yetimin başını sıgallayıb, içəri keçə-keçə dedi:

— Bala, istəyirsən gəl içəri, neyşə qapıda dayanırsan? Yoxsa anan qoymur səni mollaxanaya, hə?

Elə bu sözdə Şərəfnisə yaşmağını bir az da yuxarı qaldırıb özünü yetirdi:

— Başına dönüm, ağa, cəddinə sadağa gedim. Sağırı iş-

dən qoyma. Qoy getsin, misgər şəyirdi qoymuşam onu, usta Məşədi Haşımın yanına...

Qəlbədən qopan nalənin bu ilk sözlərindən Nəcəf götürüldü — üzüaşağı Misgərbazara tərəf qaçdı. Elə onsuz da Mirkərim ağanın sözləri axşamkı hadisəni, anasının ağlar səslə verdiyi sualı, ustasının dükanına getməli olduğunu onun yadına salmışdı.

Uşağın hərəkəti, arvadın sözləri Mirkərim ağanı karıxdırdı. O duruxub durur, nə deyəcəyini bilmirdi. Mollaxananın içirisində səs-küy kəsilmiş, uşaqların çoxu qapının ağzına yığılıb, molla ilə Şərəfnisə xalanın nə danışdıqlarına qulaq asmağa başlamışdılar. Onlar Nəcəfi yaxşı tanıyırdılar. Evdə, çöldə böyükklər onun haqqında “namuslu atadan dünyaya gəlib, yaxşı da oğul olsun gərək, atasının adına layiq” deyirdilər. Şərəfnisə xalanı da yaxşı tanıyırdılar. Bilirdilər ki, hazaran¹ arvad deyil, dava-şavaynən işi olmaz. Bir-cə burası pisdi ki, Nəcəfi mollaxanaya qoymur. Analar deyir ki, “neynəsin axı yazıq? Corab, çarıqbağı, örkən toxuyur, “dəlləzən” bazarına getməkdən yazığın hay-hayı gedib, vay-vayı qalıb. Onda uşaq oxutmağa, quran çıxartmağa tavana hardadı?” Amma neynəyəsən ki, bunları zorla gətirib məktəbə qatırlar, o isə özü gəlir. Qoymurlarsa da, danlasalar da gəlir. Elə bil mollaxana onu ovsuna salıb. Göz götürmək, ayaq çəkmək bilmir.

Ana isə deyirdi:

— Ağa, cəddinə sadağa gedim, qəzəbin tutmasın mənə. Özün bilirsən ki, dədəsi bizi yaman gündə, yaman uruzgar-

---

¹ Dilli-dilavər.

da qoyub əlimizdən gedib. Əlimdə bir yun darağıdı, bir də bir cəhrə. Nə qədər gücüm var, bılayıram cəhrənin quyruğunu, amma gözüüm fərdən qalanda, qoy uşaq da bir tikə əppəy yiyəsi olsun.

Kişi hələ də özünə gələ bilmirdi, bilmirdi ki, axı onun təqsiri nədi, bu arvad, bu bədbəxt, gəlin ikən qarıyan zavallı ondan nə istəyir.

— Bacı, Allah xatirinə, bir məni yaxşı-yaxşı başa sal görüm, axı mən neynəmişəm? Mənim təqsirim nədi ki, yağdırırsan leysan kimi sözü mənim üstümə?

Bu dəfə arvad karıxdı. Cəddindən, hörmətindən, qeyzindən qorxduğu Mirkərim ağa, doğrudan nə günahın sahibi idi ki, hələ bu, yekəxana-yekəxana durub onu təqsirləndirir də?

— Heç nə, başuva dönüm, ağa, uşaq gəlir bura, nə görürsə, qapından, dərgahından əl çəkmir. Aparıb qoymuşam misgər yanına, qərar tutub oturmur. Hər burdan keçəndə gəlir əylənir, iş başına gec gedib çıxır; ustasının da acığı tutur. Qorxuram qova, uşaq çöllərdə avara ola, mən də iki əl, bir təpə qalam.

Mirkərim ağa Şərəfnisənin dərdini başa düşdü:

— Bacı, sənin uşağın bir fərasətli uşaqdı. Başqasın zor-nan gətirəndə, o özü gəlir. Onu bura mən çəkmirəm, çadı çəkmir. Onu bura Allahın kəlamı çəkib gətirir. Neynək, indi ki, istəmirsən, hər qapıda görəndə qovaram gedər.

— Çox sağ ol, Allah imanuvu kamil eləsin, Allah kölgəni üstümüzdən əskik eləməsin.

Şərəfnisənin ürəyi vəsvəsələrlə doldu: “Necə yanı mən çağırıram, Allahın kəlamı çağırır? Necə yanı gələndə qo-

varam? Bəs, əgər Allah çağırırsa, onu bu qapıdan, bu dərgahdan necə qovmaq olar? Bəlkəm elə Allah alnına belə yazıb? Bəlkəm elə Allah vergisidi? Mən nə çarə qılım, ay yerri-göyü yaradan Tarı?" Şərəfnisə bu hisslərlə də Məşədi Haşım ustanın evinə tərəf yollandı. Qəsdı bu idi ki, Misgərbazara girməsin, utanırdı, elə Məşədi Haşım misgərin arvad-uşağına xəbər versin ki, usta nigaran olmasın, uşaq oynamağa getmirmiş, mollaxanaya gedirmiş.

***

Səhəri gün Nəcəf misgərin dükanına lap vaxtında gəlib çıxdı. Özü də elə qaranəfəs gəlmişdi ki, xeyli vaxt nəfəs dəre bilmədi. Elə bil dalıycan atlı çapmışdı. Uşaq dünənkinin qorxusundan "birdən anam yenə dalıma düşər, arxamcan gələr" — deyər məscid hücrəsinə tərəf baxmadan, mollaxananın yanından qaçaraq keçmişdi. Usta Məşədi Haşım bunu yaxşı başa düşürdü. Ötən gecə arvadı ona Şərəfnisənin gəlişini, Mirkərim ağa ilə söhbətini xəbər vermiş, arvadın vəziyyətini də yerli-yerində anladıb demişdi ki, yazıq arvad bir-iki ildi ki, evdə yorğan-döşək qoymayıb, içindəki yunları çıxardıb, əyirib, toxuyub satıb, dolanıb, balasının başını gırləyib. Usta özü də çox ağır həyat keçirdiyindən bütün bu halları yaxşı başa düşürdü. Onun arıq üzündə indi elə bir ifadə var idi ki, bir kəlmə söz deməsə də, Nəcəf bağışlandığını, əfv edildiyini anladı. Köksünü rahatlıqla ötürüb yerinə keçdi. Kömür, mis alətlər və naşatır məhlulu hazırlığı görməyə başladı. Dükanı tərtəmiz süpürdü (əlbəttə, bu tərtəmiz çox şərti sözdür, dükan kömürçüxana kimi qapqara idi).

Usta babadanqalma kötük sindanın¹ yanına keçib sözə başladı:

— Anan yazıqdı, Nəcəf bala, anandan muğayat ol, çalış ki, zaddı, bir şey öyrənəsən. Bəlkə ananı zəhmətdən qurtarasan. Heç kəsin anası qiyamatacan yanında qalmır, qocalır, zaddı, dünyadan köçür. Ana şirin şeydir, qədrini bil, oğul!

Nəcəf diqqətlə ustasını dinləyir və arabir əl işarəsi ilə verdiyi göstərişləri yerinə yetirirdi.

— Anam dünən bizim ev əhlinə deyənəcən mən bilmirdim ki, sən dükana gecikəndə harda itib-batırsan. Deməginən mollaxanaya gedib baxırsanmış. Yaxşı işdi, amma mən elə bilirdim ki, uşaqlarınan-zadnan başın oynamağa-zada qarışır. Hə... zaddı... sənin atan Abduləli dadaş bir igid, bir yaxşı pəhləvan adam idi. El yolunda, namus-qeyrət yolunda canını qurban verənlərdən idi. Elə də oldu. Mən də səni elə onun xətrinə yanıma götürdüm. İndi heç darıxma, özüm hər şeyi düzəldərəm. Ananı da qınama, neynəsin. İstəyir ki, sən bir sənət öyrənəsən, bir parça çörək yiyəsi olasan. Sən o vəcala Məhərrəmə baxma; bir ildi gəlir, bir şey öyrənmir, kö-rük vurmaqdan başqa; özünü də zad — usta hesab eləyir; deyir nə var ki, dəm-dəm halvasıdı, öyrəndim getdi. Misdi, oda qoy olsun isti, tapdala olsun yastı, qıraqlarını bükələ — olsun məcməyi.

Usta və şagird güldü; Məşədi Haşım sözünə davam etdi:

— Bizim sənət də elə pis sənət deyil, oğul, bir az bu dava-şava, qırğın-zad olmasa, zaddı, çox yaxşı sənətdi. Ağırdı, amma çörəyi həmişəlikdi. Özü də molla dərsi kimi bir şeydi.

---

¹ Sindan –f. Dəmirçi zindanı, üzərində metal döymək üçün alət.

Sən bir usta Möcüzəliyə bax! Gör misin üstünə nə naxışlar salır? Elə bil lap nözənbillah, zaddı, quran yazısıdı. Hə zad-dı, nə deyirdim, hə?

— Deyirdin yaxşı sənətdi misgərlik.

— Hə, elə onu deyirəm daa... sən bunu öyrən, anan xətrinə! Mən də sənin xətrinə Molla Mirkərim ağa ilə danışaram. Deyərəm. Hərdənbir cüzi haqq da verrəm. Səni də dükandan bir az tez buraxaram, dərslərin axırına gedərsən mollaxanaya. Molla özü dərsvi verər, arabir də xəlfə baxar. Nə deyirsən, öyrənərsən, razısan?

Nəcəfin gözləri parıldadı. Nə deyəcəyini, bu mehriban kişiye necə təşəkkür edəcəyini bilmədi. Əyildi, kişinin misdən qaralmış əlini tələsik öpdü.

Misgər dükanı çox da iri olmayan pəncərəsiz bir dam idi. Körük yanmayanda içəri həmişə qaranlıq olardı. Körük yanıb kömürlər qızarılanda, qaralıb əzəlki rəngini itirmiş divarlardan ustanın, körük vuranın və dükandakı əşyanın qərribə kölgələri iri, əcaib məxluqlar kimi qol-qanad açıb hərəkətə başlayırdı. Hündürlüyü qurşağa qədər olan ocaq, bişmiş kərpicdən tikilmiş dördkünc sobadan ibarət idi. Altında külbəsi¹ vardı. Tən ortasındakı dəyirmi ocaqda kömür qalanır, mis külçələri də buraya qoyulub qızardılırdı. Sonra usta közərən parçaları kəlbətinlə götürüb sindanın üstünə qoyur və döyməyə — lazımı şəkil verməyə başlayırdı. Sindan dəmirağacının, ya palıdın kötüyü idi. Gövdəsinə iki barmaq enində dəmir halqa keçirilib möhkəmləndirilmişdi. Xırda sindan isə həmin bu kötüyün üstünə bərkidilmişdi.

---

¹ Külbə – Təndirdə, kürədə hava çəkmək üçün dəşik.

Dükandakı ən maraqlı şey körük idi. Sobanın usta ilə üzbəüz səmtində bərkidilmiş bu körük adam boyundan da bir az hündür idi. Nəhəng kəpənək qanadları kimi iki yana açılmışdı. Körükçalan onun ortasına keçib qollarını yana açanda, gah sol, gah da sağ əli istiqamətində bədənində hərəkət verəndə, onun kəpənəyə bənzəyişi daha aydın görünürdü: sanki adam bu nəhəng “kəpənəyin” gövdəsi, meşin basqılar isə qanadları idi.

Körük çalındıqca kömür qızarır, dükan qismən işıqlanır, ətrafa minlərlə qığılımlar, qorlar sıçrayır, atəşböckləri kimi uçuşur və divardakı azman, əcaib kölgələr daha aydın, daha məzəli hərəkətlər edirdi.

Nəcəf bu kölgələrə baxıb, onlara qəlbində ad tapmaqdan yaman həzz alırdı. Hayıf ki, bu çox da mümkün olmurdu. Dükanda bəzən iş başdan aşır, kölgəyə baxmağa macal qalmırdı. Bəzən də həftələrlə heç bir sifariş verilmədiyindən usta, köməkçilər və şeyird, Məşədi Haşım demişkən “zaddı”, ağızlarına milçək-zad qona-qona “bekar” qalırdılar. Belə hallarda Məşədi Haşım Nəcəfi dükanda çox saxlamırdı:

— Nəcəf, oğul, zad elə, sən get mollaxanaya, genə nə öyrənsən qənimətdi. İş-zad olsa, uşaqlardan birini qaçırdaram sənə dalıncan. Di durma, yügürəppə get...

Nəcəf minnətdarlıqla ustasına nəzər salıb təşəkkür edər və yannıq-çantasında naharının altında gizlətdiyi çərəkə və bayazını qapıb mollaxanaya — Mirkərim ağanın qulluğuna götürülərdi.

Arabir usta Məşədi Haşım Nəcəfə dünyanın o biri başı kimi uzaq, bəlkə də nağıllardakı kimi hardasa mövcud olan doğma qəsəbəsi — Lahıc haqqında danışardı. Söz tapmağa

çətinlik çəkdiyi yerlərdə ortaya bir “zad” kəlməciyi qatır və bu kəlməcikdə o qədər dərin mənalar ifadə edə bilirdi ki... Bu mənalar da ustanın səsinə, səsinin ahənginə, titrəyişinə, gözlərində, üzünün əzələlərində gizlənirdi. Çox vaxt çəkdiyi ah da, nəfəs də bu kəlməciyə qarışıb, nə isə məhz ustanın istədiyi bir mənə kəsb edirdi:

— Bir vaxt tapıb səni Lahıca aparacam. Bilirsən nə yerdi? Eh, belə zaddı ey... Deyir o irəlləri şəhərə bir firəng alimi gəlibmiş, dünya səyahətinə çıxıbmiş, seyri-aləm eləyirmiş... Cahangəşt imiş. Belə zaddı, zad adam imiş... alim... Bilici... Hə, Məhərrəm (körükçü idi) qulağın məndə olsun, bala, əlin işdə... Hə... deyir firəng səyyahı gedir çıxır Lahıca...

Məhərrəm körüyü vurduqca ətrafda uçuşan atəşböcəkləri çoxalır, ustanın nağıla bənzər hekayətindəki ecazı artırır.

— Ay usta, bə o Lahıca necə gedib çıxırlar? Ora ki, it əppəy aparmaz yerdi. Dünyanın qurtaracağıdı...

Usta Məşədi Haşım sözünün kəsilməyində çox, vətəni haqqında o qədər də nəzakətlə danışılmadığından qeyzləndi. Təbiətən yumşaq adam olduğundan bu qeyzi bürüzə vermədi:

— Bilmədiyüvü danışma, bala, heç o sən deyəncən də zad, uzaq deyil. Bir günlük yoldu... piyadaya. Atlan lap sabahnan çıxsan günortaya gələndə çatarsan.

— Bə niyə getmirsən neçə ildi?

— Macal olur ki, işdən-gücdən... Amma gedəcəm, özü də bu yol gedəndə hökmən Nəcəfin nənəsindən izin alıb onu özümlə aparacam. Neyçün ki, adamın sözünü bimövqə zad eləmir, kəsmir...

Cavanlar gülümsədilər, baxışdılar. Ustanın bütün nara-zılığı, incikliyi bu iki son kəlmədə toplanmış, ifadə olunmuşdu.

— Hə, ay usta, sən fikir vermə Məhərrəmə, onun köhnə xəsyətidi, — deyə usta köməkçisi Səftər sözə qarışdı.

Usta misi döyə-döyə sözünə davam etdi:

— Pis zaddı, nə qədər tez tərgitsə, bir o qədər yaxşıdı. Özünə də xeyri var, başqalarına da. Hə... Deyir... zad... nə deyirdim?

— Firəng səyyahı gedib çıxıb Lahıca...

— Hə, gedib çıxıb Lahıca, orda baxıb görüb ki, aadə, sən demə, burda, quşqonmaz qayaların başında aləm varmış ki!.. Bir kənddə yeddi hamam, yeddi məscid, bir mədrəsə... yeddi mollaxana... Küçələrə ağappaq, soyulmuş badam içi kimi sal, cilalanmış daşlar döşənib; evlər də elə bu cilalı daşlardan tikilib, ikimərtəbə, həyətlər bağı-gülüstan... hamısında gül gülü çağırır, bülbül bülbülü...

Bu dəfə Səftər özünü saxlaya bilmədi; ustasının sözünü kəsdi:

— Ay usta, bə oralara dava-şava düşməyib, yağı ayağı, yağma əli dəyməyib?

— Tfu... Allah özü bədnəzərdən saxlasın, yox!.. Bir də yağının o quşqonmazda nə işi var? Yağı yağmalamağa dolu sandıqlar, top dağıtmaz evlər axtarır. O da ki, şəhər yerindədir. Yağı şəhər almağa gəlib. Lahıca da elə lap qabaqlarda yağı əlindən qaçıb, o dağların qoynuna pənah aparıb. Həyətlərdəki güldən, Allahın ot-ələfindən başqa heç nə yoxdu... Torpaq yox — bol əkələr, yol-iriz yox — məhsulların zad eləyələr, bazara çatdırılar... Odu ki, hamısı misgərdi,

qalayçıdı, dağılıblar ölkəyə; qapı-qapı gəzib “qab ağartdıran!” deyib uruzu gəzirlər. İçlərindən çıxan alimlər, mollalar da diyərbədiyar didərgin düşüb, özkə ölkələrdə gün keçirirlər... Hə, firəng alimi qayıdan baş deyib ki, bu dünyada tək bircə şəhərə rast oldum ki, (diqqətlə baxun ha, şəhər deyib ey Lahıca!) onun ayaqyolusu küçələrə axmır, natəmiz eləmir küçələri. Yer altıynan hara axıb gedir, məlum deyil, tikən rəhmətlik bilir. Özü də il boyu sərasər ha yağış yağa, küçədən keçənin üstünə heç bir gilə palçıq sıçramır. Elə qurulub küçələri, həyət-bacası... Qərəz, Allah qoysa gedərik, görərsən... sonra da gəlib bu aşnalarım (o, başı ilə köməkçilərinə işarə elədi) zad elərsən... danışarsan. Görərlər ki, misgər Haşım nağıl danışmır, elə olanını deyir.

— Bu nə sözdü, ay usta, əstəğfərullah, bəyəm sənə inanmırıq ki, belə deyirsən, biz nəkarayıq... — Bu sözləri Səftər böyük bir ciddiyyətlə deyir və ustasını inandıra bilirdi. Yəni əslinə qalsa, misgər Məşədi Haşımın könlünü almaq o qədər də çətin əməl deyildi. Bu ürəkdə bir uşaq sadəliyi, uşaq qururu vardı. Vətəninə — Lahıcı da ana həsrətli oğul məhəbbəti ilə sevir.

...Nəcəfin ikili həyatı belə başladı. O, günortadan keçənəcən misgərşanada, ondan sonra da mollaxanada gün keçirir, burada kağıza yazdığını orada mis üstünə qazırdı. Həm usta Məşədi Haşım, həm də məktəbdar Mirkərim ağa ondan qədərsiz-qəsəmsiz razı idilər...

...İndi artıq Nəcəf dükana hamıdan əvvəl gəlir, yır-yığış eləyir, içini, bayırını silib-süpürür, alətləri səliqə ilə sindanın yanına yığır, su gətirir, dükanın qabağını sulayırdı.

Odur ki, dan yeri qızaran kimi yuxudan oyanır, tez-tə-

ləsik üzünə su vurub geyinir, dükana qaçırdı. Şərəfnisənin qanı yaman qaralırdı. O, uşağın qarşısında xəcalət çəkirdi:

— Belə tezdərəkdən hara, ay bala?

— Dükana, məmə...

— Məmə sənə qurban olsun, bala, axı çox tezdi?

Uşaq dərhal (artıq neçənci dəfə) anasını başa salmağa səy edirdi.

— Məmə, axı ustam məni işdən tez buraxır, mollamın yanına gedirəm... Mən də gərəkməz ki, onun xəcalətindən çıxam?... Hamıdan əvvəl gedirəm ki, dükanı-zadı süpürəm...

— Dərdin mənə gəlsin, bala!.. — deyə Şərəfnisə dərindən ah çəkib əllərini qoynuna qoydu və bir parça çörək alıb yey-yeyə küçəasağı, Misgərbazara tərəf cuman oğlunun ardınca baxa-baxa qaldı: “İlahi, balamı atasız qoyanın balasını yetim qoy!.. Sağırımın dədəsi sağ olsaydı, onun nə vaxtıydı ki, iş-güc dərdi çəkəydi... İti qurddan seçməzdən isti yerindən duraydı, iş dalıycan gedəydi?”

Şərəfnisə gözünü təzəcə bozarmağa başlayan göylərə dikib bir də ah çəkdi və əlini əlinə, sonra da dizlərinə çırpdı, qəlbinin dərinliklərindən qopan nifrın ilə qanlı yağını bir də yad elədi və səhər qayğılarına başladı.

...Nəcəf isə küçəasağı qaçırdı, indi o, artıq Mirkərim ağa-nın mollaxanası yanında dayanıb durmurdu, gözucu istəkli dərsxanasına baxıb, sürətlə Misgərbazara tərəf tələsirdi...

Artıq hava xeyli işıqlanmışdı. İndi usta Haşım misgər dükanda olmalı idi. Nəcəf bir az da addımlarını yeyinlətdi. Dükana xeyli qalmış ustanın bərk deyintisini və qəhqəhə səsləri eşitdi. Anladı; bu birinci dəfə deyildi.

Usta Haşımın zəif bir cəhəti vardı ki, bazar avaraları, na-

“Tasnifi-Gülşad” – beş qız idik

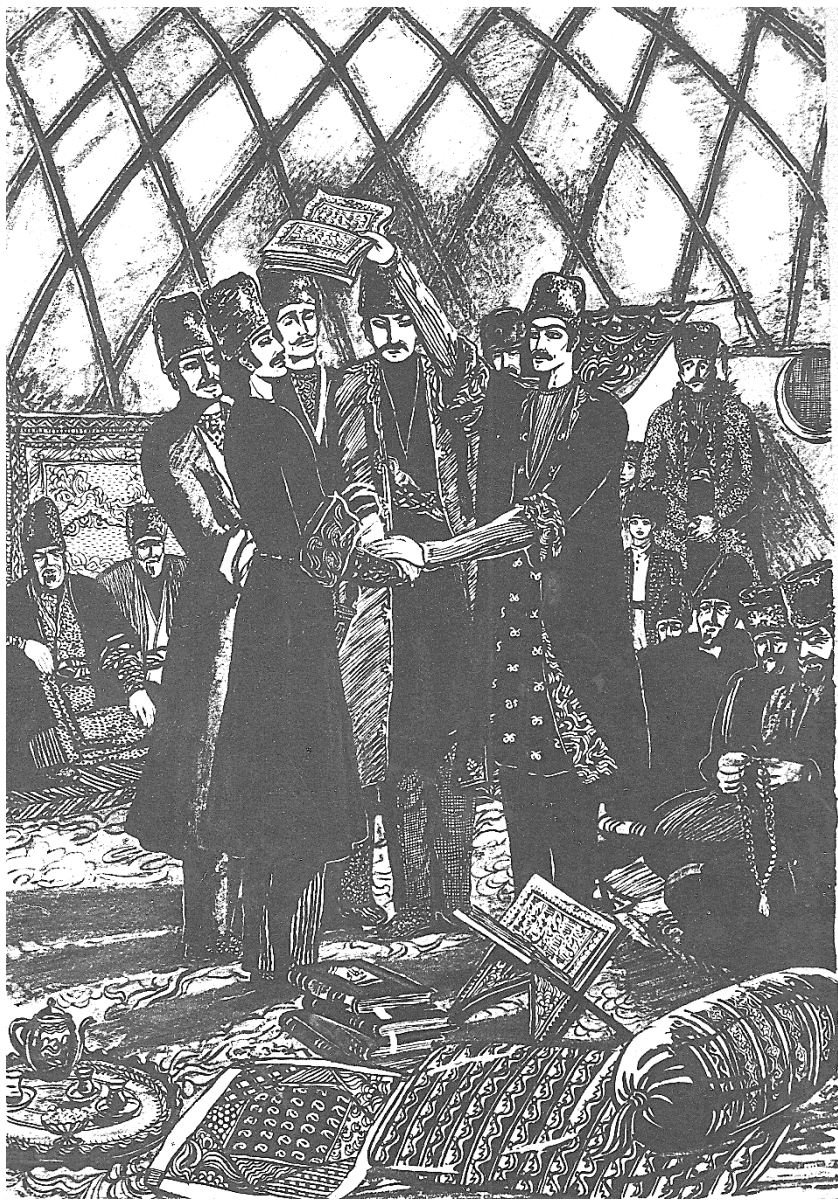

Cavaşır aşırımı

“Diri baba” məqbərəsi

Barışiq

dinlər və zarafatcılar tez-tez bundan istifadə edər və güldürdülər. Qərribə cəhəti də bu idi ki, öz şagirdlərinə və birinci növbədə Nəcəfə toxunsa, onları qəzəbləndirsə də, bu hadisədən usta Haşım əsla qəzəblənməz, özü də zarafatcılara qoşulub güldürdi. Deyərdi ki, ay bala, nədən inciyim, mən yekəlikdə kişi?.. Bu fani dünyada, gündə göydən qan-qada yağan yerdə adamların üzü heç gülmür axı... qoy heç olmasa belə-belə şeylərlə bir az zad eləsinlər... gülsünlər. Məsələ bunda idi ki, misgər Haşım qurbağadan yaman iyrənirdi. Bunu bilən yaramazlar da tez-tez, imkan tapan kimi, kişinin ya cibinə, ya da yolunun üstünə xırdaca bir qurbağa atırdılar, sonra da arxasınca düşüb gəzir və gözləyirdilər ki, kişi nə vaxt qurbağanı görəcək və cır səsilə bağıracaq. Özləri də guya ciddiyyətlə səbəbkara acıqlanıb kişiyə deyəcəklər:

— Ay kişi, axı bu qurbağa sənə o kürədə kəfkiş üçün qızartdığın mis parçasından da balacadı, nəyədən qorxursan?

Görünür, indi də belə bir hadisə baş vermişdi. Nəcəf dükanının önünə çatanda usta artıq qurbağaya nifrətini udub özünə gəlmişdi; gülənlər də yavaş-yavaş zarafatlarına ara verib dağılışmaqda idi. Nəcəf yaxşı bir sənətkar kimi şəhərdə tanınıb sevilən, dərin hörmət bəslədiyi ustasının, ağır ahıl kişinin balaca bir qurbağadan qorxmasına inana bilmir, xəcalət çəkir, inanmaq istəmirdi. Kişi Nəcəfin üzünə baxandan qədim, ulu babasından qalmış kötük sindanın yanında alətlərlə əlləşir, şagirdinin dükanı süpürüb bayıra çıxmasını gözləyirdi ki, iş başlaya bilsin. Nəcəf heç özündən gözləmədiyi bir cəsarətlə birdən-birə ustasına müraciət edib dedi:

— Usta, axı qurbağa nə şeydi ki, ondan qorxursan? O

dələduzlar da utanmır, belə şey eləyir, sənə də gülürlər... Mən bir əlimə lap istəsən on dənə qurbağa yığaram...

Usta şagirdindən bunu gözləmirdi, balaca uşaqdan xeyli utandı; zavallı qorxaqlığını boynuna almaq istəmədi, özü də qəhrəman Abduləlinin oğlu yanında karıxmış halda nə dediyinin, necə də gülməli dediyinin fərqi nə varmadan, boynunu çiynlərinin içinə çəkib dilləndi:

— Əh, qurbağadan qorxanın zatına lənət, bəşərtə¹ ki, qəfildən vaqqıldamaya...

Müsaibinin danışığı tərz, səsi və şivəsində qurbağaya nə isə bir bənzəyiş görən Nəcəfi gülmək tutdu, özünü zorla saxladı, süpürgəni və su çiləyəni alıb dükanın qarşısına çıxdı.

...Məhərrəm və Səftər əllərindəki nahar bağlamasını yelləyə-yelləyə dükana gələndə artıq Misgərbazarda canlanma artmış, misə dəyən çəkic zərbələrinin səsi bazarı başına götürmüşdü.

***

Beləliklə də Nəcəf, ustasının yanında daha bir neçə il günorta azanınacan işlədi, sonra da Mirkərim ağanın yanında oxudu. Bu müddət ərzində usta ilə şagird bir evli kimi oldular. Amma ustanın bütün cəhdlərinə baxmayaraq, Nəcəf misgərlikdə qalmadı. Şeirə həvəsi onu ustasından ayırırdı. Amma nə isə bir sənət sahibi olmaq, anası ilə özünün gün ruzusunu qazanmaq, xalası Gülnisəyə əl yetirmək zərurəti onu düşünməyə məcbur edirdi. Meylini həkkaklığa saldı, ona bu qədər xeyirxah olmuş ustasından tamamilə

---

¹ Bəşərata – f.-ə. Bu şərtlə, bu şərtlə ki.

ayrılmadı, ustanın dükanı yanında cəmi bir palaz boyda, balaca dükan açdı, həkkaklığa başladı. Mirkərim ağanın yanında quran çıxdısa da, mollalığa hazırlaşmadı, təhsilini də davam etdirmək üçün uzaq şahərlərə yollana bilmədi. İndi o özü əlinə keçənləri müstəqil oxuyur, kitablar əldə edir, şeir qaydalarını, tarixi, ədəbiyyatı dərinədən öyrənməyə çalışırdı. Az keçməmiş 18 — 19 yaşlı Nəcəf özünə Nişat təxəllüsü seçib qəzəllər yazmağa başladı. Bu zaman artıq o həm də bir həkkak kimi tanınırdı.

Hekayətimizin əvvəlində baş vermiş əhvalat — Nişatın uşaqılıq illəri belə qurtardı... İndi isə artıq tarixin vərəqlərini çevirmək, o zaman üstünə gündə bir qoşun çəkilən Şirvanda baş verən hadisələri izləmək vaxtı çatmışdır, zəhmət olmasa, lütfən vərəqi çevirin, dostlar!

HAL-ANASI¹

Şərəfnisənin əl-ayağı yerə dəymirdi. Gün o gün olmuşdu! İndi bundan belə o, nənə adlanacaq, bir balası minbudaq olacaqdı. Əgər oğlan olsa, rəhmətlik əri, igidliklə həlak olmuş Abduləlinin adını qoyacaqdı çağaya. Qız olsa, istəkli bacısı qızı — yad ellərə, yağılar əlində yesir getmiş bədbəxt Gülşadın adını verəcəkdı. Yazıq qızdan bir nişanə qalmadı, nə ondan, nə də baldızı Sumadan. Qoy heç olmasa birinin adısa qalsın, nəsildən itib-batmasın. O birinə də sonra Allah kərimdir.

Arvad gündüzdən hazırlıq görmüş, mamaça Məşədi

---

¹ Təbabətdə eklyampsiya — hamiləlikdə patologiya.

Gülsümü xəbərdar eləmiş, Nəcəfi göndərüb kürsü gətirtmişdi. Şirvanda adət idi: qadınlar kürsü üstündə doğmalı idilər. İndi evin bucağında çala qazılmış, üstünə də həmin kürsü qoyulmuşdu.

Məşədi Gülsüm gündəlik qayğılarından vaxt tapıb gəlmiş, gəlinə baxıb qayıtmışdı: “Hələ çəkər, Şərəfnisə, narahat olma, mən axşam əzanı gəlləm, gecəni də sizdə qallam. Mən biləni gəlin gecə yarıdan xeyli keçəndən sonra yükünü yerə qoyacaq. Bacarsan bir az yat, gözünün acısı çıxsın, sonra sənə-mənə yatdı olmayacaq” — deyib getmişdi. Arvad gəndəndən sonra Şərəfnisə ocaq qalayıb yuxa saldı. Bu ara Nəcəf də dükandan qayıdıb gəldi:

— Hə, ana, görməli işindən-gücündən?

— Hər şey hazırdı, bala, keç şam elə, sonra qoy başını yat, sənsiz də ötüşərik. Birdən gecə hənirtimizə oyaq qalarsan. İndidən yat, yuxunu al.

— Bəs gəlinin hanı?

— Yerində, — deyə ana otağı ikiyə bölən pərdəyə tərəf işarə elədi.

Bu pərdə indi bir ilə yaxın idi ki, Şərəfnisənin böyük otağını yarı bölmüşdü.

Bir il bundan əvvəl Şərəfnisə Nəcəfi evləndirmiş, ona on beş yaşlı Kəbutəri gəlin gətirmişdi. Nəcəf bu balaca qıza el dəbilə evlənmişdi. Bir il keçməsinə baxmayaraq, hələ də gərdək pərdəsi aradan götürülməmişdi. Elə indi də qayınasının zorla gündəlik iş-gücdən azad elədiyi hamilə gəlin həmin pərdənin arxasında yanpörtü uzanıb, xırda-xırda ağırlar çəkir, cıncırını da çıxarmadan dözürdü.

— Fağır çörəkdən-zaddan da yeməyib, Nəcəf! Bir gör,

bəlkə sən dilə tuta bildin. Bir tikə çörək, ya bir piyalə süd içdi...

Nəcəf bir söz demədən pərdənin dalına keçdi. Gəlin səhərdən yığılmamış, salıqlı yerin qırağında dirsəklənmişdi. Nəcəfi görcəyin yerindən dik qalxdı. Nəcəf anası eşitməsin deyə pıçılı ilə dedi:

— Durma, durma... Niyə şam eləməmişən? Məməm dedi bir şey yesə yaxşıdı.

Kəbutər dolmuş qara gözlərini ərinə tərəf qaldırdı. Qurbanlıq quzu kimi idi. Ətrafında cərəyan edən hadisələrə biganə idi, bəlkə heç dərk etmir, heç nə başa düşmürdü. Təəcüb ilə açılmış baxışlarında bir yorğunluq, bir ətalət var idi. Doğulmuş, azacıq böyüyən kimi nişanlanmış, özündən soruşmadan ərə vermişdilər. Əri onu sevirdimi, ya da elə-belə adət olduğu üçün evlənmişdimi? Bilmirdi! Heç bu suallar onun ağlına da gəlmirdi. Gündəlik işləri ata evində görmüş, öyrənmişdi. İndi də ər evində görür, öyrənir, sağır bir itaətkarlıqla yerinə yetirirdi. Nə deyir, nə tapşıırırdılar, edirdi, heç nə soruşmadan, heç nəyə müdaxilə eləmədən. Bax, indi də təbiətin qanunu ilə ana olmağa hazırlaşırı, amma ağrıdan bütün vücudu doğransa da, cıncırını çıxarmır, xısın-xısın göz yaşı tökür, dözürdü. Arabir ağrı ara verəndə bətnində həyata can atan yeni insanın çırpınışlarını gözlərini geniş-geniş açaraq dinləyir, dodaqlarını qanı axanacan dişləyib, başına nə gələcəyini gözləyirdi.

Nişat bir il ona həyat yoldaşı olmuş, lakin hələ də səsini, nəfəsini, nə duyub, nə düşündüyünü dərk edə bilmədiyi bu gəlini, ağır bir əzab və ağrı ilə seyr edir, ona qəlbən acıyırdı. Yalnız bu qədər! Bu müddətdə onların ulduzları yalnız

göylərdə barışmışdı. Burda, yerdə, cismlərində, qəlblərində bu ulduzlar görüşsə də, dil tapa, bir-birini anlaya, sevə bilməmişdilər. Nişat onu sevirdimi? Yox, bu münasibəti sevgi adlandırmaq olmazdı. Onların arasında mənəvi yaxınlıq əmələ gəlməmişdi. Əslində Kəbutər heç bu mənəvi yaxınlığı yaratmağa təşəbbüs etməmişdi də. Bəlkə lap ərhlə arvad arasında belə bir münasibətin varlığından, mövcudiyyətiindən də bixəbər idi. Onları tale adlanan bir adət birləşdirmiş, gətirib bir damın altına qatmışdı: “birlikdə yaşayın, dünyaya övlad gətirin”. Onlar da bu taleyə, bu qədim adətə boyun əymişdilər. Heç birində etiraz əlaməti belə olmamışdı. Nəyə də etiraz etməliydilər? Hər ikisi belə hesab etmişdi ki, ata-ana onların başının böyüyüdür, nə desələr o olmalıdır. Onların həyat təcrübəsi var, bizi də sevir və bu təcrübələrinə əsasən bizim üçün nəyin yaxşı, nəyin pis, nəyin salahlı olduğunu bizdən yaxşı bilirlər. Əslində bu düşüncələr Nəcəfə aid idi. Kəbutərin belə bir düşüncəsi də olmamışdı. Gözünü bu dünyaya açandan bəri başının üstündə ata böyük olmuşdu: oyunlarına belə müdaxilə etmiş, qız uşağını “başı kəsik” adlandıraraq, “saçı uzun, ağılı gödək” hesab etmiş, həmişə onun əvəzinə düşünmüş, onun əvəzinə qərar vermiş, yerinə də yetirmişdi. Daha burada, bu həyatda Kəbutərin heç bir rolu olmamışdı...

Cavan şairin qəlbindən “Zavallı, nə düşünürsən, nə çəkirsən, nə əzab verir Allah sənə? Dünyaya bir insan gəlməsi o birinin həyatını həmişəmi belə təhlükəyə qoyur? Anam da mənə bu dünyaya gətirəndə belə bir əzab çəkibmi? Ya yox? Bütün analarmı belə əzab çəkirlər? İlahi, yaratdıqlarına bu ağrıları neyşə rəva görürsən? Yox... Bu dözülməzdir, mən

burada dözüb otura, onun alacalanmış gözlərindəki işgəncə və ağrılara sükunətlə baxa bilmərəm. Bu mənim qüvvəm xaricindədir” — fikri keçdi və bir il ərzində bozarıb, əlvan rəngini itirməyə başlamış gərdək pərdəsini qaldırdı, dışarı çıxdı.

Rəngi-rufu uçmuşdu. Şərəfnisə oğlunun üzünə baxan kimi bunun fərqinə vardı: “Hə, kişilərin hamısı belədi, çox da igiddilər, amma xaliqin bu möcüzəsi həmişə onları qorxudur” — deyə düşündü və səsləndi:

— Qorxma, oğlum, anaların hamısı belədi. — Elə bil oğlunun baxışlarındakı suallara cavab verirdi. — Hamımız belə ağrıların axırında dünyaya gəlmişik. Sən təkcə Allaha dua elə ki, canı-candan asan ayırsın. Dünyaya Məhəmməd ümməti gəlir; Allah özü rahat yol versin...

Anasının səsndəki əmniyyət, arxayınçılıq Nəcəfin ürəyini ümidlə doldurdu. Otaqda durmadı, çölə çıxdı, yan tərəfə yönələndə arxasından yenə də anasının səsinə eşitdi:

— Ora neyşə gedirsən, azarın ürəyimə? Gülnisə xalangi-lə get, o elə səni gözləyir. Gün irəlidən kəşmişik ki, sən bu gecə onlarda qalacaqsan, o bizdə. Birdən gərəyimiz oldu. Məşədi Gülsüm nənən gələncən o mənən qalacaq.

Evdən nigaran qalsa da, anasının sözündən çıxıb bilmədi. Gülnisə xalasigilə yollandı.

***

Axşam azanı verilirdi. Gülnisə inəyini sağıb südü bişirmək üçün hazırlıq görür, ev işlərini sahmana salıb ağa Nəcəfin gəlməsini gözləyirdi. O əlindəki qazanı isti su ilə yaxalayıb, həyətə çıxdı:

— Bismillah, — deyə qaynar suyu həyəətə tulladı.

Bu gün Şərafnisə onu dəvət edəndə arvad həm sevinmişdi, həm də kədərlənmişdi. Sevinmişdi, çünki bacısının bircə madarı Nəcəf ata olacaqdı. Kədərlənmişdi, ona görə ki, uzun illərin həsrəti Gülşadı xatırlamışdı: “Yazıq bala, indi burda olsaydın, sən də çoxdan ərə getmişdin, mən də nəvə üzü görəcəkdim, nənə olacaqdım... Düşmənin qapısı çırpılsın. Küllüyü təpeycən olsun...” deyə qarğamışdı. Bu yara elə bir yara idi ki, ağrısı-acısı heç vaxt soyumurdu, kəsmirdi. Hər axşam azan çağı təklik ona daha çox əsər eləyir, ürəyi qubar bağlayır, başı evə sığmırdı. Dərdini götürüb qapı-qapı gəzmək istəyirdi. Səsini başına atıb evi, həyəti dolanır, oxşayır, nalə çəkir, nifrin yağdırırdı... Bu gün isə belə şeylər etmək olmaz, Nəcəfin gəlini onun da gəlini, balası onun da nəvəsi yerindədi.

Gülnisə darvazanın qabağında inəyini qarşılayırdı, birdən yaxından keçən tabur ələmdarını¹ gördü. Elə bil arvadın təpəsindən tüstüsü çıxdı. O, sanki öz hissini nədə isə ifadə etməli, ürəyini kiməsə, necəsə boşaltmalı idi. Qonşusu Güləbətinin toyuq-cücəsi mal ayağı vaxtına baxmayaraq, hələ də darvazalarının ağzında dənələnirdi. Gülnisə bərkdən bağırırdı:

— Aaz, aaz, ay qız, ay Güləbətin eheyy... Aaz, o toyuq-cücləri salsana hinə. Görmürsən qarageymiş yağı keçir!.. — Sonra da deyilməyə başladı. — Tülkü kimi hin gəzir, ağac başı güdür...

— Vallah, bu arvad qannıdı... Xata-balası var arvadın...

---

¹ Bayraqdar.

Kimin başında sınacaq bu dil bəlasının çanağı görəsən? Lap Sevgili qarını itələyib oturub yerində...

Güləbətin arvadın taleyini düşünə-düşünə toyuq-cücələri hinə təpməyə tələsdi. "Nəyi var, kimi var ki, çanaq başında çatlaya? Oğlu yox əsir düşə, qızı yox, yesir gedə (hayıf bədbəxt Gülşaddan), malı-madarı yox, yağmalana. Bir quru canı var. Başına bircə zopağ vursalar, yerindəcə o dünyalıq olar. Elə bil bədbəxt can gəzdirir, ölümün axtarır qaragünlü arvad...

Bu yara bir ilin, iki ilin deyildi... yüz illərin yarası idi. Təzə yaranın isti-isti ağrısı bilinməz, soyuduqcan, uzaşdıqcan acısı canı yandırır.

Birdən arvad darvazadan girən Nişatı gördü:

— Gəldin, bala? Hağət elə gələn vaxtındı...

— Axşamın xeyir, xala!

— Ağbatın xeyir, ağbaxt olasan, bala, gəlin necədi?

Nişat tutqun və utancaq səslə cavab verdi:

— Helə elə!

— Neynək-neynək, Allah kömək olar, olmamış nə olacaq. Arvadın sənəti doğmaqdı. İnşallah, səhər qayıdaram, səni oğul atası kimi muştuluqlaram. Yaxşı, mənə muştuluğa nə hazırlamısan, ay saqqalı ağarmış? — deyə bacısı oğluna sataşdı.

— Nə hazırlayacağam, xala?

— Bacioğlu, bax, burda kələyin keçməyəcək. Bu da toy olmadı ki, mən sənə canlara dəyən, başaşağı bir qız aldım gətdim; yəni mən almamış kim alacaqdı? Xalan deyiləm? Hə, anan xanımın dili ağzına yerləşmir tərifləyəndə: "Ay belə gəlinim var, şelə gəlinim var, elə ağıllıdı, belə kamallıdı.

Dindirməsən yüz gün danışmaz, bir sözümün cavabın qaytarmaz, öl desəm öldü, qal desəm qal". Görürsən də mən belə gəlin alıram. Hə, amma mənə əvəzində bir kəlağayı verdi, o da Basqal işi... Ələk kimi bu üzündən baxırsan o üzü görünür. Heç olmasa bir "Gəncə"¹ də almadız. Anovun elə köhnə xasiyyətiydi, bir az əldən belədi (o, yumruğunu sıxdı). Amma bax, bu dəfə mənim xəcalətimdən özün yaxşıca çıxacaqsan. Bacioğlu, yoxsa bir toyda deyəcəm, bir də vayda. Yaxanı buraxmayacam. Hə, özü də xəsyətimi bilirsən, tutduğumu buraxan deyiləm.

Gülnisə zarafatla bacısı oğluna sataşır, yalandan bacısının qarasınca deyindir, danışdıqca evdə səliqə-sahman üçün əl-qap eləyirdi. Nəhayət, işlərini qurtardı, Nəcəfdən bir cavab ala bilmədiyini görüncə bütün bunları utancaqlığa yozub, öz-özünə güldü:

— Bax, yer də irahladım səninçün. Yıxıl yat, işüvün adı nədi. Duranda bir də görəcəksən ki, Allahın köməkliyiynən oğul atası olmusan.

Amma qəlbində düşündü: "Mənim bədbəxt Gülşadım... indi hardasan, bala, sağsanmı, nənə olmuşammı, ölmüsənsə, gözlərini kim örtüb?" Axşam vaxtı qəlbinə soxulan kəddərdən titrədi və hüznünü bacısı oğluna bildirməməkçün tələsdi. Gülnisə arvad qalın şalına bürünüb tez qapıdan çıxdı. Yenidən qayıtdı:

— Nəcəf, xala qurban, aclığın varsa, hə də, ac olmamış, tox hardan oldun. Ananın başı gəlinə qarışıb... Bax, taxçada,

---

¹ Çox halda kəlağayılar toxunduğu şəhərin adı ilə sadəcə "Gəncə", "Şamaxı", "Basqal" və s. adlanırdı.

təknədə təndir çörəyi, çanaqda da şor var. Ayı yavanlıq olmasa da ye, ac qalma. Sonra demə ki, oğlum olan gecəsi xalam məni ac qoydu.

Bu dəfə Nəcəf artıq xalasını cavabsız qoya bilmədi:

— Çox sağ ol, xala, Allah artıq eləsin. Ac deyiləm, dükkanda yemişəm.

— Hə, neynək-neynək. Qoy elə olsun. Gecən xeyrə qalsın.

— Xeyrə qarşı, xala...

Ürəyi isə xalasının Kəbutər haqqında dediyi sözləri təkrarlayırdı: “Dindirməsən yüz il danışmaz... öl desəm öl, qal desəm qaldı...” Kaş təkcə anamla elə dilsiz olaydı, xala, ha-yıf ki, mənimlə də eləcədi... Bircə dərdini, sözünü bilmədim... Deyim ki, səsini də eşitmədim, inan! Pıçıltısından başqa, o da yüz sözdən birinin cavabında... İlahi, görəsən indi evdə nə var, Kəbutər necədi, Məşədi Gülsüm nənə gəldimi? Kəbutərin gözləri yenə də bayaqkı kimidi, yoxsa qurtarıb əzabdan?

...Kəbutər əzabdan qurtarmamışdı. O gecəni səhərəcən Kəbutər ağrıdan qıvrılmış, onun yanında oturan, arabir mürgüləyən üç qadın isə sübhə kimi əlləşib-vuruşmuşdu.

İlk baxışdan hələ hadisə zarafatla müşayiət olunurdu. Arvadlar söhbət edir, arabir qeybət qırır, hərdən Kəbutəri də söhbətə qoşmaq istəyirdilər. Arabir qatı şiə olan Gülnisə gəlini Kəbutərə müraciətlə deyirdi:

— Gəlin, həzrət Abbası çağır, köməyin olar...

Gəlin dinmirdi.

— Kəbutər, imamları çağır, yüngülləşərsən...

Ağrıdan və həyadan cıqırını da çıxarmayan Kəbutər

cavab vermirdi. Gülnisə bir qədər bacısı və Məşədi Gülsümlə söhbət edir, durub dolanır, üzünə su vurur və yenidən yerinə qayıdırdı. Yenidən, artıq neçənci dəfə kürsünün üstünə oturmuş hamilə gəlinin çiyinlərindən basır və deyirdi:

— Aaz, sünnü olanda nə olar, qiyamət gününün xanımı Fatimeyi-Zəhranı çağır, dardasan, imdadına çatar. Sən də rahat olarsan, biz də... yarı bundan sonra daha nə yatmaqdı, xoruzun əvvəl banına az qalıb...

Gəlin yenə də dinməyəndə, Gülnisə zarafatyana özündən çıxdı, guya qəzəbli səslə, amma gülümsəyərək bağırdı:

— Ay itin küçüyü, di onda özünüzkülərdən çağır...

Bayaqdan bəri Kəbutərlə Gülnisənin birtərəfli müsahibəsini və gəlinin vəziyyətini diqqətlə izləyən Məşədi Gülsüm dilləndi:

— Ay arvad, ətəvə düşəsən səni, gəlini dinc qoysanam, əl çəksənəm ondan...

Kəbutərin alnında iri tər damlaları görünəndə, Məşədi Gülsüm nənə, ona lap yanaşdı, pıçılıtlı ilə dedi:

— Ürəyüvü Allaha bağla, bala, amma səsüvi də belə qısma, gülüm, səs çıxarsan yüngüllərsən...

Gəlin, qəflətən Gülsüm nənənin əlində çırpınıb səsləndi:

— Ey Xeybər qalasının ağası Əli!..

Məşədi Gülsüm və Şərəfnisənin əti ürperdi. Gülnisə cəld özünü Kəbutərə tərəf atıb, sevincək çağırırdı:

— Bıy, can!.. Bizdən oldun, döndün başına dönüm?

Getdikcə artan bir həyəcanla gəlinin vəziyyətini izləyən təcrübəli mama Gülnisəni əlilə o yana elədi:

— Aaz, Gülnisə, bəsdə axı... dinc qoy gəlini, indi heç elə

sözlərin vaxtıdı?..

Sübh azanını ilk əvvəl Gülnisə eşitdi; dəstəmaz almaq üçün həyəət çıxdı. Dan yeri lap uzaqlardan təzəcə qızarmağa başlayırdı. Arvad dəstəmazlı yaş əllərini qənşərinə tutub təkbir deyə-deyə otağa qayıtmaq istəyəndə mamaça Məşədi Gülsüm qapının ağzına çıxdı və onu qabaqlayıb içəri girməyə qoymadı:

— Aaz, Gülnisə, vallah lənətə gəlmişin adını da çəkməyə qorxuram, bədbəxt gəlini, deyəsən, hal-anası aparır axı...

Gülnisənin gözləri bərəldi:

Bıy əstəğfirüllah... Nə danışırısan, ay məşədi, eləməsin!

— Aaz, mən dayı bu ağbirçək vaxtında sənə yalan deyəcəm yanı? Mən ildə yüz arvada mamaçalıq eləyirəm, deyirsən bunu da bilmirəm yanı? Allahın öz yazığı gəlsin fağır. Bircə balasıdı...

Gülnisəni ağlamaq tutdu, dəstəmaz da, sübh namazı da yadından çıxdı, cəld içəri soxulub bacısını çölə səslədi. Heç birisi gəlinin yanında məşum sözü demək istəmirdi.

— Nə var, bacı, gəlin içəridə tək qaldı...

— Sən Allah qorxma, amma gəlinin anasıgilə adam gedə gərək, molla yanına da... Gərək adam gedə, məşədi, sən keç içəri... Arvad deyir, gəlini hal-anası aparır... qoymur azad olmağa...

Şərəfnisə bacısından betər hala düşdü. Bununla belə tez qonşusu Hayqanuşun qapısını döyüb arvadı oyatdı və Nəcəfin dalınca göndərdi. Gəlinin atası evi çox uzaq olduğundan ora təkcə Nəcəf özü gedə bilərdi. Bu erkəndən Şərəfnisə heç kəsi isti yatağından eləməz, iş dalınca göndərməzdı, özü də o uzaqlıqda yerə.

Arvadlar bu qarışıqlıqda ikən Məşədi Gülsümün əri Molla Qiyasəddin qapıda göründü:

— Öhhə, öhhə... Salam əleyk... Adam olmasın. Şərəfnisə bacı, bir zəhmət çək evin kəlləsinə...

— Əleykəssalam... ay molla, oxuduğuna qurban olum, balama əlac...

Molla aralanmaqda olan səhər toranında bir qədər də tutqun görünən çopur simasına təziyə ifadəsi verib, Şərəfnisəni evin kəlləsinə çəkdi...

Molla Məşədi Gülsüm nənənin əri də olsa, onlar bir-birinə təzad adamlar idilər. Arvad nə qədər bir el anası, salehə qadın idisə, əri bir o qədər surəti batini ilə tutan adam idi. Məşədi Gülsüm şəhər və ətrafda, yaxın kəndlərin əksəriyyətinidə haziq¹ bir mamaça və qadın həkimi kimi tanınırdı. Əttar kərbəlayı Sarının dükanından kişi gedib onun üçün müxtəlif ələfiyyat və toxumlar alıb gətirərdi. Bu toxumların adı uzun bir siyahıda idi. Kərbəlayı Sarı həmin dərman otlarını və toxumları məxsusi Məşədi Gülsüm nənə üçün İrana, Hindistana və Ərəbistana gedən tacirlər vasitəsilə sifariş verib gətirtirdi. Hər dəfə görərdin ki, Məşədi Gülsüm nənənin sifərişi üzrə molla əmi dükana gəlib, əttara lazım olan ələfiyyatı çəkdirir, deyirdi:

— Kərbəlayı, çək, zəhmət olmasa; 5 misqal qara həlilə, 5 misqal sarı həlilə, 10 misqal acızından, 3 misqal şirinzindən, 5 ədəd yer cövüzü, 14 misqal məssəki saqqızı, 6 misqal isfən-əgri, 6 misqal Əbucəhl qarpızının tumundan, 3 ədəd qursi-kəmər, razıyana... həvə-cüvə 2 misqal və iləx....

---

¹ Haziq – ə. Mahir, məharətli.

Cümlətanı 11 — 12 qələm ələf və toxum, badyan, quluncan kimi ədviyyat, bal və s. alıb bir neçə gün həvəngdəstədə döyər və bunlardan həblər, yaxmalar qayırıb övladı olmayan, canı nasaz, beli ağırlı qadınları müalicə edərdi. Şəhər camaatı Məşədi Gülsüm nənədən çox razı idi. Bıqlı-saqqallı ahıl kişilər də Məşədi Gülsümü hörmətlə “nənə” çağırırdı. Şəhərin bəlkə doxsan faiz əhalisinin dünyaya gəlməsinə əncam çəkmiş və hamısının da nənəsi olmuşdu.

Cavan analar, ağbirçək nənələr Məşədi Gülsümün həzin, sinədən gələn səslə oxuduğu “duanı” daxili bir titrəyişlə, fərəh və bəxtiyarlıqla dinləyərdilər. Sonra da ona həvəslə şirnili, xələtli xonça verərdilər. Xeyirdə-şərdə yeri mollabacılarla yanaşı olardı. Bütün evlərdə fərəhlə qarşılanar, paylı-paralı yola salınardı. Amma hamı, xüsusilə mollaı tanıyan kişilər təəssüf edərdilər ki, “elə nəcib, pak, gözü-könlü tox, nə versən ona qane arvad, belə nanəcib bir adama qismət olub. Molla da olsa, Allahın kəlamını oxumuş adam olsa da, molla Qiyas (Nəcəfdən gələndən sonra adını özü Qiyasəddin eləmişdi) çox acgöz, tamahkar və şərir adamdır”.

Doğrudan da Molla Qiyasəddin indinin özündə də vaxtilə dönə-dönə xeyir gördüyü Abduləlinin ailəsindən nə isə qoparmağa gəlmişdi. Gecədən xeyli keçmiş qayınanasından nə isə soruşmağa gedən gəlinindən öyrənmişdi ki, Kəbutər çətin azad olur; odur ki, sübh azanından əvvəl dua sazlayıb Şərəfnisənin qapısını kəsdirmişdi. O, yaxşı bilirdi ki, başqaları kimi öz arvadı Məşədi Gülsüm də onun bütün nağıllarına inanır, “quran oxuyan adam yalan danışmaz” — deyər ona etiqad edir.

— Bacı, Allah imanını kamil eləsin, bilirdim ki, bu gecə

Məşədi Gülsüm sizdədi; ona görə də getmişdim Həsənqulugilə (oğlunu nəzərdə tutur). Hə, dedim bu gecə arvad yoxdu, gəlin qulluğunu elər... Elə sübh azanını eşidib, durdum gedəm evə, bayazımı götürəm gedəm məscidə. Nöyçün ki, bu gün cümə axşamıdı, gərəyim olar. Minaxor bulağının başından keçəndə gördüm kafər hal-anası bulaqda bir ciyər yuyur. O saat başa düşdüm ki, bu gecə azad olmalı zahı bir sizdədi. Bu sizin bədbəxt gəlinin ciyəri olacaq! Tez tələsdim özümü çatdırım, kafərdən alım gəlinin ciyərini. Mən hə-hö eləyənəcən, onun yaxasına sancmaqçün yaxamdan iynə çıxardanacan götürüldü zalım-kafər, ciyəri də götürüb getdi... Tez-tələsik bir dua yazdım gətirdim. Qoyun gəlinin başı üstünə, hərçənd ki, iş işdən keçib; amma nə bilmək olar. Bəlkə Allah irastına saldı, kömək elədi. Bəlkə hələm dənəsi üzulməyib, çıxmayan cana ümid çoxdu...

Molla bu sözlərlə əlindəki üçkünc bükülü kağızı Şərəfnisəyə uzatdı. Molla Qiyasəddin danışdıqca gözlərindən leysan kimi yaş tökülən Şərəfnisə duanı aldı və hıçqıra-hıçqıra dedi:

— Allah imanuvu versin, molla qardaş, sən ki, belə zəhmət çəkmişən, Allah zəhmətünü hədər eləməsin...

Molla cibindən dördbükülü, çubuğu tirmədən tikilmiş bir canamaz da çıxarıb Şərəfnisəyə uzatdı:

— Ala, bacı, elə mənim Məkkə canamazıma bük, hələlik, Allah kömək eləsə, sonra nəzirimlə birlikdə canamazımı qaytararsan; duanı göy əskiyə tikib bağlarsan gəlinin başına.

Şərəfnisənin ürəyi özü ilə deyildi. O, canamazı da aldı, mollanın dediklərini daha tez yerinə yetirmək istəyirdi. Molla isə getmək bilmirdi. Hər an Şərəfnisəyə il uzunluğun-

da gəlirdi. Nəhayət, molla evdən aralandı, zikr deyə-deyə uzaqlaşdı. Şərəfnisə “Allah köməyin olsun” deyib otağa cumdu.

İndi gəlin arxası üstündə uzanmışdı. Gözləri yarıyumulu idi, gücdən düşmüş, zəif və halsız idi. Bayırda Məşədi Gülsüm məmanın tövsiyəsi ilə artıq evin həyatınə yığışmış arvadlar mis döyür, kişilər cin-şeytanı qorxudub uzaqlaşdırmaq üçün müxtəlif vasitələrlə gurultu salırdılar. Hayqanuşun əri şikəst Simon dayı da onlara qoşulmuşdu.

...Evdən uşaq səsi gələndə camaat bir ara sakitləşdi, sevinənlər də oldu. Amma dünyagörmüş qarılardan zahının yanında olanlar, xüsusilə Məşədi Gülsüm mamaça başa düşürdü ki, gəlin gedəridir. O, həyat verib həyatdan köçür. İndi yarıyumulu olan bu göz qapaqları bir daha çətin açıla. Açılsa da, bəlkə nəfəsini duymadığı, səsinə eşitmədiyi, qız döşləri ilə süd verib həyatın, diriliyin dadını dadızdırmadığı balasına tərəf bəlkə son, ölgün bir vida nəzəri salmaq üçün açıldı. Bu qapanmış, solğun dodaqlar bir daha gülümsəməyəcək, güllü nazbalış üstünə taqətsiz düşmüş bu baş bir daha qalxmıyacaq, ətrafına tökülmüş pərişan saçlara bir daha sığal çəkilməyəcək.

Məşədi Gülsüm arvad ömründə çox zahılar görmüşdü, onların içərisində ölənlər də az olmamışdı. Bir qismini hal-anası aparmışdı, bir qismi qana düşmüşdü... Kimi balasına həyat verə bilmiş, kimisi bətnində boğulan balasıyla birlikdə həyatla vidalaşmışdı. Lakin Məşədi Gülsüm nənə ömründə heç belə zahı görməmişdi. O zahıların dili vardı, səsi vardı, çığıra, qışqıra, dərdini-azarını deyə bilirdi. Bu fəğrın isə heç cıncırı çıxmıdı. İndi təpimiş, qaysaqlanmış do-

daqlarının qanını dili ilə yaladı, gözlərindən axan yaşları əlinin dalı ilə sildi, nə ana, nə xala dedi. Tək bircə dəfə son anda: “Ya Xeybər qalasının ağası Əli!” — deyə pıçıldadı... Bu fikirlər Məşədi Gülsüm nənənin xəyalından keçirkən arvad belə hallarda vacib sayılan adətlərə əl atdı. O bir neçə dəfə gəlinin qulağını çəkdi, yüngülcə üzünü şapalaqladı. Bunlar kömək etmədikdə gəlinin üstünü çəkib, çölə çıxdı, kiminləsə pıçıldaşdı və içəriyə “hal-anasını qorxudub qovmaq üçün” başı papaqlı ahıl kişi dəvət elədi. Bunlardan da kar aşmadı. Gəlin özünə gəlmirdi ki, gəlmirdi. Gülsüm nənənin başı bu işlərə qarışmış ikən bayırda hadisədən xəbərsiz adamlar sevinir, bəzisi tələsik yarımçıq buraxdığı işinə qaçırdı. Yaxın qohumlardan-dostlardan bəzisi də Nəcəfi aralığa almışdı:

— Ağə Nəcəf, gözün aydın!

— Torpağı sanı yaşasın, dədən dünyaya gəldi...

— Şərəfnisə əmdostunun arzusu yerini aldı...

— Hə, balam, arvadın bircə diləyi vardı; ay Allah, bala-ma oğul payı ver, dədəsinin adını qoyum, adı yerdə qalmasın...

— Allah duasını eşitdi...

— Eh! Bu zamanədə nə oğul, nə qız... Dinclik ki, yoxdu xarabada. Oğul əsir, qız yesir...

— Ay rəhmətliyin qızı, ağzını xeyirliyə açsana, sabah-sabah...

— Xeyir oldu, açmadı?

— Vallah, doğruca sözümdü... Heç kəsin balası axıracan danasının başına çatı sala bilmir bu it uşağının əlindən. Bir yandan bu ömər uşağı, o yandan o qızılbaş köpəy uşağı...

— Dilini qıssana, eşidib eləyən olar...

— Cəhənnəmə-gora eşitsinlər, nəyim var nə aparalar? Hamısını yağmalayıblar. Deyir, məsəl var: “Malım yox düşmənin apara, imanım yox şeytan”. Bircə quru canım qalıb...

— Ağ birçəyini güd, ay arvad!..

— Yaxşı, ay nənə, onları da söyürsən, bunları da, bəs sən özün hansındansan? Osmanlıdansan, Qızılbaşdan?

— Bura bax, bala, mən o qudurmuş itləri tanıyanda sən nənən hələm dünyaya gəlməmişdi. Deyir pişiyə dedilər atan yaxşıdı, anan? dedi: nə o, nə o...

Qarı bu “nə o”ları elə məzəli şəkildə uzatdı ki, dos-doğru pişik miyoltusuna bənzədi və yığılışanları güldürdü. Elə bu an otaqdan Şərəfnisə ilə Gülnisə bacıların qiyyəsi və naləsi ətrafa yayıldı. İçəridən oxşama səsi ucaldı. Şərəfnisə gəlinini oxşayırdı: “Əli dağ qalxanlı, çiyni ağır kamanlı, oxu Allah qəzəbli, qılıncı Zülfüqar kəsərli, hay deyəndə halay pozan, huy deyəndə tüp dağıdan, hayqıranda yağı bağı çatdadan, dalı el arxalı, qənşəri ağır düşmanlı, adı el-oba si-pəri, dillər əzbəri Abduləli gəlini balam vay...” Gülnisənin səsi bacısınınkindan geri qalmır, sözü ondan alıb deyirdi: “Gör sənə kimi qurban deyəcəm, ay bala, altı yovşan döşəkli, üstü qar yorğanlı Gülşad anası sənə qurban, gəlin hey...”

— Əsir oldu, şa Hüseyin!

— Yesir oldu, va Hüseyin!

Gəlin keçinmişdi. Oxşama səsi məhəlləni başına götürəndə yığılanların indicə, bir an əvvəl sevinmiş üzləri tutuldu. Elə bil üstlərinə su ələndi. Donub qaldılar. İçəridə insan keçinən vaxt çöldə zarafatlaşmalarına utanıb qısıldılar. Qadınlar sinələrinə döyə-döyə evə axışdı. Uşaqlar qapının ağ-

zına doluşdu.

Hər ağızdan bir söz, bir avaz eşidilirdi:

— Deyir, molla Qiyasəddin görübmüş...

— Kimi?

— Hal-anasını...

— Gəlinin ciyərini Minaxorda yuyurmuş...

— Bəs niyə tutmayıb o molla qurumsaq?

— Danışanda ağzına çullu dovşan girmir. Mən belə, mən şelə...

— Kasıbdılar ona görə...

— Aadə, sən də o çopur gopçuya inanırsan?

Kişilər evin kəlləsinə çəkilib hönkürdülər. Başqarışılıq zamanı hamı Nəcəfi gözdən itirdi. O isə qərribə bir hiss ilə evdən aralanıb, xeyli məsafədə yerləşən çayqırağı bağa çəkildi; burada çox sevdiyi bir yerdə qaya üstündə əyləşib, başını əlləri içərisinə aldı.

Qərribə idi: şair şad da olanda, qəmli də olanda təbiətin qoynuna qaçardı. Ana təbiətdən köməkmi umurdu, qüssələrinimi bu sükunətli, etirazsız "dinləyici" ilə bölüşürdü, yoxsa?!

Bu aralıq Kəbutərin ata-anası və dayıları gəlib çıxdı. Gəlinin anası başına döyüb ağlayan Şərəfnisə ilə qucaqlaşıb evə girdi. Atası və dayıları isə məhəllənin kişilərinə qoşuldu...

...Günortaya yaxın Nəcəf evə qayıdanda Kəbutərin son səfəri üçün artıq hər şey hazır idi.

Molla Qiyasəddin ətrafına toplanmış məhəllə kişiləri ilə meyit namazı qılırdı. Nəcəfin yoxluğu, deyəsən heç duyulmamışdı. El ağsaqqalları hərə öz işini, belə anlarda vəzifəsi-

ni yaxşı bilirdi.

Şərəfnisə gəlinini oxşadıqca, arabir qudasının ağlarına cavab verdikcə, həyata gəldiyi ilk gündə anasını itirmiş körpəni də unutmurdu. Elə indidən “balaca Abduləli” adlandırırğı nəvəsini sinəsinə basmaq, köksündə isindirmək, ana nəvazişindən məhrum olmuş körpə üçün ananı əvəz etmək istəyirdi.

...Nişat evlərinə yanaşdı, camaatla namaza durmağa ürəyi gəlmirdi, evin kəlləsinə çəkilib cahıl-cuhulla birlikdə dayandı. Nə hiss etdiyini duymaq mümkün deyildi. Ağlamamışdı, indi də ağlamırdı. Amma gözləri nədənsə xeyli şişmiş, rəngi solmuşdu. Namaz qurtardı. Camaat mafəni qaldırdı. Qu yüngüllüyündə idi. Gəlinin yanında nə vardı ki... Kişilər sürətlə qapıdan uzaqlaşmağa başlayanda, əli ölüyə dəyib urufly olduğundan tövlədə meyit qüslü eləyib çıxan Məşədi Gülsüm, oxşayırcasına dilləndi, — səsində elə bir heyrat var idi ki! — içini çəkərək dedi:

— Bir bax, sən Allah, gör nə tələsir, necə tez-tez yüyürək gedir!.. Elə bil dalınca atlı çapır, yağı qovur, İlahi! Hara tələsirsən bu dünyadan, a bədbəxt, balanı qoyub hara tələsirsən?

Kəbutərin on beş illik ömrü, bir illik gəlinlik həyatı belə qurtardı. Sevib-sevmədiyini bilmədiyi ərinə, şair olub-olmadığını dərk etmədiyi Nəcəf Nişata balaca, köməksiz, aciz bir körpə bağışlayıb, quş kimi uçdu getdi. Deyəsən nə üçün gəldiyini bilmədiyi bu dünyaya heç “əlvida” da demədi. Bəlkə demək istəmədi...

Bəxtinə yalnız sağır yetim böyütmək yazılmış Şərəfnisə, gəlinin paltarları üstündə şivən qoparanlardan göz oğurla-

yıb qundağa yanaşdı: “Ağzını türbətlə açım, halal balamın” — deyə taxta qaşığın ucundakı kərə yağının üstünə vaxtilə nəzir müqabilində Molla Qiyasəddindən aldığı türbətdən bir iynə ulduzu qədər səpib körpəyə yalatdı.

ŞƏBNƏM BƏYİM

Neçə gün idi ki, Şəbnəm bəyim canını hara qoyacağını bilmirdi. Bu gün səhərdən isə evdə heç özünə yer tapmırdı. Bir şeyi götürüb, o birini qoyur, gah pəncərə önünə gəlib həyatə boylanır, kəhər köhləni gəzdirən nökrin ona neçə qulluq etməsinə baxır, gah anası əvəzi bacısının otağına qaçıb, Gülbədən bəyimin üzünü aldırmasına tamaşa eləyirdi. Heç yerdə də qərarı tutmurdu. “Axı bu necə olan işdir? O kimdi ki?! Niyə gərək mən onu düşünəm? Niyə gərək onun sifəti gözümlün önündən getməsin? Allah bilir kimdi, nəçidi? Biri deyir misgər şəyirdidi, biri deyir xəttatdı, bir başqası həkkak adlandırır, dördüncüsü şair deyir...”

Xəyalına şair kəlməsi ilə birlikdə gələn utancaq sima qızın qəlbini titrətdi: “İlahi, necə də məhcub¹ idi. Duvaq altındakı gəlin kimi! Əsgər bəy bacımnan bizi Saraymülk xanımın görüşünə aparanda mən heç belə utanmırdım. Xanım danışdıran kimi dil-dil ötürdüm! Bu isə... Mücrünün üstünə həkk elədiyi beyti soruşdum:

— Usta, bu beyt kimindi? Nə gözəl deyib...

Qıpqırmızı qızardı. Deyəsən naməhrəmlə, bəlkə də bəy qızı ilə birinci dəfə danışdı. Pörtdü. Cavab vermədi. Mən

---

¹ Məhcub – ə. Utanmış, utancaq.

mücrünün üstündəki beyti bir də ucadan oxudum:

Şuri-cünun aşiqin başına rufət verür,
Hər kəsə dünyada həq əqlicə dövlət verür.

— Hə, kimindir bu beyt?

Deyəsən, dodaqaltı “bəndənin, nökərinizin” deyə mızıldandı. Heyrət etdim. Sən şairsən, ya həkkak? Dedi: “həkkak”. Daha artıq utandırmaq istəmədim: “Yaxşı, Şirvan torpağıdır da!.. Əlbəttə, yaqin özündən qoşursan?..” “hərdən-bir”... Yenə də sözləri güclə sezdim. “Nə eybi var, dedim. Amma, bax, bu qəzəlinin mətlən¹ xoşuma gəlib, onu bütünlükdə yaz, sabahda-birisi gündə gətir ver mənə”. Elə istəyirdim hey danışdırım. Amma bəyəm olardı? Tez tələsik üzr istədi, “mürəxxəs olum, qulluğunuzdan” — dedi. Qapıdan çıxanda bir də səsləndim: “Qəzəli unutma, ha!..” “Baş üstə” deyib getdi. O getdi, elə bil canımı da apardı, Səhəri günəcən az qala yadımdan çıxacaq idi. O gün sarayda nə işə var idi, nə idi o? Hə, Gülbədəninin o uzundraz əri Ehsan bəy əfəndi aşıq çağırtdırmışdı saraya. “Nə olar, əfəndim, baxaq görək sizin sazçılar necə şərqi qoşur?” demişdi”.

Ehsan bəyi düşünəndə Şəbnəmin gözlərində cinlər oynamağa başladı. Bir anlıq hər şey yadından çıxdı. Şəbnəm Şirvanın o böyüklükdə bəylərbəyisi olan yeznəsini istədiyi kimi əyləndirir və əylənirdi.

Ehsan bəy ondan çox yaşlı idi. Şəbnəm bir neçə il onun gözü önündə yaşamış, böyümüşdü. Az sonra Ehsan bəy özü

---

¹ Mətlə – ə. Qəzəlin ilk beyti.

toy eləyib xırdaca baldızını Şükür bəyə ərə vermək fikrinə düşmüşdü. Doğrudur, Şəbnəmin qardaşı Əsgər bəy Xançobanı qəbiləsinin adlı sərkərdələrindən sayılırdı. Əksərən köçəri, atlı həyatı keçirən Əsgər bəy, bacılarından elə bil əl üzmüşdü. Onların saraya daxil olması ilə də qayğıları boy-nundan düşmüşdü. Əslində Əsgər bəy böyük bacısının bəylərbəyi arvadı olmasından o qədər də razı deyildi, sarayda az-az görünər, Ehsan bəylə pərdəli dolanardı. Kiçik bacısı Şəbnəm bəyimin öz qəbilələrindən olan bir adama verilməsinin tərəfdarı idi. Şükür bəy onun nəzərində çox da parlaq bir adam olmasa da, karlı yeznə idi. Odur ki, bu məsələdə yeznəsi ilə tez razılaşdı. Əvvələn, öz qəbiləsindən və tanınmış nəsildən idi. Digər tərəfdən Şəbnəm bəyim böyük bacısının yanında bir az da çox qalsaydı, Ehsan bəy, fikrini dəyişər, onu Türkiyədən gələn cavan ordu nəfərlərindən birinə verə bilərdi və o zaman Əsgər bəy bacılarından tamamilə əl üzməli, arxasız-köməksiz qalmalı idi. Halbuki, Əsgər bəy kiçik bacısı Şəbnəm bəyimi zərif bir məxluq olan və iradəsiz saydığı Gülbədənən çox istəyirdi. Qızın silah gəzdirməsini, at minməsini, ox atmasını nəslinə, adına layiq iş sayır, qızda bu keyfiyyətləri daha çox tərbiyə və inkişaf etdirməyə çalışır, vaxt tapıb təlimi ilə özü məşğul olurdu. Ən yaxşı atı, ən gözəl silahı da məhz Şəbnəm bəyim üçün alırdı. Qız bu hədiyyələrə elə sevinirdi ki, dünyanın ən qiymətli qaş-daşına elə sevinməzdi.

Həkkak saraya gəlib gedən günün axşamı Ehsan bəyin dəvəti ilə sarayda aşiq oxumuşdu. Deyirdilər ki, bu çox məşhur aşiqdir. İranda şahın sarayında da oxuyub. Aşığın gözəl gözəlləmələrini Şəbnəm bəyim bacısı Gülbədənən bə-

yimlə birlikdə pərdənin dalında oturub dinlədi. Çox xoşuna gəldi. Bütün gecəni, yuxuda belə gözəlləmələr qəlbində, dodaqlarında səsləndi. Bu gün səhər yuxudan duranda da belə idi. O, ürəyində gizlənib oxuyan gizli nəğməkarın səsinə həmahəng yeriyr, əylənirdi. Bacısının otağına keçəndə məşşatə qabağında oturmuş Gülbədən özünü saxlaya bilməyib dedi:

— Sənə nə olub, Şəbnəm, niyə vurma-çalmaya düşmüşsən, elə hey gedib-gəlırsən...

Dişində sap tutmuş məşşatə müştəri gözü ilə Şəbnəmin üzünü nəzərdən keçirdi:

— Bəyim, darırırsan deyəsən? Gəlsənə bir səni də salım sapın altına, darıxmaq-zad çıxsın yadından...

Şəbnəm bəyim gülümsədi. Bir anlıq sapın çəkdiyi incə tüklərin ağrısını duyan kimi oldu. Qətiyyətlə başını tovladı:

— Yox, yox, mənciyəzə bir dəfə də bəsdı... (O, gəlinlik axşamı üzünün alınacağına işarə eləyirdi).

— Bıy, Allah sən saxla, pisniyəbətlik eləmə, bacım, yaxşı deyıl...

— Əh, nə niyəbət... nə xatası olsa, öz başıma, özcə canıma gəlsin. Təki səndən, bacıcan, bir də istəkli qardaşım Əsgər bəydən uzaq olsun.

Məşşatə xüsusi canıyananlıqla səsləndi:

— Bıy, Allah sənin də cavanca canına özü qıymasın. Elə neyşə deyirsən, dərdin mənə gəlsin? Eh, ay kiçik bəyim, hələ ləzzətin görməmişən. İnşallah, qoy bir toyun olsun. Üzünü alım, onda görərsən. Elə ki, bir dəfə aldıldın, mən axı arvad xaylağın yaxşı tanıyıram, bəyim, elə ki, bir dəfə aldıldın, sonra "həftə səkkiz mən doqquz" — deyib çağırtdıracaqsan

məni qulluğuna. Mən də gəlib ipliyn zərifiynən, kirşanın ətirlisiynən, qar kimi ağıynan sənin sifətini gül qönçəsi kimi açacam; sənə bir qaş qoyacam ki, görənlərin ağı gedəcək. Vallah, elə indinin özündə də sənin üzündə mənlilik bir iş yoxdur. Allah-taala qüdrət qələmiynən çəkib o qaşları.

Şəbnəm bəyim məşşatənin sözlərini dinləyə-dinləyə bacısının böyrünə qısıldı, tarım bağlanmış başını qucaqladı, kirşanlı üzündən bərk-bərk öpdü.

Gülbədən bəyim əlində böyümüş bacısına ana mövqeyində idi. Xüsusilə bir də ona görə ki, qocalmış Ehsan bəydən övladı olacağına daha ümidi qalmamışdı. Qızı kimi sevdidi Şəbnəmin yanağını sığalladı, güldü:

— Di yaxşı, pişik kimi yalmanma, bəs mənənin Əsgər bəyin adını çəkdin, cavanca adaxlın Şükür bəyi neyşə demədin?

Şəbnəm qızardı, bacısından aralandı, onun əvəzinə yenə də məşşatə dilavərlik elədi:

— Ona da ürəyində deyir, dər-d-səri ürəyində arzulamır. Səndən utanır, dilnən demir...

Şəbnəm bəyim qalxdı. "Yazıq, sən nə biləsən ki..." O dalısını düşünməyə də qorxdı. "Allah uzaq eləsin, mən nə danışıram? Heç elə də şey olar? Əsgər bəy duysa, dərisinə saman tərər. Mənim də qanımı qaşıqcan, sümüyümü aşığıcan elər..."

Amma yenə də bu səhər qəlbində oxunan gözəlləmə ilə birlikdə güzgü qənşərində oturub, özünə bəzək vurmaq istəyəndə srağagün həkkakın gətirdiyi mücrü gözünə sataşdı. İlahi, Şükür bəyin hansı bir bəzircandan isə aldığı və ona hədiyyə gətirdiyi bu xırdaca mücrü nə gözəl idi! Buraya

Şəbnəm bəyim öz cavahir tanalarını, əncaməli¹ bilərziklərini, firuzə, almaz, yaqut və zümrüddən düzəlmiş üzüklərini qoyurdu. Mücrü xırda idi, orada Şəbnəm bəyimin qolbəndləri, silsilələri, gülpərəkləri, zəbərcəd sinəbəndi, əsrəfi ətəklilik və yaxalıqları yerləşə bilməzdi. Bu mücrü öz zərifliyi, incəliyi ilə Şükür bəyin nəzərini cəlb etmişdi. Həkkak onun üstünə bu beyti qazandan sonra mücrü Şəbnəm bəyimin nəzərində bir az da gözəlləşmişdi. “Nəydi onun adı, o həkkakın? Deyəsən, Ağa Nəcəf dedilər... Hə, Nəcəf idi... Nəcəf!.. Görəsən qəzəli gətirəcəkmi? Qəribə oğlan idi. Görəsən evlidimi? Yaxşı, axı bundan mənə nə?! Mən neyşə onu düşünürəm, axı? Heç belə də iş olar?”

Şəbnəm bəyim bir də pəncərəyə yanaşdı. Mehtər hələ də kəhər köhlənlə əlləşirdi: o, atın günəş altında işıldayan tüklərinə qaşov çəkmişdi, ayaqlarını, dırnaqlarını yuyub-təmizləmişdi. Yalını, quyruğunu daramışdı. İndi də qaşovdan sonrakı tozu məxmərlə alır və tüklərə təh-tov verirdi. Şəbnəm bəyimin qəlbində mehtərə qarşı bir kin, bir həsəd oyandı. Bir neçə vaxt idi ki, gəlinlik duvağı geyməli olan Şəbnəm bəyim atdan aralanmağa məcbur olmuşdu. Bunu ona təkidlə böyük bacısı Gülbədən bəyim məsləhət görmüşdü:

— Ay qız, daha uşaq-zad deyilsən, el nə deyər, ayıbdı axı! Ərlik qız da at atlanır, yaraq-əsbab qurşanar? Ov ovlayar, quş quşlayar? Ayıbdı, usan! — demişdi.

— Niyə ki, bacı, mən Ərəbzəngi misallı qızlardan əskiyəm məgər?

---

¹ Əncaməli – ə. Açılib-bağlanan yeri olan.

— Əskik oldun, olmadın. Mən biləni, Şükür bəy də razı olmaz ki, arvadı dağlarda-daşlarda at çapsın, cıdırı çıxsın...

— Mən hələ Şükür bəyin arvadı deyiləm. O da mənim başımın darğası!

— Çox da indi deyilsən. Qardaşın da razılıq verib, yez-nən də. Alış-veriş qurtarıb gedib!..

— Bəs mən? Heç məndən soruşan olmayacaq ki, “abdal, eşşəyin hanı?”

— Sən nəkarasan qardaşın duran yerdə? Köhnə kəndə təzə dəb qoymayacaqsan ki? Bu vaxtacan hansı qızdan soruşublar ki, səndən soruşalar?! Hələ şükür elə Allahına ki, özün görüb-tanıdığın adamdı, hər halına bələdsən... Yoxsa...

Şəbnəm bəyimin dodaqları titrəmişdi:

— Kaş heç tanımayaydım... Bilməyəydim... Bəlkə heç tanımasaydım yaxşı idi...

Xəyalında igid, cəngavər bir cavan arzulayan, lakin bu cavanın siması hələ müəyyən olmayan Şəbnəmin gözləri doldu. Gülbədən deyirdi:

— Ömründə taylı-tayına rast olmayıb. Cavan qocaya gedib (Gülbədən özünü nəzərdə tuturdu). Ağıllı dəlisova, güləş qaraqabağa. Sənin kimi igid qızın da əri özü kimi olsaydı, onda evdə-eşikdə duruş gətirməzdiz; dağlara-daşlara üz tutardız, şəhər-kənd əlinizdən zara gələrdi. Karvan qıran, yol vuran olardız... Biri elə Səlyanda¹ Qəbulə xanım kimi... Evdə evin başı, pəyədə öküzün ipi boş qalardı... Aləmi çapıb talayardız.

Şəbnəm bomboz olmuş dodaqlarını gəmirmişdi:

---

¹ Salyan

— Elə neyşə? Bəlkə əl-ələ verib elimizi, yurdumuzu yağılardan təmizlərdik... Burdan daşınan el varidatını, gözəl qızları qaytarardıq... üstəlik yağının yurdunda sarımsaq əkərdik... Vallah, yağı torpağına bir şülən çəkərdik ki, indiyəcən ruzgarın gözü görməmiş ola... Şəhərini alt-üst eləyib, bazar-dükənı bağlatdırar, tamam var-dövlətini talan eləyib gətirər, camaatıma verib deyərdim; aldım qisasını, elim mənim!

Gülbədən bəyim qorxdu. Cəld qızın yanına atılıb ağzını tutdu, sözünü bitirməyə imkan vermədi. Böyümüş gözləri ilə ərinin yatacaq otağına tərəf baxıb pıçıldadı:

— Susss, sən Allah, bizi qana çalxama, susss!..

İndi Şəbnəm bəyim keçmiş igid ər arzularına özü də gü-lümsədi: “Eh, ürəyin də işini bilmək olmur. Gör bir kimin üçün döyünür? Nəçidi, nəkaradı, bəlkə lap tülküdən qorxanın biridi? Nə demək olar?”.

Bu fikirlərlə də o, yenidən güzgüyə yanaşdı. Fil sümüyündən düzəldilmiş darağı götürüb açıq-xurmayı rəngli, dalğalı saçlarını daramağa başladı. Saçların sıx halqaları darağa çətin gəlirdi. O, güzgünün qabağına düzülmüş ətriyyatın içərisindən saç yağı qabını götürdü. Çini qabın üstünə bir dəmət gül şəkli çəkilmişdi. Qapağı qaldıranda şəkildəki güllərin ətri qızın burnuna dəyən kimi oldu. Baş barmağı ilə açıq-çəhrayı qızılgül rəngində olan yağdan bir qədər alıb iki ovcunun içində həll elədi və saçlarına çəkdi. Otağa qızılgül ətri yayıldı. İndi qıvrım tellər darağa yumşaq yatır, daraq gur tellərin içərisindən asanlıqla keçirdi. Qız saçlarını darayıb qurtardı; iki bilək yoğunluğunda hörük hördü, uclarına mirvari düzülmüş saçbağı bağladı. Alnında qıvrılan çətirləri

daradı, daimi hənadan şəfəq saçan tellər qızın sözünə baxmayıb, qələm qaşlarının üstündə istədiyi kimi qıvrılırdı. Ağ pənbə, dəyirmi siması, ala gözləri... qabaqdan iki dişi azacıq irihəl və aralı idi. Bu dişlər qızın təbəssümünə xoş, mehriban uşaq ifadəsi verirdi. Şəbnəm bəyim güzgüdə öz simasını bəyənə-bəyənə nəzərdən keçirdi, razı qalmışdı. Əynindəki göy yerli, qızıl ulduz və zər butalı, qıyqac bafta haşiyəli nimtənəsinə¹ uyğun gələn firuzə sırğa, firuzəqaş üzük və zəbərcəd qolbənd taxdı. Ayağındakı zərbuta işləməli nələynlərinin də rəngi göy nimtənəsinin parçasından idi. Qulluqçusu Nənəqızı səslədi. Nənəqız şişeyi-əmbiq² ilə içəri girəndə Şəbnəm bəyimi görcəyin az qaldı ətir çəkəcəyi şüşəni əlindən salsın:

— Bıy, başıma xeyir, mənə iş qalmayıb, ay bəyim! Allah səni bədnəzərdən saxlasın...

Qızın sözlərində və gözlərindəki heyfət qarışıq heyranlıq Şəbnəm bəyimi güldürdü və onu nə üçün çağırırdığını da unutdu. Tək qalmaq istədi. Özünə Nənəqızın gözləri ilə yox, bəlkə də qəlbinə girməyə başlayan başqa bir gəncin gözləri ilə baxmaq istədi:

— Yaxşı, məni soruşan olmayıb ki?

— Yox, bəyim, necə ki?

— Gərək mənə bir şey gətirəydilər... Yaxşı, onda get... niqabımı çıxart.

Nənəqız bu geyimlə uyuşmayan niqabın istənilməsinə təəccüb etdisə də, xanımına bir söz deyə bilmədi. Otağın di-

¹ Nimtənə – f. Qolsuz üst qadın geyimi, gödəkcə.

² Şişeyi-əmbiq — ətir çəkmək üçün xüsusi düzəldilmiş cihaz.

varlarında bir neçə taxça var idi. Taxçalara haça kəsilmiş, zər butalı məxmər pərdələr və qızıl-gümüş zərəndazlar vurulmuşdu. Pərdələrin haçaları arasından bəzəkli, zərif mücrülər, kimxa, tirmə boğçalar görünürdü. Nənəqız bu mücrülərdən birindən xanımın tələb etdiyi niqabı çıxardı və iki əli üstündə tutduğu halda durub, Şəbnəm bəyimə baxmağa başladı.

Şəbnəm bəyim Nənəqızı unudub gözlərini güzgüyə dikmişdi. Orada öz od-alov saçan siması ilə yanaşı başqa bir üz, xəyala çevrilməyə başlayan bir üz görürdü: “Arvadlar, qızlar bu qədər bəzək sevir, bəzənmək istəyir... İndi budu mən də geyindim, kimin üçün? Nə üçün? Arvadı əgər evdə tək cəəri görürsə, qızı ata evində ata və qardaşından başqa bir kişi, hətta nişanlısı da görə bilməzsə... Dini-mübinimizə görə arvad, hətta nöker və qulluqçularından da öz bəzək yerlərini gizlətməlidirsə, onda niyə bəzənir? Yox, bu heç də düz fikir deyil, mənim ürəyimə gəlir. Adam öz atası, qardaşı, övladı, əri, dost və rəfiqələri üçün də geyinir. Ən vacibi özü üçün. Özündən ötrü bəzənir... Öz bədənindən, özündən razı qalsın... Bəzək insanda xoş əhval yaradır. Bəzək yaxşı şeydi!.. Kimə zərəri var ki, kimə? Bəs olmayan yerdə? Yox, qız-gəlin istəsə, həmişə bəzənməyə şey tapar...”

Şəbnəm bəyim düşüncələrindən özü də baş çıxarmadan geyinib qurtardı. Yerindən qalxdı, nə üçün, hara getdiyini, bu toy bəzəyi ilə kimi qarşılayacağını düşünmədən eyvana çıxdı. Qızın xəyala dalmış simasından gözəllik, gözəlliğin doğurduğu qürur yağırdı. Bu qəşəngliyi, bu tərəvəti ilə Şəbnəm bəyim sərdəftəri-dövrən idi. Hamıya meydan oxuyurdu. Görən gözlərə minnət yağırdı. Addım atdıqca, hər qə-

dəm basdıqca, elə bil, yerə də minnət qoyurdu ki, bax, bax, fəxr elə, aşıqlərin gözüünün üstüylə deyil, ey qara torpaq, sənin üstündə gəzirəm! Ağzını açıb bir kəlmə deyəndə dinləyən, şana kirpiklərini qaldırıb baxanda nəzəri düşən adam valeh olurdu. Qız elə bil əfsunçu idi. Hələ bir istəyini, bir ricasını yerə salan olmamışdı. Bu gün də Şəbnəm bəyim — elin bu türfə gözəli — kirpiklərindən ox götürüb kaman qaşlarının çilləsinə qoymuş, ürək şikarına çıxmışdı.

Şəbnəm bəyim eyvanda görünəndə onu körpəlikdən tanıyan, ilkin ata mindiyi gündən bir neçə gün irəliyəcən üzəngisini basmış qoca mehtərin belə qaşov əlindən düşdü. Nənəqız əli dolçalı qaldı, nökər-naiblər hərə əlində nə iş görürdüsə, yarımçıq qoyub tamaşaya başladı, görməyənin böyrü dümsükləndi. Şəbnəm bəyim bu gün bütün bunların fərqinə varacaq halda deyildi. Dərbanı¹ səslədi.

— Bəli, bəyim, qurban!

— Məni soruşan, bir şey gətirən olmayıb ki?

— Yox, bəyim, sadağan olum, heç kim.

— Soruşan olsa, bir şey gətirsələr, özümə çatdır... Qoyma qayıda.

— Baş üstə... göz üstə!..

— Əl üstə olsa, yaxşıdı... de, gədələr mənə bir az kışmış versinlər.

Onun gözü kəhər köhləndə idi, aram-aram pillələrdən endi. Hələ də köhlənin tüklərinə məxmərlə təh verməkdə olan mehtərə yanaşdı. Köhlən onun iyini alıb fınxırdı, səbirsizliklə ağ səkilli qabaq ayağını yerə döyməyə başladı.

---

¹ Dərban – f. Qapıçı.

Şəbnəm bəyim və Nişat

Aşığa qulaq asırkən

“Bayqurd” qalası

Ana himni

- Köhlənin keyfi nə təhərdi?
- Darıxır, bəyim...
- Çıxarıb gəzdirə bilmirsiniz?.. Gədələrə...
- Kim ürək elər, bəyim? Kimin nə həddidi kəhər köhləni minə?

Xoş, ılıq bir hiss qızın nazik vücuduna yayıldı. Mehtərin etirazına baxmayaraq məxməri aldı, kəhərin belinə bir də öz incə əlləri ilə təh çəkdi. Gözlərini sıgalladı. Sonra da Nənə-qızın bala xəlbirdə gətirib mehtərə verdiyi kişmişdən bir ovuc alıb köhlənin qabağına tutdu. Kəhər köhlən kişmiş iylədi. Yumşaq dodaqlarını sahibəsinin əlinə sürtə-sürtə yeməyə başladı. Arabir səbirsizliklə ağ səkilli qabaq ayaqlarının birini götürüb o birini qoyur, fıncırır və sonra da qaşqa alnını Şəbnəm bəyimin çiyinə sürtürdü. Elə bil qıza: “Nə durmusan, atlan belimə, gedək, uçaq... göy, geniş düzlər, kəklikləri qaqqıldaşan sarp qayalar bizi gözləyir” — deyirdi. O, dörd həndəvərinə göz gəzdirdi, mane olacaq, qənşərinə çıxacaq heç kəs həyətdə yox idi. Əkbərşah sarayının şairlərindən Qasimin bir beyti Şəbnəm bəyimə qətiyyət gətirdi:

Hiç ca xatiri-şuridəəm aram nə did,
Həmə afaq məgər bəhre-dele-mən qəfəs əst?¹

“Yox, yox! Nə qədər ki, bütün afaq mənim üçün ər evi adlanan bir qəfəsə çevrilməyib, nə qədər ki, uşaqlıqda hamının gicbəsər saydığı, “tülküdən qorxan” Şükür bəy başı-

---

¹ Pərişan könlüm heç bir yerdə aram tapmır,
Məgər bütün aləm qəlbim üçün qəfəsdir?

mın ağası olmayıb, məqamdır... Heç olmasa, qoy kəhər köhlənimin arzusunu yerdə qoymayım... O da darıxır... vəfalı atım, köhlənim mənim... gedək... gedək, uçaq sarp qayaları-mıza, kəkliklərin səsini dinləyək, kəhərim mənim!..”

Qız nə zaman üzünə niqab salıb ata sıçradığını bilmədi. Atın dal ayağının nalları darvazanın o biri üzündə qığılıcı saçıanda həyət adamı özünə gəldi. Qab-qaba dəyən kimi ev əhli bir-birinə dəydi. Nişanlı qız at belində tək-tənha çöllərə seyrə çıxmışdı, o da belə bir dövrdə, belə bir zəmanədə...

Gülbədən bəyim bacısının atlandığını eşitməkdən çox qəlbiylə duydu. Atın ayaq səslərindən anladı. Üzü kirşanlı, başı tarım sarınmış halda eyvana cumdu:

— A qırılmışlar, hardeyduz? Gözünüz kor idi? Əliniz şil idi? Diliniz lal idi, niyə mənə xəbər vermədikiz? Kişi, sənə neçə kərəm demişəm ki, kəhər köhləni həyət-bacada çox gəzdirmə, bacardıqca Şəbnəm bəyimin gözlərindən iraq elə... Elə hey öz bildiyini eləyirsən!..

Son sözlər mehtərə aid idi. Odur ki, kişi cavab verdi:

— Vallah, bəyim, heç kiçik bəyimin oyandığından xəbərim yox idi... Dedim tezdərəkdən atı gəzdirim, qaytarım axuruna...

— Allah kəssin səni!.. Di durma, yügür gədələrə xəbər elə! Bir neçə nökrə atlansın, qara verin, qıza dəyib-dolaşan olmasın... Vallah, kişi divandan qayıdanda divanınızı eləyəcək! Əsgər bəy elatdan dönəndə, dərinizə saman təpəcək! Di tərpen!..

Nənəqızın isə ürəyi ayrı şey üçün uçundu. Onun qorxusu ayrı fikirdən idi. O bilirdi ki, bu həndəvərdə Şəbnəm bəyimin atını, niqablı gəzsə də, özünü hamı tanıyır. Bir tərəf-

dən Ehsan bəyin, o biri tərəfdən də bütün xançobanlının ağası sayılan Əsgər bəyin, bir də əslində igidliyi, silahda əli itiliyinə və nəcib qəlbinə bələd olduqları Şəbnəm bəyimin öz xətrəsinə heç kəs ona dəyib-dolaşmaz. Nənəqızı qorxudan ayrı məsələ idi. Axı Şəbnəm darvazaya tərəf yönələndə sonuncu dəfə bir də dərban və Nənəqıza “mənə bir şey gətirsələr özümə verin, gözləsin” demişdi. Nənəqız bu gün birçə saatın içində üçüncü dəfə idi ki, bəyimdən bu xahiş və tapşırığı eşidirdi. Öz xanımına yaxşı bələd olan Nənəqıza bu kifayət idi: “Allah özü amanında saxlasın səni, bəyim, yoxsa?..” Nənəqız düşündüyünü xəyalında belə tamamlamaqdan qorxdı: “Yağım yarıldı, Allah”, deyə öz-özünə pıçıldadı.

...Şəbnəm bəyimin getdiyindən heç yarımca saat keçməmiş həkkak Ağa Nəcəf sarayın darvazası önündə göründü. Dərbana yaxınlaşdı. Utana-utana yavaşca dedi:

— Qardaş, Allah köməyin olsun, mən srağagün bəyimin bir mücrüsünü bəzəyib gətirmişdim. Üstündə bir qəzəl yazılmışdı. Bəyim əmr eləyib ki, onu bütünlükdə yazam gətirəm. İndi budu, gətirmişəm. Allah atana rəhmət eləsin, bunu ver, kənizlərdən biri versin bəyimə.

— Hansı bəyimə?

— Kiçik bəyimə.

— Hə, bir az bundan irəli özü elə soruşdu ki, mənə bir şey gətirməyiblər? Yəqin buymuş... Mən də elə bildim bağ nüybarından-zaddandı... — deyə dərban bükülü kağızı aldı.

— Yaxşı verrəm, özü bir az irəli atını çapıb getdi. Nə vaxt qayıdacaq Allah bilir. Gələndə verrəm...

— Çox sağ ol. Xudahafiz...

— Xudahafiz...

Dərban bu qapının köhnə xidmətçilərindən idi. Kağızı alıb diqqətlə o üz-bu üzünə baxdı. Bir şey anlamadı. Savadı yox idi: “Düzdür, kiçik bəyim mənə tapşırdı, amma, görəsən, bunun içində dərbarın böyüklərinə dəyən bir şey yoxdu ki? Birdən cənab Əsgər bəy istəmədi ki, bəyim gedə-güdədən kağız-kuğuz alsın?! Nədən bilim ki, nədi? Başqasına da oxuda bilmərəm. Yovuqda molla-zad da yoxdu. Yox, olsa da mənə nə qalıb? Birdən heç bilinəsi söz deyil. Deməzlər, “sənə nə düşmüşdü, xalxın yazısın, ya duasın başqasına oxudurdun? Sənə kiçik bəyim “mənə ver” deməmişdi? “Yox, elə yaxşısı budu ki, özüm özünə verrəm. Verməsəm, sonra özü də elə az mazarat deyil, dərimə saman təpdirər, gözümü oyub yerinə qanqal qoydurar... Yaman yalovdu...” Bu fikirdən sonra bir də düşündü: “Bircə cənab Əsgər bəyə üsulluqcan deyərəm ki, Abduləli dadaşın oğlu nə idisə gətirdi, verdi kiçik bəyimə, qoy bacı-qardaş özləri bilsinlər... Mənə nə düşüb?! Deyərəm tapşırıbmışdı, özünə verdim, amma sizə deməyi də salah bildim”. Bu qərara gələndən sonra dərbanın ürəyi rahat oldu: “Axı cənab Əsgər bəy özü mənə tapşırıb ki, bu dərbara gələn-gedən tanımaz-bilməzi, qərribə nə baş versə, ona xəbər verim. Birdən mən demədim, özgəsi dedi? Sonra mənə deməzmi ki, “gədə, axı mən sənə söz tapşırıbmışam, niyə qaydasıncan yerinə yetirmirsən?! Məndən gizlin bacıma kağız ötürürsən? Mənə də demirsən!” Yox, ən salahı budu ki, üsulluca özünə deyim. Bu yaxşıdı.

...Nökərlər atlanıb, bu dərə sənin, o dərə mənim çox axtardılar. Qorxularından evə əliboş qayıda bilmirdilər. Yölüstü qarşılarına çıxan karvandan, sarbandan, atlı tacir-

dən-bəzircandan xəbər alırdılar, gördüm deyən yox idi...

Şəbnəm bəyim isə Dəliçayın üstündə, əlçatmaz, ünyetməz qayaların arasında atı da yedəyinə alıb aram-aram gəzirdi. Gəzinirdi... Aranda gül solmuş, otlar çoxdan soluxmuş, saralıb getmişdi. Taxıl da çoxdan biçilmişdi. Bu il yaz elə gözəl gəlmişdi ki... Bu il yaz ilə birlikdə el-obaya bir asudəlik də gəlmişdi. Elat yaylağa çıxmışdı. Dava-şava, basqın sözü azalmışdı. Bu il elə bil ki, bütün yağılarn, qaçaq-quldurun, basqın-şəbxun vuranların başı nəyə isə qarışmışdı... Bir neçə ay idi ki, dağlarda sanki qurd quzu ilə otlayırdı. Aranda biçilmiş taxılı döyən rəncbərlər istidən tər tökürdülər. Burada, Şəbnəm bəyimin atla dolandığı yalçın qayalarda sanasan yaz indicə başlamışdı. Ətrafda toy örpəkli gəlinə bənzər lalələr, günəş kimi qızılı nur səpən sarı dağ çiçəkləri, başında hərəsi bir əlvən novruz şamı yandıran kasnilər... Qız diz çöküb güllərin ətrini sinəsinə çəkdi... Qayaların arasından gilələnən şəbnəməbəzər bulaq suyu... ətrafında ətir saçan yarpız... Şəbnəm bəyim azadlığa çıxmışdı... Bir saatlıq, bir günortalıq azadlığa... Uzaq-uzaq mavi, firuzəyi üfüqlər göy paltarı, firuzəyi sırğaları kimi təmiz, parlaq, zərrin idi... arzuları kimi sonsuz, sərhədsiz idi... Köksü iftixar hissilə dolu ikən üfüqləri seyr edir, yalçın qayalardakı kəkliklər kimi qanadlanıb uçmaq istəyirdi. Əyildi, yarpız qoxulu bulaq suyundan ovucalayıb içdi. Qızın bütün hərəkətlərinə öyrəşmiş kəhər köhlən qırpınmadan, quzu kimi yedəyində gəlir, dirsəyə keçirilmiş yüyən dartılanda başını əyir, boşalanda qaldırırdı.

Şəbnəm bəyim qalxdı, birdən nəzərini kəklik dəstəsi cəlb elədi: iki ana kəklik on-on iki çağlı təzəcə uçmağa başlamış

çolpa ilə birlikdə onun qarşısınca irəliləyirdi. Ana kəklik adam hənirtisi duyunca qəfil uçmalı, ox kimi qayaların üstündən göyə şığımalı idi. Şəbnəm bəyim qardaşı ilə ova gəndəndə bunu çox görmüşdü. Lakin indi əksinə, ana kəklik qanadlarını sallayıb, çolpalarını lap qırt toyuq sayağı yığdı, qova-qova qayanın qırağına tərəf apardı, balalar təcrübəsizliklə xırda, gücsüz qanadlarını çalıb, qayadan üzüəsağı uçduqdan sonra... yalnız bu zaman ana kəklik havalandı, “qənimi” ardınca aparmaq üçün balalarının uçduğu səmtədən sola sarpdı... Şəbnəm bəyim bayaqdan bəri heyvətlə kəklik cığının¹ hər bir hərəkətini izləyirdi. Öz əlləri kimi hənalı ayaqlarına baxdığı ana kəkliyin fəndini indi başa düşdü, indi duydu. Anladı ki, nə üçün bayaqdan ana kəklik uçmur, adəti qaydasınca qəfil qaçıb havalanmırdı. Gülümsədi: “Ana!! Ana kəklik! — deyə pıçıldadı. — Məni özünə, çolpa balalarına qənim bildin?”

Bu hal qızın qəlbini xeyli kövrəltdi. Uşaqkən itirdiyi anasının xəyali çöhrəsini gözündə canlandırmağa çalışdı, bacarmadı, nəzərində böyük bacısı Gülbədən bəyimin siması canlandı. Uşaqlıqdan çox eşitmişdi, Əsgər bəy həmişə deyirdi ki, Gülbədən lap rəhmətlik anamın özüdür. Ya doğrudan da belə idi, hər nə idisə xəyalında anasının surəti böyük bacısı Gülbədən bəyimin surətilə qarışmış, birləşmişdi. Bu xəyal xatirində canlanan kimi də qəlbini üşütmə aldı: “İlahi, bu qarmaqarışıq zamanədə tək-tənha yola çıxmağım onu dəli eləyəcək. Mən nə iş tutdum? Yəqin indi gədələri yollara salıb məni axtartdırır... Hardan bilsin ki, mən Əsgər

---

¹ Cığ – d. Dəstə.

bəyin, istəkli qardaşımın tamaşalı ov yerinə, buradan Şirvanın görməli aləminə, axar-baxarına baxmaqdan doymuram. Bu mənzərələr üçün ölürəm, xiffət çəkirəm... Hardan bilsin bacım bu ləzzəti!..”

O, vurğun gözlərlə sevdiyi mənzərəni bir də, dərin ah və ənin qopan qəlbilə, vidalaşmış kimi, əbədi ayrılırmış kimi seyr etdi. Gözlərində yaş, qəlbində qüssə olduğu halda, atı qayanın böyrünə çəkib mindi. Köhlənin yönü evə tərəf idi... Tələsirdi.

...Gədələr axşamçağı mal naxırdan qayıdanda darvazaya güclə çatdılar. Heç yerdə Şəbnəmi “gördüm” deyən olmamışdı. Darvazaya çatanda hər yer sakitlik idi. Evdə heç bir həyəcan əlaməti, narahatlıq görünmürdü. Mehtər isə saraydan xeyli aralı kəhər köhləni gəzdirirdi...

...Şəbnəm bəyim köpüklənmiş kəhər köhlənlə darvazadan içəri girəndə gözünə sataşan dərbana birinci sözü bu oldu:

— Mənə bir şey gətirməyiblər ki?

Dərban bəyimin atdan enməsinə yardım məqsədilə köhlənə yanaşdı; üzəngini basmağa macal tapmamış qız atın o biri üzündən quş kimi yerə atıldı və yüyəni özünü yetirən mehtərin qucağına atdı. Dərban ayağının birini götürüb, o birini qoydu, boynunun ardını qaşıya-qaşıya dilləndi:

— Şey deyəndə ki, kiçik bəyim, şey-zad gətirməyiblər, amma bir parça kağızdı... Rəhmətlik Abduləli dadaşın oğlu var ha, Ağa Nəcəf... o gəlmişdi, o gətirdi...

Qız içəri tələsirkən son sözlərdə addımını saxladı. Əvvəlki sözdən həkkakın gəlmədiyini zənn etmişdi. Səbirsizliklə səsləndi:

— Hə, nə oldu?

— Budey... — dərbən çuxasının döş cibindən bükülü kağızı çıxarıb verdi.

— Bəs özü hanı?

— Getdi... Verdi getdi...

— Bəs dayan, gözlə demədin? Demişdim sənə axı...

Dərbandan daha ağıllı bir söz eşitməyəcəyini duyunca Şəbnəm bəyim, pillələrə doğru atıldı. İçəri cumdu, nə olduğunu anlamağa macal tapmamış bacısını bahar ətirli, yarpız iyli bağrına basdı. Öpüşlərə qərq elədi. Gülbədən bəyimi danışmağa da qoymadı:

— Can bacı, canım bacı, məndən incimə, sən Allah, bağışla məni! Sənin hörmətli ərin Ehsan bəyin həmvətənlərindən kutahiyalı bir şair — Fəraqi deyib ki:

Gülşənində aləmin irməz bu sirrə hiç kəs,
Zağlər azadə, bülbüllər giriftari-qəfəs...

Sənə azadə quşların nəğməsini, vətənimizin bu qəfəsdəkindən çox-çox gözəl, ətirli havasını gətirmişəm...

Bacısının qayıtmasından, sağ-salamat gəlib çıxmasından və kişilərdən heç birinin bu işdən xəbər tutmadığından sevinən Gülbədən bəyim, qızın ağuşunda çətin nəfəs alaraq gülə-gülə yalnız bunu deyə bildi:

— Səni şair öldürsün...

Hər ikisi quçaqlaşmış halda mütəkkə və döşəkçələr yığınının üstünə yıxıldılar:

— Raziyam, qoy məni şair öldürsün... Bacarsa öldürsün... Əlindən gəlsə, qoy məni elə şair öldürsün. Onda o saat

mələklər ruhumu qanadları üstünə alıb, pərvərdigari-aləmin hüzuruna apararlar. Deyər: “Ey mənim mələklərim, bu kimdir belə gətirmisiz?” Deyərlər: “Ey xudavəndi-aləm, tanımırısan? Bu elə sənin öz yaratdığı ecazkar cahanın aşiqi, şeir ölüsü Şəbnəmdir də... niyə yadından çıxıb?..”

— Ay qız, bəsdi, elə danışma, Allaha acıq gedər, ağzın əyilər.

— Mən nə dedim ki?..— Şəbnəm bəyim köksündə gizlətdiyi kaqızı tez oxuya bilmək, tək qalmaq, danlanmamaqdan ötrü bacısını dilə basırdı. Nəhayət, məqsədinə nail olduğunu görüncə otağına çəkildi. Qapını döyünən ürəyi ilə birlikdə bütün naməhrəm gözlər, naşı ağızlar üçün bərk-bərk qapadı və həkkakın qəzəlini oxumağa başladı:

Şuri-cünun aşıqın başına rüfət verir,
Hər kəsə dünyada Həq əqlicə dövlət verir.

Qəzəlin mətləsinə dünəndən, srağagündən bəri elə ilk oxunuşdan sonra əzbərləmişdi. Odur ki, mabədini oxumağa tələsdi:

Qanım içərkən bular, çeşminə eyni-səfa,
Eylə ki, meyxarələr bəzminə zinət verir.

Harda görərsən, könül, yar, dolan başına
Sanma ki, dövrən sənə bir dəxi fürsət verir.

Surəti-halın demək aşiqə lazım degül,
Üz verə iqbal əgər, bəxt özü surət verir.

Gövhəri-nəzmin, Nişat, eyləmə hər yerdə sərf,
Bir belə bazarda kim sənə qiymət verür?!

“Mən, mən! Sənə, sənin şeirinə, gövhəri-nəzminə qiyməti mən verirəm! Bu nəzm bazarının mənim kimi alıcıları da var, şairim! Axı sən bunu hardan biləsən?! Sənə qiyməti özüm verəcəm!” — deyən bir səs, qızın qəlbində dəlicə bir çılgınlıqla hayqırırdı. Bu kim idi, kimin səsi-sədası idi? Şəbnəmi, qorxu bilməyən Şəbnəm bəyimi titrədən bu sözləri onun qəlbi necə cürət edib söyləyirdi? Kəhər köhləniylə dalına düşüb bağrını yardığı ceyranlar kimi qızın ürəyi əsim-əsim əsdi. “Mən nə danışırım, nə düşünürəm? O kimdi, axı? Adı-sanı bilinməyən fağır bir həkkak! Özünü ələ al, Şəbnəm! Özünü ələ al! Səni ovlayan, şair qələmindən süzülən incə bir nəzmdən başqa bir şey deyil! Sən bəyzadəsən, Əsgər bəyin bacısı, Ehsan bəyin baldızısı! Bütün Şirvanın gözü sənə baxır. Məgər sən onun tayısan? Amma nə olar? O ki, igid Abduləlinin yadigarıdı! Hamı onu sevirlə.. Elə də məhzun baxışları vardı ki! Lap qəzəlindən süzülən həzin duyğuların tərcümanı idi o gözlər...” Qız əvvəlki qorxusunu unudub, yenidən cavan şairin surətini xəyalında canlandırırdı və gülümsədi. “Yaxşı ki, bacım xəyalımdan keçənləri bilmir, ürəyimdən ürəyinə yol yoxdur, yoxsa bağı yarılar: “Səndən xata əskik deyil, Şəbnəm”! — deyər. İndi də Gülbədən bəyimin surətini görər kimi oldu və bacısının qorxularına qarşı gülümsədi, inadla, ərköynürlüklə gülümsədi.

Aynanın qənşərinə keçdi. Diqqətlə, gövhərə qiymət verən sərraf gözü ilə güzgüdə əks olunan şahanə görkəmini

nəzərdən keçirib bəyəndi. Səhərki xəyalları yadına düşdü: “Kimin üçün geyinirəm?” Sonra da xəyali sualına cavab tapmış kimi sevindi: “Gövhərə qiymət verə bilən, gözəllik aşıqı insanlar üçün, elə deyilmi, Şəbnəm?” — deyə düşündü.

Gümüş aftafa-ləyənlə içəri girən Nənəqız onu ayna qabağında gördü:

— Əl-üzünü yu, canımın canı! Xanım səni şam yeməyinə gözləyir, ağalar bu gecə evdə olmayacaqlar.

Şəbnəm bəyim xəyallarının qırılmasına təəssüf edərək ayna qabağından ayrıldı. Nənəqızın tökdüyü ilıq su ilə əl-üzünü yumağa başladı.

SƏNAN EŞQİ... XUMARIN MƏHƏBBƏTİ

Maronu o çoxdan tanıyırdı. Lan uşaqlıq illərindən. O zamanlar Hayqanuş xala arabir bacısı qızını yanına qonaq gətirib saxlardı.

Əvvəlcə onu deyim ki, Abduləlinin evi ilə Simon ağanın evi qapıbir qonşu idi. Sonralar kiçik bağçalı həyətlərindən ara qapı da açmışdılar. Ərinin sağ olduğu o xoşbəxt günlərdə Şərəfnisə bir əziz tikəsini Hayqanuşsuz yeməz, mütləq payını ayırıb göndərərdi. Bayram axşamı plovundan, bayram fəsəlisindən balaca Nəcəfin əlinə verib “apar Hayqanuş xalana” deyer və özü də uşağın dalınca düşüb gedərdi. Hayqanuş Nəcəfin pay gətirdiyi qaba şirniyyat, kətə qoyar və o da öz bayramlarında nə bişirsə, uşağa ondan gətirərdi.

O məşum qətlü-qarət vaxtında Nəcəfin atası Abduləli həlak olan gün Simon dayı da yaralanmışdı. Sonralar yarası

simlədi, uzun aylar əzab-əziyyət çəkdi, kişi bir ayağını itirib, həmişəlik xanənişin oldu. Həmişə də deyərdi ki, “Allah niyə mənə də Abduləli dadaş kimi öldürmədi ki, bu günə qaldım”. Bədbəxtçilik iki ailəni bir-birinə daha sıx bağladı, ünsiyyətlərini bir qədər də artırdı. Sahibsiz qalmış ailənin güzəranı ağır keçsə də, Simonun uşaqları ilə Nəcəf bu ağırlığı duymadan həyat-bacada birlikdə oynayır, külfət nə tapırdısa birlikdə yeyib-içirdilər.

Hayqanuşun Mədrəsə kəndində ərdə olan bacısı Məryəmin qızı Maro hərdənbir atası ilə, ya da anası ilə xalasının yanına qonaq gəlir, bəzən bir-iki ay uşaqlardan ayrılmayıb qalırdı. Onun Nəcəflə uşaqlıq tanışlığı bu iki ev arasında olmuşdu. Sonralar uşaqlar böyüdükdən və Nəcəf dərsə, misgərliyə başladığından həyatlarında heç bir iz qoymayan, tez də unudulan bu görüşlər azalmış, oyunların arası kəsilmişdi.

Kəbutərin vaxtsız ölümündən sonra bir müddət Nəcəf çaşıb qaldı. Şərəfnisə ana balaca Abduləlini əmizdirmək üçün adam axtarır, gündə döşündə südəmər körpəsi olan qonşu və qohumlardan birinin evinə gedir, uşaqı qucaqına alıb aparır, rəhmi gələnlərə əmizdirirdi. Elə bu günlərdə Hayqanuşun qoca inəyi də doğdu. Hayqanuş dərhal ara qapıdan həyatə girdi. Şad xəbərlə gəlmişdi:

— Ay Şərəfnisə bacı, deyirəm day bəsdə Abduləli balanı qapı-qapı gəzdirdiyin.

Çağaya qənddağ içirməklə məşğul olan nənə dilləndi:

— Bəs neynim, ay bacı?

— Deyirəm, inəyimiz doğub, axı!

— Bıy, dırnağı bərk olsun, högürü qalın...

— Çox sağ ol. Hə, axı düzdü qocadı, sən deyən südü olmayacaq, amma uşaqlara bəs elər, yavanlıqdı. Bir də Abdüləli balaya day elə inək südü də vermək olar.

— Zəhmət çəkmə, ay bacı, qoy öz uşaqların dolansın, elə mənə o da bəsdı.

Hayqanuş etiraz etdi:

— Nə danışırısan, Şərəfinsə, ayıb deyil? Çağanın içdiyi nə olacaq ki, mənimkilərə çatmaya? Ya sən, ya biz nə təfavütü var. Bax, vallah, Abdüləli dadaşın ruhu haqqı, səndən lap əməlli-başlı inciyərik, mən də, fağır kişi də... Sizi bizdən kim ayırıb? — deyə bayaqdan əlində tutduğu mis piyaləni yerə qoydu. — Bu bir az ağuzdandı, bulamadı. Bunu sənə gətirdim. Süd səhərdən durular, inşallah, səhərdən o yana bir qapıya getsən, xətrimə dəyərsən. Məzhəb haqqı, elə kişi də dedi, uşaqlar da, Maro da...

— Maro burdadı?

Hayqanuşun gözləri güldü:

— Hə, dünən dədəsiynən gəlib, yepyekə olub, maşallah, qızlar bulağından su içib, bir gözəl olub ki, gəl görəsən. Aya deyir, sən çıxma, mən çıxım, günə deyir, sən baxma, mən baxım...

Şərəfnisə də güldü:

— Lap nağıllardakı kimi... Allah eləsin, bədnəzərdən saxlasın. Ha vaxtı başım qarışib görməmişəm.

— Elə bizə çoxdandı ki, gəlmirdilər. Şükür Allaha işləri yaxşıdı.

— Olsun, olsun...

— Maryanın da sənə salam-duası var.

— Gətirən də sağ olsun, göndərən də.

Hayqanuş çağanı nənəsindən aldı, süd qoxuyan uşaq nəfəsini çox sevərdi. İylədi, iylədi, bağrına basdı:

— Maro görsə, özün öldürəcək səniyçün. Uşaqdan ötrü canı-başı özünün deyil. Heç ömrümdə bir belə uşaqcanlı qız görməmişəm.

— Elə demə, qızlar elə balacalıqdan uşaqcanlı olurlar.

— Allah elə onları belə yaradır ki, sonra özlərinin olanda dəli düyə kimi şıllaq atmasınlar.

Hər ikisi güldü. Qapıya kölgə düşdü. Şərəfnisə, xalasının dalınca onlara gələn Maronu güclə tanıdı, yerindən qalxmaq istədi, qız qoymadı, özünü yetirib arvadın əlindən öpdü:

— Salam, xala, anam salam-dua göndərdi...

— Ay səni Allah saxlasın, a səni Allah bəxtəvər eləsin, maşallah! Namxuda, göz dəyməsin, xalan deməsəydi, ayrı yerdə görsəydim tanımazdım. Nə qəşəng qız olmusan, ay mənim ciyər-param?!— deyə-deyə arvad Maronun qızılı rəngə çalan qıvrım tellərini sığalladı. Tünd-xurmayı kirpiklərlə haşiyələnmiş ala gözlərini, təzəcə çırtlamış gül qonçası kimi zərif, çəhrayı yanaqlarını, al dodaqlarını, sol gicgahından gözünün ucuna yaxın yerdəki qara xalı sevə-sevə nəzərdən keçirdi. Qalxdı, qapıdakı başmağını götürüb üç dəfə Maronun başına dolandıraraq kürəyinə vurdu;

— Aaz Hayqanuş, sən Allahın, bir çimdik duz, üzərrik at ocağa.

Maro Şərəfnisənin hərəkətlərini gülə-gülə izləyərək xalasından uşağı qapıb aldı:

— Ağə Nəcəf dadaşındı?

— Hə...

Qapıya bir kölgə də düşdü. Bu dəfə içəri girmək istəyən,

lakin yad qadın səsi eşidib kandan o üzə ayaq saxlayan Nişat idi. O, əvvəl Maronu tanımadı. Uşaqlıq illərində özündən bir neçə yaş kiçik olan, lakin oyunlarda özlərinə qarışmağa can atan o xırdaca qızla bu yetkin gözəl arasında heç bir bənzəyiş tapa bilmədi. Oğlunu onun qucağında gördükdə kim olduğunu bilmədiyi, lakin geyimindən nəsar¹ qızı olduğu bəlli olan qıza heyranət qarışıq heyranlıqla baxdı... Baxdı... Birdən anasının səsinə eşidib dıksındı;

— Gəl içəri, bala, özgəsi yoxdu, Hayqanuş xalanla Mariya bacının qızı Marodu, bizdəki...

“Maro!.. İlahi, yaratdığın ecazına şükür! Neçə qələmlə zinət vurmusan bu surətə?” — sözləri ürəyindən keçdi. “Demək, Maro belə böyük bir qız olub?!”

— Salam, — deyib içəri keçdisə də nə edəcəyini, nə danışacağını bilmirdi.

— Əleykəssalam. — Nə var, nə yox, Nəcəf bala? — Hayqanuş xala bu sualı lap uşaqlıq illərindəki kimi verdi. Nə deyəcəyini bilmədən duran Nəcəf və qucağındakı uşaqla divara söykənib dayanmış Maro hər ikisi gülümsəyib baxırdı.

Hər bir gəncin həyatında bir “ilk baxış” anı olur. Əsil məhəbbət də bu “ilk baxışdan” doğur. Bu ilk baxış Nəcəfin şair ürəyini lərzəyə saldı, bu ilk baxış Maronun körpə qəlbi-ni, azacıq ömründə birinci dəfə titrətdi. Qız nə baş verdiyini anlamadan, qoynuna qısdığı körpə ilə birlikdə İsanı köksünə basmış Məryəm kimi diz üstə yerə çökdü. Qızılı çalarlı gur hörükləri çiynindən sıyrılıb qundağın üstündən qoluna

---

¹ Nəsara – ə. xaçpərəstlər, xristianlar.

tərəf sallandı. Onun arxasında göy şirə çəkilməmiş boş divar şairin gözündə mavi şəfəq verən bir səma, başı üzərində hələlər uçan fəza kimi görünürdü.

Dünyagörmüş təcrübəli qadın olan Hayqanuş və Şərəfnisə hər ikisi birdən-birə susdular, nə olduğunu, nə baş verdiyini anlamadan belə, gənclərin xeyli uzanan sükutundan alındılar. Şərəfnisə nədənsə sürətlə qıza tərəf əyilib qundağı ondan aldı. Bu hərəkətin həddən ziyadə iti olması Hayqanuşun gözündən yayınmadı. O da çox cəld qalxdı, söz olsun deyə dilləndi:

— Hə, biz gedək, sən Nəcəf balanı irahatla. Sözümüz sözdü, ha, bacı! Gedək, Maro, gedək iş-gücüm tökülüb qalıb, gedək, mənə bir az əl ver. Təndirim var, ay Şərəfnisə, çörək salmayacaqsan?

— Yox, hələm dünənkindən bir az durur.

Hayqanuş Maronun əlindən tutub çıxdı...

— Məmə!

— Can məmə!

— Nəyi deyirdi ki, sözümüz sözdü?

— Simon ağagilin inəyi doğub, ay bala. Deyir ki, ata balasına (Şərəfnisə ərinin adını verdiyi çağanı, adı ilə çağırma bilmir, çox vaxt ürəyi gəlmir, beləcə “ata balası” adlandırır) bizim inəyin südündən verək... Allah razı olsun, yaxşı saleh qonşudular. Simon ağa deyib ki, daha qapı-qapı gəzib uşağı ona-buna əmizdirməyin. İndi beş ayı da keçib, maşallah! Yekə oğlan olub balam, adamın üzünə gülür, qarqurunu eşidirsən, Nəcəf? Vallah, ürəyim dağcan olur... Hayıf!.. (O, gəlinini xatırlayıb doluxsundu. Sonra da oğlunun ürəyini xarab etməmək üçün sözü yenidən qonşuların təklifi üzə-

rinə qaytardı.) Hə, deyirəm indi dayı uşağıma inək südü vermək olar. Zərər eləməz... Nə deyirsən, bala?

— Nə deyəcəm, sən bilən məsləhətli. Mənim belə şeylərdən nə başım çıxır...

— Amma xəcalətli olacağıq. Yazıqlar özləri elə güclə güzəran keçirirlər. O qoca inəyin südü də uşaqlarına, naxoş kişiyyə yavanlıqdı, biz də bu yandan...

— Özün bil, məmə, istəyirsən, başqa inəyi olanlarla danışım, işim də bir az yaxşılaşıb...

— Yox, indi heç olmaz, inciyərlər.

— Neynək, onda bir vəsilə tapıb xəcalətlərindən çıxarıq.

— O başqa məsələ... Hayqanuş xalana ya bir donluq alarsan, ya da görərəm, baxaram nəyi çatışmır onu alarsan.

— Yaxşı... Amma nə yaxşı oldu, qonşuları gəzməkdən qurtardın.

— Day demə... Düzdü, balamın yolunda hara desən gedərəm, amma necə də olsa, arvadlar axı öz balalarının payından kəsib verirlər. Həmişə deyirdim, görəsən Allaha acıq getmir ki... ya ürəknənmi verirlər, görəsən üzə düşmərlər ki?.. Xülasəyi-kəlam, lap ürəyimdən oldu bu təklif. İndi gəl çörəyini ye. Sənə bir dadlı dovğa bişirmişəm, yarpıznan...

Arvad bu sözlərlə uyumuş körpəni otağın ortasından asdığı yüyürüyə qoydu, azacıq yırğalayandan sonra yerə süfrə salmağa başladı.

***

İlk baxış günəşin ilk işığı kimi şəfəqli... ilk bahar çiçəyi kimi zərif, rayihəli... İlk baxış bəzən tufanlı, lərzəli gəlişilə ürəklər odlar... Bəzən yazın sıcaq nəsimi kimi qəlbə bir tər-

pəniş gətirər... Şair ürəyində incə bir qəzəl, lirik, qərami bir mənzumə yaradar... Qız-qadın könlündə ilk həsrət çırpıntılı nazik bir bayatıya çevrilər... Nişat hələ könlündə nələr olduğunu, Maronun incə qız ürəyinə nə kimi təlatümlər saldığını bilmədən, özünü belə qorxudan bu hissi qamış qələmin ucundan süzülən qəzələ çevirib yazdıqca düşünürdü. Qəlbini sonsuz fərəhlə dolduran bu ehsasatın qızın başına, öz başına nələr gətirəcəyini hələ heç düşünmürdü də. Bəlkə də düşünməkdən ehtiyat edirdi. Yazırdı:

Gulzari-mələhətdə gözüm bir gülə düşdü.
Rüxsari ara xali-siyəh sünbülə düşdü.

Bir Leylidən ötrü necə rüsvayi-cahanəm,
Əfsaneyi-dərdim genə dildən-dilə düşdü.

Hər aşiqi-şeyda özünü yarə yetirdi,
İqbal zabun oldu, mənimki belə düşdü...

Nişat “əfsaneyi-dərdinin dildən-dilə düşəcəyini, iqbalinin zəbun olacağını”, dəlicə bir ehtirasla sevməyə başladığı gözəlin vüsalına çatmayacağını özünün mü, Maronunmu “rüsvayi-cahan olacağını” bir hissi-qəbləlvüqu ilə irəlicədən duyaraq yazırdı. Qəzəl bitəndə gecə yarıdan keçmişdi. Açılan yeni sabah ona nə gətirəcəkdi? İndi otağından cəmi bir cə divar o yanda uyumaqda olan qızın nə çəkdiyini, nə düşündüyünü hələ bilmirdi. Təkcə qoynu körpəli qızın mavi divar fonunda bir ilahə kimi məsum duruşlu qəlbinin dərinliklərinə qədər nüfuz edib onu yandırırırdı: “Əcəb işə düşdüm...

Qəribə bir duyğu vücudumu didib-dağıdır. Əzabı da nəşəli fərəhəfzadır¹. Amma nə dilimə gətirə, nə də adını çəkə bilmərəm. Hələ din ayrı, millət ayrı olmağımız bir yana, o məsum bir körpə, mən isə uşaq atası, cavanlıq həddini ötməkdə olan dul bir kişiyəm... Tale! Tale! Bizə nə hazırlayırsan?"

Nəcəf yatağında çevrilir, yata bilmirdi. Yuxu gözlərindən ərsə çəkilməşdi.

Maro da yatmırdı. O da xalasının sol böyründə salınmış yatağında o üz-bu üzə çevrildikcə, ürəyinə dolmuş məhəbbət ləşkəri ilə pəncələşir, hələ ilk qız məhəbbətinin dolma-dolaşığı hisslərini lazımınca dərk etmədən bu hissləri sahmana, səliqəyə salmaq, anlamaq, özü üçün aydınlaşdırıb başa düşmək istəyirdi: "Ağa Nəcəf, Ağa Nəcəf! Nə qəribə baxırdın, niyə elə baxırdın, xalamın, ananın görməyindən qorxmurdunmu? Elə mən özüm də, ey İlahi, görəsən mən ona necə baxırdım bəs? Heç başa düşə bilmirəm ki, bu necə oldu, axı? Ürəyim niyə belə döyünür? Elə bil od içinə düşmüşəm, yanıram... Yuxum da gəlmir... Hələ uşaq! Fağır yetim... Elə bildim nəfəsi sinəmi yandırdı. Amma nə qəşəng uşaqdır, Allah saxlasın. Lap Ağa Nəcəfin özüdü ki, durub... Üzümə baxıb gülümsədi. Balaca totuq əlləri ilə sinəmə, çənəmə toxunurdu. Dodaqlarını elə məzəli büzürdü ki... Gözlərindən elə bil işıq çıxırdı!.. Bircə sabah olsun, xalam dedi inək südü verəcək ona, gedib tezdən gətirəcəm, nə qədər burdayam özüm yedizdirəcəm. Heç kimə verməyəcəm... Bapbalacadı, indidən yetim qaldı, yazıq... Hayıf anasından, lap cavan getdi bu dünyadan!.. Bircə dəfə görmüşdüm.

---

¹ Fərəhəfza – f.-ə. Fərəh artırən, şadlıq artıran.

Toylarından sonra gəlmişdim, onda. Heç adama yovuşmurdu, rəhmətlik. Xala-bala nə qədər çalışdıq, bir üzü gülmədi. Xalamın ona elə yazığı gəlirdi ki! Deyirdi, fağır lap uşaqdı. Heç kimə qaynayıb-qarışmadı. Heç kimə dərdini-sərini demədi”.

Bu gecə qızın bütün düşüncələri Nəcəf və ona yaxın olan adamlar ətrafında dolaşırdı.

“Ay Maro, Maro, necə böyümüsən, gözəlləşmişən, göz-lərində elə bir cazibə var ki! Qızılı tellərin xəzinə üstündəki şahmar kimi çaldı məni! Gözünün ucundakı hind isti otuna bənzəyən xal dimağımı yandırdı. Kirpiklərin çillədən çıxan oxlar təki bağrımı şan-şan elədi. Körpəmi bağrına basan əl-lərin nə incə, nə mehriban idi! Hələ o məsum görkəmli, ahu balasını xatırladan duruşun!.. Ah, Maro, Maro! Sənin bu na-gəhani eşqin mənim başıma nə gətirəcək?..”

Şair yata bilmədi, Yerindən qalxdı, atəşini söndürmək üçün evin küncünə qoyulmuş sovcadan bir mis piyalə dolu-su sərin su töküb içdi. “Ulular deyib ki, yuxudan duran ki-mi, hamamdan çıxan təki soyuq su içməyin. Məndə yuxu hanı, Maro?”

Həyətə çıxdı. On beş gecəlik ay balaca həyəti sehrli nura qərq etmişdi. Təzəcə pöhrələnmiş ağacların tərəsi işıqlan-mış, diblərinə sirin kölgələr sərilmişdi. Hava mülayim vdi. Yüngül meh əsirdi, ağacların cavan yarpaqları xışıldayır, elə bil şairə nə isə pıçıldayırdı. Elə bil deyirdilər: “Hələ səsini eşitmədin, səsindəki musiqini, ahəngi, eşqin həzin təranələ-rini dinləmədin. Bir eşitsəydin, bir eşitsəydin...”

Nişat köksünü açdı, yanan sinəsini xəfif nəsimə yalatdı. Xoş bir sərinlik duydu. Elə bil ətirli bir nəfəs idi bu nəsim.

SİRLİ BİR GECƏ

Şəhər olduqca gözəl və zəngin idi: üçmərtəbəli, zirzəmilili evlər, binalar, bağlı-bağatlı həyətlər, daş döşənmiş küçələr, zəngin, rahat və təmiz karvansaralar, hər məhəllənin öz hamamı, məscidi, bərbəri, xəyyatı¹, başmaqçısı, baqqalı, əllafı... Şəhər çox təmiz saxlanırdı. Axşam iş-gücündən, dükanından, kəsb-karından qayıdan kişilər şam eləməmiş, əllərinə çalğı-süpürgə alıb evlərin qabağını bu divardan o birinəcən süpürər, şəhər sübh namazından sonra, nahar eləməmiş, həmin yerləri sulayar və çalğılayardı. Bütün bunlara baxmayaraq, başğınların, müharibələrin, şəbxunların, talan və qırğınların qoyduğu iz şəhərin üzündən silinmirdi. Şəbxunlardan tez ayılan, nəğmə və musiqini, şeir və nəzmi böyük bir aludəliklə sevən, bütün qəlbilə həyatsevər olan şəhərlilər dərd və qüssəni elə bil ki, çox tez unudur və şəhər yenidən canlanırdı. Dünən balası yesir gedən ata-ana bu gün hər hansı bir zağada isə gizləyib saxlaya bildiyi digər balasına tələm-tələsik toy eləyir, nəslinin davamına çalışır, başdan-sovdu şənliklərdə qəlbi ağrısa da, yörəsi üçün gülümsəməyə çalışır, hətta oxuyub-oyunayırdı da... Əlindən çıxan balasına qismət olmayanı qalan balası üçün eləyir, əhdinə çatmağa, sağ ikən evləndirib, nəvə görüb, arzu-kam almağa çalışırdı. Elə bu vaxt tez-tez dərdi sinəsində qövr eləyir: “dihnən-dodağın arı olmazmış, əcəb arsızam... nə tez yaddan çıxardım, bala, səni!” — sözləri qəlbindən keçirdi. Bəlkə elə bu tez unutkanlığına görə də bir zaman gələcək, bu torpağın ən in-

---

¹ Xəyyat – ə. Dərzi.

cə şairlərindən, dərin düşünən filosoflarından biri ürəyi yana-yana həmvətənlərini “biar” adlandıracaq, bu sözdəki acı kədəri duymayanların dilinə töhmət bəhanəsi verəcək?

Şəhərin baş küçəsi yeddinci əsrin yadigarı olan böyük məscidi ilə başlayırdı. Bir az ondan aşağıda ortasında nəhəng tut ağacı bitmiş meydan var idi. Elə indi də “Qapan meydanı” adlanan bu yerdə, tut ağacının dibindəki o nəhəng daşlar heç yüzə il də keçməmiş “Cavad daşı” adlanacaq, altında başqa hadisələr, faciələr cərəyan edəcək.

Meydandan aşağı təzəcə bina olunmuş Bəzzazbazar uzanıb gedir. Ayağı şəhərin o biri başında qurtarır, yox, bəlkə heç qurtarmır da. Karvansaralar və onlardan aşağı uzanan şərqin, şimalın və qərbin, cənubun müxtəlif dünya bazarlarına gedən yolların bir qismi burdan başlanır. Dəvələrin çoxu burda xırıdılır; bəzi tondansatış, “rəsul-mal” həvəskarları, yer-yurdu, tanış-bilişi olmayan, evinə qayıtmağa tələsən xam gətiriciləri burda qarşılayıb, əllərində nə varsa dəyərində-dəyməzinə alıb aparır, bazarda birə-beş artığına satırlar. Ya tək-tək, ya da bir yerdən dükan sahiblərinə verirlər.

Hələlik Bəzzazbazar xeyli qarışıqdır. Ayrı məhəllələrdə misgər, zərgər, xarrat bazarları bir-birilə, demək olar ki, əlaqəsi olmayan müstəqil bazarlardır. Hər birinin də öz başçısı, öz ağsaqqalı, öz dərd-səri var. Bu bazarlarda hazırlanan məmulat müştərinin gözü önündə dükan sahibi və onun əlaltıları, şagirdləri tərəfindən hazırlanır, bəzədilir və satılır. Hazırlanan mallardan dükanların divarlarına, qapısına, qapının ağzına nümunələr qoyulur və asılır. Misgərlərin hərəsi bir günəş kimi bərq vuran məcməyiləri, tavaları, payaların

başına keçirilmiş qalxana bənzəyən nəhəng ehсан qazanları... Xarratbazarda kürsülər, beşiklər, yüyürlər, nəninlər, dördayaqlar və oxlovlar, təknə və tabaqlar, taxta qaşığı və şor çanaqları, həvələr, çömçələr, xışlar, araba təkərləri və banları...

Sərrac dükanlarında yəhərlər, qamçılar, qırmanclar və tatarılar, qayıqlar, yüyən və noxtalar... Dəmirçixanaların önündə kirgidlər, manqallar, şişlər, ərsinlər, saclar, sacayağlar, müxtəlif ölçülü mızlar, mismarlar... Zərgərlik cərgəsində kəlbəndlər, bilərziklər, üzüklər, sırğalar, pərəklər, gülpərəklər, pərvanəpərəklər, telbasanlar, boğazaltılar, “ar-palar”, “ayparalar”, pencələr, silsilələr, ətəklilər, yaxalıqlar, qızıl düymələr. Bunların da əksəriyyəti qızıl, gümüş, mirvari, firuzə, almaz, yaqut, zümrüd, zəbərcəd, kəhrəba, əqiq kimi qiymətli qaş-daşdan düzəlib.

Bəzzazbazarda isə hələlik bir neçə baqqal, əllaf-əttar, kitabfuruş, yazı ləvazimatı dükanları da özünə yer eləmişdi. Basqın və talanlar mane olsa da, bazar öz əski rəvnəq və cah-calalını mühafizəyə çalışırdı.

Bəylərbəyi Ehsan bəy, Əsgər bəy və Şükür bəy bazara çıxanda, xüsusilə Ehsan bəy görünəndə şəhərdə həyat sönürdü: bazarda ticarət dayanır, dükanların çoxu bağlanır, hərə bir bəhanə ilə daldaya çəkilməyə can atırdı. Misgər cərgəsindən mislərin cingiltisi, Xarratbazarda rəndə və mişarın, dəmirçixana və nalbəndlərdə çəkiclərin səsi eşidilməz olurdu. Ehsan bəy özünə qarşı bu düşmən münasibəti görür, anlayır, qəzəbindən boğulurdusa da, özünü o yerə qoymurdu; bir kəlmə də danışmadan nazik dodaqlarını daha da sıxır, hirsindən qaralırdı. Amma gözlərindəki qəzəb parıltı-

sını təbəssümlə əvəz etməyə çalışırdı.

Təsadüfən bəyimlərdən biri bazardan keçməli olanda carçılar irəlicədən “xəbərdar” bağirtısı ilə bazar, küçə və meydanlara, bəyimin keçəcəyi yollara çıxıb car çəkirdi. Bazar əhli öz işini bilirdi. “Xəbərdar” gücləndikcə dükançılar yerə yatır, dükanların içərisində gizlənirdilər. Xata-baladan uzaq olmaq üçün cəld dükanı bağlayıb gedənlər də var idi.

Şirvanda, Şamaxıda Ehsan bəylə Əsgər bəy və Şükür bəy belə münasibət səbəbsiz deyildi. El, camaat əgər Əsgər bəylə Şükür bəyin Xançobanı qəbiləsinin dələduzları ilə birlikdə tez-tez şəhər və kəndlərə qəfil qarətindən, basqınlarından zara gəlmişdilsə, Ehsan bəy məsələsi əsrlərin, qərinələrin söhbəti idi. Hələ başlanğıcda yesir gedənlərdən danışanda demişdik: xalq uzun illərdən bəri osmanlı müharibələrindən təngə gəlmiş, yorulmuş, soyulub qabıqdan çıxmışdı. Elin adlı cavanları, alim, şair və sənətkarları əsir aparılmış, malı-madarı talan olunmuşdu. Sultan sərəsgərləri heç bir şeydən çəkinmir, utanmırdılar.

Osmanlı tarixçilərinin özlərinin yazdığına görə, hətta pəncərə çərçivələri və yaraşıqlı qapıları belə çərəngüləşindən çıxarıb, gözəl, naxışlı daşları söküb aparmış, sarayların, qəsrlərin tikintisində istifadə etmişdilər. Bu sarayların inşası, süslənməsi üçün nə qədər sənətkar doğma yurdundan qoparılıb ayrılmış, uzaq qərrib ellərdə nisgilli, kimsiz-kimsənəsiz can vermişdi. Sultanın sarayları özgə əli ilə tikilmişdi, bağlar-bağçalar əsir qanı ilə suvarılmışdı. Saray gözəllərinin boynuna yesir qızların göz yaşlarından incilər düzülmüşdü.

Son illərdə Əsgər bəylə Şükür bəyin çapqınları azalmışdı. Bəzi sadələvhlər belə düşünürdü ki, “şükür Allaha, ca-

vanlıq, cahillik illəri keçdi, böyüyüb kamala doldular, camaatın yaxasını buraxdılar”. Lakin əslində indi Əsgər bəyin arzu və istəkləri dəyişmişdi. Ehsan bəylə qohum olandan sonra daha açıq çapqınlara çıxmırdı. Bir də artıq bu çapqınlar onu təmin etmirdi. Əsgər bəy rəyasət eşqinə düşmüşdü. O özü və nəslə üçün xanlıq adı almaq, yer-yurd fəth etmək arzusunda idi. Get-gedə böyüyüb nəhəng əraziyə yayılan dövləti idarə etmək çətinləşmişdi. Ona görə də Şirvanda osmanlı təsiri qismən zəifləyirdi. Sultanın əli bu yerlərə o qədər də çatmırdı. Başlı digər məmləkətlərdə fəthlərə, qəsblərə və zəfərlərə qarışan sultanın bu uzaq vilayətə əmri-hümayunu, çaparları gəlib çatanacan aylar keçir, bəlkə də yollar-da, irizlərdə qaçaqlara, üsyançılara düşər olur, heç gəlib çıxma bilmirdi.

Əsgər bəy bu vəziyyətdən istifadə etmək, Ehsan bəyin əlində olan yerlərə, Şirvan torpaqlarına sahiblənmək, öz müstəqil xanlığını yaratmaq niyyətində idi. Heç olmasa bu da mümkün olmasa, Ehsanı müxtəlif ləkələrlə əzl¹ elətdirib, Sultanın əli ilə bu yerləri öz adına yazdırmaq xəyalına düşmüşdü. Lakin getdikcə yenidən güclənməyə başlayan İran təsiri Əsgər bəyin xəyallarına zərbə vururdu. İndi o anlayırdı ki, vəziyyəti çox çətinidir. İki od arasında qalmışdır; bir tərəfdən qohumu, hər halda yeznəsi sayılan Ehsan bəy və onun arxasında duran osmanlı hökuməti, digər tərəfdən dönəm-dönəm İrandan axıb gələn şah — qızılbaş orduları. Hər iki qüvvənin ziddiyyəti arasında Əsgər bəy kimiləri Şirvanda məhz öz hakimiyyətini möhkəmlətməyə can atır-

---

¹ Əzl – ə. Vəzifədən çıxartma.

dı. Elə olurdu ki, bu həftə bir, digər həftə başqa bir sərkərdənin əlinə keçən şəhərdə hər cümə günü başqa bir hakimin adına xütbə oxunurdu.

Uşaqlıq dostu, gəncliyində birlikdə karvan vurduğu, sarban soyduğu Şükür bəy, Əsgər bəyin arzularını yerinə yetirmək üçün onun əlində bir silaha çevrilmişdi. İndi artıq Əsgər bəy bu ötən dəcəllikləri yada salmır, Şəbnəm bəyim vasitəsilə, hətta Şükür bəyi cınağına çəkib, özünə daha sıx bağlamaq, onunla qohum olmaq istəyirdi.

Əsgər bəy hələ bilmirdi ki, onun və nəslinin başına nə gələcək, oğul və nəvələri hansı yollardan, döyüşlərdən keçəcək, xan olacaq, kor ediləcək, rəyasət üstündə qurban gedəcək, hakimiyyət qazanacaq, əsir düşəcək, dərbədər olacaq, öldürüləcəkdir. İndi o bu böyük çarpışma yoluna təzəcə qədəm qoymuş, arzu, niyyət dolu başını dik tutaraq, qara köhlənin üstündə şax oturmuş, təkcə arzu və niyyətləri ilə deyil, görkəmi, oturuşu-duruşu ilə də özünü şahlara, tez-tez bu ətrafa qəsb-qarətə gələn şahzadələrə, sərkərdələrə bənzədirdi...

Əsgər bəyin əynində kip narıncı çuxa, başında şiş papaq vardı, belini və çiynlərini çarpaz qayışla bağlamışdı. Sadaq və kaman əvəzinə çiynindən “ursiyyət tacirlərindən” təzəcə aldığı, amma hələ atmağı çox da yaxşı öyrənib bilmədiyi çaxmaqlı tufəng asılmışdı. Geyməsinin yaxası və ədəkləri dörd barmaq enində qızıl bafta ilə bəzənmişdi. Ayaqlarındakı şişburun, uzunboğaz məst mütənasib qıçlarına suvanmış kimi idi. Məstin şiş burunları üzəngidən keçib arxa tərəfə əyilmişdi. Əlində nazik qayışlardan toxunub ceyran ayağına nəsb olunmuş tatarı var idi. Qara köhlənin tatarıya

ehtiyacı olmasa da, Əsgər bəy bu ceyran ayağından ayrılırmırdı. Ceyran Şəbnəm bəyimin oxuna qurban getmişdi. Ayağına da sərrac Hadi, Əsgər bəy üçün igid bacısının ovundan bir yadigar olmaq üzrə tatarı düzəltdirmişdi. Əsgər bəy bir qədər uzunsov sıfətli, çatmaqaş cavan idi. Qarışqaayağı təzə xətti, nazik xurmayı bıqları var idi. Qıvrım xurmayı birçəkləri şiş papağının altında durmur, arabir gicgahlarına, nazik xəttinin üstünə yayılırdı. Təmiz qırxılmış əmgəyi papaqla örtülmüş, birçəkləri isə papağın altından boynunun ardına və iki tərəfdən xəttinə doğru uzanırdı. Barmağına üstündə “Ya Məhəmməd” sözləri yazılmış əqiq qaşlı gümüş üzük salmışdı. Başqa zənginlər kimi ayrı qızıl-filan taxmır, bəzəyi qadın qisməti hesab edirdi. Tez-tez, adəti üzrə qalın dodaqlarını aralayıb əsnəyirmiş kimi bir hərəkət edir və bu zaman çeçələ barmağı ilə hər iki tərəfdən incə bıqlarını tutmarlayırdı.

Əsgər bəydən bir at döşü arxada gələn iki cavan da geymimdə, səliqədə Əsgər bəyin özünə oxşayırdılarsa da, qaryanız və daha gənc görünürdülər. Hər ikisinin belində qəbzəsi bəzəkli qəmə, böyürlərində əyri qılinc və çiynlərində ox dolu sadaqla kaman var idi. Yəhərin qancıqasından kiçik qalxan asılmışdı. Sağdakının əynində mavi rəngli, gümüşü baftaya tutulmuş geymə, soldakının isə yenə də gümüşü baftalı yaşıl geyməsi vardı. Mavi geyməli cavan Şükür bəy, yaşıl geyməli də onun əmisi oğlu Şakir bəy idi.

Atlılar bazarın tən ortası ilə irəliləyir və ətrafda cərəyan edən hadisələrə biganə kimi görünürdülər.

...Bazar öz adi qaydası ilə qaynayırdı. Alan alır, satan satırdı.

— Gəl ha, gəl ha, müştəri!..

— Bax, bax görürsən, o yol Dəmir qapı Dərbəndə gedir...

— Hər niyyətə verirsən, Allah qəbul eləsin!

— Get, yolundan qalma, getdiyin yolda xeyir görəsən, üzünə yağ çıxmasın.

İki nəfər dəri-gön alveri eləyirdi:

— Bu dərinin qiyməti on dirhəmdi, ver, Allah xeyir versin!..

O birisi müştərini cadulayırmış kimi deyirdi:

— Həştən-hüştən, yengil başdan; gəl on beş dirhəmə razılaşaq.

Başqa bir dükançı qapısı ağzına tökülmüş kal almalara baxıb deyiniirdi:

— Bu söyüdalmasını hansı mərdiməzar töküb bura görəsən? Ay onun evinə nəcasət tökülsün! Ay uşaq, görəniniz olmayıb?

Bazarda ləqəbi olmayan adam azdır. Bu ləqəbdən yana tez-tez bir-birlərinə sataşırlar da...

Meydanın bir tərəfində dərviş geyimli, gözəl səli bir cavan oxuyur. Amma oxuduqlarına diqqət edən olsa, bir kəlmə də Əli mədhinə, peyğəmbər şəninə deyilmiş söz eşitməz:

Heç şəm ilə ram olmaz pərvanələriz bizlər

Zəncirə baş endirməz divanələriz bizlər...

Şeirdə nə isə dini bir şey təsəvvür edən dərddli bir tərəkəmə, başına döyüb ağlaya-ağlaya cavan dərvişin kəşkülünə nə isə atdı.

Fərzanə görkəmli iki ahıl kişi halva yeyənlərin sözünü

dinləyib başlarını buladılar. Biri o birinə dedi;

— Ulular buyurub ki, “Səlamətül-insan fi hifzüllisan”. Yaxşı ki, eşidən yoxdu, bir az əvvəlki vaxt olsaydı, indi o bədbəxti sürgün elərdilər.

Bazarda atlarını aramla sürməkdə olan Əsgər bəygilə tamaşa eləyənlər də var idi. Bunlar bazarın hər iki tərəfində durub baxır, indi artıq ağıllanmış olan sabiq karvanvuranları tanıyır: “Şükür Allaha, camaatın qulağı dincəlib, Allahın bizə yazığı gəlib. Bunlar bazardan belə dinc keçərdilər bəyəm?”

Qovrulmuş şabalıd satan cavan bir oğlan, xüsusilə hay-küy salıb, tiyançasını qarışdır-a-qarışdır-a durmadan bağırırdı:

— Basabas salmayın ha!.. Müştərinin qabağını kəsməyin ha!..

Amma oğlanın qarşısında alıcı yox idi. O hərdən tək-tük, büzməli arxalıq geymiş kiçik müştərilərinə şabalıd verib yola salır, tiyançaya bir qədər də çiy şabalıd tökür və müştəri səsləyir, malını tərifləyirdi:

— Qəbələ badamı, yandırır adamı!..

Arabir təkcə elə: “Badam, ay badam!..” — deyib şən səslə bağırır. Sağ əldən gələn üçlüyü görəndə gözləri və əli ilə Şükür bəyi salamlayır. Şükür bəy uzaq qohumu və uşaqlıq yoldaşı olmuş oğlanın salamını başının xəfif hərəkəti ilə alır. Onlar sol tərəfdən gələn Müslüm ağanı görmürlər. Onu “badam, ay badam” hayqırtısı özündən çıxarmışdır.

Həmişə ona elə gəlirdi ki, şabalıd satan oğlan məhz onu görən kimi “Badam” deyib bağırır, bacısının adını aləmə car çəkir. Bir dəfə “Sən öləsən, vurub bir gün köpək oğlunu

leş-baş eləyəcəm” demişdi. Atası Səlim ağa soruşmuşdu:

— Neyşə, oğul, niyə qana batırsan nahaq yerə?

— Görmürsən, elə hey mənə görə tək Badam deyib cikkə çəkir köpək oğlu?

— Ay bala, ağla gəl, o nə bilir ki, sənə bacının adı Badamdı? O, malını tərifləyir, müştəri səsleyir, sənə nə qalıb? Əgər düz adamdı, elə desin ki, qovrulmuş şabalıd...

Ata gülümsəmişdi:

— A bala, o şabalıdı Qəbələ badamı adlandırır, guya şabalıd badam kimi qiymətlidi, dadlıdı, adicə şabalıd deyil...

— Onu-bunu bilmirəm, o, Şükür bəyin qohumudu, xançobanlıdı. Qəsdən elə eləyib mənə sataşır, ələ salır mənə. O zındıq oğlunu bir gün gəbərdəcəm...

Bu gün də Müslüm ağa bazara çıxanda çox əhvalsız idi. Dünən onun xeyli məbləğə aldığı istəkli itini Rəhim ağanın iti boğmuşdu. Bazara çatanda “Badam... Badam.. Yandırır adam... Badam, ay badam!..” fəryadını eşidincə olan olmaz ağı da başından uçdu. Ətli göbəyinin üstündən asılmış qəmənə çəkib oğlanın üstünə cumdu və bir zərbə ilə yerə sərdi. Elə bu anda... nədənsə, bir sövqi-təbii ilə geri qanrılan Şükür bəy, qohumunun yerə sərildiyini, camaatın çaşıb qaldığını, Müslüm ağanın isə təbəssümlə qanlı qəmənəni silməyə başladığını gördü. Düşməni onun ya itini, ya bir uzaq qohumunu vurdu, nə fərqi vardı. Həm də bunu onun gözü qabağında etmişdi. Şükür bəy aram hərəkətlə əlini çiynindən sallanmış sadağa apardı, yanındakılar onun nə etdiyini anlayana qaman gərildi, ox çillədən çıxdı və Müslüm ağa ürəyini tutub günahsız qurbanının yanında yerə yıxıldı... Bazar əhli çaşbaş qalmışdı. Ehtiyatlılar aradan çıxmağa tələsirdi, çünki

daha kimin qanının töküləcəyini bilmirdilər. Cəsarətli və adətkərdələr cənazələrin ətrafını üzük qaşı kimi saranda bir az əvvəl gözəl səslə din qoxusu gəlməyən:

Heç şəm ilə ram olmaz pərvanələriz bizlər,
Zəncirə baş endirməz divanələriz bizlər... —

deyib oxuyan cavan dərviş atlılara yanaşdı. Şükür bəyə nifrətli bir nəzər salıb, Əsgər bəyin qənşərində durdu. Dərvişin şiş papağından, qeyri-adi görkəmindən diksinib hürkən atın cilovunu qüvvətli əli ilə xışmaladı. Danışıqdan, pıçıldıdan çox nəfəsə bənzəyən səslə Əsgər bəyə dedi:

— Sən bunları da aradan çıxart, tez, özünüzü “ordakı” karvansaraya çatdırın. Qədəmşah gözləyir.

Sözlərin mənasını yalnız Əsgər bəy anladı. Cavanlar təəcüblə baxırdı. Əsgər bəy qısa bir əmr verən kimi, cavan dərviş onlardan aralandı və köhlənlər boşalmağa başlayan bazar yolu ilə aşağı — şəhərin cənubuna doğru götürüldülər. Gecikənlər, yoldan çıxma bilməyənlər bir nənəvay ilə qaçırdı ki, tozanaq bütün bazar və dükanları atların ayağının altından qalxan dumana bürüyürdü. Şükür bəy “dəmir yeyib göyə hovxururdu”, onu meydandan qaçan zənn edəcəklər, “qorxdı qaçdı” deyəcəklər: “Bu Əsgər bəy də əcaib adamdı. Axır vaxtlar yaman dəyişib, heç bilmirsən kimnən oturub-durur. Küçədə dərviş, cındırından cin ürkən dilənçi, bitli-xıdır sarban qalmayıb, otağına ayaq açıb. Özü də yaman kölgəsindən qorxan olub, ha!.. İşə bax, qoymadı o it uşağından bir neçəsini də sərim yerə, indi əmisi oğlanları, dədəsi, qardaşı doluşub meydana. Onlar bilmir ki, mən Şü-

kür bəyəm?! Mənim itimi də Rəhim ağanın iti boğa bilməz!.. Sən belə artırmısan ki, gözümlün qabağında mənə simsar adamı vurursan? Onu yox, məni vururdun, köpək oğlu! Hələ bir durun, sizin kökünüzü kəsəcəm, ya sizə verən Allah, ya mənə! Şahsevəndə bir başı papaqlı qoymayacağam!..”

Şükür bəy düşündükcə arabir dostuna çəpəki baxır və onun nə fikirləşdiyini anlamağa çalışırdı. Əsgər bəy isə onu həm qınayır, həm də anlayırdı. “Neynəsin axı, bu kəmağıl yazıq? Gözünün qabağında qohumunu vururlar, əlini əlinin üstünə qoyub baxsın? Heç bu da igidlikdəndi? Bu şahsevənli köpək uşaqları yaman artırılar, dədələrini də tanıyırlar. Onlara elə tənbeh eləmək lazım idi. Amma indi yox... Hər şeyin öz vaxtı var. Sən əbləh bilirsən ki, biz böyük iş başlamışıq, böyük iş üçün də kiçiyi qurban verərlər. İndi biz neynəyəcəyik? Öz işimizi görək, ya qannılıq davasına başlayaq?”

— Heç yeri deyildi, Şükür bəy, nahaq iş tutdun. Qoyardın qalardı, münasib vaxtda lap beşikdəki körpələrini də qılınıcdan keçirərdik. İndi ondan vacib işimiz var.

Çaparaqda deyilən bu sözlər arabir qırılırdı. Şükür bəy də cavabsız qalmayıb etiraz edir və Əsgər bəy onunla aranı indi namünasib bir vaxtda pozmaq üçün deyə bilmirdi ki: “Səndə tədbir, ağıl hardaydı, belə-belə işləri də başa düşsən? Səninki elə “dədəm mənə kor dedi, gəlib gedəni vur dedi”dir. Ucadan isə Şükür bəyin etirazına cavab verdi:

— Başa düşürəm ey... Elə mən də sənə yerinə olsaydım yəqin ki, özümü saxlaya bilməzdim. Heyf cavandan, indi hər adamın bizim yanımızda qiyməti birə-beşdi, gərəyimiz

olardı. Həm cavan, əli qılınc tutan, həm də qohum — etibarlı olar...

Onlar atı çaparaqdan yorğaya keçirdilər. Yol onsuz da az idi, dallarınca gələn yox idi. Təzə qan düşməninin başı ölüsünə qarışmışdı. Tələsməyə bilərdilər.

Tezliklə yolun sol əlində iri bir tikili göründü. Bu çox köhnə karvansara olsa da, şəhərin cəmi bir fərsəngində yerləşsə də, karvan düşmək üçün yararlı idi. Şəhərə çatmağa gecikmiş, axşama düşmüş sarbanların, bəzircanların hamısı axır mənzili burada eləyir, gecəni rahat hücrələrdə yatıb dincəlir, atları, dəvələri “Diri Baba” bulağında suvarır, özləri də əl-üzlərini, ayaqlarını yuyub sərinləyir, üst-başlarını səliqəyə salır və sonra Şamaxıya səliqə-sahmanlı daxil olurdular. Karvansara böyük bir əsas tikilidən və bir neçə alçaq binalardan, tövlələrdən, dəvə damlarından, samanlıqlardan ibarət idi. Bulaq karvansaranın təxminən bir kilometrliyində, “Diri Baba” türbəsinin sol əlində yerləşirdi.

Atilar karvansaraya çatanda icarədar Məşədi Məhəmməd kişi özü onların qarşısına çıxdı. Cavanlar qanqaralığına baxmayaraq quş yüngüllüyü ilə atdan sıçradılar. Məşədi Məhəmmədin ardınca tövlədən çıxan mehtər, atların üçünün də cilovunu alıb qoluna doladı və çəkib apardı.

— Vaxtın xeyir, Məşədi!

— Ay aqibətin xeyir, bəy... Xoş gəlib, səfa gətirmisiz, qədən əziz eləmisiz.

O, həmişəki mehribançılığı, nəvazişi ilə cavanların, xüsusilə Əsgər bəyin üzünə diqqət yetirdi. Məşədi Məhəmməd adam sərrafı idi. Altmış illik ömründə çox qonaqlar, karvanlar, sarbanlar, bəzircanlar, sövdəgərlər, qarətə-çapqına

gələn bəylər, xanlar, sərkərdələr görmüş, qarşılarmış, rahatlamış, yola salmışdı. Bu zaman ömrü boyu özü də dönəm-dönəm qarətə məruz qalmış, var-yoxdan çıxmışdı. Hər dəfə demişdi; “Bu fani, beşgünlük dünyanın nazü nemətin-dən mənə qalan, bir az qara tanımağım oldu; bir də say-sız-hesabsız dost-aşna. Qalan nəyim vardısı, yüz üzüqaralığınan nə qazanmışdımsa, ya qızılbaş apardı, ya osmanlı...” Bəli, məşədi çox insanlar görmüş, qarşılayıb yola salmışdı. Odur ki, adam tanıyan idi. Gənclərin üzünə baxan kimi anladı ki, nə isə yaxşı olmayan bir iş düşüb, deyəsən, Şükür bəydən nə isə bir xata baş verib və bu iş də deyəsən Əsgər bəyin ürəyindən olmayıb, o bunu dərhal anladı. Əsgər bəyin üzündə narazılıq, onun gələcək yeznəsinin simasında pərtlik, bu qohumluğa əmioğlusundan çox özünü layiq görən Şakir bəyin gözlərində isə təkəbbürqarışıq bir kam, kam alan sevinc var idi. Elə bil bu gözlər gizli-gizli, xısın-xısın deyirdi: “Hə, bu da sənə bəyənilib Şəbnəm bəyim kimi bir canı qıydığın yeznən! Sənə də elə yerində olur, ay gicala Şükür!” Məşədi bu üç cavanın simasından açıq kitab kimi oxuduğu hissləri duyunca, zarafatlaşmaq qəsdini saxladı. Ciddiyyətlə Əsgər bəyə dedi:

— Cənab Əsgər bəy, Şükür bəynən Şakir bəy içəri buyursunlar, sən zəhmət çək bir ayaq saxla.

Hər iki gənc Əsgər bəyin baxışlarındakı əmrə sözsüz tabe olub karvansaraya girdilər. İçəridə, demək olar ki, heç kəs yox idi. Nökər, Məşədi Məhəmmədin daima əyləşdiyi qış otaqçasında dəşəkcələr salıb, gəncləri içəri dəvət elədi. Az sonra onlar at ayağı tappıltısı eşidib həyəətə çıxanda Əsgər bəyi orada görmədilər.

Əsgər bəy Məşədi Məhəmməddən dərviş Qədəmşahın onu “Diri Baba “ türbəsində gözlədiyini eşidincə, mehtərin bulaqdan sulayıb qaytardığı atına sıçradı və karvansaranın çənub-şərqinə, bulağın sağ əlinə tərəf çapdı. Cavanların eşitdiyi at tappıltısı da bu idi.

...“Diri Baba” türbəsi təzə idi, karvansaranı yüz il olardı ki, tikmişdilər. Ağ daşdan tikilmişdi. Qayada qurulmuş nəhəng qartal yuvasına bənzəyirdi. “Diri Baba” türbəsinin ətraf kənd-kəsək əhalisi və köçərilər arasında böyük nüfuzu, hörməti vardı. Buraya, müqəddəs məzara könül bağlayan, murad üçün gələnlər içərisində əri, oğlu davaya yollanan, əsir gedən qadınlar daha çox gələr, qarılar hacət ilə orada gecələrdilər. Gəlinlər, qızlar buraya pənah gətirən və ya inzivaya çəkilən dərvişlərə nəzir-niyaz verir, fəsəli bişirib, halva çalıb gətirərdilər.

Türbəyə getmək üçün dərin bir dərədən keçmək və 30-40 metr qədər düz divar kimi yüksəyə dırmanmaq lazım idi. Dərəyə enməzdən əvvəl Əsgər bəy bəri tayda, köhnə qəbiristanın qurtaracağında dayanıb türbənin qəribə, cazibədar memarlıq gözəlliyini seyr etməyə başladı.

Dimdik dağın ən uca yerində, sarp qayada yonulmuş mağaranın qənşəri ikimərtəbə daş bina idi. Alt mərtəbə iki tağlı pəncərə və qapısı olan bir cüt otaqdı. Üst mərtəbəyə həmin otaqların sağ əlindən daxili, daş pilləkənlərlə qalxmaq olurdu. Üst mərtəbə də iki otaq idi; fərq bundan ibarət idi ki, bunlar alt qatdakı kimi yan-yana deyil, iç-içə. arxa-sıra tikildiyindən onlardan yalnız qənşərdəkinin tağlı, daş şəbəkəli pəncərəsi vardı. Işıq da binaya elə buradan düşürdü. Üst otaqlardan qənşərdəkinin tavanı incə xırda bir günbəzlə

bitir, arxa otağın tavanını isə mağaranın təbii tağı təşkil edirdi. Üst qarşı otağın divarları, günbəzinin içi kənarlardan daş naxışlarla bəzədilmişdi. Bu naxışlar otağın ciddi, bir qədər də mübhəm ahəngini azacıq yumşaldır, buraya həyatın səsinə, ətrinə, nəfəsinə gətirirdi. İçəri xeyli sərin idi. Ən isti aylarda türbənin daxili xəfif, xoş bir sərinlik yayır, susuz Abşeron və Qobustan səhrasından keçib gələn, günəşdən yanıb-qovrulmuş yolçulara sərin bağçanın kölgəliyini əvəz edirdi. Soyuq qış aylarında, yersiz-yurdsuz dərvişlər, münzəvilər, çöllərdə azıb qalmış, bir yana əli çatanacan aqlını üstünə, dincliyi canına qaytarmaq istəyən yolçular üçün küləkdən, acı şaxtadan qorunuqlu isti yuva, sığınacaq idi.

Diri Babanın məzarı üst qatdakı dal otağın döşəməsində yerləşirdi. Əsgər bəy çoxdan bəri bu binanı gözaltılamışdı. Münzəvi dərvişlərin sığınacağı yağılardan, yetiklik edə bilən düşmənlərin gözlərindən xeyli iraq, yoldan aralı idi. Əsgər bəy dostu və həmfikri Məşədi Məhəmməd, dərviş donu geyib “seyri-ələm səyahətinə çıxmış” Qədəmşah və Ələmşah qardaşlarının məsləhəti ilə burada, xüsusilə Diri Baba məzarından azacıq solda yerləşən kaha və mağaralardan silah emalatxanası və cəbbəxana kimi istifadə etmək fikrinə düşmüş və bəzircanbaşı Seyfulla ağaya silah almaq üçün xeyli miqdar qızıl vermişdi. Seyfulla ağanın nə edib-etmədiyini o indi biləcəkdi.

Qədəmşah müəlliminin qəbri önündə dizlərini qucaqlayıb oturmuşdu. Həmişəki kimi ibadət edircəsinə qoca piri-nə: “Diri Baba... Diri Baba!..” — müraciətlə danışdı — Səni kim görüb, əvvəlini kim tanıyırdı? Bu qaranlıq kahaya necə gəlib çıxmışdın? Əxilərin son yadigarı, hürufilərin xələfimi

idin? Nəyə, hansı bütə tapındığını bilən yox idi. Dərdi olanlar dərdini götürüb qulluğuna gəlirdi. O yarıqaranlıq mağarada kimə, nə ehsan eləyirdin? Hansı yaraya məlhəm qoyurdun? Hansı fələkzədəyə nə nəsihət edir, nə məsləhət verirdin? Diri Baba, çırağını sönmüş görən olmadı... Hər gecə, ən qaranlıq şəbi-yeldalarda belə min bir ümidlə kahana üz tutanlar, pənah gətirənlər naümid qayıtmadı. İndi xələflərin çırağını yandırır, rahat yat, Diri Baba!”

Gənc dərviş əli ilə üzərinə sayə hamar daşlar yığılmış məzara toxundu. Hər daşı bircə-bircə sığallamaq, Diri Babadan əbədiyyət, dirilik almaq, ya bəlkə də öz cavan əlinin qüvvəsindən bir azacıq qocanın süst vücuduna cərəyan etdirib, sanki onu bircə anlıq bu dünyaya qaytarmaq, olub-keçənləri ona danışmaq, bir məsləhət, bir öyüd almaq istəyirdi:

— Son gecən də yadımdadır, Diri Baba! Üçümüzü də yannına çağırırdın. Üçümüzün də ürəyinə dammışdı ki, axır günlərini yaşayırsan; amma bu məşum fikri qəlbimizdən qovmağa çalışırdıq, dilimizə gətirib, bir-birimizə pıçıldamaqdan da ehtiyat edirdik. Qorxurduq, elə bilirdik ki, cınqırımızı çıxarsaq, mələkəlmövt¹ eşidər, dalınca gələr, qocaldığını görər, səni bizim, elin əlindən alar. Zaviyən² çox qaranlıq idi o gecə... Çırağa balaca Ələmşah qardaşımız yağ artırdı, təzə piltə çəkdi... Amma, deyəsən, bu qaranlıq sənin fəri sönməkdə olan gözlərində, bizim ümidini itirməkdə

---

¹ Mələkəlmövt – ə. Ölüm mələyi.

² Zaviyən (zaviyə) – ə. Zahidin ibadətlə məşğul olmaq üçün çəkildiyi tənha yer, təkyə, hücrə.

olan qəlbimizdə idi, Diri Baba!.. Yorğun səsinlə, sinəndən qalxan xırıltını güclə boğa-boğa bizə axır tapşırıqlarını verdin. Nəsihət və vəsiyyətlərini elədin. Sən üç hikmətinin hə-rəsini bizim birimizə tapşırdın: “Övladlarım, dedin, xoşbəxt o mürsiddir ki, müridlərindən razı köçür bu dünyadan. Mürid yaxşı övladdan irəlidir. Hər birinizə bir əməl qoyub gedirəm. Elin-camaatın üç böyük dərdi olur, balalarım! — Cismani, maddi, mənəvi”. — Sonra əvvəlcə Seyfulla ağanın əlini əlinə aldın, titrək əlinlə ona bir balaca açar verdin, dedin: — “Mücrünün açarıdır, Seyfulla, oradakı bütün varidatı sənə tapşırıram. Gərək olanda məsləhətləşərsiz, elin maddi ehtiyacını ödərsiz”. Arxayın yat, Diri Baba, Seyfulla ağa bir həbbəni¹ də itməyə qoymayıb. Ticarətdən gələn gəlirləri də ona əlavə eləyir. Dar gündə, yağlı qabağına çıxmaq üçün istəklili həmvətənlərinə əsləhə və digər ləvazimatı da o tədarük edir. Sonra zəif əlini mənə uzatdın, başqa bir açar verdin, “Al, övladım, dedin, bu da sandıqların açarıdır. Oradakı təbabət, davacat, nüsxə kitablarını sənə tapşırıram, dərmanların, otların sirrini bəqədri-məqdur sənə öyrətmişəm. Bir yaralını, bir vərəmlini, bir xəstəni naümid qaytarma! Cismani dərdlərə dərmanı sənə tapşırıram”. Kaş bileydin; əməllərimdən razısanmı, Diri Baba?! Ən axırda üzünü Ələmşaha tutdun: sən onun həvəsini bilirdin. Taxçadakı boğçalara işarə eləyib dedin: “Bala can, bax, o kitablarımı da sənə tapşırıram. Onların içində qədim şüeramızın əşarı, bir də mənim öz əşarım var. Oxu, öyrən, öyrətdiklərimi də unutma. Gəzdiyin, getdiyin yerlərdə, istəyənlərə ver, itib-batmağa qoy-

---

¹ Burda xırda pul.

ma. Bəlkə mənim də kimsəsiz gecələrdə yazdığım əşardan xalqımızın mənəvi ehtiyaclarına bir kömək oldu". Rahat uyu, Diri Baba, Ələmşah balan sənin vəsiyyətinə gözəl əməl eləyir, sənin xalqını gərəkli gündə əşarınla dilləndirir... Seyfulla ağanın köməkliyi, əl tutduğu əlsiz-ayaqsızların həmiyyəti, zəhməti ilə məzarının üstündə bu türbə tikildi, — deyə gənc qübbənin içərisini gözdən keçirdi. — Ələmşahın dili ilə, əşarında tərənnüm etdiyin amalından xəbər tutanlar, dillər əzbəri eləyənlər "Baba şah" adının önünə bir Diri sözü də artırdılar; "Nə danışırırsız, Baba ölməyib, diridir! — dedilər... Yoxsa bu qədər söz-söhbəti dildə gəzərdimi? Ölən ölür, torpağa qarışır, torpağın üzü soyuqdur, unutturur ölən... Baba ölməyib, o Diri Babadır!"

Gənc dərviş yenidən türbənin daxili pillələri ilə yuxarı qata qalxıb, pəncərənin şəbəkəsi önündə əyləşdi. Qəlyanı da özü ilə gətirmişdi, doldurub çəkməyə başladı. İntizar uzun çəkir...

Dərviş Qədəmşah çoxdan idi ki, Əsgər bəyi gözləyirdi. Gəncin tuncdan tökülmüş heykələ bənzəyən atlı görkəmi dərənin o tayında görünəndə Qədəmşah qəlyanın qəmişini ağzından çıxardı, tənbəkinin acı təmini nəmiş döşəməyə tütürüb, güdükdə oturduğu şəbəkə pəncərənin önündən qalxdı. Dolama pillələrlə alt mərtəbəyə endi:

— Əsgər bəy gəldi.

Kiçik barmaqlıqlı pəncərəsi olan otaqda həsir üzərində diz çöküb oturmuş Seyfulla ağa və bir az əvvəl bazarda Əsgər bəyi bu görüşə dəvət edən Ələmşah ayağa qalxdılar. Üçlükdə türbənin qapısı önündəki səkiyə çıxdılar. Əsgər bəy cavanlara məxsus bir qızgınlıqla şiş papağını çıxarıb

yelləməklə dostlarını salamladı:

— Salam-əley-eyk!.. — Səs dostlardan əvvəl dərədə əks-səda verdi:

— Əleeyk!..

Ələmşah qardaşı və Seyfulla ağanın Əsgər bəylə salamlaşmasını gözlədi və dilləndi:

— Əsgər bəy, orda durduğun yerdən sağ tərəfdə Hacı Tahir qəbrindən o yana, yolun qırağına paya vurmuşam, atı ora bağla-a...

Ələmşahın ondan əvvəl Şamaxıdan buraya necə çatdığını heyrətlə düşünən Əsgər bəy, atı nişan verilən yerə çekdi, doğrudan da buraya at bağlamaq üçün paya vurulmuşdu. Yüyəni payaya bəndləyib təəssüflə düşündü: “Bağışla, köhlən, səni gün altında, xeyli müddət ac qoyub gedəcəm, yançidar eləyib otluğa da buraxa bilməyəcəm! Hayıf — o, məzarlıqdan xeyli aralı göy otluğa baxıb köksünü ötürdü: — Neynək, bacardığın tez qurtararam. Axı, karvansarada da o vecsiz oğlu məni gözləyir. Əgər bütün bir qəbilə dədəsinə görə onun dalında durmasaydı, Şəbnəm kimi igid qızın cənazəsini də onun çiyinə verməzdim. Gözündə bir batman ağ var. Ağciyər oğlu ağciyərin biridi, sərçə başı da kəsə bilməz təkətəkdə. İndi Şakir bəynən mənə qürrələnib, oxa əl atmağına, adam vurmağına bir baxın sən Allah bunun! Qə-rəz... Bu sarsağın tutduğu sarsaq iş bizə bir əngəl çıxartmasa yaxşıdı...”

Əsgər bəy dostunun və gələcək qohumunun qarasına deyinə-deyinə dərəyə endi. Dərədə ensiz bir su şırnağı axırdı. Yüngüllüklə bu suyun üstündən o taya tullandı və üzüyuxarı türbəyə tərəf qalxmağa başladı. İndi o elə bil ki, dağa

dırmanmır, sarp qayaya qalxırdı; artıq nə dostlarını, nə də türbəni görmürdü. Gəncliyinə, yüngüləyaqlılığına baxmayaraq, arabir döşdə bitən kollara da əl atmalı olurdu. Ensiz cığırda ayağı sürüşür, yeridikcə kəsəklər, xırda daşlar, qayadan qopmuş qəlpələr ayaqlarının altından çırtlayıb aşağı yuvarlanırdı. Az sonra dostları duran yerə qalxdı. Bir az təngnəfəs olmuşdu. Bunu görən Seyfulla ağa ona sataşdı:

— Hə, Əsgər bəy, demə ki, cavanam, amma tövşüyür-sən... Göbəyi piyləndirmə ha, sonra işlərin şuluq olar. Bu diki ki, burda da...

— Yaxşı dikdirdi?! Xalis divar desənəm!..

Onlar bir-birinə çatıb əl tutuşdular. Əsgər bəy hər üçü ilə də görüşüb, nəhayət, üzünü dostların ən cavanına — Ələmşaha çevirdi:

— Qardaş, afərin, maşallah! Mən atlı, sən piyada, necə çatdırdın özünü məndən qabaq buraya?

Ələmşah güldü:

— O mənim sirrimdi. Dərviş babayam, yolnan neyşə gəlirəm? Elə kəsə cığırlar tanıyıram ki, yolu birə-iki azaldır.

— Belə de... Deməli, Ələmşah məni sizə bir məsələni danışmaqdan azad eləyib. Bir az əvvəl Şükür bəyin tutduğu iş heç yaxşı düşmədi.

Onlar mümkün ola bilən yad gözlərdən qorunmaq üçün türbənin birinci qatındakı otağa girdilər.

Bəzircanbaşı Seyfulla ağa əsil söhbətinə başlamazdan əvvəl Əsgər bəyə cavab verdi:

— Hə, onu düz deyirsən, Əsgər bəy, elə bu gün danışacağımız məsələlərdən biri çətinə düşdü. Demək istəyirəm ki, lap açılmağı çətin düyün oldu.

Əsgər bəy müsahibləri ilə birlikdə hücrənin yerinə döşənmiş həsirin üstündə əyləşirkən narahatlıqla soruşdu:

— O nə məsələdi ki?

Seyfulla ağadan əvvəl Qədəmşah dilləndi:

— Bilirsən, bəy, indi biz lap ehtiyatlı olmalıyıq. Suyu da füləyə-füləyə içməliyik. Başımıza indi-indi adam yığıriq, gərək elə eləyək ki, bizdən narazı olan olmasın. Seyfulla ağa da, Məşədi Məhəmməd də, mən də belə qərar qoymuşduq ki, Şahsevən cavanlarını tərəfimizə çəkək, elə qeyri qəbilələrdən də. Səniylə əsləhədən başqa bir də danışacağımız bu idi. İndi özün bilirsən ki, Müslüm ağa özü bir dəlisovun biri də olsa, onun dədəsi Səlim ağa şahsevənlənin ağızlı, hampa kişilərindəndir. Qardaşı Xosrov bir cavanmərd, comərd oğlandı. Bizim karımıza gələndir. Müslüm ağanın öldürülməyi yaxşı iş olmayıb. Bilmirəm, vallah, indi heç neynəyəcəyik...

Seyfulla ağa top qara saqqalını sığallaya-sığallaya fikrə gedib oturmuşdu, dillənmirdi. Gözləri yol çəkirmiş kimi bir nöqtəyə zillənib qalmışdı. Qədəmşahın sözündən sonra hamının gözləri ona dikildi. Əsgər bəyin bütün gələcək ümidləri bu balaca dəstəyə bağlı idi. Bu adamlar olmadan heç bir iş görə bilməyəcəkdi. O yaxşı bilirdi ki, “dərviş” qardaşlar da, bəzirgan Seyfulla ağa da, karvansara icarədarı Məşədi Məhəmməd də rəyasət üçün çalışmır. Onların heç birisi gələcəkdə Əsgər bəyin yolunun üstündə əngəl olacaq adamlar deyil. Heç birisi nə xanlıq iddiasında, nə də vəzirlik arzusundadır. Bu adamların dördü də həm osmanlı, həm də qızılbaş zülmündən cana gəlib, darmadağın edilən vətən torpaqlarını azad görmək istəyir, “hər kim olursa olsun, başçı-

mız özümüzdən olsun”, — deyə mallarından da, canlarından da keçirlər. Onlar ümid edirlər ki, “özümüzdən olan xan”, hökumət başçısı nə qədər pis olsa, yenə də yadellidən yaxşıdır. Elin, oymağın dərdinə qala bilər, soyub soymalayıb camaatın axırına çıxmaz. Ticarətə rəvac verər, el-obanı, ziraəti sahmana salar. Soyduğunu da yad diyarlara apar-maz. Xalqın gülüzlü cavanları, həyalı-ismətli qızları yad el-lərə aparılmaz, el dərdi, oba namusu çəkər. Onları Əsgər bəyə qahmar çıxmağa məcbur edən də bu idi və Əsgər bəy də bunu yaxşı başa düşür, öz məqsədini bürüzə vermədən, hələlik onların istəklərindən istifadə edirdi.

Bütün bunları fikirləşdikcə, Seyfulla ağanın qəlbi qaralır və üzü tutulurdu, xeyli düşündükdən sonra dilə gəldi:

— Bilirsən nə var, bəy, mən səninlə bu barədə çox danış-mışam. Özün bilirsən ki, mən cəlayi-vətən adamam. Dün-yamızı gəşt eləyirəm, ölkə-ölkə gəzirəm, görürəm ki, hansı yerdə el sözbir, dilbirdi, o yerdə bir balaca əmin-amanlıq var. O yerdə yağlı köpəy oğlu bir qələt eləyə bilmir. Odu ki, mən biləni, bizim bir-birinə düşmən kəsilmiş qəbilələri bir-ləşdirmək lazımdır ki, biz də, bizim bədbəxt camaat da bu işıqlı dünyada beş gün dinc yaşasın, salamat baş gora apar-sın. Bunun üçün də biriminci növbədə qan-qadanı öz içi-mizdən, öz aramızdan yox eləmək lazımdı...

Əsgər bəy anlayırdı ki, onun gələcək qohumunun hərə-kəti cızılmış nəqşələrə ağır zərbə endirmişdir:

— Bilirəm, ağa, — deyə o özündən yaşca və həyat təcrü-bəsinə görə çox böyük olan Seyfulla ağaya cavab verdi, — bilirəm, sən nəsihətlərindən sonra özün də görüb eşidir-sən ki, əlimi bir qana da bulamıram, bir çapğında da olmu-

ram.

Seyfulla ağa dedi:

— Bilirəm, amma bir gülnən bahar olmaz, yaz olmaz. Qardaşım, bəyim, axı sən tək-cə özünə deyil, dövrəndəkilərə də gərək bunu başa salaydın. Qərək, indi danlaq-dansaq, giley-güzar yeri deyil. Özün öz işini çətinləşdirmisən. Gərək əvvəldən o nadürüstün dərslərini verəydin. İndi sənə öhdənə bircə vəzifə düşür: nə eləyəcəksən, kimin vasitəsi ilə, hansı yolla eləyəcəksən bilmirəm, lap istəsən heç bilmək də istəmirəm; amma gərək bu işi kütah¹ eləyəsən. Sən də, gərək lap elə o Şükür bəyin özü də, çalışasız ki, bu qada ortadan götürülə. Bilirəm çətin olacaq, şahsevənli də şahsevənlidi. Amma gərək yol tapıb onlarla barışasız, iş yoğunumuya və qan düşmənçiliyi bilmərrə aradan götürülüb, əvəzində barışiq ola, şahsevənlilər də bizim bu işimizə qol qoyalar. Yoxsa dalısı yaman olacaq. Başlayacaqlar qan düşmənçiliylə bir-birini qırmağa, onlar sizdən, siz onlarlan. İş-güc də tökülüb qalacaq. Ali məqsədimizə ziyan dəyəcək. Düşmən də ki, yatmayıb...

Qədəmşah onun sözünə qüvvət verdi:

— Hə, düşmən yatmayıb. Bizim tanış dərvişlərdən xəbər gətirən var idi ki, İranda Nadir şah böyük qüvvə toplayır, bütün dünyanı öz əlinə almaqdan ötrü. Mümkündü ki, elə buraları da gözdən qaçırmayacaq. Osmanlının başı o tərəflərdə qarışıqdı. Ərəbistanda, xaçpərəstlikdə... kim kimədi? Burda osmanlının indilikdə bir adı qalıb.

Əsgər bəy təsdiq elədi:

---

¹ Kütah – f. Qısa, gödək.

— Düzdür, osmanlı qoşunu qalada iki mindən çox deyil. Ehsan bəy bəd ayaqda bizim adamlarımıza ümid bağlayır. Demir, amma qırımından başa düşmüşəm ki, yaman əl-ayaqdadı, özününkülərlə, xüsusi müşaviri Mübarək ağaynan qur-qurdadı... Nəsə elə bir ucdan yollayır; kiçik əsgəri qüvvələrlə, karvanlarla, mötəbər adamı olan sarbanlarla...

Seyfulla ağa dikəldi, üzünü bayaqdan bəri gənc olduğuna görə söhbətə qarışmayıb sakit oturan Ələmşaha tutdu:

— Gərək bunun qabağı alına, saraylara yığılmış olub-qalan qiymətli şeylər, dədə-baba yadigarlar, əlyazmaları, digər abidələr buradan çıxmaya.

Onlar sözsüz danışan nəzərlərlə baxışdılar. Bir-birini anlayırdılar. Ahıl əmr edir, cavan anlayıb bu əmrə canla-başla qəbul eləyirdi. Sözlər Əsgər bəyə deyilirdisə də, dəri xırqə¹ içindən çılpaq, qüvvətli qolları görünən Ələmşah əllərini dizlərinin üstünə qoyub yaşlı həmfikirlərinin sözlərini sün-gər kimi özünə çəkirdi.

Əsgər bəy xəcalət içində əli ilə həsiri sıgalladı:

— Mən karvan vura bilmərəm...

— Heç bunu səndən tələb eləyən də yoxdu, bəy! Sən ancaq şübhəli karvan gedəndə xəbər eləginən.

Əsgər bəy gözlərini həsirdən ayırdı, bu sözləri deyən Qədəmşaha baxdı:

— Necə? Mən gündə sizin görüşünüzdə də çıxıbilmirəm. O irəli Ehsan bəy də, elə batmış Şükür bəy də məndən soruşurdu ki, bu cırım-cında dərvişlərdən, dilənçilərdən nə istə-

---

¹ Dərviş geyimi, bir növ kürk.

yiirsən, yoxsa abid olub, inzivaya çəkilmək xəyalına düşmüşsən?

Seyfulla ağa gülümsədi. Qardaşların dərvişlər arasında məruf¹ olan “şah” ləqəbi götürməklərinə baxmayaraq, zahirri görkəmləri, doğrudan da dəhşətli idi. Cındırlarından cin ürəkürdü. Əyinlərində qoyun dərisindən biçilmiş xirqə çox köhnə və çirkli idi. Saçları pərakəndə və pırtlaşıq toplarla şiş uclu börklərinin altından çiynlərinə qədər uzanıb dağılmışdı. Hər birisinin əlində kəşkül, çiynlərində təbərzin, dərviş yanlığı, yanlığın içində balaca, səfəri qəlyan, cin qovan çubuq... İlahi, bu çubuğun ucuna iplə sarınmış cındırlar, əskilər hərəsi bir bədbəxt qadının görəsən hansı bir arzusu, diləyi idi? Buradakı ipdən yağ-bal, babaqulu, sarılıq, sarıqurd, pazəhr, gözmuncuğu, dərtməri, hağıq, şəvə, itmuncuğu və başqa adlarda “müqəddəs” sehrli muncuqlar, xam pul, nədiri pul, dağdağan, ardıc, ərçan, heyva ağac və kollarından kəsilmiş, dəşilib sapa düzülmüş qəribə şəkilli taxta parçacıqları, dəşikli çaydaşı, topa, çirkli dəvəyunu, meymun tükü, qumrov... eh, o qədər “müqəddəs” şeylər var ki... Dərvişlər bu şeyləri müxtəlif azuqə müqabilində arvadlara, gəlinlərə verirdi, onlar da körpələrin bələkbağısına, xırda uşaqların papağına, paltarının çiyninə tikir, qumrovu isə topuqlarına bağlayır və istəklilə balalarına pis gözdən, qarğışlı dildən, yerin-göyün bələlərindən amanda olmaq arzulayırdılar.

Seyfulla ağa əlini yenə də şəvə kimi qara, top saqqalına çəkdi: “Ah, yazıq analar, bacılar, kaş sizi alladan dərvişlərin

---

¹ Məruf – ə. Bilinən, tanınan, məşhur.

hamısı bu iki qardaş tinətində olaydı, sizə onlar da beləcə, bunlar kimi səadət, əmin-amanlıq arzulaya idi. Kaş bütün dərvişlər bunlar kimi sizin balalarınızın səadətini, gələcəyini düşünəydi. Təəssüf ki, belə deyil. Sizi dirigözlü yeyirlər, ər-lərinizi, atalarınızı qəsbkarlar, yağılar əlinizdən alır; min zəhmətlə qazandığınız ruzinizi də həşərat kimi cəmdəyinizə daraşmış dərvişlər, seyidlər, mollalar qoparır...”

Seyfulla ağa xeyli düşündükdən sonra dilləndi:

— Bəy doğru deyir, onunla açıq əlaqəni bir az da azaltmaq yaxşıdı və lazımdı. Bəri bax, Əsgər bəy, gəl belə eləyək; sən Ehsan bəy sarıdan bir iş, hənir anlayan kimi, atını min, çıx bazara. Əgər karvan tatar xanına, ya Dəmir qapı Dərbəndə tərəf gedirsə, sağ əlində bir ağ yaylıq olsun. Yox əgər ayrı sözün varsa, yol dəyişilibsə, görüş istəyirsənsə, onda yaylıq sol əlində olsun. Ələmşah, ya bizim ayrı bir adam görəcək, Məşədi Məhəmmədə xəbər verəcək, biz də öz işimizi biləcəyik. Necədi?

Hər üçü birdən cavab verdi;

— Əcəbdı! Çox yaxşıdı!

— Hə, onda indi durun bir keçək o biri üzə. Əsləhəyə də bir bax, bunlar “dərviş” babadı, mən də bir bəzircan kişiyəm. Dava-şavadan başımız çıxmaz. Sən özün bir bax, de görək, nə çatır, nə çatmır.

Onlar arxadakı zaviyəyə keçdilər. Bura pəncərəsiz, ölgün işığı yalnız ön otaqdan düşən bircə girəcəkli mağara idi. Diri Babanın məzarı qapının lap ağzında idi. Lakin dərvişlər zaviyənin dibini genişlətməmiş, dərinləşdirmiş, dibdə ikinci bir zaviyə də düzəltmişdilər. Bu ikinci zaviyə gözlərdən, nəzərlərdən qalın pərdə və onun önünə yığılmış qalaq-qalaq daş-

lar, qaya qəlpələri ilə gizlənmişdi. Bura sıx qaranlıq idi. Ələmşah çaxmaq çəkib qov yandırdı və lopa alışırdı, irəli keçib yolu işıqlandırdı. Özünə məlum olan dar keçidlə dib zaviyəyə keçdi. Seyfulla ağa, onun dalınca Əsgər bəy və arxada Qədəmşah divarlara, daşlara sürtünə-sürtünə bu dar keçiddən adlayıb içəriyə girdilər. Dünya dolu işıqdan bir ziyə belə qalın qaya divarlarını, tavanı dəlib buraya düşə bilmirdi. Otaqdan kəskin rütubət, dəmir, polad və qayışların qarışıq tünd qoxusu gəlirdi. Bura əsil cəbbəxana idi.

Ələmşahın yandırdığı lopa mağaranı kifayət qədər işıqlandırdı, Əsgər bəy ürək döyüntüsü ilə cəbbəxanaya tamaşa eləməyə başladı. O, acgözlüklə əsləhə anbarında dağ kimi yığılıb qalanmış polad qalxan, qılinc, nizə, şeşpər, zireh və dəbilqələri gözdən keçirirdi. Lopanın işığı qalxanların parlaq səthinə düşdükcə onların hərəsi bir günəş kimi alışıb-yanırdı.

Seyfulla ağa Əsgər bəyin silahlara baxdıqca yanan gözələrini seyr edirdi. Əsgər bəy arabir bu və ya digər silahı götürüb yoxladıqda, əlində hərləyib kimi isə çapırcasına bir hərəkət etdikdə Seyfulla ağa xoşhallanır, zəhmətlə əldə etdiyi, min fəndlə karvandakı malların arasında gizlədiyi, min bir qorxu ilə çapqın və çapovlardan qoruyub, buracan gətirib çıxara bildiyi silahlardan onun razı qaldığını görür və sevinirdi. Amma Əsgər bəyin qəlbindən daha nələr keçdiyini bilmirdi. Gəlin biz də fikir və düşüncələrə toxunmayaq. Əsgər bəy əsləhə haqqında müsahibəni görüşün sonuna buraxıb, hələlik heç bir şey demir, yalnız silahların keyfiyyətindən razı qaldığını bildirirdi:

— Çox yaxşı, əla!.. Afərin!..

Yoxlamadan razı qalmış Seyfulla ağa dedi:

— Hə, indi çıxmaq; axı, Qədəmşah da sənə bir töhfə hazırlayıb, ona da bax, sonra danışmaq.

Onlar türbədən çıxdılar. Bu dəfə Qədəmşah irəli düşdü. “Diri Baba” türbəsinin gün çıxanına tərəf ensiz, təhlükəli bir cığır uzanırdı. Sağ əldəki bu cığırla qabaqda Qədəmşah, ardından Seyfulla ağa, sonra da Əsgər bəy və Ələmşah irəliləməyə başladı; Seyfulla ağa ləbbadəsinin ədəklərini əlində dəstələyib, sıldırım qaya boyu uçurumun üstü ilə uzanan cığırla güclə irəliləyirdi, arabilir Əsgər bəy ona arxadan əl verdikdə gülümsəyir, deyirdi:

— Görürsən də, bayaq sənə sataşmağıma baxma! Bu cavandarlar məni lap dağkeçisi yollarına salıb...

Beləliklə, onlar yüz metrə qədər gedib dərə üstü döngəyə çatanda, birdən qarşılarına olduqca dar bir kaha çıxdı. Qədəmşah durdu:

— Ağalar, ardımca, bir-bir gəlin! — dedi və kahada gözdən itdi. Seyfulla ağa və arxasınca gələnlər birər-birər kaha-yə girdilər. Əvvəlcə, demək olar ki, diz üstə sürünərək bir neçə qədəm getdilər. Qaranlıq, rütubət iyi verən kaha Seyfulla ağanı öskürtdü. Yol getdikcə genişlənirdi. İndi onlar ayaq üstündə durub irəliləyirdilər. Əsgər bəyə elə gəldi ki, mağara qurtardı, əli divara toxundu, amma elə həmin anda arxadan, ondan tutar kimi irəliləyən Ələmşahın səsinə eşitdi:

— Sağa!.. Çatmışıq.

— İlahi, şükür, a sizi Allah saxlasın, bu İsgəndərin zülmət dünyasını hardan tapmışsınız?

Sağa dönüb mağaranın küncündəki oyuqdan baxanda, içəri sehrli bir aləm kimi gözlərinin önündə canlandı: divar-

ların hündür yerinə vurulmuş payalarda yanan lopalar dərin, geniş, tavanı olduqca hündür bir yeraltı dünyanı işıqlandırır. Divarın dibində beş yerdə kürələr tikilmiş, üstünə qədim körüklər qoyulmuşdu. Hər birisinin arxasında bir-rər körükçü durub, kölgələr dolu bu aləmdə azman “kəpə-nəkləri” işə salmışdılar. Körüklər fısıldadıqca kürələrdəki kömür közərir və minlərlə zər qanadlı qığılçımlar uçuşurdu.

Kürələrin önündə əsləhə düzəldən beş usta, var gücü ilə çalışırdı. Ustaların paltarları, döşlərinə vurduqları dəri önlüklər qapqara qaralmışdı. Üzlərinin, əllərinin də rəngi bilinmirdi. Xırdalı, irili çəkilər alçaq sindanlar üzərindəki qıpqırmızı dəmirə dəydikcə cingilti qoparır, Misgərbazarın səsi kimi bir gurultu salırdı; amma bu səs-küy mağaranın qalın divarları, tavanı altında itib-batır, yox olur, nəinki yer üstündəki işıqlı aləmə, hətta qonşu mağaralara belə gedib çatmırdı. Sindanlar, nəhəng bülövlər, çəkilər işləyirdi... Lahıcdan, Təbrizdən, Dağıstandan könüllü gəlmiş, dəvət olunmuş ustalar gecə-gündüz burada Dəməşq poladından, Dağıstanda əridilib gətirilən xüsusi xəlitədən xəncərlər, qəmələr, qılınclar və nizələr döydürdülər. Onlar gecə ilə gündüz arasındakı fərqi bilmir, yeməyi də burada yeyir, buradaca yatıb, gözlərinin çimirini alır və duran kimi yenidən kəlbətin və çəkicdən yarışırıdılar. Kimisi qılınc sulayır, kimisi nizə itiləyir, kimisi də bərkimək üçün zirehləri qaynar yağa yatırırdılar.

Ustalarım içərisində hekayətimizin əvvəlindən tanıdığımız Məşədi Haşım da var idi. Misgər olmasına baxmayaraq, o da buraya silah ustalarına köməyə gəlmişdi. İndi qılınc sulayanların işinə xüsusi maraqla tamaşa edən Əsgər bəyə

baxıb, bir anlıq əl saxladı, dedi:

— Bəy, ərəblər “qılınc və arvad alanda başqalarının sözüünə qulaq asma” — deyiblər, amma bizim ustalara inana bilərsən...

Əsgər bəy dedi:

— Məsələ inanmaqda deyil, usta, mən öz qılıncımı özüm sulamaqdan xoşlanıram...

— Düz də eləyirsən.

Əsgər bəy bu yeraltı aləmdə işləyənləri gözdən keçirdikcə düşünürdü: “Çox yaxşı, çox pakizə, deməli, nə Qədəmşah, nə də Seyfulla ağa pulları hədər yerə məsrəf eləməyib... Gözəl qurğu qurublar, amma təəssüf...”

O bu fikirlərlə dostları ilə birlikdə ustalara əhsən dedi, mükafat da vəd edib mağaradan çıxdı.

— Sən mükafat barədə nahaq dedin, bəy, — deyə Qədəmşah dilləndi. Təmiz dağ havasını həvəslə köksünə çəkməkdə olan Əsgər bəy təəccüblə soruşdu:

— Niyə ki?

— Bilirsən, bəy, onların çoxu bizim həmfikirlərimizdi, özü də muzdsuz-zadsız, elə işimizin xeyrinə çalışırlar. Pul-pənə ilə gəlməyiblər. Pulnan cəmi iki-üç usta işləyir.

“Qəribədir, deyə Əsgər bəy düşündü. — Yaxşı, görəsən bu cəhənnəmi onlar nəyin naminə qəbul eləyirlər? Tutaım, elə mən xan oldum, bundan onlara nə xeyir var?” O düşündüklərini dilinə gətirməkdən qorxdı, amma onun qəlbindəkiləri oxuyurmuş kimi Qədəmşah sözünə davamla dedi:

— Onların bircə arzusu var: təki yadellilər, yağılar vətənə girə bilməsin, yerləşənlər də burdan qovulsun. Onların inamı təkcə bunadı. Yoxsa muzd üçün olsaydı, onu elə yer

üstündə, öz halalca zəhmətləriynən, dükanlarında da qazana bilərdilər və qazanırlar da...

Əsgər bəy dedi:

— Neynək, onda sən onlara deyərsən ki, mən mükafat deyəndə həmfikirlərimizi nəzərdə tutmamışam, pul müqabilində işləyənləri, günəmuzdları düşünmüşəm. Qoy məndən inciməsinlər...

— Eh, ay bəy, məni bağışla, hələ də dövrənə yığılan adamları yaxşı tanımırsan. Bəyəm hər belə şeydən inciyən adamlar bu cür işə qol qoyarlar? Onlar ömürlərində o qədər təhqir, acı-ağrı görüblər ki, bircə arzuları var: kaş düşməni qovulsun, onların da balaları asudəliyə çıxsın, əsir-yesir getməsinlər. Mən məxsusi səndən ötrü dedim ki, adamlarla bir az ehtiyatnan dolan; gədələrin, nöqərlərin yerində bilmə onları.

Əsgər bəy qızardı. Qədəmşahın ona açıq irad tutmağı xoşuna gəlməmişdi. Tünd bir cavab verməyə hazırlaşdı ki, dişi ilə dodağını gəmidirdi; "Lənət sənə şeytan!" dedi. Axı Qədəmşah onun ən inanılmış, işgüzar köməkçisi idi, bütün ağır işləri özünün və qardaşının üzərinə götürürdü. Gizli haqpərəst qardaşlar özəyi bu iki qardaş və Məşədi Məhəmməd idi. Bir söz deyə bilmədi. Onun əvəzində narazılığın çəkişməyə çevrilməsini istəməyən Seyfulla ağa sözə qarışdı:

— Yaxşı, bunlardan Allah keçər, Əsgər bəy də bir az bundan sonra ehtiyatlı olar. Hə, indi bir de görüm cəbbəxananı, sonra da ustaların işini necə gördün, bəy?

İndi artıq Əsgər bəy də söhbətin dəyişməsindən razı qalmış və özünün başı çıxan əsas mövzuya toxunulduğundan sevinmişdi:

— Ağalar, sizi, həmçinin bir-birimizi tərifləmək üçün lüzum görmürəm. İşiniz əladır. Əgər desəm ki, bunu gözlə-mirdim, məndən inciməyin. Axı heç biriniz hər b adamı ol-maya-olmaya doğrudan da əla iş görmüsünüz. Məsarifimiz də yerinə işlənilib, bilmirəm çatıb, ya yox...

— Cənab bəy, o mənə vüsul olan qızıl və cəvahiratdan bir miqdar hələm qalıb. Məsələn, üçdən bir misli qədər. Onu da bu səfərimdə məsrəf eləmək xəyalındayam.

Qədəmşah da hesabat verməyi özünə borc bildi:

— Bizə də sarban Ağaların gətirdiyi külçələrə məsrəf olunandan başqa, bir miqdar tutma ustalara verilib, bir miqdarı da qalır, üç yüz əşrəfiyə kimi.

Əsgər bəy sevindi:

— Çox gözəl, indi bir əsas fikrimi sizə bildirməliyəm. Mən biləni bu qədər də qılinc və qalxan düzəltmələr, kifayət eliyər. Amma qalan məbləğlərə Firəngistan və urusiyətdə təzə peyda olan və bizdə indi bəzi-bəzi bəylərin ələ keçirt-diyi tufənglərdən tədarük görmək lazımdır.

Onlar qayanın üstündə oturub danışdılar. Gün əyilmə-yə başlamışdı. Dərənin o biri üzündə qara köhlən sahibinin iyini alıb, yavaşdan kişnəyir və arabir sağ əlini səbirsizliklə yerə döyür, sanki onu çağırırdı. Seyfulla ağa gözü köhləndə ikən sözə başladı:

— Bəy, bu bir az çətindi.

— Bilirəm, asan işimiz hansıdı ki?

— Düzünə qalanda heç biri, Seyfulla ağa, səndən indi bir təvəqqəm var, bu iş də sənə öhdənə düşməlidir, çünki tacir tayfasına nə mən, nə də Ələmşah qardaşımız bələd deyilik.

— Buyur...

— Sən, urusiyyyət tacirlərindən tanış-bilişin varsa bir etibarlısıynan danış. Az yox, bizə xeyli, bir-iki yüz tufəng aldıra bilsən, nə yaxşı olar.

— Yaxşı, axı bizlərdən, cavanlardan hələ o silahnan vuruşmağı bacaran ki, yoxdu... — deyə kişi şübhələr içində dilləndi.

— Orası asandı. Mən özüm bacarıram, hələlik bir-iki nəfəri mən öyrədərəm, qalanına da Qədəmşah qardaşım burarlarda əncam çəkər, gözdən iraq, əl-ayaqdan aralı yerdə. Nişangah qoyarıq, gəlib öyrənərlər. Yoxsa işimiz çətin olar. Düşmən qoşununda o silahlardan var. Biz də qabaqlarına qılinc-qalxanla çıxanda əliboş kimi qallıq. Amma tufəngli dəstəməiz olsa, yaraqlı olluq, həmləməiz də gözlənilməz olar.

— Neynək, mən binagüzarlıq elərəm. Məhəmməd kişiynən də qayıdanbaş bir danış. Onun karvansarasına gələnlərdən etibarlı adam çoxdur.

— O mümkündür, — deyə Əsgər bəy mızıldandı, yəni-dən demək istədiyi söz üçün xəcalət çəkdiyi bəlli idi. Duruxdu, nəhayət, qəti qərara gəlib, əlavə etdi:

— Dostlar, bir şey də qaldı. O da budur ki, mənə tapşır-dığınız o barışıq işinə kimdən başlayım? Vallah, düzü bil-mirəm. Siz biləni Şahsevəndə sözü ötən, ya onlara sözü bat-kim var?

Bu yerdə yenə də bayaqdan bəri söhbətə qarışmayıb, sü-kut içində oturan Ələmşah dilləndi:

— Mənə qalsa, bunu ancaq o şair eləyə bilər.

Hər üçü gəncə tərəf döndü. Üçünün də gözündə bir sual oxundu:

— O kimdir?

Gənc üzünü qardaşına tutub dedi:

— Səndə o lahıç usta var ha, qoca Məşədi Haşım, bayaq bəyə məsəl çəkən.

— Hə, onun oğludu? Onda asandı. Usta bizə könüllü qoşulan həmfikirlərdəndir.

— Yox, oğlu deyil, şagirdi olub qabaqlarda. Adı Nəcəf, təxəllüsü Nişatdır. Atasını tanıyasız gərək. Qabaqlarda deyirlər çox igid adam olub, Abduləli. Osmanlı basqınlarının birində öldürülüb.— Hə, tanıyıram. — Bu sözü Seyfulla ağa dedi.

— Mən də eşitmişəm. — Əsgər bəylə Qədəmşah ikisi də birdən dilləndi.

— Hə, bax, həmin onun oğlu! Sonra həkkak olub, rəhmətlik Mir Kərim ağanın yanında oxuyub, quranı da çıxıb. Çox basavad adamdı, tez-tez dükanına gedirəm. Yolum düşəndə. Anası Şahsevən qızıdı deyən, şahsevənlilər xətrini əziz tutur, onu lap müctəhid yerində bilirlər. Bir işləri, xeyir-şərləri onsuz keçmir, hörməti çoxdu. Ana əqrəbası da qəbilədə tanınmış adamlardandı. Bax, aşırda bilsə, bu işi bircə o aşırdaçaq. Qan-qadadan zəhləsi gedən adamdı.

— Yaxşı, onunla sən özün danışsan necə olar?

— Yox, mən biləni, cənab Əsgər bəy özü yaxşıdı...

Söhbət bu çilləyə minənəcən Əsgər bəy düşünürdü. Yadına düşdü ki, ən gizli xəyallarının aşinası olan kiçik bacısı Şəbnəm bəyim ona bu şair haqqında danışmışdı. Demişdi ki: “Qardaş, özünə həmfikir yığırsansa, şair Ağ Nəcəf Nişatı da unutma, çox yaxşı insandı, savadlı, gözü-açıq, həm də eldostu adamdı. Əldə saxla, gərəyin olar”. İndi Ələmşah danışdıqca, o, bacısının sözlərini yadına salıb qəlbində de-

yirdi: “Səndən yaxşı dövlət adamı çıxardı, sərkərdə olardı, bacı! Heyf ki, qız yaranmısan... Atama oğul olsaydın, səndən mənə nə gözəl arxa-kömək olardı. Heyf!” Lakin düşündüklərinin birini də dilinə gətirmədi. Şəbnəm bəyimin adını çəkmədi, sadəcə dedi:

— Çox sağ ol, qardaş! Yaxşı məsləhətədi, baxaram. Deyəsən, onunla bir az tanışlığım var. İndi sən danışdıqca yadıma düşdü. Amma bilmirəm ona inanmaq olarmı, etibarlı adamdımı?

Seyfulla ağa dedi:

— Öyrətmək olmasın, bəy, sən əvvəl əldə əsil məqsədimizi demə, elə de ki, elin-obanın xeyrinədi ki, qan-qada ortadan götürülsün. Mən biləni işi lazımınca aşırandan sonra, Şahsevən ağsaqqalları ilə bahəm, onu da məsələdən ağah etmək olar. Onda da nəbadə-nəbadə silah, anbar haqqında heç kəs bir kəlmə də bilməməlidir. Ta məsələ lazımınca bişənəcəm.

— Bəli, əlbəttə... — deyə gənclərin üçü də razılığını bildirdi. Seyfulla ağa sözünə davamla Əsgər bəyə müraciət etdi:

— Bəy, əgər Allah iradə salsın, urusiyyəti tacirləriynən işi əncamına qoysam, onda gərək Dəmir qapı Dərbənd yoluna öz adamlarından əsləhə gətirən karvanı qabaqlamaq üçün göndərəsən. Amma əvvəlcə danışam, görəəm Bakı yoluynan gəmilərlə gətirəcəklər, ya Dərbəndəcəm bəlkəm gətirdilər, sonrasını özümüz daşıdacağıq. Yolda yağlı əlinə, ya da qaçaq-quldur əlinə keçməməkçün gərək sərvaxt olaq.

— Baş üstə, sən mənə xəbər eləyən kimi hansı yolla desən, karvan üstüycən getmək üçün mən müsəlləh dəstə ver-

rəm. İndi mən mürəxxəs olum. Həm at ac-susuz qalıb, həm də uşaqlar məni karvansarada gözləyir. Söhbətimiz xeyli çəkdi, qaş qaralmağa başlayır.

— Hə, bayır axşamdı, bəy, sən get. Allah salamat eləsin. Bir azdan mən də Ələmşah balamnan Məşədi Məhəmmədin qulluğuna gələcəm. Gecəni bəlkə elə orada qaldım, şəhərə gedə bilmədim.

— Nə deyirəm, özün bilən məsləhətədi, xudahafiz... Salamat qalın. Gecəniz xeyrə qalsın!

— Xeyrə qarşı gedəsən.

...Əsgər bəy dərəni keçib özünü qara köhlənə yetirdi. Sirli, sehrli bir gecə düşürdü. At səbirsizliklə dırnağını yerə döyür və sahibindən arpa istəyir kimi, həzin, aram səsle kişnəyirdi. “Gəlirəm, köhlən, darıxma, bu hələ harasıdı, bu hələ başlanğıcıdı. Sənə əziyyətim çox dəyəcək, mənim vəfalı köhlənim”. Əsgər bəy düşünə-düşünə qəbiristana yaxınlaşdı.

Düşən axşam qaranlığında qədim, üstü yazısız sənduqələrini yamyaşıl mamır örtmüş qəbirlərin başdaşları azman kölgələr kimi qaralır, xoflu, sirli xəyallara, nağıllardakı divlərə bənzəyirdi. Haradansa, yaxın, boş mağaraların birindən uçub çıxmış bir yarasa, Əsgər bəyin lap başının üstündən keçdi. Az qala papağının şiş ucuna toxunacaqdı. Əsgər bəy diksindi və dərhal özünü ələ aldı, bunun yarasa olduğunu anladı. Gecələr qəbiristandan, kölgələrdən, şəbpərələrdən¹ qorxan, gözünə cin-şeytan yığnağı görünən, qarabasar cavanlardan deyildi. Cinin, şeytanın özünə də qulaqburması

---

¹ Şəbpərə – f. Yarasa, gecəquşu.

verərdi. Təki arzuları yerini alsın. Təki xanlıq xütbəsi adına oxunsun. Təki ölkəsində isminə sikkələr zərb edilsin. Təki bu ellərin hakimi olsun, sonra da ona bəzən ağıl, nəsihət verən bu dostlarla nə edəcəyini elə indidən yaxşı bilirdi...

O atın qulan-quşqununu bərkitdi, tapqırını çəkdi, qancı-ğabağıya keçirdiyi tatarını çəkib çıxardı və bir sıçrayışla, ayağı üzəngiyə belə dəymədən ata qalxdı. O tayda onu görüb-görmədiklərinin fərqinə varmadan, tatarılı əlini yuxarı qaldırdı və bir anda qaranlığa qarışıb gözdən itdi.

O tayda itigözlü müsahiblər Əsgər bəyi qara daşdan tökülmüş nəhəng bir heykəli seyr edən kimi seyr edirdilər. Hərəsi də öz xəyalına dalmışdı. Ələmşah gənclik illərinin qəhrəmanlıqlar dolu arzuları ilə. O bu döyüşlərdə Koroğlu dəlilərindən geri qalmayan şücaətlər göstərəcək idi. Seyfulla ağa açıq, gömrüksüz, torpaqbasdısız, əmin-aman ticarət yolları arzulayır, başqa ölkələrdə gördüyü dincliyi öz vətəninə də gətirmək, burada da görmək istəyir və hər ikisi bu xəyalları Əsgər bəyin gələcək şücaətləri ilə bağlayır, ona ümidlə baxırdılar. Bircə Qədəmşahdan başqa. Qədəmşah bu işə iqdam edən qardaşı və dostu kimi Əsgər bəyə dərinədən etiqad bəsləyib inanmırdı; “Bəy, ağa tayfasından xalqa xeyir” gözləməirdi. Seyfulla ağa böyük həyat təcrübələri sayəsində bu iki gəncin arasındakı gizli münasibəti sezirdi. Odur ki, gedənin ardınca baxır və sinə dolusu deyirdi;

— Sən o qədər də dərinə getmə, Qədəmşah, onu da çox dərin danlama, ərköyün böyüyüb, danlaq görməyib. Zəmanə gör-götür dünyasıdı. Yavaş-yavaş ərkanlanır. Kardanlaşar. Hər şeyi də lazımınca qanar, düşünüb eləyər. Görürsən ki, lap əvvəlkilərə baxanda nə qədər dəyişib.

Qədəmşah Seyfulla ağadan çox öz düşüncələrinə cavab verirmiş kimi dedi;

— Təki elə olsun. Fəruq rəzyallahı¹ buyurub ki, “qəlbən sevmədiyiniz adamın şərindən saqınınız”. Bir də deyib ki, “İki şey müəyyən məqsəd üçün seçilir; biri çox vəd vermək, ikinci ziyadə üzr istəmək”. Bunların da hər ikisi dostumuzda var. Odur ki, Allah eləsin ki, siz haqlı çıxasız, mən yox. Bunun xeyri el üçündür.

Dostlar yerlərindən qalxdılar. Məşədi Məhəmmədin karvansarasına kimi yolu Ələmşah qabaqda, onlar dalda piyadaca getdilər. Başlarının üstündən təkbir yarasalar uçurdu, yolu yarı eləməmiş, səmanın buludlardan azad dərinliklərində hərəsi bir fəttan² gözəlin gözüne bənzəyən ulduzlar sirli-sirli xısnlaşıb kimi parıldamağa başladılar. Uzaqlarda, yaxınlarda çaqqallar ulaşır, gahdan bir canavar ulartısı da eşidilirdi. Onlar Məşədi Məhəmmədin karvansarasına çatanda artıq gecə düşmüşdü. Karvansara hücrələrində yanan qara çıraqlar ölgün-ölgün işıldayır, qapının qabağına sarımtıl bir işartı salırdı. Əsgər bəygil artıq çoxdan atlanıb getmişdilər. Seyfulla ağa “şah” qardaşları ilə birlikdə Məşədi Məhəmmədin xüsusi hücrəsinə keçdilər.

ŞAHSEVƏNDƏ NÜMAYƏNDƏLİK, YAXUD TAPŞIRIQ

Havadan payızın nəfəsi duyulurdusa da, hələ soyuqlar

---

¹ Xəlifə Ömər in ləqəbidir.

² Fəttan – ə. Cazibəli, cəlb edən, məftun edən.

düşməmişdi. Təbiət aydın, xoş bir bahara bənzəyirdi. Dağlar, dərələr təzədən gömgöy göyərmişdi. Yenicə çıxmış otların ətri aləmi başına götürmüş, üfüqdən-üfükə bütün dünyanı doldurmuşdu. Hər tərəf erkən yazı xatırlatsa da, bahar elçisi quşlar çatışmırdı. Uzaqda köçəri tayfaların qoyunları otlayırdı. Çapovulların qorxusundan çobanların da silahlı olduğu nəzərə çarpırdı.

Şair şahsevənlilərin küz binələrinə piyada gedirdi. Dünnən o, Əsgər bəyin təklif etdiyi atı da qəbul etməmiş: “Yox, belə yaxşıdı, piyada gedərəm, onlar məni belə görməyə adət ediblər” — demişdi. İndi öz-özünə sevinirdi ki, atlı gəlməyib: “Yoxsa bu gözəl aləmə doyuncan baxa bilməzdim. Bu zümrüd otlar nəyə desən dəyər. Təkcə tamaşa üçün və şair təxəyyülünü coşdurmaq üçün yaranmayan bu otlar həyatın mənbəyidir. Torpaq! Torpaq!” deyər şair Ağə Nəcəf Nişat səmanın azman çanağı altındakı üfüqlərə qədər uzanan, yaşıl məxmərdən geymiş torpağa heyranlıqla baxır və düşünürdü: “Torpaq! Yer! Mən torpağın övladıyam! Yer oğluyam! Torpaqdan yarandım, torpaq yedirdi məni, torpağa da qayıdacağam. Mən yer oğluyam, torpağın övladıyam” — sözlər nəqərat kimi qəlbində təkrarlandıqca, şair irəliləyir, yumşaq otlara ayaq basıb əzmək, təzəlik, tərlik tərəvətini pozmaq belə istəmirdi. Şair xəyalı zaman-zaman onu yerdən ayırır, göy qübbəsinin ən uca nöqtələrinə ucaldır, qəlbində baş qaldıran suallara cavab axtarırdı: “Ey ulu qüvvət! Bir-birinə qardaş yaratdığın bu insanların, Adəmlə Həvvə nəslindən doğulub törəyənlərin bir-birinə yağı kəsildiyindən xəbərin varmı? Bilirsənmi ki, sənin xüsusi bir hüsn, əql və kəmal ilə xəlq edib, dünyaya göndərdiklərin rəyasət üs-

tündə, bir parça torpaq, beş-on mal-qara, ya xudpəsənd bir tamah üçün bir-birinin qanına susayır? Anaları oğulsuz, balaları atasız, arvadları dul qoyurlar? Hardasan? Nə üçün yaratdığın və xəlv etdikdən sonra unutduğun bu dünyaya, heç olmasa, hərdənbir lütf-nəzər salmırsan?" Şair nə biləydi ki, qoca tarixin yaşına nisbətlə çox az bir zaman keçəcək, insan oğlu bu gözlə görünən ənginliklərdə uçacaq, onu yedirən Yer in cazibə qüvvəsini yaracaq, qıracaq, göylərə, şair xəyalının dolğun bir qız üzünə bənzətdiyi Ayın cümlətəni daş, torpaq və tozdan ibarət, havasız bir fəza cismi olduğunu görəcək. Bu sonra olacaq. Hələlik isə piyada şair xəyalın quş qanadlı yel atına minib göyləri, yerləri, üfüqləri cövlan edirdi...

...Onun qoltuğunda "Kəlamüllahi-məcid" qoyulmuş bafta tikməli, tirmə quranqabı var idi. Ayaqlarına şatır çarıq, əyninə sadə bir ləbbadə geymişdi. Adəti idi: sağ əlində həmişə iri bir çubuq, əsa və ya çomaq gəzdirər, yerişinə həmahəng olaraq bu əsanı yellədərdi. Əsa onun həm silahı, həm dayağı, həm də əlində olan hər hansı bir bağlama və ya torbanı keçirib çiyinə aldığı karastı¹ idi. Arx keçəndə əsa və ya çomağı suyun ortasına dirəyib, ucuna dayanaraq, yüngüllüklə o biri taya tullapardı; çoban iti üstünə cumanda, yenə də çomağı işə salıb bulayar, sahibi gəlincə özünü itdən qoruyardı. İndi də obanın ilk alaçıqlarına çatan kimi itlər üstünə töküldü; ağzı qara, ağıl-bozlu, irili-xırdalı...

Qarakeçənin böyründə payız günəşinin yumşaq, ılıq şüaları altında bir neçə oğlan uşağı oturub "xan, bir oğru

---

¹ Karastı – Əl aləti.

tutmuşam” oyunu oynayırdı. Oğlanlar əmgəyinin tən ortasına nəzirlik tük qoyulmuş, başı qırxıq bir uşağı üzüqoylu yıxmış, əllərini də onun kürəyinə qoyub, var güclərilə bağırırdılar:

- Əl üstə kimin əli?
- Səməndərin!
- Götürün-qoyun, yalandı!..
- Əl üstə kimin əli?
- Firidunun...
- Götürün-qoyun, yalandı!..

...Oğlanlardan iki-üç qədəm aralıda iki qız uşağı oturub, “beşdaş” oynayırdı. Onlar köçəri qadınlara məxsus bir qayda ilə gen, büzmə tumanlarının ətəyini arxadan gətirib, öndən lifələrinə elə sancmışdılar ki, bir növ qıçlarını sərbəst hərəkət etdirməyə imkan verən “şalvar” əmələ gəlmişdi. İndi oyun zamanı yerdə oturub qıçlarını yana açmış və aralıqdakı məsafədə hansı bir çay sahilində isə binə qurarkən, seçib yığdıqları ağ, yumru daşları atıb-tuturdular. Daşlar fil sümüyündən məxsusi oyun üçün düzəldilmiş kimi yuvarlaq və parlaq idi. Qızların əllərinin üstündə durmur, yuvarlanır və oynayanları güldürürdü. Qızlar bir-birinə çox bənzəyirdilər. Hər ikisi azacıq uzunsov sifətli və qarayanız idi. İkisinin də sıx kirpiklərlə haşiyələnmiş qara “gilə-gilə” gözləri vardı. Çutqularının altından bir cüt hörük uzanırdı, yan tərəfindən cığalar çıxmışdı. Güləndə ağ, bir ölçülü, inci dişləri görünür, üzlərinin qarayanızlığını daha çox nəzərə cərpdirirdi. Köynəklərinin ətəyində, yaxasında çoxlu nədri¹

---

¹ Az tapılan, nadir.

puldan əməklik, yaxalıq cingildəyir, biləklərini xırda mərcan düzümləri cərgə-cərgə sıxırdı. Bir boyda idilər, bir biçimdə geyinmişdilər. Deyəsən, əkiz idilər.

Qızların da, oğlanların da başları oyuna elə qarışmışdı ki, dəyələrə yaxınlaşan qonaqdan xəbər tutmadılar. İtlərin hürüşməsinə isə heç əhəmiyyət vermirdilər.

Qəfil alaçıqdan çıxıb, yağlı-qara mis qazandan isti bulaşığı suyu “bismillah” deyər çölə atan arvad qışqırdı:

— Ədə, ədə eheyyy!.. Ədə, görmürsüz it qonağı dağıtdı? Ədə, durub qorusaz nolar, ay ağbaxt olmuşlar... Di itilin burdan! — Arvad bu sözlərlə alaçıqın çətəsinə keçirilmiş tupruğu aldı və uşaqlara tərəf tolazladı. Qızlar ayağa qalxıb alaçıqın cığına qısıldılar. Oğlanlar isə itlərə tərəf atıldı. Hərəkət özlərini tanıdığı iti adı ilə çağırır və qonaqdan uzaqlaşdırırdı:

— Bozdar hoy!..

— Qızıl, Qızıl hoyyy!..

— Qaplan, Qaplan!..

Dodaqlarını muşqura-muşqura qaçan oğlanların dalına düşən itlər alaçıqdan xeyli aralandılar.

...Aslan ağanın alaçığı rəngindən tanınırdı. Bütün qara, qara-boz qəliblərin içində, dümağ qəlibdən — keçədən qurulan bu alaçıq, qoşunun bozuntul çadırları içərisində qurulan şahzadə xeymələri kimi seçilirdi. Ağanın alaçığı təkərin üstündə qurulmuşdu. Qalan alaçıqlar onun ətrafında səpələnirdi. Ona ən yaxın olan qohum və əqrəbası, varlı-hallı hampa kişilər, daha sonra kəndin sözü ötənləri və ən ucqarda qəbilənin, tayfanın kasıb-kusubu, çoban-çoluğu düşür, köhnə-külə alaçığını dikəldirdi. Aslan ağa bu qaydanı İran tərəflərə köçəndə, ya da hələ bu yerlərdə binələmə-

miş, o taydakı əyan və sərkərdələrdə görüb götürmüşdü. Özünü də onlara bənzədirdi. Ağillı, bilici, təcrübəli, fərasətli kişi olmasına baxmayaraq, xeyli xudpəsənd, özündən müştəbeh adam idi. Ucaboylu, tənümənd, sıx qara çatma qaşlı, iri, qara gözlü adam idi. Baxışlarından heç nə yayınmazdı.

Bu gün səhərdən Aslan ağa evdə idi. Heç yana çıxmamışdı. Alaçıqın dib tərəfində, ləminin yanında üstünə əlvan məfrəşlər, xalça-palazlar və yorğan-döşək yığılmış iri, bəzəkli sandığın qənşərində mütəkkəyə dirsəklənib, yarıuzanmış vəziyyətdə çubuq çəkirdi. Qapının sol əlində, küncdə qazılmış ocağın üstündə qazan qaynayırdı. Bacannığı geniş açılmışdı, ocaqda göz çox olduğundan tüstü yox idi. Aslan ağanın çubuğu xeyli vaxt idi ki, sönmüşdü, kişi özü də mürgüləməyə başlamışdı. Odur ki, böyük alaçıqın aşağı əlində, qapıya yovuş yerdə çığlara söykənib, dürgə¹ açmaqda olan qızların söhbəti canlanmışdı. Köçəri qızlara məxsus bir cəsarət və cəldliklə işləyən, söhbətləşən qızlara Aslan ağanın yetişmiş qızı Möminə başçılıq edirdi. Anası Təkbir xanım alaçıqda yox idi. Nə üçünsə çölə çıxmışdı. Təkbir arvadın üzü təzə cırılmışdı. Aşkar bilinirdi ki, hüsr yerində olub. Yanaqlarına, alına əl qatıb; təzə gözmək bağlamış nazik yaralar hələ də qıpqırmızı idi. Müslüm ağanın yeddisi təzəcə çıxmışdı. Arvad qara şalı heç başından götürməmişdi. Uzaqdan gələn qonağı tanıyan kimi, tez içəri girib dedi:

— Qızlar, bugünkü iməcilik, deyəsən gedir işinə. Ya palazı götürüb alaçıqın kəlləsinə çıxın, orda açın dürgənizi, ya

---

¹ Dürgə – Sarınıb bağlanmış şey, yığın.

da elə yaxşısı budur ki, dağılışın, qalsın bir ayrı, ecgahan¹ günə.

Möminə təəccüblə anasına baxdı, qənşərində qoşalaşdırıb, kələfi çalkeçid saldıqı əllərini bir az da tarım tutub soruşdu:

— Nə olub ki, nənə?

— Qonaq gəlir, bala, dədənin xalası nəvəsi, Şərəfnisə xalaqızının oğlu Ağə Nəcəfdi. Xətcəlinin alaçıqından bəri addadığını gördüm...

Qızlar dürgə, kələf və yumaqları qucaqlarına qamarlayıb alaçıqdan çıxdılar. Birisi də yerdəki palazı sürüyə-sürüyə onların dalınca qaçdı. Təkbir xanım gen, qırçın tumanının dal ətəyini lifəsinin qabaq tərəfindən açıb aşağı saldı. Şəhərli qohumu qarşılamaq üçün qızların sürüyüb apardığı palazın yerinə təzə bir “tamaşa palaz” sərđi, Çubuğu əlində sönmüş və dərin yuxuya dalıb, dünyadan bixəbər yatmış kişisinə yanaşdı, çiyinə toxundu:

— Əyşi, dur...

— Nə var, ay qarı?

— Dur, alaçıqın qabağına çıx, qonaq gəlir...

— Kimdi? — deyə kişi qalxındı.

— Ağə Nəcəfdi... şəhərdən gəlir...

— Hə?!

Kişi qalxdı, yuxusu çəkildi, ömrünün çoxunu yəhərdə keçirən adamlara məxsus bir əda ilə tez yuxulayıb, tez də ayılandı.

Aslan ağə alaçıqın önünə çıxanda, Boynaq köpək zəncir-

---

¹ Ecgahan – d. İşsiz, boş-bikar.

də özünü yeyib-tökürdü. Sahibinin səsini eşidəndə köpək kiridi, quyruğunu bulayıb yerinə çəkildi. İri başını pəncələrinin üstünə qoyub yatdı.

İki xalanəvəsi bir-birinə çatmamışdan salamlaşdı. Hər ikisinin bu görüşdən razı qaldığı duyulurdu.

Xalanəvəsi olsalar da, bir-birini “xalaoğlu” adlandırıır, xətir-hörmətini tuturdular. Aslan ağa şəhər yerində yaşayan, savad və hörmət sahibi xalaoğlusu ilə fəxr edir, onu “molla” hesab eləyirdi. Özü savadsız olan bütün adamlar kimi, hər qara tanıyanı molla və əhli-təqva sanırdı. Quran oxuya bilən, qaradan başı çıxanların gizli, sehrli bir aləmdən xəbərdar olduqları zənniylə onları ayrıca ehtiramla qarşılayırdı. Şəhərə gələndə mütləq xalası qızı Şərəfnisə və Gülnisəyə dəyməyi unutmur, həmişə də tərəkəmə varından pay-parsalarını göndərirdi. Bazara girəndə mütləq Ağa Nəcəfin dükanına dəyir, yanında xeyli müddət oturur, “canına qurban olduğumun” kəlamlarını mis-misanaya, qızıl-gümüşə həkk eləməsinə tamaşa eləməkdən doymur, arabir bu işlər öz əlindən çıxırmış kimi fəxrlə ətrafına nəzər salırdı: “Baxın, görün, bir bizlər nələr bacarıırıq!” deyə düşünürdü. Hamıya da mütləq onu məsləhət görür, şəhərə bir işi düşənə “Get bizim xalaoğlu Molla Nəcəfin yanına, nə məsləhət gör-sə, onu elə” deyirdi.

Onlar içəri girəndə Təkbir xanım ləminin yanında qurdalanırdı. O, ləminin qabağındakı çətəni¹ yana qaldırmışdı. Qonaq üçün burada, ləminin altında, sərində saxlanan tabaqlardan qaymaq yığmaqla məşğul idi. Mis piyalə qoyun

---

¹ Çətən – d. Çubuqlardan hörülmüş çəpər.

qaymağı ilə dolmuşdu. Arvad qalxdı, qonağa xoşgəldin elədi. Nəcəfin gözləri “Xalagəlninin” üzünə sataşanda ürəyi qısıldı. Belə üz cırmaq adəti ürəyindən deyildi. Gəldiyi məqsəd üçün də çəpər idi. “Nə isə, görək nə olacaq?” — deyə düşündü və göstərilən yerə keçib oturdu...

...Axşam azanına can xalaoğlular təklidə xeyli söhbət etdilər. Sonra Aslan ağanın qohumu gəldiyindən xəbər tutan köç əhli, xüsusilə yaşlı kişilər alaçığı doldurmağa başladılar. Gələnlər iki-bir, üç-bir gəlir, alaçıqın qarşısındakı güyümdən su töküb əllərini yuyur, keçələrin arasından görünən çubuqlara ilişdirilmiş dəsmalla əllərini silib içəri keçirdilər. Ətəyi taxtalı saya qapılıq qaldırılıb, qəlibin üstünə atılmışdı. Gələnlər keçib alaçıqın dairəsi boyu düzülmüş nimdərlərin üstündə əyləşirdi. Təkbir xanım Möminənin yuyub gətirdiyi sacı tərsinə ocağa qoymuş, təzəcə kəsilmiş toğlunun ətinə buraya tökmüş, sacıçı bişirməyə başlamışdı. Yaşmağını burnunun üstünə qaldırmış Möminə, anasının dizi dibində oturub soğan doğrayır, alça qurusu, duz və istiot gətirib, arvadın əlinin altına yığırdı. Bir azdan o, köməyini qurtarıb gedəcək və xalasıgildə gecələyəcəkdi.

Hələ ümumi söhbət başlanmamış içəri girənlərdən ikisi bir-birilə danışdı.

Birinci deyirdi:

— Təzə sancaqdarı gördün?

— Hə, göygöz ömərin biridi...

— Ədə, adı Osmandı ki! Sarı Osman! Ömər deyil.

— Nə təfəvütü, tula itdən murdardı.

Ağsaqqallardan biri narazılıqla dilləndi:

— Elə demə! Padşah yer üzündə Allahın kölgəsidir. Onu

da sultan göndərib, yaxşı deyil, dadaş.

— Əh, Allah kəssin elə padşahı da, onun kölgəsini də!..

— Düz buyurur ağa, amma padşaha görə yox, bir millətin içinə din-məzhəb ayrı-seçkiliyi salmaq yaxşı deyil. Dadaş, biz bura ayran içməyə gəlmişik, ara açmağa gəlməmişik. Şah da bilir ki, Şirvan sünnüdü. Qonşularımızın çoxu sünnüdü... Bizə nə düşüb ayrı-seçkilik salaq.

Nişat deyilənləri dinləyir, söhbətə haradan, necə başla-yacağını düşünür və o biri dəstəyə qulaq asırdı.

Söhbət qızışmışdı. Rüstəm ağa şirin bir nağılın davamı kimi danışmağa başladı:

— Hə, elə ki, gördük bu mazarat sümürən¹ taxıla od vurub, dayı bildik ki, heç nə ələ gəlməyəcək. Süpürgələrnən süpürüb doldurduq uşaqlar qazan xəndəklərə. Xeyli də çırpıya atdıq üstündən, kafırlar lap bir-biriynən çeynəşirdi. Odu vurduq quru çırpıya... Ağamı Allah saxlasın, bir çığır-tynan yanıb kül oldular ki, gəl görəsən...

Kişilərdən biri “çəyirtkə qırdıya” göndərilməkdən narazılıq edirdi:

— Qardaş, biz axı çəyirtkə nə görmüşdük, məsnə bigarı² hardan bilirdik? Bizi bura padşah köçürdü. Cəlayi-vətən adamıq. Bizimki bircə xərac idi ki, onu da mal-qara ilə ödəyirdik, gedirdi. İndi bizi də bu rəncbərlərə qoşurlar ki, nə var, nə var: “ya zor, ya zər, ya ölkədən səfər” — gərək onlara əl tutasız...

---

¹ Sümürən – d. Taxılı tələf edən həşərat adı.

² Bigar (biyar) – f. Burada Kür daşqınında bənd atmaq üçün zəhmət haqqı verilmədən məcburi işləmək.

— Elə demə, biz axı onlarla el-gün olmuşuq. Bir camaatıq. İndi biz onlara əl tuturuq, sabah gərək olanda onlar da bizə əl tutarlar. Əl əli yuyar, əl də qayıdıb üzü, — deyə ağsaqqallardan əvvəl söhbətə başlayan Rüstəm ağa ona cavab verdi. — Elə mən özüm ona görə getdim ki, bizim camaat da mənə baxıb boyun qaçırmasın.

— Hə, yaman dərddi, qardaş! Biz tərəkəməyik, amma bu rəncbər bədbaxtların da günü bizimkindən betərdir. Taxılı hasilə gətirincən canları da boğazlarına gəlir...

— Demə, demə... Bizim dərdimiz xam yer üstündə, nohur üstündə davadı. Bir də mala dabaqdan-zaddan dəyəndə günümüz qaralır. Bu yazıqları lap elə olur ki, Allah quru yurdda qoyur... Çəyirtkə, sümürən, quraqlıq, bağa, nə bilim day nə...

— Qalan dərdlərimiz də ki, ümumidi. “Elnən gələn qara gün toy-bayramdı” deyən adam əlimə düşsəydi, sən ölmiyəsən cəhəngini cıradım. Kişi, belə də bayram olar ki, biri qazana, on beşi hücum çəkə əlindən ala, qoya quru yurdda?..

— Osmanlı bir yandan, iranlı o yandan, quraqlıq, çəyirtkə! Bunlar azmış, hələ özümüzdən, öz içimizdən nə qədər qaçaq-quldur çıxıb, yol kəsən çıxıb, bəzirgan, tacir, sarban qıran...

— Heç bir ömür deyil ki, bu yazıq camaat sürür...

Nişat hiss edirdi ki, vaxtdır, o özü də söhbətə başlamalı və əsil məqsədini həyata keçirmək üçün zəmin yaratmalıdır. Bayaq xalaoğlu Aslan ağa ilə danışdığı, məsləhətləşdiyi kimi, əvvəl ümumin rəyini almaq, eli razılaşdırmaq lazımdır. Çarə yoxdur. Bu adamlarla onların başa düşə biləcəyi bir

dildə danışmaq lazımdır. “Bu vaxtacan mollalar onlara “əssinnə bissinni...” deyiblər. Gərək onlarla molla diliylə danışasan ki, bir şey edəsən. Dəmiri dəmirlə kürədən çıxardarlar... Ustam həmişə belə deyərdi”.

Şair sözü başqa cür başladı:

—Doğruluq yurduumuzdan köçüb gedir, qardaşlar! Obamız, elimiz talan olub, yarımız-yoldaşımız gedib. Kişilərimiz, mərd igidlərimiz dörd qayıtmaz yoldan birinə yollanıb: adlı igidlər çarpışmada yağı qılıncına doğranıb; yaralı pəhlənglərimiz qol-qola çatılıb əsir gedib; başını götürüb dağlara, çənlibellərə çəkilənlər ümid-pənahımızdır, qanımızı onlar alır, canımızı qurtarsalar da, onlar qurtaracaq... İçimizdə beş-üç can gəzdirən, öz canını əhl-əyal, el-oba namusundan artıq tutanlar varsa, onlar da əl-ayaqdan uzaq kənd-kəsəyə çəkilib, qarılarn tumanının altında gizlənib, baş gırləyirlər. Ələyimiz ələnib, xəlbirimiz göydə fırlanır. Şəhərlərdə arvadlarımız, bir üzü qız, bir üzü gəlin qızlarımız, gəlinlərimiz “dəlləzən” bazarlarının yolunu tutublar: “Hardasınız, igid ərlərimiz, ata-qardaşlarımız, oğullarımız?” — deyirlər. — Hamımız candan usanmışıq, fələyin sapanda qoyub atdığı daşlar gözümüzü tökür. Görün, bax, bu günlərdə qoca bir qarı yaxamı tutub nə deyir. Deyir, ey Abduləlioğlu, zalımlar, zülmkarlar qabağına ləçək atıb, xırdaca balalarımızı qorumaq istəyirik. Ağaların soyuq sözləri qanımızı dondurur. Şorgözləri namusumuzu ləkələyir. Qaba əllər ocağımızı söndürüb, bir köz tapa bilmirik ki, istisinə qızına bilməsək də, işartısına iynə saplayıb yamağımızı yamayaq, ağca ətimizi yağının qara fikirli gözləri görməsin. Hardasınız, cəngavər oğullar? Gəlin, evi viran qalmış, əhli-əyalı çöllərə tö-

külmüş, ocağı sönmüş elin dərdinə qalın! Yurdumuzu murdarlayan yağları qırın-tökün, bəlkə onların axan qızılca qanı bu binamumluğu, bu murdarlığı vətənin üstündən təmizləyə bilsin. Amma elə işdəklərimiz də var ki, görəndə az qalıram çıxıram: Haray, müsəlmanlar, haray! Töküldü çox qanlar, haray!..

Oturanların üstünə elə bil ki, su ələnmişdi. Hamı özünü bu sadalanan bədbəxtliklərin günahkarı sayırdı.

— Yaxşı, bəs indi neynəyək deyirsən? — Bu sualı hamının əvəzinə ağsaqqal Rüstəm ağa verirdi.

— Neynəyək? — deyə şair nəfəsini dərib qocanın sualını təkrar etdi və sözünə davamla dedi: — Bir-birimizi qırma-yaq, əlbir olaq. Qılıncı, qəməni düşməni üçün saxlayaq, güclü düşməni üçün! Qannılığı bir kənara qoyaq.

Yenə də Rüstəm ağa danışdı:

— Molla Nəcəf, bayaqdan gəlişindən ürəyimə dammışdı ki, sən boş yerə gəlməmişən, elə yaxşı da eləyib gəlmisən. Amma bu qannılığın binasın biz qoymamışıq, dədə-babadan qalıb, Adəmdən xatəmə belə gəlib; qana qan! Bigünah öldürülənin qanı onun yaxın qohumlarının, ya dostlarının, hətta istəkli nöqərlərinin öhdəsinə düşür...

— Bigünah?.. Bəs əvvəl öldürülənin günahı nə idi? Bir bigünah qan ikincisinə də səbəb olub. Qana qan deyiblər, — düzdü! Amma qanı da qanla yox, su ilə yuyurlar. Bunu da ulular deyib. Ənuşirəvani-adil deyib ki, gözəl xasiyyətin iki əlaməti var: qəzəb halında helm, qüdrət zamanında əfv. Əgər bu işə helm ilə baxsaq, görərik ki, iki qan onsuz da bir-birini yuyub. Bizim də borcumuz əlavə qana bais ola birlənlərin qabağını almaqdır.

Aslan ağa hadisəyə münasibətini bildirmək istədi, bayaqdan bəri susurdu, camaatın danışib öz sözünü deməsini gözləyirdi, indi vaxt çatmışdı. Şairin imdadına gəlmək, özünün də nə fikirdə olduğunu yığılanlara aydınlaşdırmaq məqamı idi:

— Molla Ağa Nəcəf doğru buyurur. Bizim boynumuza düşür, gərək özümüz bu qannılığın qabağını alaıq. Qəzəb gələndə ağıl gedər. Ağılların azmasına yol verməyək.

Nişat Aslan ağanın dəstəkləməsindən ruhlanaraq sözü-nə davam etdi:

— Peyğəmbərimiz buyurur ki, (lap Qiyasəddin molla kimi danışiram ha! heç eybi yoxdur, aldatmıram ki, tək başa düşsünlər, tək sülh bərqərar olsun) bəli, buyurur ki, dörd şey mərdanəlik sifətinin dəlilidir. Əvvəlimci, dostlara rəhm və mürüvvət etmək; ikinci, düşmənlərlə müdara eləmək, üçüncü, qeyz və qəzəbi udub günahkarın günahından keçmək, dördüncü, xəlqin acı sözlərinə etina etməyib cavab verməmək.

Cavanlardan kim isə söz atdı. Arxa cərgədə oturmuşdu, Nişatdan xeyli aralı idi, alaçığın aşağı küncündə. Sonralar da Nişat onun kimliyini bilmədi, axtarmadı:

— Bəli, bağışlayaq, sonra da bizə qorxaq desinlər!

Nişat bu fitnə yaya bilən sözü cavabsız qoya bilməzdi.

— Deyirlər ki, fitnə odu yandıran özü içərisindən yanar. Bacardıqca incikliyi yatırmaq lazımdır, nəinki alovlandırmaq... “Əlfitnəti naimün. Lənəllahü mən eqəzüha” — yəni “fitnə yatıb, Allahın lənəti onu oyadana gəlsin”. — (Bu anda o özü də unutmuşdu ki, bu kəlamı kim deyib. “Nə fərqi, — deyə düşündü, tək işə kömək olsun, şəri aradan götürsün”.)

...Aslan ağanın düşündüyü kimi, barışıq Nişatın gəldiyi ikinci günə təyin etdilər. Axşam azanından sonra Nişat qarşısına quran açıb oxumağa başladı. Yavaş sövtlə¹ oxuyurdu. Amma ev adamları içəridə bir xəyal kimi hərəkət edir, yavaşca girib-çıxırdı, ona görə də oxunan quranın səsi, hətta qapının o tayında da aydın eşidilirdi.

Əvvəlcə Əsgər bəylə Şükür bəy gəldi. Aslan ağanın adamları onların atlarını rahatlayıb, özlərini də içəri dəvət etdilər. Hamı bir-birilə susqun görüşürdü. Səlim ağa ilə oğlu Xosrov ağanın hadisəni neçə qarşılayacağı naməlum idi. Nişat alaçıqın yuxarı başında döşək üstündə oturmuşdu. Aslan ağanın göstərişilə qarşısına qoyulmuş quranı oxumaqda idi. Əsgər bəylə Şükür bəy Nişatın sağında əyləşdilər. Az sonra Aslan ağanın dəvətilə Səlim ağa oğlu Xosrov ağa ilə birlikdə alaçıqın qapısında göründü. Tənumənd² olsa da, əslində, xoştəbiətli bir adam olan Səlim ağa, düşmənlərini görüncə qapının önündə dayandı. Xosrov ağa atasının sağ çiyini bərabərində durmuşdu. Hər ikisi barışıq üçün gələnlərdən bixəbər idi. Nişat adına gəlmişdilər. Bir anlıq duruxdular, lakin əli quranlı Nişatı görüncə geri qayıtmaq fikrindən daşındılar və içəri girdilər. Nişatdan başqa içəridə olanlar və Səlim ağagillə dabanbasma gələn Rüstəm ağa və digər ağsaqqallar qalxıb durdular...

Nişat üzünü Səlim ağaya tutub sözünü belə başladı:

— Kəbudcamə Şahnasrəddin³ deyib:

---

¹ Sövt – ə. Səs, səda.

² Tənumənd – f. Vücudlu, enlikürək, qocaman.

³ Sultan Təkəşin təxəllüsüdür.

Mən xake-to bər çeşme-xod miarəm,
Üzrət nə yeki, nə dəh, nə səd miarəm,

Sər xastə bedəst kəsi nətəvan dad,
Mən ayəmo bər kərdəne-xod miarəm. —

yəni heç kəs başını əlinə alıb gələ bilməz, mən başımı çiynimin üstündə sənə qədəmlərinə gətirmişəm, səndən bir yox, iki yox, dönəm-dönəm üzlər diləməyə gəlmişəm. Cənab Səlim ağa, biz indi imam Hüseyn qulluğuna gələrkən çək-mələrini qumla doldurub boynundan asan Hürri¹ kimi dizin-dizin sürünüb, sənə qənşərinə gəlmişik, bizi əfv eylə...

Səlim ağanın gözləri dolmuşdu, boğazı qəhərlənmişdi. Dünyagörmüş kişi oğlu Müslüm ağanın xasiyyətini və bu işdə günahını bilirdi. Amma yenə də oğlunun qanından keçmək, heç qırxı çıxmamış onun qan düşmənləri ilə barışmaq fikri ilə razılaşa bilmirdi. Birdən heç kimin gözləmədiyi halda Xosrov ağa irəli çıxdı. Bu ucaboylu, enlikürəkli, pəhləvan cüssəli bir cavan idi. Qara çatma qaşlarının altından bir cüt ağıllı gözlər parıldayırdı. Uzun qollarını sinəsində çarpazlamışdı. Gözlərini düşmənlərinə deyil, məhz Nişata zilləyib cavab verdi:

— Böyük duran yerdə, kiçiyin danışmağı ədəbsizlikdir. Amma qardaşımın qanını almaq əvvəl əldə mənə düşdü-yündən burada danışmaq haqqım ola gərək. Mən dünən də sənə sözlərinə qulaq asırdım, Ağa Nəcəf. Bu gün də! Mən

---

¹ VII əsrdə yaşamış ərəb sərkərdəsi.

sənə inanıram. Dediklərinə də qol qoyuram. Sən dünən dedin ki, keçənlərin yaxşısından ibrət al, bəd əməlinlə gələcəyə ibrət olma! Mən də gələcəyə ibrət olmaq istəmirəm. Qoy atam məni bağışlasın. El dərdi olan yerdə, şəxsi dərdlər, qüssələr sussun gərək. Heç kəs Xosrov ağanın qorxaq olduğunu deyə bilməz. Məni yenən sənin sözlərindir, Ağa Nəcəf, qorxaqlığımı deyil. Atamın iznilə mən əlimi bir qardaş kimi sənə uzadaram. Əlimi kimin əlinə versən, əgər sən qardaşındırsa, mənim də qardaşım olacaq...

İgidin sözləri Nişatı elə tutdu ki, qarşısında quran olduğunu da bir anlığa unutdu, qalxındı, gözlərin kəlamüllahi-məcidi¹ zilləndiyini görəndə karıxdı. Əyilib quranı qaldırdı, öpdü, gözlərinin üstünə qoydu və cavan Xosrov ağaya tərəf irəlilədi. Gözləri ilə də Şükür bəylə Əsgər bəyə işarə eləyib, yaxına çağırırdı:

— Sənin əql və fərasətini, zəkanı təqdir edirəm, oğlan! Halal olsun sənə atanın əməyi, ananın südü, vətənin çörəyi! — dedi. — Bu mənim qardaş əlim, bu da sənə qardaş deyib, təqdim etdiyim adamların əli!

O, sağ əlilə üç cavanın əlini birləşdirdi:

— İlahi, bu qardaşlığı daimi et! Ulu Tanrım, bu qardaşlığı bələlərdən, yerin-göyün afətindən, şər adamların xəyanət və fitnələrindən mühafizət elə!..

Səslər ucaldı, əllər göyə qalxdı:

— Amin!

Ağsaqqalların gözləri nəmləndi.

Aslan ağa nə düşündüsə, birdən-birə dedi:

---

¹ Kəlamüllahi-məcidi – Əzəmətli “Allah Kəlamı” – Quran.

— Bu dostluğun, qardaşlığın davamı üçün qohumluq binası qoymaq vacibdi. Qan qohumluğu. Mən məsləhət bilirməm ki, Səlim ağanın kəriməsi Badamı cənab Əsgər bəyə ad eləyək.

Əsgər bəy bunu gözləməsə də, dərhal razılıqla başını tərpətdi. Səlim ağa özünü elə itirmiş, dərddən elə yumağa çevrilmişdi ki, nə deyəcəyini bilmirdi. Nişat da razılıq əlaməti olaraq “mübarəkdir” dedi. Ağsaqqallar birsəslə mübarəkbadlıq elədilər.

Bayırda hadisədən xəbər tutmuş qadınlar arasında vay-şivən qalxmışdı. Müslüm ağanın qaradan çıxmamış anası Hadiyəbanu ilə bacısı Badam dizlərinə döyə-döyə alaığının ətrafında gəzinir, haray təpib, qanlıya ölüm diləyir, qarğış sovururdular;

—Allah, sən özün onlara cəza ver...

Təkbir xanım, Möminə və digər arvadlar onları ovundurmağa çalışırdılar:

— Bir qan bəsd, bacı, ağsaqqallar necə məsləhət bilibsə...

— Qızımı zaval verə bilmərəm... qardaşının qannısına!..

— Zaval neyşə? Allah eləməsin! O da sənin oğlun. Kim bilir, bəlkə elə taleyi buymuş, alınə belə yazılıbmış...

—Al dilə tuturlar bizi...

—Elə adam deyil Molla Nəcəf, xeyrə gəlib...

...Bu qovğa içəridə də eşidilirdi. Xosrov ağa, üsulluca təzə qan qardaşı və yeznəsi olacaq Əsgər bəyin əlindən tutub, alaığının kandarına gətirdi. Hadiyəbanu oğlunu görcək onun üstünə atıldı:

—Bu nə işdi sən tutdun, Xosrov?!

Oğlan anasını qucaqladı, arxasınca çəkib gətirdiyi Əsgər

bəyi də bir tərəfdən qadını qucaqlamağa məcbur elədi. Əsgər bəy arvadın əvvəlcə əllərindən, sonra da əyilib sinəsindən öpəndə, Hadiyəbanu özünü saxlaya bilməyib hönkürdü və ixtiyarsız bir əlini Əsgər bəyin başına qoydu:

— Nə deyim, oğul, Allah qardaşlığınızı başacan eləsin...

Və hıçqıra-hıçqıra çıxıb getdi. Özü də bilmədən iki qana bais olmuş, əli-üzü qanlı ikən nişanlanmış Badam da onun dalınca yollandı. Nişanlısının üzünü belə görmədən getdi. Qardaş qanlısına baxa bilmirdi.

Alaçığın üç qədəmliyində barışıq üçün ayrılmış qoç kəsilirdi. Cavanlar içəri qayıdanda artıq ağsaqqallar öz yerlərində əyləşmişdilər. Nişat deyirdi:

— Tanrı insanlara çox şey əta edib: göz, qulaq, əl-ayaq..., bunları hamıya verib. Bəzi xoşbəxtlərə əlavə fitri istedad da verib. Gözəl səs kimi, ustadlıq, sənətkarlıq kimi, xəttatlıq, şeir qoşmaq kimi və hakəza¹. Bunlar lütfi-kərəmdir. Kimin varsa bol-bol, qədrü-qiymətinə baxmadan istifadə edir. Bir də qazanılan, insanın özü tərəfindən əldə edilən bir nemət var ki, qiyməti yoxdur, bu da dostluqdur... Böyük nemətdir. Həqiqi dost qazanmaq və onu qoruyub saxlaya bilmək də, fitri istedad kimi, nadir bir lutfi-xudadır. Düşmənlərin yurduмуza at bağladığı bir zamanda, Həbib, Xəzani, Nitqi Şirvani, Fətulla Şirvani və digəri kimi şair və alimlərimiz, sənətkarlarımız sultan saraylarına, yad ellərə sürülən bir vaxtda bu dostluğun qədrini, bu birliyin qiymətini xüsusilə bilmək vacibdir, ağalar! El qapısı gec açılar, güc açılar. Ulu Tanrıya dua edək ki, bu qapı tez açılsın. Elin didərgin oğul-

---

¹ Hakəza – ə. Beləcə, bunun kimi.

ları, qızları, vətən həsrətilə can verən əsir igidlər geri qayıtsın. Anaların həsrət gözlərinin yaşı qurusun, bacıların, dul qalmış gəlinlərin başından illər qarası götürülsün. Qılıncımız kütəlməsin, vətən oğlunun yox, vətən düşmənin qanına boyansın!

— Amin!

Səlim ağa kiçik ikən yağlı caynağına keçib, yurd-yuvasından aparılmış ilkini, oğlunu xatırladı... Gözləri yaşardı.

Aslan ağa sözə qarışdı:

— Məni bağışla, xalaoğlu, atalar deyib ki, əvvəl təam, sonra kəlam. Gəl rüsxət ver, barışıq qoçunun ətindən bir tikə dadaq, sonra oturub, sənin gözəl sözlərinə, nəsihətlərinə qulaq asaq.

Nişatın gözləri güldü:

— Buyurun, xalaoğlu, qonaq ev yiyəsinin dəvəsidir, harda xıxırtsa, orda oturacaq. Təam deyirsən, təam yeyək... Elə mən də acam.

— Hamınızın öz evidi...

— Ev yiyəsi sağ olsun...

...Süfrə açıldı. Barışıq qoçunun ətindən bişirilmiş sacüstü¹ ortaya gəldi...

***

Bundan sonra da Əsgər bəyin dövrə münasib gətirdiyi hədiyyələr nümayiş etdirildi. Bunların içində iki xoşcövlən at, bir ədəd zərnaxış tufəng, iki Xorasan kürkü, bir cüt polad

---

¹ Bəzi Şirvan kəndlərində sacın üstündə bişirilən xüsusi növ kababdır.

qolçaq və halqa zireh dəsti, iki ədəd mirvari yaxalıq, bir dəst xəz yaxalıqlı küləcə.

MARO

Şair sübhün açılmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Üfüq ağaranda karastılarını yığdığı torbanın ağzını qatmayla bərk-bərk bağladı. Yanlığa çörək və yavanlıq qoydu. Çarıqlarının bağını patavalarının üstündən möhkəm sarıyıb, bөрkünü başına qoydu. Torbanı çiyindən aşırı. İndi lap tamam-kamal qalayçı görkəmi almışdı; kəndlərarası gəzərgi lahıç qalayçılarından seçilmirdi. Yola düşsə bilərdi.

Şəhərin qərbinə tərəf yollananda günəş təzəcə boylanmış, üfuku al-əlvan rəngə boyamışdı. Şəhərkənarı evlərdən inəklərini naxıra ötürən qadınlar, qalayçıya heç bir əhəmiyyət vermədən işlərinə məşğul idilər. Qalayçı, suçu kimi sənət sahiblərini “kişi” hesab etməyən arvadlar o qədər də yaşınmırdılar. Nəcəf əlindəki iri ağacı aramla yelləyə-yelləyə irəliləyirdi. Yer qupquru idi. Çoxdan bəri yağış yağmasa da, quru yolların kənarı son yaz ayına məxsus lələli, çayırılı əlvan xalı ilə örtülmüşdü. Sübhün erkən zəhmətkeşləri — quşlar dən axtarırdı.

Günəş onun kürəyini isitməyə başladı, artıq şəhər ərazisi qurtarmış, Nəcəf kimsəsiz yollarda, başı üzərində uçan quşlar, böcəklər nəzərə alınmasa, demək olar ki, yaşıl bir orman dənizində tək-tənha qalmışdı. Şair xəyalı, aşiq xəyalı təkmi olar? Öz sevdiiyinin görüşünə yollanan cavanın könlü tənhamı qalar? Nişat xəyalən sevgilisi ilə yan-yana, qol-qola, çiyin-çiyinə, nəfəs-nəfəsə gedirdi. Söhbətləşirdilər, dərdlə-

şirdilər. İlk görüşün sevincini, son ayların hicran ələmini bölüşür, paylaşdılar. Oğlan deyirdi:

— Səni görməyəndən bəri dəli-divanəyəm, ay zalım, pəncərədən niyə baxmırdın?

— Qoyurdular məgər? Pəncərəmə göz dikən bir sənsən ki, Nişat? Mən o xain gözlərin içində tək bircə səninkini görə bilmək üçün gözlərdən necə yayınydım, əzizim?!

— Bəs etibarın buymuşmu, gözəlim? O qüdrətdən vəsməli qaşlarını, sürməli gözlərini görməyəndə dəli-divanə olduğumu bilmirsənmi? Əzizim, səni neçə vaxtdı yuxularımda da görə bilmirəm... Yuxularımdan da qaçmısan, göyərçinim...

Qız gümüş səsi verən cingiltili bir qəhqəhə ilə güldü:

— Daha bu ki, mənim əlimdə deyil. Bacarsaydım, yuxularından çıxmazdım...

Nişatın qəlbi rıqqətlə dolur, ürəyi qarşıdakı görüşdən elə titrəyir, ruhuna, canına elə bir sıcaq fərh yayılırdı ki, ixtiyarsız olaraq dodaqlarına gələn qəzəli ucadan öz-özünə söyləyirdi:

Genə bir Leyli mən eylədi Məcnun, Məcnun,
Mənzilim oldu genə daməni-səhra, səhra...

...Düşübən eşq oduna sən də mənim tək yanasan,
Görəsən kim nə çəkir aşiqi-şeyda, şeyda...

...Ey Nişat, eylə müdara sitəmi-yar ilə kim,
Eşq əhlində gərək hövsələ dərya-dərya.

O bu gün həmin qəzəli Maroya oxuyacaqdı. Maro da bu sözləri öz hərfləri ilə dəftərcəsinə yazacaq, sonra da əzbərləyəcəkdi. O əmin idi ki, bu gün hökmən Maronu görəcək, yol uzununu onun eşqilə qoşduğu qəzəli də qıza oxuya biləcəkdi. Amma bu görüş necə, nə kimi şəraitdə olacaq, bax, bircə bunu bilmirdi.

...Gün getdikcə Nişatın kürəyini daha artıq qızdırırdı. Yol xırda təpələrdən qalxır, burula-burula yüksəyə, döşə tərəf ucalırdı. O, əlindəki ağacı yelləyərək irəliləyir, nə yüksəkliyə qalxmasından təngişir, nə təklikdən darıxır, nə də günəşin hərarətini duyurdu. Bütün varlığına hakim kəsilmiş bir hiss — “Leyli, Leyli!” deyən məhəbbət aşiqi öz məşuquna doğru çəkib aparır, yox, yox, quş qanadlarına qaldırıb uçururdu. Maronun gülümsər gözləri bu işıqlı aləmi kölgədə buraxan bir cüt ulduz kimi qarşısında cəlvələ-nə-cəlvələ-nə irəliləyir, onu çağırırdı.

...Şair Mədrəsə kəndinə çatanda artıq gün günorta olmuşdu. Kəndin ilk evləri görünəndə dayandı. Axtarısa haradan başlayacağını bilmirdi. Marogilin evi hansı idi? Bu kiçik, şəhərinkinə bənzəyən düzgün küçələrdə, həyətləri bağlı-bağatlı yaraşıklı evlərdə kimlər yaşayır, onu kim və necə qarşılayacaq? Məhəbbət onu düpbədüz sevgilisinin yaşadığı evə gətirəcək? Yoxsa qapı-qapı gəzib “qab qalaylatdıran, qab ağartdıran” — deyib, çoxlu dolanmalı olacaq?

Nişat dostu Rəşidin bir söhbətini xatırladı. Rəşid onun şair tanışları içərisində ən məhrəmi, yaxını idi. Bir mədrəsədə təhsil almışdılar. Bununla belə, Rəşid kimi şair də onu dərk eləyə, bu hadisəni ona bağışlaya bilmirdi. İndi şair dostu ilə söhbətlərini xatırladıqca həm kədərlənir, həm də

fərəhlənirdi. Kədərlənirdi ona görə ki, əgər Rəşid kimi gözüaçıq bir şair, bu işi ona irad tuturdusa, məhəbbəti tərənnüm edən bir şair ona Maronu sevməyi qadağan edirdisə, bəs onda, başqaları nə deyəcəkdi? Sevinirdi ona görə ki, ən yaxın dostunun nəsihətləri, yalvarış və danlaqları belə onu sevdiiyindən döndərə bilməmişdi.

— Qardaş, bir başa düş, axı, bu zamanəni sən tanımırsam, məgər? Heç belə bir zamanədə nəsara qızına da eşq yetirərlər? Mən səni anlayıram. O nəsara balasını da görmüşəm, doğrudan da sevməyə layiqdir. Amma sən müsəlmansan, o xaçpərəst... İndi Sənan zamanı deyil. Yəni elə Sənan nə gün qazandı bu eşqdən ki, sən nə gün qazanasan?

— Mən səni başa düşürəm, bilirəm ki, mənə ürəyin yandır, amma sən də başa düş. Mənim pirim Füzuli rəhmətullah buyurub ki:

Ey Füzuli, eşq mənin qılma nasehdən qəbul,
Əql tədbiridir ol sanma ki, bir bünyadı var.

Rəşid güldü:

— Elə bir sənin pirindir Füzuli? Bütün qəzəlnəvislərin piridir o qoca Bağdadi! Kərbəla xüddamı ola-ola, gör bir bizim başımızı nəyə qarışdırıb rəhmətlik? Hamımız o deyəni eləsək, onda gərək elə aləm aşiq-məşuq ola, heç kəs adət və adaba riayət eləməyə, ata-ananın, din böyüklərinin nəsihət və məsləhətlərinə qulaq verməyə.

Nişat ciddiləşdi:

— Bunda nə bir pislik var ki!.. Hər əsrin öz təqazası¹ var, qoy belə də olsun. Ürəyə ki, hökm eləmək olmur. Onda qoy kim kimi, hansı milləti, hansı din nümayəndəsini sevir sevsin. Sənin elə həmvətənin Qövsü doğru buyurub ki:

Zahid öz təsbihini, küfr əhli zünnarın sevər,
Mən büti-Çin istərəm; hər kimsə öz yarın sevər.

və mən biləni bunda heç bir ips şey yoxdu. Bu ayrı-seçkilik günün birində aradan götürülməli idi, ya yox?

Rəşid əlini yellədi:

— Səninki hərki-hərkilik oldu ki... Bir işə bax, sən Allah. Mən deyirəm fədəm-dəmə, sən deyirsən damdan-dama. Qardaş, axı bir anla ki, əgər sən onu belə məcnunənə məhəbbətlə sevirənsə, sözüm yoxdu, nə eybi var, qoy söz versin ki, dönüb müsəlman olacaq, onda götürək qaçaq. Dönsün — al! Evlən, istəməyənin gözü çıxsın. Arvadı öldəndən sonra evlənen dünyada tək bir sən deyilsən ki... Amma elin qaydasıycan... Əgər işdi dönsə ha... Bilirsən nə qiyamət olar!.. Hamı, bütün din qardaşların sənə afərin deyər. Bir xaçpərəsti dinimizə gətirmisən. Şöhrəti şöhrət, savabı da lap yeddi arxadan dönəninə kifayət elər.

Şair dostuna tərs-tərs baxdı:

— Sən lap Molla Qiyasəddin kimi danışdın ki!.. Nəfəsin-dən vaiz qoxusu gəldi...

— Burnunu o yana tutma! Hər nə eləyirsən elə, amma sən bu sirati-müstəqimdən keçməlisən, keçməyə bilməz-

---

¹ Təqaza – ə. Tələb, istək, ehtiyac.

sən...

Nişat darıxdı, darıldı:

— Əzizim Rəşid, nə üçün, axı, onu bu qədər sevdiiyim halda, mən dinimdə baqi qalım, o isə öz dədə-baba dinini qurban versin mənim yolumda? Hə?! Axı mən kişiyəm, qurbanı kişi verər, arvad?

Rəşid dıksindi, dəhşət içərisində gözlərini geniş açıb, dostunun qapqara qaralmış, boğulmuş simasına nəzər saldı:

— Allah, sən saxla! Bircə elə bu qalmışdı?!. Yaxşı ki, Allahdan olan kimi səni təkcə mən eşidirəm... Başqa qulaqçı yoxdu... Səni daşqalaq elərlər. Nəcəf, belə sözü mənim yanında dedin, başqa bir yerdə dilinə də gətirmə!

Nişat isə artıq Rəşidi eşitmirdi, dediklərinin mənə fərqi-nə varacaq halda deyildi. O, qəlbini təlatümə gətirən duyğuları dostuna nəzmən deyir, onun gözü önündə yeni bir müxəmməs yaradırdı. Bu müxəmməs Nişatın dərdinə tərcüman, indiki ələmlərini bircə-bircə sayan misralardan ibarət idi:

Mənə derlər ki: “unut yarı” — unutmamı olur?

Yüz əgər kafər ola, tərkinə atmamı olur?

Hərzə sözdür bu sözü, vay, eşitməmi olur?

Mən nə fikr eləyim, el ağzını tutmamı olur?

Deyilir aşıq üçün yüz belə hədyan axır...

Rəşid dostunun mənzum cavabını dinlədikcə qibtə qarışığı heyrət və rəğbəti artırdı. Nişat onun sözlərini “hərzə söz”, nəsihətlərini “hədyan” adlandırdısa da, Rəşid gözünün önündə bədahətən yaranan müxəmməsi sənətkara xas

olan bir valehliklə, məftunluqla dinləyirdi! Nişat isə şeir incisini ipək tellərə düzməkdə idi! Nişat aşiq idi. Nişat yanırdı, tüstüsünü görən yox idi, amma misrələrindəki atəş qəlb-ləri yandırmağa qadir idi:

Nərgis açıldı, bahar oldu, üzüm gülmədi heç.
Girmədi eynimə, sandım ki, bahar olmadı heç.
Hali-aşüftəmi ol qönçədəhən bilmədi heç,
Onsuz, əlqissə, könül qönçəsi açılmadı heç,
Keçdi əyyami-bahar, oldu gülüstan axır...

“İlahi, onu Məcnuna çevirib, çöllərə salmağa qadir olan bu eşqi bircə sən susdura bilərsən! O da yalnız ölümlə mümkündür. Allah, Nişatı özün hifz elə! Bu eşqdən qan iyi, qada iyi gəlir”, — deyə Rəşid qəlbində düşünürdü. Nişat isə bir anlıq Rəşidin və ümumi adətin təlqin etdiyi fikirlə, qarşısında cəlvələnməyə başlayan Maronun xəyalına müraciətlə deyirdi:

Nola, kafər qızı, bir sahibi-iman olasan?!
Bu yaman gündə mənim dərdimə dərman olasan...
Fayidə verməz əgər sonra peşiman olasan,
Cəhd qıl, olmayasan sonra peşiman axır...

Qıza müraciətlə söylədiyi sözlər şairin özünü də qorxutdu: “Yox, yox, öz dinində, etiqadında baqi qal! Zahidin cəhənnəm üfunətli nəfəsilə təlqin etdiyi islamda mən nə gördüm, xalqım nə qazandı ki, hələ bir səni də bu dinə dəvət eləyim? Yox, yox, Allah özü məni saxlasın ki, zəiflik eləyib,

səndən belə əbləhanə tələblər, təkliflər eləməyim! Sən də mənə olan böyük eşqin, mehriban, nəcib, lütfkar qəlbinlə onu qəbul etməyəsen... “Həm sənin daxi bu vəchilə günün qarə keçər”... “Mənim eşqim söyüdə bənzəyir, ondan bar gözləmək ağılsızlıq olar” deyə indi kəndə girməkdə olan Nişat, xəyalları qovub real həyata qayıtdı; “bəs onda neyşə gedirəm, nə gözləyirəm, niyə onu da, özümü də dinc qoya bilmirəm? Niyə onun da, özümün də, bəlkə, köz bağlamağa başlayan yaramızın üzünü qoparıram? Bəlkə, elə atası Ayrapet dayı haqlıdı. Kişi mənə bir quranlıq söz dedi, axı. Dedi: “Bala, məzhəb haqqı, xoşuma gəlirsən, yaxşı sənətkar-sən, yaxşı ustasan. Əxlaqın, dolanışığın xoşuma gəlir. Heç kasıb-kusubdan çıxmağın da məni narahat eləmir. Elə mən özüm də sənə kiminin biriyəm. Abduləli kimi atanın oğlu namərd ola bilməz, bilirəm. Amma neynəyim? Sən musurman, biz xaçpərəst. Tutmaz axı bizimki, ay bala! Əgər işdi, vallah, dilim də varmır deyəm, dönüb, xaçpərəstliyi qəbul eləsəydin, özümü yıxardım ayaqlarının altına; deyərdim: oğul, qurbandı sənə Maro! Amma, indi bu heç mümkün olan şey deyil! Bizi də, özünü də xata-balaya salma! Bizi də, özünü də urvatsız eləmə! Ən axırı ki, sənə bir yamanlığımız dəyməyib, bizi qızılbaşlarla qanlı-qadalı eləmə. Neçə illərin, qərinələrin, axirət-dünya qonşusuyuq. Qoy bir görək qəsb-lərdən, yağdan saldırdığımız balalarımızı rahat yedirə bilərikmi? Bu qarma-qarış zamanada başımızı salamat gora apara bilərikmi?”

“Qəribədir, — deyə şair düşünürdü — Allah bir, cənnət-cəhənnəm bir ikən, insanları bir-birindən neyşə ayırmısan, ey pərvərdigar?! Əgər sən haqsansa, bu din-məzhəb

ayrılığı nə üçündü? Niyə insanların qəlbinə bircə məhəbbət — insan məhəbbəti salmamısan? Neyşə yaratdıqlarını bir-birinə düşmən eləyən peyğəmbərlər, nəbilər göndərmisən? Hamı sənin hüzurunda bərabər ikən Maronu mənimkilər, məni də Maronun dindaşları öz səmtinə, öz dininə çəkməyə cəhd eləyir. Bunlar onun dönməsi, onlar mənim dönməyimlə fəxr etmək, savab qazanmaq, öz dininin haqq olduğuna başqalarını da inandırmaq istəyir... Qəribədir!..”

“Qab ağartdıran, qab qalaylatdıran...”. Səs kəndin başlanğıcındakı evlərə yayıldı. Nişat arxayın idi ki, onu başa düşəcəklər, buna şübhə də eləmirdi, çünki bütün qonşu tat, nəsara kəndlərində camaat “ikidilli” idi; evdə, ailədə doğma ana dilində, kəndlərarası bir-birilə, bazarlarda, yollarda, şəhərlərdə isə Nişatın doğma anasının dilində danışmışdılar. Odur ki, o da kəndin girəcəyindən başlayaraq, məhz ümumin qəbul etdiyi bir dildə “qab ağartdıran” deyə lahıç qalayçılarınun çağırdığı bir avazla səslənməyə başladı. O ümid edirdi ki, bəlkə Maro evlərdən birinin qənşərinə çıxar, bəlkə onun səsinə tanıyar və onlar görüşə bilərlər. Maro bilər ki, Nişat, onun aşiqi olan şair, heç də vəfasız deyil. Bir neçə ayın ayrılığı ona illər ayrılığı kimi görünüb, hicrana dözməyib, dalınca qoşub gəlib. Baxışları bir-birinə, min ilin həsrəti qovuşan kimi qovuşar. Bəs sonra? Hə, bax bu sonranı o heç düşünməmişdi, düşünə bilmirdi də... O bir şey bilirdi ki, bu gün necə olursa-olsun Maronu görməlidir. Onu görməlidir. Amma görəndən sonra nə deyəcək, nə təklif edəcək, hər ikisini bu çıxılmaz vəziyyətdən qurtarmaq üçün nə söyləyəcək, bilmirdi. Burasını heç düşünməmişdi, düşünə də bilməmişdi.

...Dümdüz küçələr, birmərtəbəli, yaraşıqlı evlər öz səliqə və sahmanı ilə şairi heyran qoymuşdu. “Nə gözəl diyardı, hurimin behişt, ilahi!.. Qızılgüllər əlvan-əlvan, üstlərindən uçuşan o arılar, kəpənəklər hələ...”

O, xəyalında Maronu bu qızılgüllərə, özünü isə canını oda-közə vuran pərvanəyə bənzədirdi. Günəş aləmi bol-bol öz qızılı nuruna boyamışdı, bütün zihəyata bir gözəllik, tazə-tərlik gətirmişdisə də, dağ havası sərin idi, çox isti deyildi. Şair xoş arzularına dalmış, irəliləyirdi; birdən daş hasarı ağacların belinə güclə çatan bir həyətdən onu səslədilər:

— Ay qalayçı qardaş, bəri dur.

Sözlər mədrəsəlilərin lahıç dilinə çox yaxın olan qədim dili, Mədrəsə tətcasıyla deyilmişdi. Lahıç tətcasını vaxtilə ustasından çox gözəl mənimsəmiş olan Nişat, mədrəsəlilərlə sərbəst danışa bilirdi. Elə Maronun özü ilə də çox vaxt məhz bu dildə danışdı.

Ona elə gəldi ki, indicə qab qalaylamağa çağıracaqlar, bir neçə saatı burada girlənib, kəndi gəzə, Maronu tapa bilməyəcək, gün axşam olacaq. O da qərib kimi, tanımadığı birisinin qapısını döyəcək, ya da elə “Allah evinin — kilsənin” böyründə gecələyəcək... dilənçilər, dərvişlər, yurdsuzlar kimi...

Onu səsləyən başındakı çarqatını alnına qədər çəkmiş və bərk-bərk yaşmaqqlanmış qoca bir arvad idi. Bir əli ilə əl ağacından, o birisi ilə də hasardan tutmuşdu:

— Qardaş, bu küçənin o biri başına çatanda kilsənin yanından ötüb keçənəcən çağırma, ölən var, camaatın başı qarışıqdı, nahaq boğazını yırtırsan.

Nişat yalnız indi özünə gəldi. Ətrafına diqqətlə baxdı.

Doğrudan da bir az irəlidə, təpə üstündə ucaldılmış kilsənin yaraşıqlı və möhtəşəm binası ətrafında qara geyimli adamlar gəzişir, kilsəyə girib-çıxırdılar.

Birdən kilsəyə doğru gələn yolun sağ əlində cənazə alayı göründü: qadınlar oxşayır, ağlayır, hönkürtü səsi getdikcə ucalır, yaxınlaşırdı. Nişat qarşısına cənazə alayı çıxmasından, məhəbbət, görüş ümidi dolu xoş xəyallarının belə qəmli bir hadisə ilə qırılmasından xeyli kədərləndi; donub durdu. Ələmli dəstəni seyr etməyə başladı. Cavan və qüvvətli kişilərin çiyinlərində gətirilən tabut böyük bir ehtiram və ehtiyatla kilsənin geniş açılmış qapılarına çatanda içəridən bir neçə qara geyimli ruhani çıxdı. Onlar gələnləri dualayıb gerilədilər və cənazənin, son axirət borcu verilmək üçün içəriyə keçirilməsinə yol verdilər. Tabutun arxasınca kilsəyə əvvəlcə qocalar, onların dallarınca ahıllar, orta yaşlılar və ən sonra ağlamaqdan gözləri qızarmış qadınlar və cavanlar daxil olmağa başladı.

Nişatın qəlbi vurmaqdan dayandı, bir an ona elə gəldi ki, bütün aləm gözlərində qaraldı... Dəstənin içərisində o, Maronu gördü. İlahi, Maro nə gündə idi?! Göz yaşları yanaqlarına süzülürdü, qızılı qıvrım telləri gicgahlarına yapışmışdı. Al yanaqları solmuş, çəhrayı dodaqları bozarmışdı. Əllərini sinəsinin üstündə qoşalaşdırıb ovuşdurur, dodaqaltı nəşə pıçıldayırdı. Qızın dərdi, görünür, çox böyük idi. Əgər ölən adam ona bu qədər yaxın və əziz isə, demək onun ata-anası da burda olmalıdır. Bəs necə olub ki, kişini Nişat ahıllar arasında görməyib, görə bilməyib? Maronu görüncə Nişat yerindən qopunub ona doğru can atdı, amma tərpənə bilmədi. Elə bil ayaqları yerə yapışmışdı. O, qıza yanaşmaq, bu zərif

simadan, əziz gözlərdən yaşları, kədəri silmək, o mavi gözlərə bir sevinc, fərəh gətirmək istərdi... Bu mümkün deyildi, heç yeri də deyildi. Qızın qəlbi ağrıdan, acıdan parçalanırdı. Qəribədir: Nişatın sevgilisi öz ilahi gözəlliyini əsla itirməmişdi. Kədərlə sevinc bir-birinin rəqibidir. Bütün rəqiblər kimi onların da biri digərini məhv edir... Amma Maronun ilahi gözəlliyini kədər kimi dəhşətli rəqib belə silə bilməmişdi... Birdən qızın ağlar gözlərində heyrət göründü. Bu ani heyrət dolu baxışlarda gözlənilməz görüşdən doğan sevinc qığılcımı parlayıb söndü. Əvvəlçə Maroya elə gəldi ki, o öz şairini xəyalında görür, xəyal onu bu ağır, kədərli dəqiqələrdə belə tərk etmir. Ürəyi əsdi, öz-özünü danladı, sonra... İnandı, inandı ki, bu onun məftunu olan şairin özüdür, canlı-qanlı cismi, tənidir, ayaq üstə durub, məftun baxışlarını onlarla yasa gəlmişlərin içərisində məhz ona dikib, onu görür, ondan başqasını görmür...

“Ağır hüzn dəqiqələrində belə məni tərk etməyən sevgili, sən xəyal da olsan, həqiqətən, burda dayanmış da olsan, var ol, sağ ol! Bu hüznü anlarımda məni tərk etməmişən, mənə yaxınsan. Təkcə qəlbimdə, gözlərimdə deyilsən, həm də qarşımdasan”.

Maronun qəlbinə bu fikirlərlə birlikdə sıcaq, həzin bir hiss axıb gəldi. Donmaqda, bayaqdan bəri təklildən, tənha-lıq qorxusundan üşənməkdə olan cisminə bir hərərət yayıldı.

Nişat da son dəstədəki adamlarla birlikdə nə zaman kilsəyə girdiyini duymadı. Arxadan gələnlər onu sıxışdıraraq irəli apardılar. Birdən özünü gözləri ilə daima izləməkdə olduğu Maronun yanında gördü. Ehtiyat və ehtiramla, gizlicə

qızın yanına düşmüş sol əlini iri, qüvvətli əlinin içinə alıb sıxdı. Elə bil qüvvəsini onunla bölüşürdü. Elə bil deyirdi: “Ağlama, Maro, dərdin alım, son gücümü də dərdini yüngül keçirə bilməyin, dözümlü olmağın üçün sənə verir, sənəninlə bölüşürəm... Züleyxa suzi-eşq¹ ilə Yusifin qamçısından yapışdı, qamçı yandı. Bəs niyə əlindən tutan əlim alışıb yanmır, Maro? Gözlərindən gilələnən şəbnəmləri sıcaq bir nəsim olub quruda bilsəydim... Gülüm, gül yanaqlarına qonnan soluq rəngi isti göz yaşlarımla yuyub apara bilsəydim...

Eylədi yar dilu dinimi viran axır,
Qoymadı məndə o tərsa qızı iman axır.
Yoxmudur şəhərdə bir mərdi-müsəlman
Axır ki, edə dərdimə bir vəz ilə dərman axır,
Nə deyim, eyləsin Allah özü divan axır...

“Allah hardan divan edəcək ki, dinləri, millətləri bir-birindən ayıran, xəlv elədiyi insanlar arasına ayrı-seçkilik salan o özüdür. Ya da onun göndərdiyi nəbilər, peyğəmbərlərdir”. Yenə də Maronun atasının — Ayrapet dayının səsi qulağına gəldi: “Ay oğul, doğrudur, biz bir torpaqda böyümüşük, ərsəyə gəlmişik... Bax, siz bizim dilimizi, biz də sizin dilinizi bilirik, anlayırıq, çörəyi də bir torpaqdan yetişdirib yeyirik, havadan nəfəs alırıq. Eyni çayların, bulaqların suyundan içirik. Düşmənimiz də birdi. Səni parçalayan canavar mənə də parçalayar, qanımız da birdi, yaralarımızın ağrısı da... Bilirəm, bütün bunların hamısını mən səndən də

---

¹ Suzi-eşq – f.-ə. Eşq, sevgi yağısı.

yaxşı bilirəm. Bu fani dünyada səndən çox yaşamışam, səndən çox görüb-götürmüşəm. İnsanların ağrı-acılarını səndən çox duymuşam. Dədənlə çiyin-çiyinə yağdan Vətən namusu, yağmalanmaqdan ev-eşik, yurdun, ulusun torpağını qorumuşuq. Yağı oxuna birgə tuş olmuşuq. Bax, qolum da elə o zamandan əməlli işləmir. Atanı aparən məni aparmadı, dənəm üzülməyibmiş, əcəlim yetməyibmiş... Görürsənmi, hamısını bilirəm. Amma bir sirr var ki, ona əl apara bilmirəm... Allah sirri... O necə qərar qoyubsa, dünyada hər şey elə də baqi olmalıdı... Mən bilirəm ki, doğulub böyüdüyüm bu dünyada hələ belə şey olmayıb, ola da bilməz! Bəzi cahillər kimi sənə Sənan ol, dinindən dön deyə bilmərəm də, Allah bir, yolu da birdi... Hansı yolda varsansa, o yolda da baqi qal... Allahın gözü üstündə olsun... Dünyada bir qız nədi ki, ondan ötrü öz dədə-baba dininə xəyanət eləyəsən? Qohum-qardaşını, yaxın adamlarını atasan? Sizin dərvişlərin sözlərinə çox qulaq asmışam. Arabir qonağım olanları da olub. Eşitmişəm ki, sizin piriniz cənab Əli buyurub ki, “Əxvanın tərək edən mətrük olar”.

...Nişat kilsədə cərəyan edən hadisələri biganə kimi seyr edir; yalnız, ovcunun içərisinə, qırğıdan qaçan bala göyərçin kimi sığınmış titrək əlin hərərəti, ehtizazı ilə yaşayırdı... Qulaqlarına gələn müdrik qocanın səsini belə uzaq, çox uzaq bir xəyal kimi, yeddi döyüşdən çıxıb yatmış yorğun əsgər kimi dinləyirdi.

...Adamlar kilsəni tərək etməyə başladılar. Titrək əl sıyrılib əlindən çıxanda anladı ki, kim isə qızı çəkib apardı. Daha bu səadət ona nəsib olmayacaqdı. O bir daha bu kənddə Maronu görə bilməyəcəkdi... Dayanıb durmağın mənası yox

idi... kilsədən çıxdı, küncə qoyduğu torbasını aldı, çiyninə keçirdi. Min bir arzu, min bir diləklə, həvəslə gəldiyi kəndi tərk etməyə hazırlaşdı ki, aralıda gözlərinə tanış bir sima göründü. Deyəsən, Əsgər bəyin nöqərlərindən idi. Yəqin Ayrapet dayının baldızının vəfatı münasibətilə yas payı gətirmişdi. Nökər, Nişatın kilsədən çıxmasına qəribə bir təəcüb və maraqla baxırdı... Kim isə arxadan Nişata yaxınlaşdı. Bu kəndin ağsaqqallarından idi:

— Qərib, bizə başsağlığı vermək, əzizimizə rəhmət oxumaq üçün kəlisəmizə daxil olduğundan, sənə təşəkkür eləyirik; zəhmət çək, ehsanına da buyur!

O qocaya tərəf döndü:

— Başınız sağ olsun, Allah ömrünü əzizlərinə versin, axır qəminiz olsun, baba! Amma bağışlayın məni, yol adamıyam, səfərim uzaqdı...

Qoca ehtiramla gəncin sər-səlamətisini dinləyib:

— Səfər səlamət, — dedi və hüzür evinə tərəf yollandı.

Nişat isə vüsal sevincinin üstünə daş kimi yağmış hicran ələminin yükü altında əyilərək ağır-ağır kəndi tərk etdi.

MƏHƏBBƏT BİR BƏLA ŞEYDİR...

Şəbnəm bəyimin arzularına qarşı kimsə durmamışdı... Heç bir xahişini rədd edən, istəyini yerinə yetirməyən olmamışdı. O, heç özü də arzularına qarşı dura bilmirdi. İstəməirdi də... Şəbnəm bəyim bir iş düşündümü, mütləq onu həyata keçirməli idi. Əks halda özündə elə bir yorğunluq, narahatlıq duyardı ki... İndi də elə oldu. Şəbnəm bəyim artıq dözə bilmirdi. O necə olursa-olsun, qəlbinə ovlamış cavanı,

könlündə nəğməkara çevrilmiş şairi görməli idi. Amma necə? Daha onu saraya dəvət edə bilməzdi, səbəb tapa bilmirdi.

Oğlan zərgər deyildi ki, qız ona bitib-tükənməz gözəllik və bu gözəlliyin köməkçiləri, pərəstarı olan bəzək şeyləri: qolbarlar, sırğalar, pərəklər, sinəbəndlər, əməkliklər sifariş eləsin... topuqlarına cingiltili, qumrovlu xalxallar, zümrüd telbasanlar tapşırırsın, buyurtdurma qızıl düymələr, mirvaridən hörülmə yaxalıqlar ismarışlasın. Sərrac deyildi ki, atı üçün yəhər-əsbab, yüyən, özü üçün tatarı, qırmanc qayırtırırsın. Bu şeylər asan məsələ idi. Lakin Şəbnəm bəyimin bəxtindən Nəcəf cəmi-cümlətanı həkkak idi. Həkkaka da o, nə qədər şey sifariş edə bilərdi, nə qədər satıl, piyalə, sərpic üstünə öz adını yazdıra, qazdıra bilərdi? Bir də, əslində, bu şeylərin onu maraqlandırmadığını hamı bilirdi. Tez-tez bu kimi şeylər üçün onu saraya dəvət etmək heç kəsin də olmasa, bacısı Gülbədən bəyimin şübhəsinə səbəb olardı.

Bu gün qız nə qədər düşündüsə də, ağına bir şey gəlmədi; "Ay zalım balası, heç olmasa ovçu olaydın, bərəni kəsərdim, ceyran dalınca qoşanacan sinəmi açıb "At oxlarını, oğlan!" deyərdim. Şairlər gözəl qızların kirpiyindən uçan oxlarla yaralanır; amma mən sən oxlarına nişan olmaq istəyirəm! Belə hədəfdən kim qaçar?! Ovçu ov dalınca gedər, sən ovun isə sən dalınca gəzir, ey bəxtiyar səyyad!" — deyərdim. Amma neynim ki, at minmirsən, qılnc oynatmırsan ki, Ərəbzəngi kimi yolunun üstünə çıxım, çarpışım. Mənə nə qalib gələsən: "götür apar məni, uzaqlara, dünyanın dava-şava olmayan bir səmti, dövlətli-kasıb tanımayan bir məmləkəti varsa, məni həmin səmtə apar. Apar məni, oğ-

lan!" — deyəm sənə! Neynim ki, bəxtimdən sən dünyada ən dinc bir peşənin sahibisən".

Birdən qardaşı ilə bir söhbəti yadına düşdü, sevindi, bu gözəl bəhanə, əla fürsət idi. O geyindi, yarağa doldu. Saçlarını dəbilqədə gizlətdi.

Şəbnəm bəyim bacısının otağına yönəldi. Burada Gülbədən bəyim, kəllələri güləbətinə tutulmuş məxmər mütəkkələrə dirsəklənmiş və deyəsən yuxulamışdı. Kiçik bacısının hənirtisini duyanda gözlərini açdı. Yerindən durmayıb alt-dan yuxarı baxdı, qızı mütənasib əndamını daha da gözəl nəzərə çarpdıran süvari ovçu paltarında gördü; yuxusu ərsəyə çəkildi:

— Hara belə yarağlanmısan, Şəbnəm?

Qız bacısının baş tərəfində diz çökdü, mütəkkə qarışıq Gülbədən bəyimi qucaqladı, gülümsədi:

— Hörmətli yeznəm hardadı, gülüm?

Şəbnəm bəyim əhvali-ruhiyyəindən asılı olaraq Ehsan bəyi gah "uzundraz ərin", gah "istəkli ərin" adlandırırdı.

— Divanxanada!.. Neynirsən yeznəni?

— Heç nə... Ürəyim elə darıxır ki... Bacıcan, səni and verirəm dünyada kimi çox istəyirsən, onun canına, qoy bir kəhəri minib azacıq gəzim...

— Bəsdi, sən Allah, qoy oturmuşuq görək!..

— Qüssədən ölləm, bacı, — deyə qız, dolmuş gözlərini bacısının yanaqlarına sürtdü, — sən mənim canım, razı ol!.. Qardaşımın da bir tapşırığı var...

Gülbədən bəyim ana məhəbbəti ilə sevdiyi kiçik bacısının xahişini yerə sala bilmirdi, aralıq deyəsən, bir qədər sakit idi. Qızın gözlərindəki yaşlar ürəyini kövrəltdi:

— Axı, biz arvadıq, yaraşmaz bizə... Dayı yes-yekə qız olmusan, sənə at minib çölləri gəzmək yaramaz, bacım, otur evdə, usan bir! Qardaşını da bəhanə eləmə...

— Otura bilmirəm, dağlarımız, çöllərimiz çağırır məni, kəhərin kişnərtisi çağırır məni! Ürəyim tablaşmır... Qardaşımın tapşırığı barədə də düz deyirəm. Gələndə özündən soruş.

Gülbədən bəyim artıq razı idi, amma özünü tox tutub dedi:

— Dayan, dayan, qoy bir Əsgər bəy gəlsin, vallah, deyəcəm o atı satdırsın, ya birinə bağışlasın, ya ilxıya qoşdursun! Səni o kəhər yolundan azdırıb...

— Onda mənim də kəfənim al, diri-diri basdır yerə öz əlinlə!

— Canından irəğ yerdə. Di yaxşı get, amma bax, axırncı dəfə olsun ha!..

Bir az kefi durulmuş Şəbnəm bəyim bacısının üzündən öpdü:

—Yaxşı, sən deyən olsun!

— Dayan hələ, görüm o ər adlanan əzrayılın evinə köçəndən sonra neynəyəcəksən?!.

Qız gülə-gülə yerindən qalxdı:

—Heç nə, ya o mənim canımı alıb qurtaracaq, ya da...

—İrəğ canından!..

Şəbnəm bəyim eyvana çıxanda onun adətinə bələd olan nökər dərhal tərlandı buraxdı. Quş uçub Şəbnəmin xınalı əlinin üstünə qondu. Nənəqız əlində bəhli¹ Şəbnəmə yaxınla-

---

¹ Bəhli (bəhlə) – f. Ov quşunu əl üstündə saxlamaq üçün ələ geyilən

şanda quş artıq qızın əlinin üstündə oturmuşdu. Cariyə səsləndi:

— Bıy, yanasan, a tərlan, bəyimin əlini dağım-dağım elədin ki!..

Şəbnəm bəyim cariyəsinin sözünə gülə-gülə qızın köməkliyi ilə bəhlini əlinə keçirdi və quşu ov vaxtında olduğu kimi bəhli üstündə sahmanla oturtdu. Nökər eyvanın altından cidanın ucuna keçirilmiş yemi qaldırdı. Bu kəklik döşü idi. Şəbnəm kəkliyin koppuş döşünü quşa yem edəndə bir anlığa xəyalında neçə gün əvvəl ovdan qayıdanda gördüyü mənzərə canlandı: bir cüt ac göz kəkliyə zillənmişdi. Şəbnəm bəyim isə onu məhz tərlanı üçün vurmuşdu. Qız özünü də düşünmədən ah çəkdi:

— Nə bəxtəvərsən, tərlan!

Bəyimin yaraqlı çıxmasından indicə alınan nökrər dilləndi:

— Səhv elədim, bəyim, ova gedirsənsə, gərək tərlana yem verməyəydin.

Şəbnəm bəyim xəyallı gözlərini uzaqlara zilləyib düşündü: “Ova gedirəm, amma tərlanla yox, könlümlə. Ovum elə ovdu ki, burda tərlan karıma gəlməz... Bu ovun tərlanı elə mən özüməm...” Nökərə cavab vermədən bəhlini və tərlanı ona qaytardı. Qızın yuxulu, xülyalı görkəmini özünəməxsus bir diqqətlə izləyən Nənəqız yenə də düşündü; “Allah amanında olasan, bəyim, sən bu səfərlərin məni heç açmır, Allah özü səni saxlasın!”

Eyvanın altına çəkilmiş kəhər köhlən dəhnə gəmirirdi.

---

gön əlcək.

Şəbnəm bəyim fikirli-xəyalı eyvandan endi, adətinə rəğmən nökarin üzəngini basmasına belə diqqət yetirmədən atı mindi və niqabını üzünə salıb, darvazadan çıxdı. At onu öz havasına götürüb aparırdı. Hara? Qız özü də bilmirdi. Amma atın səmtini də dəyişmirdi: “Hara aparırsan məni, köhlən? Bir də nə biləsən ki, könlüm hara getmək istəyir”... Qız qaladan xeyli aralandı. Xan bağı da geridə qaldı. İndi o, şəhərin ucqarında idi. Qala ilə şəhər arasındakı məsafəni çox tez keçib getmiş, şəhərkənarı xırda evlərə yetişmişdi. Birdən özü də bilmədən özünü Simon ağa ilə Nişatgilin evlərinin yanında gördü.

Bir-birinə yapışıqlı bu iki evdən sol əldəki Abduləlinin öz əlilə tikdiyi bina idi. Şəbnəm bəyim bu evi çoxdan tanıyırdı. Dəfələrlə onun yanından keçmişdi. Qızlıq yuxularında bu evin həyatindəki kiçik bağçada çox gəzib dolanmışdı. Bu rüyalarda dönə-dönə Şərəfnisə xala onu qucaqlayıb öpmüş, ayaqları altına payəndaz salıb içəri aparmış, ortasına pərdə asılmış otaqda onu sevimli bir şair qarşılayıb, üzündən niqabını (qəribədir; duvaq deyil, məhz, niqab görürdü) açmış, bağrına basmış, öpmüş, öpmüşdü... Yuxular, xəyallar bundan o yana gedə bilmirdi. Yuxular, xəyallar qızın amanını kəsir, onu dinc qoymur, canını üzürdü, aramını alırdı.

Qəflətən qulağının dibində bir səs eşitdi:

— Bıy, bismillah! Bu kimdi, ay Tarı?

Qız əlacsız qalıb niqabını qaldırdı:

— Qorxdun, xala? Bağışla məni.

— Sənsən, bəyim? Allah amanında olasan! Bağışla, tanıya bilmədim. Nə əcəb buralardasan, kimi axtarırdın ki, azarını çəkimi?

“İlahi, nə nəcib, nə gözəl arvaddı! Səsi də. Elə bil danışmır, çökədən bal damır... Necə də oxşayırlar... İlahi, adamın qayınanası da olsa, beləsi ola... Yox, bəlkə, onun anası olduğu üçün mənə belə gözəl görünür...”

Şərəfnisə içəridən toppalaya-toppalaya ardınca çıxan nəvəsini görüncə əyilib, uşağı qaldırdı və qucağına aldı. Özü-nü saxlaya bilmədi, bir anlığa bəyimi də unutdu və uşağın yanağından öpdü:

— Nənəsi qurban balasına...

“Onun balası... Onun balası... elə o gözlərdir bu gözlər də! Elə o dodaqlar, o yanaqlardı... intəhası bir az körpəcə, bir az incəcə, bir az lətif... Bu kiçicikdən böyüyüb o böyük şair!..”

At səbirsizliklə əlini qaldırıb, yerə döyəcədi. Dərindən nəfəs aldı, fınxırdı. Kəhər darıxırdı, yeriməsə də, sahibini tələsdirirdi... Bir yerdə duruş gətirə bilmirdi... Qız isə istəkli kəhəri də, işıqlı dünyanı da unutmuşdu. Burada indi bu nə-nə-baladan başqa, o biri aləm yox idi...

A mını yaradan Tarı,
Kəkilin daradan Tarı...

— Nəvəndi, xala?

Kəhərin dərin nəfəsindən və ayaq döyməsindən nəvəsinin qorxa biləcəyini düşünən Şərəfnisə uşağı bir az da bağrına basdı:

— Helədi, nəvəmdi, azarını çəkim. Allah anasını əlimdən aldı, körpəcə balama irəhm eləmədi...

— Allah rəhmət eləsin.

— Allah sənin də cavan anana irəhmət eləsin bəyim, ömrün uzun olsun, ağbaxt olasan!

— Çox sağ ol, xala!

— Dərdin ürəyimə, dərdli görünürsən, sənin nəyindi ki?.. Bıy, bağışla, sən Allah, hər ürəkdə bir aslan yatır... nə bilmək olar... Ürək ki, süfrə deyil!..

— Düz deyirsən, xala, ürək süfrə deyil. Ağa Nəcəfə iş buyurtduracaqdım, dükandadı? Gədələrdən göndərim, özümün getməyim yaxşı düşməz...

Arvad səksəkəli ətrafa baxındı, bir tərəfdən sevinirdi ki, oğlunu tanıyırlar, ona iş gördürürlər, özü də belə yerlərdə! Həm də qorxurdu ki, qız uşağının onun oğluna iş tapşırması bəy qardaşının acığına gələr.

— Həlbət ki, dərdin alım, həlbət ki, qız xaylağının bazarda nə işi?! Özüm deyərəm, gələr qulluğuna... Amma dükanda yoxdu, iki gündü Lahıca gedib. Orda ustası Məşədi Haşımın qardaşı vəfat eləyib...

— Allah rəhmət eləsin.

— Allah ömrünü sənə versin, bəyim! Hə, iki gündü gedib, elə dəmə-dəmdi, ya indilərdə, ya da axşamçağılarda gələr, deyərəm, özü gələr qalaya.

— Zəhmət vermə, tələsik iş deyil, xala! Sabah gedələrdən özüm ismarış edəcəm.

— Nə zəhməti var, borcudu.

— Genə də olsun. Zəhmət vermə, özümüzkülər gedib deyərlər. Elə ova gedirdim, yolum burdan düşdü, ona görə...

— Bıy, Allah saxlasın səni, bəyim, öz evindi, əcəb eləmi-sən... Xoş gəlib, səfa gətirmisən, sənə layiq olmasa da, əziz

qonağımızsan, düş, dincəl...

“Ah, necə də istərdim... necə də!.. O nə yazır, harda yazır, nə oxuyur? Kitablarını, yazılarını, əl işlərini görərdim... Ətrini duyardım... Amma, yox, olmaz...”

— Çox sağ ol, xala, düşmüşcən varam. Allah həmişə qapınızı açıq, evinizi qonaq-qaralı eləsin...

— Allah ağzından eşitsin, bala, — tez də xətasını düzəltdi, — bəyim.

Qız gülümsədi, xəfifcə, həzincə. Vidalaşib, atı tərptədi. İndi o nə edəcəyini bilirdi. Bərəni kəsməyə ovçu getmirdi, ceyran süzürdü...

...Günortaya yaxın kəhəri Dəli çayda suladı. Əlif dağının ətəyində atı xama buraxıb, kamanını sazladı və qayaları gəzinməyə başladı. Acmışdı. Bircə kəklik bəsi idi.

...Az sonra Şəbnəm bəyim atlandı, indi onun yolu yuxarı idi. “Bu gedişlə Lahıca gedirsən nədir?” — deyə öz-özündən soruşdu. Heç azacıq yol getməmişdi ki, qəflətən dərədən qalxan cığırda onu gördü; səliqəli, qəhvəyi çuxa geymişdi. Börkünü başından azacıq dala itələmişdi. Ağ alnında puçur-puçur tər parlayırdı. Balaca düyünçəsini (yəqin yol azuqəsi idi) əsanın başına keçirib çiyinə almışdı. Uzun yolların əzabındanmı, ağır düşüncələrdənmı, nədənsə yorğun görünürdü. Qızı görcəyin tanıdı və diksindi; Şəbnəm bəyim atlı, niqablı olsa da, bu ellərdə, oymaqlarda onu tanımayan var-dımı ki?! Dayandı. Qız da atı saxladı. Niqabı üzündən yana elədi. At dəhnəni çeynəyə-çeynəyə durmuş, iki nəfəs arasında hayıl olmuşdu.

— Vaxtın xeyir, bəyim, deyəsən, ova çıxmısan?

— Bəli, ova... — “Amma necə ova?” demədi. Ürəyi kök-

sündə elə çırpınırdı ki, elə bil indicə ağzından çıxacaq, oğlanın qəlbinə qovuşacaqdı. — Lahıcdan gəlirsən? — deyə qız söz olmaqçün soruşdu: “Guya ki, bilmirsən?..”

— Elədi, keçmiş ustamın qardaşı Lahıcdə vəfat eləmişdi, hüüzürə...

— Bilirəm, anan dedi...

Nişatın da qəlbi narahatlıqla döyündü: “Ulu Tanrım, özün saxla!”.

— Bizə getmişdin? — deyə təəccüb duyulan səslə soruşdu.

— Bəli, təəccüb eləmə!..

— İnana bilmirəm...

— Oğlunu da gördüm, maşallah, yes-yekə oğlanmış!..

“Evə də giribmiş? Bu qızdan xata əskik deyil”.

— Qorxma, məndən sizin külfətə xata dəyməz...

“Fəlcidi elə bil, ürəyimi oxuyur qız!..” — deyə düşündü. Qız atdan endi; indi onlar yanaşı gedirdilər. Şəbnəm bəyim köhlənin yüyənini sağ qoluna keçirmişdi, solunda Nəcəf gədir, arxasınca nəfəsi boynuna dəyən köhlən gəlirdi.

— Qurbağadan qorxan kişi neynir?

— Bunu da bilirsən?

— Mən sənə haqqında nəyi bilmirəm ki? Bircə könlündən başqa...

— Gəl açıq danışaq, bəyim, könlümü heç özüm də bilmirəm... Bir də ki, sən handa, mən handa?!. Cənab Əsgər bəy səni mənimlə görsə...

— Heç nə olmaz, Əsgər bəy özü mənə bir şey tapşırırmışdı sən barədə, deyirdi ki, “Şəbnəm, saraya gələndə o şairinlə sən danış...”

— Nə barədə?

— Özü sənə heç nə deməyib?

— Barışıqı yoluna qoyandan sonra heç nə... Görüşməmişik də... Amma mən cənab Əsgər bəyin saf, pak niyyətinə heyran olmuşam, bəyim! Onun yolunda ölümə desə gedə-rəm, uf demərəm. İndi onun namusu mənə düşür. Odu ki, bizi çoban-çoluq, ya başqa təsadüfi şəxs bir yerdə görsə, yaxşı düşməz. Elə saraya çağırtdırıydın, gələrdim.

— Yox, ora belə söhbətlərin yeri deyil. Yüz qulaq var. O osmanlı yeznəmin müqərrəblərinin əlindən sarayda heç öz sözüümüzü danışa bilmirik..

Arabir qızın sözləri ilə düz gəlməyən baxışları Nişatı çaşdırırdı. Mükəlimə zamanı tapşırıqdan danışan bu gözlər, şairin üzünə zillənəndə başqa məqam çalırdı və Nəcəfə elə gəlirdi ki, gözlərdən məhəbbət süzülür, nakam, onun özününkü kimi sonu, nəhayəti görünməyən, qallı¹-qarğaşalı² bir məhəbbət!.. Bəlalı bir eşq!.. Bu bəlanın qarşısını almaq da mümkün deyildi. Məgər o özü indi, yanında bu nazəndə qızın əvəzinə Maronu görmürmü? Məgər Şəbnəmin əvəzinə Maronun səsinə eşitmirmi? Böyük Tanrı! Dəbilqənin künc-bucağından bəlirən xurmayı qıvrım saçlar necə də bir anda saraldı, qızılı rəng aldı? Gözlərin də rəngi dəyişdi, qaradan alaya çevrildi! “Danış, Maro, danış, mən sənə sus deyə bilərəmmi? Sənin ilahi səsinə dinlədikcə bədənimə ruh axıb gəlir... Səsinin, dilinin ahənginin heyranıyam...”

---

¹ Qal – ə. Qarışıqlıq, hay-küy, çıxır-bağır.

² Qarğaşa – Qalmaqal, dava, səs-küy.

Saqın, ey qönçədəhən, gül kimi xəndan gəzmə!
Dağıdıb zülfü pərişan-pərişan gəzmə!..

Gəzmə, qurbanın olum, qədrini bilməzlər ilə
Qorxuram hüsnünə nagh yetə nöqsan, gəzmə!

El yaman yaxşı deyir: gəzmə bu kafirlər ilə,
Sənə yüz kərrə dedim: gəzmə, müsəlman, gəzmə?

Ey Nişat, sən səri-kuyində müqim ol yarın,
Gəşti-bağ eyləmə gəl, bağ ilə bostan gəzmə!

— Əfv elə, bəyim, mən bir az oturmaliyam, — deyər o, təpə üstündəki yosunlu daşlardan birinin üzərində əyləşdi. O, bir oxla iki dovşan vurmaq istəyirdi: “Dincəlmək istədiyimi görüb gedər, mən də qəzəlimi yazaram”. Amma belə olmadı. Qız ayrılıb getmək fikrində deyildi. Günlərlə həsrətini çəkdiyi vüsal güclə əlinə düşmüşdü. Fədakarlıqlar, kələklər işlədərək, əsil bir sərkərdə kimi hicran ələminə qalib gəlmişdi, qələbəsinə belə asanlıqla əldən vermək xəyalında deyildi:

— Neynək, — dedi, — sən dincəl, mən bir kəklik vurum, kabab eləyək, sonra gedərik. Axı, mən heç söhbətimi eləyib qurtarmamışam.

Şair bu sadəlövh təklifə, sevən insanın qəlbini qırmadığına sevindisə də, yaxa qurtara bilməyəcəyini görüb üsyan etdi:

— Yox, yox, sən Allah, zümrüd qayalarımızı xınalı kəkliksiz qoyma! Gözəlin gözəl qanına batması ikiqat günahdı...

Bir qana da batma...

“İlahi, nə gözəl dedi: gözəlin gözəl qanına batması ikiqat günahdı”. Onda mən ömrümdə nə qədər nahaq qana batmışam? Kəkliyin, ceyranın qanına?”

— Sənə söz verirəm, şairim, bundan sonra axtarıb ovun çirkinini vuraram, — deyə gülümsədi. — Ac olduğum zaman necə? Onda da çirkin axtarım? Çirkinin qanı savabdı?

Hər ikisi güldü. Şair bağlamasını açdı, oradan qələmdan ilə bayazını çıxaranda qız: “hə, mənəvi qida imiş, mən isə bayaq azuqə zənn etmişdim”, — deyə düşündü. Kəhər köhləni yançıdar eləyib, Nəcəfdən aralandı, qayalar arasında gəzinməyə başladı.

Şair isə iti bir dağ şırnağı sürətilə dodaqlarından süzülən qəzəli bayazına yazırdı: “El yaman yaxşı deyir: gəzmə bu kafirlər ilə” qoy bilsin, Maro! Mənə səni sevməyi qadağan edənlər, səni bircə kərə görsələr, heç elə sözü dillərinə də gətirməzlər!.. Gözəlim, istəklim, nakam məhəbbətim, Maro!”

Qəzəl bitdi, o, ayağa qalxıb, ətrafa göz gəzdirdi, yançıdar at təpədən xeyli aralı otlayırdı. Şəbnəm bəyim görünmürdü. Nəcəf dilinə kimin adının gəldiyinin fərqi nə varmadan: “Bəs bu Maro, lənət şeytana, bəyim hanı?” — deyə düşündü. Yanındakı hündür daşın üstünə qalxıb, ətrafa göz gəzdirdi. Kəhər köhləndən aşağı, yolun sol əlində, elə şairin oturduğu yosunlu daş kimi iri bir daşın üstündə oturmuş Şəbnəm bəyim dərin düşüncəyə dalmışdı. Elə qəmli görünürdü ki!.. Daşın aşağı tərəfində qayadan gilə-gilə su damcılayırdı. Bu “Giləli bulaq” idi. Sübhün yaz şəhi kimi təmiz və parlaq olan bu damlalar, sanki qızın gizli-gizli, sızlayaraq

süzülən göz yaşları idi...

Şair təəssüflə düşündü: "Sənin də dərdini duyuram, bəyim! Nə üçün o böyük, ulu Tanrı səni belə bir lazımsız məhəbbətə düçar eləyib? Yazıq bəyim, mən bilirəm sən nə çəkirsən. Mən Maronun eşqindən yanan kimi, səni də bu lüzumsuz eşq alısdırır yandırır. Dünyada nəyə desən inanardım, amma sənin kimi məğrur, kişi qürurlu, ər ürəkli bir qızın bu məhəbbətinə inanmazdım! Sən ağa nəslindənən. Əsgər bəyin bacısı, Ehsan bəyin baldızı, Şükür bəyin namizədi, demək olar ki, söz verilməsə də, deyiklişi mövqeyindəsən. Kim inanardı ki, sənin kimi bir qız — Şəbnəm bəyim adi bir həkkakı sevər? Kim inanardı ki, ov dalınca cuman, qılinc oynadan, karvan vuran, qoç igidlərin tük saldıq Şəbnəm bəyim gizli, dərmansız bir dərdə düçar olar, zəifləyər, göz yaşı tökər? Sənə səadət diləyirəm, bəyim! Amma bilmirəm necə eləyim ki, bu eşq sənin başından çıxsın? İncə qəlbinə yara vurmadan, eşqini təhqir etmədən səni əzmindən necə döndərim? Nə olar, qoy mənim Maroya olan eşqimin açıq tərcümanı olan bu qəzəlim səni oyatsın. Əgər görüldüyün qədər nəcibsənsə, onda məni anlarsan, başa düşərsən..."

Bu fikirlərlə də şair, yenidən əyləşdi və indicə qoşduğu qəzəлиндən bir surət də çıxartdı...

...İkilikdə yola çıxdılar. Yol indi üzüəşığı idi. Yanaşı gətdirdilər. Ətrafda heç kim olmadığından Şəbnəm bəyim niqabını götürmüşdü.

— Yorularsan, bəyim, gəlsənə atlanasan, mən də cilovdarın olum.

— Yox, yorulmaram. Enişdə ata minməyi də xoşlamıram. Bir də kim inanar ki, belə atlının cilovdarı olsun! Cilovdar

olar zənən xeylağlarında, üzü rübəndli ata minərlər, sürə bilməzlər, cilovdar da çəkər aparar... Mənə nə cilovdar?.. Heç kimi aldatmaq lazım deyil...

— Düzdür, lüzum yoxdur...

— Onsuz da elin-obanın başı xəraca qarışıb... Aləm dəyib bir-birinə. Keçən quraqlıq ildən sonra, üstəlik bir neçə basqın da olmuşdu. İran tərəfdən... Gərək Ehsan bəy bu ilin xəracını camaata bağışlaya idi. Nə qədər dil tökdük, mən də, bacım da... Olmadı ki, olmadı.

Nişat söhbətin belə istiqamət almasına sevindi:

— Düzdür, el qabıqdan çıxıb... Yurdsuz-yuvasız qalıb...

— Əsgər bəy qarışmadı. Nə qədər bacım yalvardı ki, qardaş, yeznənə deynən, gündə camaat hey qapımızı kəsdirir, ağsaqqal-qarasaqqal gəlir. Divanxana demirlər, ev demirlər, harda birimizi görürlərsə, düşürlər əl-ayağıımıza, aman istəyirlər. Deynən bu ilin xəracını bağışlasın camaata. Olmadı! Əsgər bəy deyir ki, qoy bıçaq sümüyə dayansın, el qabıqdan çıxmasa, canı boğazına yığılmasa, çətin yerindən qalxar...

— Qalxanda da yaman qalxar...

— Amma, mən biləni, Əsgər bəy bircə bunu yadından çıxardır ki, iki cahangirin qabağında durmaq çətin olaçaq. O ki, var qurban verəcəyik...

— Düzdür, amma heç olmasa, bu qurbanların nə üçün verildiyi məlum olacaq...

— Azadlıq uğrunda, istiqlaliyyət uğrunda verilən qurbanlar xalqın adını göylərə qaldırır. Ona öz kimliyini, qüdrət və qüvvəsini dərk etdirər. Yeni bir Koroğlu meydanı açar... Hər ev bir Çənlibelə, hər igid də Koroğlu dəlisinə

çevrilər...

Nəcəf qıza yanakı baxır, hey-rət və heyranlıqla onun sözlərini və bu sözləri söylədikcə hərarətdən, qəzəbdən, gah da ümid və inamdan qızaran üzünü seyr edir, dinləyirdi. “Tomris də, Ərəbzəngi də, Telli, Nigar da sənin kimi qızlardan imiş. Sənin kimi qızların anası, nənəsi olub. Əgər sən-dəki bu qəzəb elin bütün kişilərində olsaydı. Heç bir yağı ayağı torpağımızı murdarlaya bilməzdi...”

Əsgər bəy qardaşı da olsa, onun əsil gizli xəyallarından, fikir və düşüncələrindən bixəbər olan qız sözünə davamla deyirdi:

— Sən baxma ki, qardaşım Gülbədən bəyimin Ehsan bəyə verilməsinə razı olub. Çarəmiz nə idi? Onlar çox qüvvətli idilər, indi bir az o tərəflərdəki dava-şavada başları qarışıb... Verməyib neynəyə bilərdi bacımı? Odnan su arasında qalmışdıq. İndi isə qüvvələr dəyişib. Elə qardaşımın da mənə tapşırığı bu idi ki, səni bir şey həkk elətmək üçün saraya çağırım, danışım. Elimizin, günümüzün bu osmanlı bəlasından qurtarması üçün dəstəməzə çağırım. Qardaşım dedi ki, mənim üstümdə həmişə göz var, ən yaxın nöqərlərimə də çox işdə etibar eləmirəm. Sən şairə de ki, onun Şahsevəndəki nüfuzu bu işimizə kömək olar. Bütün eli, obanı oymaq-oymaq gəzsin, başımıza nə qədər çox adam toplaya bilsək, bir o qədər tez məqsədimizə çatırıq. Qardaşım dedi ki, Nadirin başı Hindistan səfərinə qarışıb, Sultanın da nə bilim haraları almağa. Əsil məqamdı. Bu boyunduruğu indi boynumuzdan atdıq, atmışıq, atmadıq, daha qal oğlu qalıq...

Qız danışdıqca şairin damarlarında atasının qanı qaynayırdı. “Hə, indi anlayıram ki, cənab Əsgər bəy Şahsevəndə,

Müslüm ağanın qanını yumaq üçün niyə o qədər çalışırdı, güzəştlərə gedirdi. Afərin, bəy! Ağa olanda nə olar, kişi və-tənini istəyən adammış, bərəkallah!" — deyə düşündü.

Amma nə o, nə də məsum Şəbnəm Əsgər bəyin əsil xeyallarından, arzu və istəklərindən xəbərdar idi. Əlbəttə, zaman gələcək onlar bunu biləcəklər, lakin gec olacaq, çox gec!

Şair coşqunluqla qıza cavab verdi;

— Güzəl amaldır, afərin! Əlbəttə, mən də can-başla nə olsa, əlimdən nə gəlsə, eləməyə hazıram.

Qız sevinclə dilləndi:

— Mən elə belə də bilirdim! Şair gərək elin ağzı, dərdlərinin tərcümanı olsun! Başqa cür ola da bilməz! Mən səni də cərgəmizdə gördüyümə şadam. İntəhasız...

"Bəlkə əməl birliyi bizim taleyimizi də birləşdirdi, ağa Nəcəf? Əziz şairim, bəlkə qardaşım tutacağı əməllərdən razı qaldı və mənimlə izdivacına razılıq verdi? Kim bilir! O qədər belə şeylər olub ki! O qədər sadə adamlar sərkərdəyə çevrilib, bəy adı alıb, ucalıb ki!" — Amma bu sözləri düşündüyünə belə utandı, qızardı və hündürdən əlavə etdi:

— Əsgər bəy dedi ki, "Diri Baba" türbəsindən aşağıda Məşədi Məhəmməd karvansarasına getsin. Karvansara icarədarı Məhəmməd kişiye desin ki, "günorta əzanına üç saat qalmış səni mən ora göndərmişəm". Onda kişi də sənə inanar: nə lazımdı danışarsız, nə iş görməlisənsə, deyər...

— Baş üstə, gedərəm...

— Dedi ki, heç nəyə təəccüb eləməsin. Dedi ki, tanışlarından, dostlarından orada çox adama rast gələ bilər. Xüsusən dedi ki, onun ustası Məşədi Həşim kişi də bizdəndi, bizə çox köməyi dəyir...

— Necə? Mənim ustam?

Qız gülümsədi:

— Hə, elə o qurbağadan qorxan kişi... Deyir, elə ürəkli adamdı ki, div ürəyi yeyib elə bil...

Şəhərə çatmaqlarına bir az qalmış hər ikisi sözləşiblərmiş kimi dayandılar. Nişat atın üzəngisini basdı, Şəbnəm bəyim niqabını üzünə salıb atlandı. Yalnız bu zaman:

— Şair, — dedi, — bayaq yazdığın qəzəl idi?

— Bəli... — deyə Nəcəf duruxdu. İndi o bilmirdi ki, qəzəli qıza versinmi, ya verməsin? Axı, orada Maroya aid elə aydın bir işarə var idi ki! İndi əməl birliyi, ünsiyyət yaranmağa başladığı bir zamanda, bu aşkar işarəsini qıza bildirmək zəruridirmi? Əlbəttə, indi əvvəlkindən də vacibdir! O, yüksək əməllərlə yaşayan bir qızıdır. Anlar, başa düşər, iş də asanlıqla öz yoluna qoyular, yerində məhəbbət deyil, səmi mi bir dostluq qalar. Bu düşüncələrlə də Nişat əlini qoynuna atdı, bayaq məxsusi Şəbnəm bəyim üçün üzünü köçürdüüyü nüsxəni bayazın içərisindən çıxarıb, qıza uzatdı.

“Ulu Tanrım, kərəminə şükür! O, qəzəli məxsusi mənim üçün yazıb, ayrıca qoyubmuş! Birdən utanaydım, istəməyə idim, bu böyük səadətə ləzzətindən məhrum olardım” — deyə qız sevinclə qəbul etdiyi vərəqi qoynunda gizlətdi. Evdə, təklildə, qızlıq xəyallarının sirdaşı olan otaqında oxuya- caq, səadətindən həzz alacaq idi...

— Xudahafiz...

— Allah amanında...

ŞƏBNƏM BƏYİMİN TOYU

İki atlı gedirdi. Hər ikisi ovçu libasında, birinin bəhlili əlinin üstündə tərən var idi. Ovçulardan biri lap cavan, on dörd-on beş yaşlı oğlan uşağına bənzəyirdi. Əyninə kip oturmuş geyməsinin belini qızıl təkbəndlə çəkmişdi. Arı beli kimi incə idi beli. Nazik çiyinləri, mütənasib qolçaqlı, bazu-bəndli qolları cavan ovçunu oğlandan çox on beş-on altı yaşlarında qıza bənzədirdi. Bu cavan ovçu Şəbnəm bəyim, yanındakı da onun qardaşı Əsgər bəy idi. Hələlik susurdular. Hər biri öz xəyalına dalmışdı. Əsgər bəy bu gün bacısını xüsusi məqsədlə ova çağırmışdı. Onunla danışmalı idi. Amma sözü nədən başlayacağını, neçə başlayacağını bilmirdi. Bir neçə vaxt idi ki, artıq Şükür bəyin əqrəbası toya tədarük görür, Əsgər bəyi tələsdirirdi. Onlar toyun uzanmasından şübhələnir və Əsgər bəyə ayaq basırdılar, tənə vururdular. Bəzən Şükür bəy açıq bir inamsızlıq göstərir: “Deyəsən qohumluğumuzu yubatmaqda başqa məqsədin var, Əsgər bəy?” — deyirdi. Gülbədən bəyimdən bacısının Şükür bəyə meyli olmadığını bilirdi. Elə əslində, özü də dostundan çox razı deyildi. Amma iş elə gətirmişdi ki, Əsgər bəy toy məsələsini mütləq həll etməli idi, əks halda, Şükür bəy oyundan çıxacağını bildirir və bu, indiki halda heç Əsgər bəyin məqsədlərinə uyğun gəlmirdi.

Birdən qarşıdakı daşlıqda bir kəklik göründü. Quş atların hənirtisindən ürküb havalanmışdı. Əsgər bəyin gözləri işıqlandı, Ovçu həvəsi düşüncələrinə qalib gəldi, o, bir anlığa hər şeyi unutdu, tərənəni gəmişdirib buraxdı. Quş havalandı, çox keçmədi, tərənəni ovu haqlayıb basdı və kəklik cay-

nağında qayıtdı.

— Birimci ov sənindi, tərlan...

Kəkliyin xınalı ayaqlarına toxunan Şəbnəm bəyimin xınalı əlləri nədənsə titrədi. Bu tərlan caynaqlarından qoparılan qanlı quş ona nəyi, kimi xatırladırdı? “Dağlarımızı gözəlsiz qoyma; gözəlin gözəl qanına batması günahdı, ikiqat günah...” Bu sözləri istəkli bir şair, sevimli bir insan demişdi... Bu nə vaxt olub?.. Deyəsən, bir insan ömrü qədər uzaq bir zamanda baş verib... O vaxtdan bəri Şəbnəm bəyim nələr çəkib, nələr çəkməyib? Ondən sonra qız şairin şeirini qoyunda gizləyib, evə gəlmiş, otağına çəkilib oxumuşdu... Şeirdəki aydın işarələr qəlbini üşütmüş və deyilənlərin həqiqət olduğuna inanmışdı. O sevir, başqasını sevir, həm də din ayır, nəsarə qızını sevir...

— Səninlə danışmaq istəyirdim, bacı...

— Bilirəm...

— Deyirəm toy...

— Onu da bilirəm, elə sən məni ova çağıranda duymuşdum. Niyə məni bədbəxt edirsən, qardaş? Axı sən özün də bilirsən ki, bizimki onunla tutmayacaq, ulduzlarımız barışmayacaq... Heç vaxt.

“Bunu da mən bilirəm” — lakin deyə bilmədi. Əsgər bəy bir anlıq atı saxladı. Kəhər köhlən də qara köhlənə baxıb durdu. Hər ikisi yan-yana, baş-başa dayandı. Əsgər bəy çalınan kəkliyi tərlanə yem etmək xəyalı ilə dayanmışdı. O ovu özü ilə gəzdirmək, gedəcəyi yerlərə daşımaq istəmirdi. O, məşğul ikən Şəbnəm ətrafı seyr edir və düşünürdü: “Məni niyə bədbəxt edirsən, qardaş? Dövlətinmi çatmır? Şöhrətinmi? İstəsən gündə bir neçəsinə Şükürünkündən şərəfli

bəy adı alarsan; şahlardan, elə yeznənin özündən... Mənim istəklim də bu qarşıdakı döyüşdə ad-san çıxara bilərdi. Məni öz əlinlə xoşbəxt edə bilərdin, qardaş. Amma qorxma, qardaşım: “Cahanda yar ol, bar olma” deyiblər. Mən də sənə dost olacam, yük olmayacam. Bircə şey ürəyimi əsdirir; görəsən, sən el-obamız üçün elə bir hakim ola biləcəksənmi ki, adamlarımız yağılardan gördüyü sinə dağını unutsun? Dünnən bir oba yanından keçirdim. Bir arvad, nə günah üstündəsə, balaca oğlunu danlayır: “Ay səni Murad paşanın¹ zavalına gələsən” deyib qarğayırdı. Bir gör, az qala əsr keçib, amma o zalımın adını, zülmünü camaat hələ də unutmayıb! Sən elə bir hakim ola biləcəksənmi ki, xalq bu zülmü unutsun? Nə bilim? Verdiyimiz, verəcəyimiz qurbanlar yerinə düşəcəkmi, yerini alacaqmı, yoxsa elimiz-obamız bir qəsbkarın caynağından digər zülmkarın pəncəsinə keçəcək? Ola biləcəksənmi elə bir hakim? Füzuli deyib ki:

Hakim oldur ki, onun olmaya zatında təmə,
Hakim oldur ki, onun olmaya felində riya, —

o bu sözləri artıq qeyri-ixtiyari olaraq ucadan dedi. Əsgər bəy şeirin nə üçün oxunduğunun fərqinə varmadan soruşdu:

- Kimindi?
- Füzulinin...
- Allah rəhmət eləsin, gözəl deyib...

---

¹ Murad paşa Osmanlı imperiyasının zalım, qaniçən sərkərdələrindən olmuşdur.

“Gözəl deyib, amma sən necə, qardaş, səni hərəkətə gətirən tamah deyil ki? Tələb etdiyən qurbanları şəxsi mənfəətin üçün etmirsən ki? Riya, kələk işlətmirsən ki?” — deyə qız qardaşı ilə bir neçə kəlmə alıb-verdiyini də unudaraq, yənidən öz xəyallarına daldı. Onun gözlərində başqa bir mənzərə çanlandı. Növbəti görüşlərindən birində, “giləli bulağ”ın başında, o əziz şair təbiətin gözəlliklərini seyrə dalan Şəbnəm demişdi: “Əzəli qüvvələr bu gözəl dünyamızdan heç nə əsirgəməyib, nə rəng, nə ahəng... rəngi güllərə, çiçəklərə, əşyaya verib, ahəngi quşlara... Xəliqin yaratdığı, əql və kamal sahibi insan, dünyanın gözəlliklərini bir az da artırmağa birlər. Qəşəng kəndlər, şəhərlər tikər, uca imarətlər bina eylər... Bağlar-bağatlar salar... Fəqət rəyasət eşqilə dünyanı virana qoyanlar olmasa, cahanda sülh bərqərar olsa, bizim də camaat dinc yaşar, hamı kimi! Bütün ərzin insanları ilə əl-ələ verib yer üzünü behiştə döndərmək üçün çalışar”. Bu yolda nə qədər ağır qurbanlar da versən dəyər, şairim! Sən nə qədər haqlı idin.

...Əsgər bəy işini qurtarıb atlandı, bu müddətdə Şəbnəm öz xəyallarına dalmış, atdan enməmişdi. İndi yanaşı gedirdilər. Əsgər bəy yarımçıq qalmış söhbətinə davam etmək istəyir, lakin müvafiq sözlər tapa bilmirdi. Birdən qarşıda Pirsaatın sahilində qaraltı gördülər. Əvvəl hər ikisi bunun köçəri tayfa olduğunu zənn etdi. Əhəmiyyət vermədən irəlilədilər. Lakin çatışanda hər şeyi anladılar: ilin bu vaxtında köçəri nə gəzirdi. Dəstə qaçqınlara bənzəyirdi. Maraqlanıb yaxınlaşdılar. Bu — piyada, olub-qalanını cırıq çuvalara, dağarlara doldurub dalına almış qarı və qocalardan, arvad-uşaqdan ibarət dəstə idi. Gəlinlər və irihəl qızlar xırda-

ları dallarına sarımış, tumanlarını çal-çənbər etmiş, ayaqyalın, başı açıq gəlirdi. Ulaqları yox idi. Dəstədə birçə yüklü qoca öküz var idi. Adamların çoxu belə görünür ki, döyülmüşdü. Yol yorğunluğundan başqa cismani əzab çəkmiş bu adamlarda yeriycək hal, sağ islahat yox idi. Gələnlər də atlıları görmüşdülər. Əvvəl onları da soyğunçu zənn edib qorxmışdular. Amma əllərində alınacaq bir şeyləri yox idi; qabaqda gələn ahıl kişi duruxub, çayın qırağında dayanmış dəstəni səslədi:

— Nə durmusuz? Nədən qorxursuz? Nəyimiz var, nə aparalar?..

Kişinin səşində qəzəb, dünyadan, var-yoxdan əl üzmüş adamın acı-ağrılı qəzəbi duyulurdu. Çayın hər iki tərəfində durub bir-birini seyr edən iki dəstənin baxışması uzun sürmədi. Canlarından keçib, qılınca çapan aclər kimi qaçqınlar hərəkətə gəldi, yalın ayaqlı arvad-uşaq qorxa-qorxa çaya girdi, su dizlərinəcən qalxırdı. Çal-çənbər edilmiş, burulmuş tumanların balaqları sudan üfürülüb qalxırdı. Heç kəs heç nəyə əhəmiyyət vermədən yaşı qurumuş gözlərindəki açıq bir kin və inadla suyu keçirdi. Qaçqınlar bəri taya keçincə nə Əsgər bəy, nə də Şəbnəm bəyim yerlərindən hərəkət etmədən hərəsi gələnlərə bir hissini təsirilə baxırdı. Şəbnəmin qəlbindən ağrı keçirdi: “İlahi, nə günə qalib elim-günüm mənim!” deyə düşünürdü. “İlahi, qardaşımın qılınıcı kəsərli elə, elin qəzəbini tez coşdur, xalqı bu əzəbdən qurtarmaq üçün özün qardaşıma pasiban ol, ulu Tanrım!..”

— Kimsiz, qardaşlar?

Hamıdan əvvəl bayaq camaatı səsləyən ahıl kişi cavab verdi:

— Neynəyirsən kim olmağımızı? Soymalı bir şeyimiz yoxdu. Bir canımız var, almalısız alın, ya da qoyun çıxın gedin.

— Elə demə, bəlkə bir köməyimiz dəydi...

— Sən Allahsan, nəсэн? Allahın da bizə köməyi dəyə bil-məz daha...

— Eh, qardaş, səninki dava-davadı; qonşu, qoy şələni, gəl savaşaqdı... Mən doğrudan da sizə kömək etmək istəyirəm, axı, bir deyın görək nə olub?

— Nə olacaq, bəylərbəyinin adamları olub-qalanımızı xəraca, can vergisinə alıb aparmışdı... sonra da o taylılardan, qızılbaş qırılmışın bir dəstəsi keçmişdi... Onlar da tər¹h istədilər, verməyə bir şeyimiz olmadı, vurub obamızı odladılar. Özümüzü də çöllərə saldılar...

— Qızılbaşdan gələn var bu yana?

Kişi suyu süzülə-süzülə durmuş arvad-uşağa baxır, əlindəki ağacla yeri qurdalayır, müsahiblərinə heç fikir vermədən cavab qaytarırdı:

— Qabaq dəstələridi hələ; deyirlər dalı da gələcək. Deyirlər: “Hələ bir dayanın bu yaxınlarda Nadir mirzə ya özü, ya da sərkərdələri gəlib sizi o dinsiz osmanlının əlindən xilas eləyəcək. Amma siz bizə kömək eləmək istəmirsiniz. Siz də onlardan olmusuz, odu ki, malınız da, qanınız da halaldı”. Amma biz, Allah da bilir ki, nə onlardanıq, nə bunlardan...

Əsgər bəy daxili bir həyəcanla bu xəbəri dinləyirdi. “Demək, yenə bu tərəflərə Qızılbaş qoşunu yeriyəcək... Amma dərvişlər xəbər verirdi ki, Nadirin başı möhkəm qarışıqdır.

---

¹ Tər^h – ə. əhalidən ordu üçün ucuz qiymətə ərzaq alınması.

Mən də bu qarışıqlıqdan istifadə etmək istəyirdim; indi məsələ dəyişir. Əl altıycan onlarla da əlaqəyə girmək lazımdır. Nə bilmək olar, bəlkə elə Nadirin özünün rızası ilə bu yerləri adıma saldıra bildim, onun öz əlilə... Görək”.

— Hansı tayfadansız?

Kişi cavab vermədi. Balaca bir uşağa tərəf əyilmişdi, yəqin sualı eşitmədi.

Əsgər bəy bir qədər düşündü: “Bu adamların da tayfası böyük ola bilər, gərək olarlar, bunlara mütləq himayət etmək lazımdır”. Sonra bayaqdan bəri onunla danışan ahıl kişiyyə müraciətlə dedi:

— Qardaş, adın nədi?

— Əyşi, nə istixırçılıq¹ salmışsan, neynirsən adımı? Qoy-mazsan al qana xarman olmuş külfətimizi götürüb gedək, görək hansı cəhənnəmin dərəsində gorbagor oluruq!

Əsgər bəy səbirlə danışdı:

— Yaxşı, neynək, sən mənə adını demirsən, demə; amma mən bu zənən-uşağı belə qoya bilmərəm. Bax, al bu mənim üzüyümü, — o bu sözlərlə barmağındakı üstünə “Əsgər bəy” sözü həkk olunmuş üzüyü çıxarıb kişiyyə uzatdı, — gə-dərsən bax, o çaparxanayı görürsən, ora, bu üzüyü verərsən çaparxanada Məşədi Əhmədə, deyərsən məni Əsgər bəy göndərib, dərdinizi danışarsan, o nə desə elərsən; sizə nə lazımdırsa verər, arvad-uşağı yerləşdirər. Sizi şahsevənli Aslan ağanın obasının yanında sərbirah elətdirər.

Kişinin qəlbində nə isə sıcaq bir hiss baş qaldırdı, şübhələr içində düşündü: inansınmı, inanmasınmı? “Yox, axı bi-

---

¹ Burda çürükçülük.

zim nəyimizə tamah salır bu? Axı bir də el bilir, aləm bilir ki, şahsevənli Nadirin ən yaxın tayfalarındandı; onlardan adama xeyir dəyər?”

— Şahsevənlinin?

Kişinin səsindəki açıq inamsızlıq Əsgər bəyə hər şeyi dedi. Bu adamlar ömürlərində o qədər zülm-əzab görmüşdülər ki, indi heç kəsə və heç nəyə inanmırdılar.

— Qardaş, sənə nə deyirəm, onu da elə...

— Əmi, qardaşıma inan, ondan sənə zərər gəlməz...

Kişi indi bu iki cavanı Allah tərəfindən göndərilmiş Cəbrailə, ya da Xızr peyğəmbərə bənzədib, güman edirdi ki, indi nə isə bir möcüzə zahir olacaq, cavanlar üzüyü ona verən kimi gözdən qeyb olacaqlar. Lakin belə bir iş baş vermədi, əvəzində bayaqdan bəri susqun durub ürək sızıltısı ilə bədbəxt qaçqınları, binəsib gəlin və qızları, onların belinə sarınmış xırdaca uşaqları seyr edən Şəbnəm bəyim yəhərqaşığı heybəni açdı. Nənəqızın yol azuqəsi qoyduğu bağlamayı heybəqarışıq, ona ən yaxın dayanmış qarıya uzatdı:

— Nənə, — dedi, — al, Tanrı haqqı, olanım budu, bölüşdür uşaqlara, çaparxanaya çatanda Məşədi Əhməd əmi sizi layiqiynən yedirər. Sonra mən də qızlar üçün axşama pal-paltar göndərərəm.

Qarı zərif xalça heybəni aldı, ehtiramla qızın əlindən öpdü:

— Ömrün uzun olsun, bəyim! Allah səni ata-anana, yarına çox görməsin.

...Ayrıldılar, dəstə yolunu dəyişib çaparxanaya tərəf, Əsgər bəylə Şəbnəm bəyim isə çayı keçəndən sonra “Diri Baba” türbəsinə doğru getdilər.

Şəbnəm bəyim indicə gördüyü ağır mənzərənin təsiri ilə bir az əvvəlki düşüncələrinə qapılaraq qardaşına dedi:

— Bəli, Ənuşirəvani-adil deyib ki, doymaq bilməyən iki həris var: biri talibi-elm, digəri talibi-mal. Bunu o Darül-elmdən¹ gələn talibi-elm kişi doğru deyirdi, qardaş! O özü talibi-elm idi, gözü cahangəstlikdən doymurdu — elm həvəsi ilə. Amma dünyanı xaraba qoyanlar isə mal tamahı, rəyasət tamahı ilə xalqı soyub dağıdanlardır. Ağalıq eşqi, hərki-hərkillik, kişi yoxluğu kənd-kəsəyi viran qoyub. Ha gəzirəm, boş torpaq görürəm; tarlalar əkilmir, mal-qara aran-yaylaq səfərlərindən qalıb... Ərsiz-oğulsuz qadınlarımız bizə xas olmayan dəlləzən² düzəldiblər... Vergilər: töycü, tərhlər xalqı çapıb-talayıb... El-obamız da, elə mən də, sən umudluyuq, qardaş! Sən belə bir hakim olacaqsanmı ki, bu axan göz yaşları qurusun? Sənin amalın yolunda hamımız canımızı qurban verrik, elə birinci mən özüm... Təki sən bu ağır zəhmətlərdən şərəflə çıx, el-günümüzə dayaq ol! Yara-dan sənə bu yolda yar olsun. Ağalıq verməklə, igidlik vurmaqladı — deyiblər; səndə hər ikisi var bunların, qardaş! Elə elə ki, sonradan peşman olmayasan, adın da dillərdə Murad paşanın adı kimi lənətlə çəkilməsin.

Şəbnəm danışdıqca Əsgər bəy bacısını yenidən görür, yenidən tanıyırmış kimi qızı özü üçün elə bil təzədən kəşf edirdi. “O bu qədər biliyi hardan qazanıb? Gecələr yanıma gələn şairlərin, alimlərin, yeznəmizin başına cəm olan üləmanın, şüəranın sözlərinə pərdə dalında oturub qulaq as-

---

¹ Darül-elm – ə. Elm evi, elm mərkəzi. Şiraz şəhərinin adıdır.

² Arvadların xırda-xuruş, əldə toxunan məmulat satdığı bazar.

mağın nəticəsizdirmi, ya da əlindən düşməyən kitabların?”

Yanlarından sürətlə bir çapar keçdi. At ayağının qaldırdığı tozdan Şəbnəm bəyim öskürdü və kəhər köhləni göy çəmənliyə sürdü. Bayaqdan bəri aram-aram gedirdilər, tələsmirdilər. İndi nədənsə elə bil ki, bütün sözlər deyilmiş, əhd-peymanlar edilmişdi... Odur ki, atın sürətini artırmaq, Məşədi Məhəmmədin karvansarasına bir az da tez çatmaq olardı... Axı Əsgər bəy bacısına öz cəbbəxanasını göstərəcək, həm də özü üçün Xorasanın cılxa poladından və nalparadan nə uzun, nə gödək, ortabab, dəstədən enli, ortadan nazik bir qılinc sifariş verəcək idi. Atı keçən cümə ağnayıb yəhəri xarab etmişdi, sərraca yəhər də qayırtdırmalı idi. Bundan başqa o, misgər Məşədi Haşım ilə görüşüb, Dəmirçidən o yana kəndlər, xüsusilə Lahıc, Basqal, Müdrü ağsaqqalları ilə məsləhətləşməyi, onları da hərəkətə cəlb etməyi düşünürdü. Bu barədə Məşədi Haşım misgərin ona çox köməyi dəyə bilirdi. Qayıdanbaş yolüstü toy günü məsələsini mütləq həll edərdi. Axı, indicə gördükləri mənzərə Şəbnəmə çox təsir etmişdir. Bir gör atın üstündə necə də kədərli oturub, qəm dəryasına qərq olub. Bu gün qızdan razılıq almaq mümkün olacaq. Təsadüf onun əlinə yaxşı imkan verdi...

...Üç gün idi ki, toy başlanmışdı; bir neçə yerdə, bir bir neçə mərhələdə gedirdi. Bir dəstədə aşırıq və nağıl həvəskarları toplanmışdı. Bunun üçün geniş ağ alaçıq qurmuşdular: üç cida boyu hündürlüyündə, səksən addım enində. Dövrəsinə təptəzə çığlar vurulmuşdu. Çığın — çətənin toxunduğu qarğı-qamış Salyandan, Qarasu gölündən gətirilmişdi, kəhrəbə rəngində idi, günəş düşdükcə hər zolamı sarı-qırmızı rəngə çalırdı, şövqü göz qamaşırdırdı. Yerinə əlvən palazlar,

xalılar salınmışdı. Abdal-gülabın, Göyçənin, Cırdahanın adlı aşığıları dəstə-dəstə oxuyur, bir-birini ötməyə, gözəllər gözəli, igidlər igidi Şəbnəm bəyimin adına layiq gözəlləmələr, duvaqqapmalar deməyə səy edirdilər. Yapışıqlı səsinə görə adı dillərə düşmüş cavan bir aşıq, ustadlar ustadı, aşığılar ağasının sözlərini oxuyurdu. Hələ öz sözü yox idi, deyə bilməmişdi, demişdisə də, belə meydanda üzə çıxarmağa ürək eləməirdi:

Geyibsən qırmızı, olubsan göyçək,
Qızılgül deyilsən, suyundan içək,
Nazlı yar qapısın nə üzlə keçək?
Keçsəm öldürərlər, keçməsəm ölləm...

Aşıq elə ürəkdən oxuyur, elə bir şövqlə cəh-cəh vururdu ki, onun yar qapısından keçməsə, mütləq ölə biləcəyinə inanırdın. Cavanların qəlbi məhz belə bir dəlicə, məcnunanə məhəbbət eşqilə çırpınır, ahılların xəyalında öz keçmiş məhəbbət aləmi, ehtiras dolu gənclik illəri canlanırdı.

...Daş hasarlı, uca barılı ikimərtəbəli binada sazəndə, nəvazəndə dəstəsi saray ərkanına zövq verə bilən havalar çalılıb-çağırırdı. Ehsan bəy istəkli baldızı üçün heç bir şey əsirgəməmiş, hətta başqarışıqlığa baxmayaraq, məclisə türk xanəndələri də yazıb gətirtmişdi. Ağalar, bəylər, paşalar məclisinə Şirvanın adlı aşpazları yemək-içmək hazırlamış, bu baş-o baş salınmış zərrin süfrələr üstünə quzuplov, qırqovulplov, turacplov, kəklikplov, toyuqplov, mütəncəm, taskabab, narqovurma, narınc-turunc plov; almadolması, heyvadolması, yarpaqdolması, yerpələngdolması, fisincan, şər-

bətlərdən gülab şərbəti, nar şərbəti, lumu ovşarası, bədmüşk ovşarası, reyhan ovşarası, narınc ovşarası və onlarla başqalarını qoymuşdular. Meyvələr də bol idi, sarı və qara alça, güləbi armud, lətənz armudu, ağ zəhri qırmızı zəhri, kürdüki armud, nar armudu, gülöyşə nar, vələs narı, balayı-mürsəl narı, pırasənni narı, ağ zoğal, qırmızı və qara zoğal, xətmı gavalı, yemiş və qovunlardan ağaxanı qovun, ağaisa qovunu, ağtel qovunu, sineyvaz, bilərcin, yüzdəli qovunu, ağdanə və qaradanə qarpızlar... Bütün bu müxtəlif çeşidli meyvə və yer-yemiş ucsuz-bucaqsız ölkənin bir-birindən fərqli iqliminə görə müxtəlif yerlərindən sifarişlə gətirilmişdi. Meyvələrlə yanaşı süfrəyə firni, tərək, şəkərbura, burmabadam, paxlava, ırıştə-xətayi, qırmabadam, qoz, fındıq, küncüt halvaları, qurabiyyə, miyanpur, alana, ləbləbi-kışmış və sairə də düzülmüşdü. Qar kimi ağ noğul, müxtəlif biçimli lülə nabat, löyün-löyün şirnilər qoyulmuşdu. Əlvən çini və büllur nargilə qəlyanlar dolub boşalır, qəlyanların çıxardığı xorultu məclisdəki söhbətə qarışır, qəribə bir musiqi yaradırdı. Şah Təhmasibin münşisi, Ordubad mirzələrindən Kafi Ordubadinin:

Bord sevdaye-to səbr əz dele-sevdaiye-mən,
Gəşt-bisəbriye-mən, mövcibə-rusvaiye-mən¹.

mətləli qəzəlini oxuyan yerli xanəndəni, Qanuni Sultan Süleymanın süd qardaşı şair Fəxrinin:

---

¹ Sənin məhəbbətin sevdalı qəlbimin səbrini oğurlayıb,
Səbirsizliyimin aşkara çıxması rüsvaylığımə səbəb olub.

Cəmalın müshəfin ətfali-əşki-çəşmim, ey dilbər,
Oxurlar məktəbi-eşqində daim su kimi əzbər. —

beytilə başlayan qəzəlini təğənni¹ edən türk xanəndəsi əvəz edirdi.

Ehsan bəy istəkli arvadının adaşı, Babur şahın gözəl qızı, şairə Gülbədən bəyimin:

Hər pəri ruy ki, u ba aşiqə-xod yar nist,
To yaqin midan ki, hiç əz ömr bərxurdar nist.²

beytini tez-tez, məstanə bir ahənglə təkrarlayıb, gah içəri otağa açılan qapıya nəzər salır, gah da söhbətlərini o qədər də yaxşı anlamadığı müsahiblərinin suallarını məst başı ilə dərk edib, cavab verməyə səy edirdi. Və hər beyti oxuduqca deyirdi;

— Faruq rəzyallahi ənhüm buyurub ki, “Əşar oxuyun, əşar gözəl əxlaqın dəlilidir”.

Məclisdəkilərdən biri soruşdu:

—Bəy, bu Faruq kimdi?

Qonşusu pıçıltı ilə cavab verdi:

— Ağa, Öməri deyir də... Bu məclisdə adını çəkməyə ehtiyat eləyir, odu ki, rəsuli-xudanın ona verdiyi ləqəblə adını çəkir...

— Hə... Belə de...

---

¹ Təğənni – ə. Oxuma, zümzümə etmə.

² Öz aşiqinə yar olmayan hər pəri surət,
Yəqin bil ki, ömründən heç bir mənfəət görməz.

Məclisdə, demək olar ki, bircə nəfər ayıq adam var idi. O da Əsgər bəy idi. Bu bir-iki gün ərzində dilinə bir damcı da içki vurmamışdı. Gah bu, gah o biri tanış, dostu ilə xosunlaşır, məqsədini gah birinə, gah digərinə başa salırdı. Şan-şöhrət arzulayana gələcəkdə vəzifələr boyun olur, gəlir axtaranlara kəndxudalıqdan, vergi yığanlıqdan-zaddan vəd edirdi. Birinin millət, digərinin din təəssübünə, başqasının sünni-şiə təriqəti təəssübünə toxunurdu. Birinə “Bu Ömər uşağının” əlindən doğma ulusu, el-obaı xilas etməyi təklif edir, bir başqasına insansevərlik, vətənpərvərlik, igidlik, viran qalmış el-oba məhəbbətindən dəm vurur, xalq məhəbbəti simlərində min bir ahəng çalır, adamların ən incə hisslərinə mizrab, aşıqlar demişkən, taziyanə vururdu. Yağılar qovulandan sonra doğma diyarın behiştə dönə biləcəyindən, qurdun quzu ilə otlayacağından söz açıb, binəsiblərə ürəkdən yanan igidləri öz tərəfinə çəkirdi. Şəbnəm bəyimin toyu rəyasət eşqi ilə “şahmat oyununa” başlamış qardaşı üçün bir növ vasitə olmuşdu. Əsgər bəy indi heç kəsdən gizlənmədən, ehtiyat etmədən toya gəlmək bəhanəsilə, əslində, onunla azad görüşməyə can atanları qəbul edib danışıdırır, məsləhətləşir, fikir mübadiləsi aparırdı.

Toya gələrək, əslində, Əsgər bəylə görüşmək məqsədi güdənlərin içində köhnə tanışımız Ələmşah ayrıca bir yer tuturdu. Bu gün Ələmşahı daim bazarda, divanə dərviş cildində görməyə adət edənlər deyil, az qala heç biz də tanıya bilməzdik. Əynində köhnə qoyun dərisindən olan xirqə əvəzinə, şirvanlı zadəgan gənclərinə məxsus süvari geyimi vardı. Boz atını saraydan xeyli aralı, çapışmaq üçün hazırlaşan gənclərin atlarının yanında bir nökrə gəzdirirdi. O bu

gün toya xüsusi hazırlıqla gəlmişdi. Üz-gözündən igidlik, nəcabət yağırdı. Saçları təzə, qara börkünün altına yığılmışdı (axı, sabah yenə də çiynlərinə dağılmalı idi). O düşünürdü ki, məgər o qarşıdakı çarpışmalarda adlı əmirilər, sərkərdələr tək ad-san qazana bilməzmi? Qəbiləsinin igidləri ilə gülüşmüş, ox atmaqda, qılınc çalmaqda, at çapmaqda indiyəcən ona üstün gələn olmamışdı. Həmişə qalib gəlmişdi.

Ələmşah yuxularında da igidlik göstərmək xəyalı ilə çırpınır, sayıqlayırdı. Bu qəhrəmanlıqları o öz el-obası üçün, heç bir başqa məqsəd, mənfəət güdmədən edirdi. İndi budur, ona qərribə bir maraqla baxan və bəlkə də, dünən, srağagün bazarda dərviş geyimini, görkəmini xatırlayıb indiki gözəlliyini təəccüblə seyr edən Əsgər bəy, gəncə tapşırıqlar verir və Ələmşah da bu tapşırıqları qəlbi, canı ilə qəbul eləyirdi. Nə olar, qoy Əsgər bəy heç onun kimliyini, adını, nə səbini bilməsin. Qoy elə onu Seyfulla ağanın inanılmış dostu kimi tanısin, heç eybi yoxdur. Zaman gələr, Əsgər bəy özü də onun cəngavərliyini görər, “təkcə ara işləri, əl buyruğu yerinə yetirən bala dərviş olmadığını anlar”.

Əsgər bəy isə deyirdi;

— Ağsaqqallara xəbər elə ki, dəstəyə qoşulan hər nəfərin öz atı, geyimi və sursatı olmalıdır. Ya da bunları elə ilk döyüşdə saldırmalıdır. Həm bu qədim adətdi. Həm də indilik onsuz da bizim hamıya, bütün bizə qoşulanlara sursat və at çatdırmaq imkanımız yoxdur. Nizami qoşun yarada bilmərik. Hələlik... Onsuz da bizim köçəri tayfalar gecə-gündüz, yorğunluq, yuxu bilmədən at üstündə gəzir. Analarımız at belində doğub onları. Odur ki, bizim çarpışmalar da şəbxun kimi, çapqın kimi olmalıdı.

O, gəncin üzündə təəccüb və sual ifadəsini görünəcə cəld əlavə etdi:

— Soyğunçuluq demirəm ha!.. Yəni heç kəsi soymamalıyıq, çapıb-talamamalıyıq. Biz ki, elimizi, camaatımızı ağ günə çıxarmaq istəyirik! Biz əlimizə keçən yağı qoşununu soyacağıq da, hələ, bəlkə, atasını da yandıracağıq. Camaata dəyməyəcəyik. Dava-şavamızın təhəri çapqın kimi, şəbxun kimi qəfil, gözlənilmədən olmalıdır. Mən bunu demək istəyirəm.

Ələmşah arxayınlaşıb, rahat bir nəfəs aldı. Bir anlığa qardaşı Qədimşah ilə Seyfulla ağanın söhbətini xatırlamışdı. Şübhələnmişdi. Lakin Əsgər bəyin son sözündən sonra bu şübhələr tamamilə dağıldı, yerində yenə də Əsgər bəyə qarşı bir inam, etibar qaldı. Gənc onu xalqın mənafeyini gündən bir sərkərdə hesab edir və bütün tapşırıqlarını can-başla yerinə yetirirdi.

Yanılmadığına sevindi: “Allah qılıncını kəskin eləsin, bəy, mən sənə kimi igidin yolunda lap ölümə də desən gedərəm” deyər düşündü; bugünkü cıdırı xatırladı: “Bu gün özün də məni görəcəksən, özün mənə qiymət verəcəksən, bəy, amma hələ qoy ürəyimdə qalsın”, Tapşırığı yerinə yetirmək üçün toydan-cıdırdan sonra gedəcəyini bildirib, Əsgər bəydən ayrıldı və yemək-içməklə məşğul olan digər qonaqlara qarışdı.

Bir cüt oğlu Darussəlam-Bağdadda təhsil alan bəzircanbaşı Seyfulla ağa da burada idi. O. Bağdaddan təcə gəlmişdi. Oğlanlarını Xani Mərcanda — karvansarada yerləşdirib, Əl-Mənsuriyyə məktəbində təhsil almağa düzəltdi. Sonra da dostu Əsgər bəyin bacısının toyu münasibətilə,

Bağdadın qədim darvazası Bab-əl Vəsətani yanında balaca zərgər dükanından Şəbnəm bəyim üçün Küveyt mirvarisindən düzəldilmiş bir cüt qolbaq, bir sinəbənd, bir cüt sırğa və bir dənə də üzük alıb gətirmişdi. Küveyt mirvarisindən qızıl telə düzülüb, kəsmə qızıl yerliyə bəndləşdirilmiş bu bəzək şeyləri Şəbnəm bəyimin də, Gülbədəninin də, başqalarının da aqlını apardı, xoşlarına gəldi. Şükür bəyi bəyənmədiyindən toya çox könülsüz hazırlaşan Şəbnəm bəyim bir anlığa dərdini unudub, bəzəkləri üstünə tökdü. Hava kimi zərif ipək kəlağayısının uclarını kənara atıb ayna qabağına keçdi, yeni taxdığı zinətlərə baxdı... Baxdı və birdən aynaya zillənmiş gözlərindən boynundakı, qol və qulaqlarındakı incilər kimi iri-iri yaş gilələndi... Seyfulla ağa səbəbini bilmədiyi bu hüzdən xeyli bikef oldu. Qızlar çəkilib gedəndən sonra Seyfulla ağa Əsgər bəyə Bağdada apardığı xamlıq, odda çəkilən, nəbat, ikiqat, təkqat, cillə, filədir¹ ipəklərini necə satdığından, sonra da cəvahiratı xırdalayıb əsləhə üçün nə alıb, necə gətirdiyindən xısın-xısın danışmağa başladı.

Bütün bu danışıklardan xəbərsiz olan Ehsan bəy məst idi, qoca sümüklərini oyada biləcəyindən çox yeyib-içmiş, çoxlu ədviyyat qatışdırılmış bal istemal² etmişdi. O, Gülbədən bəyimin könlünü almaq üçün, baldızının toyunu xüsusi təntənə ilə keçirirdi. Arabir gənc və gözəl, indicə iç otaqda gördüyü arvadının bərli-bəzəkli, toy əlbisəli simasını xəyalında canlandırırdı. Adaşı Gülbədən binti-Baburun beytini təkrarlayır, qadının bu dəbdəbə-təntənə ilə damağının dü-

---

¹ İpək növlərinin adıdır.

² İstəmal – ə. İşlətmək, yemək.

zəlib-düzəlməyəcəyini, ona meylinin artıb-artmayacağını düşünürdü.

Ehsan bəy arvadını nə qədər çox sevib əzizləsə də, onun qardaşı Əsgər bəydən bir o qədər narazı idi. Üzə vurmurdu, amma qəlbində ondan ehtiyat edir, onu sevmirdi. Əvvəllər o, Əsgər bəyi oğul-qayın kimi özünə yaxınlaşdırmış, hətta gahdan bir üsyankar, məğşuş qəbilələrdən birində baş vermiş həyəcanı yatırtmaq, boğmaq üçün ona qoşun verib üstlərinə göndərmişdi. Əsgər bəy bu iğtişəsləri yatırıb qayıtmış, yeznəsini xeyli sevindirmişdi. Lakin az sonra qulaqcıları ona xəbər vermişdilər ki, Əsgər bəy iğtişəsləri və başqa bu kimi halları öz xeyrinə həll edir. Əsgər bəy tez-tez dərvişlərlə görüşür və sonra da bu dərvişlər bazarlarda, meydanlarda görünür, müxtəlif şayiələr yayır, Əsgər bəyi tərifləyir, yuxular, xəbərlər söyləyir, oxuyur, bağırır, lənətləyir, dua edir, sədəqə yığır, olmazın oyunlar çıxarırlar; Ehsan bəy bu dərviş hərəkətinin qarşısını ala bilmir, aparılan gizli oyunu isə başa düşmürdü. Bu haqda Əsgər bəyə və yerli zadəganlardan bəylərbəyiliyə və divana yaxın olanlara müraciət etdikdə, onlar çiyinlərini çəkib şüə dərvişlərə qarşı bu yerdə heç bir tədbir görməyin mümkün olmadığını söyləyir, köməkdən boyun qaçırdılar. Yerli zadəganlardan istifadə məsələsində Ehsan bəyin oxu çox vaxt məhz Əsgər bəyin əlinin istiqaməti ilə daşa dəyirdi. Odur ki, yeznə öz qayınının xeyli soyumuşdu.

Bir dəfə Əsgər bəy əfşarlardan bir dəstənin əlinə keçmişdi. Ehsan bəy onları Qızılbaş sərhədinə qovdu, evdə ağlar qoyduğu Gülbədən bəyimin və Şəbnəmin xatirinə, Xançobanı tayfasında bu münasibətlə qopan həyəcanı yatırmaq

(axı onlar da Ehsan bəydən üz döndərə bilərdi) məqsədi ilə Ehsan bəy güclü pul, hədiyyə müqabilində qayınını geri ala bildi. Lakin əsirlikdən qayıdan qayınını Bəylərbəyi elə böyük bir məhəbbətlə qarşılamadı. İndi artıq Ehsan bəy işin əsil kökünə bələd olmasa da, əlində tutarlı sübutu yoxsa da, ona bir rəqib, dövləti-əliyyeyi-osmaniyyənin kiçik də olsa, bir düşməni kimi baxırdı. Bu özünü dərvişlər, seydilər, şairlər, alimlərlə əhatə edib, guya elm, fəzilət sahibləri, şair və alimlərlə durub-oturan adamın — Əsgər bəyin fəna əhli olmağına, üqba¹ axtarışlarına inanmırdı, inana bilmirdi. Əsgər bəy bunun üçün həddən ziyadə cavan, qızgın, rəyasətpərəst və həyatsevər adam idi. Ehsan bəyə elə gəlirdi ki, burada nə isə bir şey var; onun gözəl rəqqasədən, cami-cəmdən keçmədiyini bilir, gözlərindəki qızgın parıltını seyr etdikcə, tutduğu əməllərdə nə isə ikiüzlülük tapırdı. İnana bilmirdi ki, bu qədər coşqun, nəşəpərəst, şux bir cavan kimi tanıdığı bəyzadə birdən-birə dönüb əhli-təqva olsun. Odur ki, yeznə-qayın arasındakı mübarizə tamamilə gizli cərəyan edir, onlar bir-birinin yaxın adamlarını satın alır, dilə tutur, birini pul-mal, digərini vəzifə-şöhrət vədilə ələ gətirirdilər. İndi də elə idi. Ehsan bəy Əsgər bəyi güdür, qayınından göz çəkməməyə çalışır, arabir iç qapıdan baxıb, məst gözlərini qayınına zilləyir, kiminlə danışdığına nəzər yetirir, nə danışdığını eşidib bilməyə çalışırdı.

Bununla belə, Ehsan bəyin dumanlanan beynindən: “Mən Gülbədəni həddən ziyadə sevirəm, onun xatirinə Əsgər bəyin hoqqalarına da dözüürəm, Gülbədən gözəldir, —

---

¹ Üqba – ə. Axirət, o biri dünya.

düzdü, Xətalılar deyiblər ki, “gözəl arvadı olan kişinin əlavə iki gözü də olmalıdı”, amma bu mənim Gülbədənim haqqında deyilməyib. Əsgər bəyin bacısı namusuna əsir arvad-dır, mələkdir. Evin kilididir, çalış ki, açarını itirmə”.

Nə üçünsə onun xülya, ehtiras, həvəs dolu başından bu gün məhz məsəllər gəlib keçir, ürəyi kövrəlir, bircə Gülbədəninin rəğbətini qazanmaq üçün hamını, hər şeyi bağışlamağa çalışırdı.

...Toy zahirdə bütün toylar kimi, hələ bir az da şurlu, dəmli-dəsgahlı keçirdi. Üç yerdə toyxana qurulmuşdu. Üç yerdə yarış meydanı açılmışdı. Meydanlar sulanıb süpürülmüş, ortasına kəpək, ovxantı səpilmişdi. Birində cəngi çalınacaq, güləş keçiriləcəkdi. İkincidə ox atanlar öz məharətini sınayacaqdılar. Üçüncü meydan ucsuz-bucaqsız Küdrü çölü kimi sonsuz, nəhayətsizdi. Burada at çapılacaq, cıdır keçiriləcəkdi. Nəmər də Şəbnəm bəyimin öz əli ilə veriləcək al “Şamaxı” kəlağayısı idi. Gənclər hazırlıq görür, kamanının kirişini bərkidir, sadaqdakı oxları yoxlayır, atın qulan-quşqununu, yəhərin çəki və tapqırlarını bərkidirdilər. Hər beş-üç tacir-tüccar soyan cavan özünü leş-leş üstə qalayan Koroğlu dəlisi hesab edir və mənəmliliklə meydan sulayırdı. Belələrinin yarışda, çapışda qalib gələcəyinə heç kəs inanmırdı.

Hər şey, hamı hazırdır. Hamıdan danışdıq, dostlar, ikicə nəfərdən başqa! Bunlar da bəylə gəлиндən ibarətdir. Doğrudur, bu siyasi nikahın nəticəsində yaxşı bir ailə meydana gəlib-gəlməyəcəyini heç onun səbəbkarı Əsgər bəy də bilmirdi. Amma hər halda heç bir toy bəysiz-gəlınsiz olmur. Gəlin, əvvəlcə bəy otağına ötəri bir nəzər salaq: Şükür bəy

dördqat qalın döşəkçələr üstündə oturub təbrik və hədiyyələr qəbul edir, əl-ayağı yerə dəymir, qabına sığmır, aşıb-daşırdı. Bu gün onun tək-cə toyu deyil, həm də üçqat bayramı idi. Bütün arzularına çatmışdı: elin ən gözəl və igid qızına evlənir, Əsgər bəy kimi bir adamla (arxalı köpək qurd basar) qohum olurdu; toyunda qan düşməni Xosrov ağa da iştirak edirdi.

Arada bir Şükür bəy çox qorxmışdu. Ona elə gəlmişdi ki, Səlim ağanın qızı — qanlara, qadalara bais olmuş Badam, Əsgər bəyə nişanlanandan sonra, birdən oldu-olmadı Şəbnəm bəyimi də Xosrov ağaya ad eləyərlər: “Bu Əsgər bəydən nə desən çıxar, beş vaxt namazdan başqa. Görmədin Xosrov ağanı necə tərifləyirdi, elə bil Rüstəmzal, Koroğlu — nədi? Harda, hansı ölkəyə şülən çəkib, kimin malını-madarını, şəhərini-kəndini soyub, yağmalayıb gətirib? Heç kimin! Kimin toyuğuna kiş, pişiyinə piş deyib? Heç kimin! Amma Əsgər bəyin də, indi elə təzə-təzə dostlaşdığı o şairin də Xosrov ağanı tərifləməkdən dilləri ağızlarına sığmır. Mənə qalsa, Xosrov biqeyrətin, binamusun biridi, qardaşının qanından özü keçdi. Nə var, nə var iş bilmişəm... Eli-camaatı barışdırıram, namusunu çəkirəm. Cəhənnəm olsun camaat... Mənə nə düşüb. Amma mən heç keçərdim? Keçmədim də! Hamının gözünün qabağında, çaydan keçəndə böyür-böyürə toqqaşan bir qohumumu vurduğuna görə, Müslüm köpək oğlunun meyitini sərdim yerə. Əsgər bəy də gördü ki, mən necə oğlanam. Odu ki, sözünün üstündə durub, Şəbnəmi mənə verdi. Mən biləni, onun Xosrov ağanı tərifləməsi də elə göz qaytarmaq, dil-ağız yummaq üçün elədiyi bir kələkdə. Əlbəttə ki, mənim kimi bir igidi, namus gözləyən

adamı qoyub, bacısını o zayıf fərəməzə verməzdi. Elə tərifləyir ki, şahsevənlilər inansın bizə..." Qəlbindəki bu qarmaqarışıq fikirlərlə zərli bəy libasında, təşəxxüslə özünü çəkib, həmyaşları və curları arasında oturmuş, axşamın tez düşməsinə, Şəbnəm bəyimin gəlinlik duvağını götürmək üçün gərdəyə aparılmasını gözləyirdi...

...İndi də gəlin otağına, qızların yığıldığı otağa gedək, Şəbnəm bəyim də bu gün libaslarının ən gözəlini geymiş, qızıl və cavahiratının ən qiymətliilərini üstünə tökmüşdü. Bu gün məşşatə ona yeddi qələmlə zinət vermişdi. Şəbnəm bəyim baxanın gözlərini qamaşdırır, qəlbini fərəhləndirirdi. Lakin qızın öz qəlbində fərəhdən nişan belə yox idi. Yaxşı ki, gəlin gedən qızların kədərli olmasına adət etmiş adamlar, Şəbnəmin qəmli görkəmindən şübhələnmirdilər. Gündüzlərini qızılquşla, tərənla dağlarda, axşamlarını alimlər, şairlərlə müsahibədə keçirmiş Şəbnəm bəyim bu gün ata evinə, qızlıq azadlığına nida edir, ər evi adlanan sirli, mübhəm aləmə qədəm qoyurdu. Burada onu nə gözləyirdi? Şükür bəy ona necə münasibət bəsləyəcək, onu dörd divar arasında dustaq edib, bacısı Gülbədən bəyim kimi ərən zövq alətinəmi çevirəcək? Bunu bacaraçaqmı? Yaxud özü Şəbnəmin təsiri altına düşüb, gəlinin köçəri arvadları kimi at minməsinə, cövlana çıxmasına mane olmayacaqdı? O zaman Şəbnəm də qədim nənələri tək ağır döyüş günlərində ərən, qardaşların cərgəsində, mübarizə anlarında öz yerinimi tutacaqdı? Yaxud bütün arzular bir sərab, bir xəyal olub qalacaqdı?

...Əsgər bəy, Ehsan bəy və başqa mütəşəxxis qonaqlar eyvanda göründülər. Cıdırın başlanması üçün icazə verildi.

Əllidən ziyadə cavan atlandı. Boz ürgə minmiş Ələmşah çoxlarının diqqətini cəlb etmişdi. Amma çoxları bu cavanı tanımırdı. Əsgər bəy Ələmşahı görəndə heyratə gəldi: “Necə?! O da cıdırə çıxıb? Qorxmur ki, tanıyalar, kimliyini bilələr?” Birdən onun öz düşüncələrinə gülməyi tutdu. Bu mütənasib, sir-sifətindən əmirzadəlik, bəyzadəlik yağan cavanın bazar və meydanlarda qəsidə söyləyən dərvişə bənzərini vardı? Kimin ağlına gələrdi ki, bu enli çiynlərin üzərində qoyun dərisindən cırım-cındır xırqə olub? Bu qüvvətli, bazubənd bağlanmış qollar kəşkül¹ və təbərzin² daşıyıb? Yüngül, yumşaq məst geymiş bu ayaqlar yalın gəzib? İndi gümüş təkbəndlə bağlanmış bu belə zəncir qurşanıb? İlan dilli tatarı tutan bu əldə ucu muncuqlu cəlayi-vətən dərviş çomağı olub? Bu yaraşıqlı, gülümsər dodaqlar meydanda təbərzinini yellədə-yellədə:

Ey ki, cahü sərvəri micuyi əz əslü nəsəb
Nist momkin sərvəri bimayeye-fəzlü şərəf.³

deyə oxuyub; bu təh-tovlu saçlar dərviş börkünün altından pırtlayıb çıxıb, çıpaq çiynlərə yayılıb? Əsgər bəy bu sualları özünə verincə sakitləşdi. Dostu və ən yaxın həmfik-

---

¹ Kəşkül –f. Hind qozu qabığından düzəldilmiş dərvişlərin gəzdirdiyi qab.

² Təbərzin – ə. Dərvişlərin yanlarında gəzdirdikləri aypara şəklində kiçik balta.

³ Ey əsil və nəşəbdən ucalıq və cah-calal axtaran adam,
Fəzl və şərəfsiz ucalmaq mümkün deyil.

ri, əmrlərinin ən dürüst icraçısı olan cavanın bu təbəddülət nəticəsində tanınmayacağına arxayınlaşdı... O yeznəsinə doğru əyildi, üsulluca cıdırın başlanması üçün işarə verməsini xahiş etdi.

Ehsan bəy ağ yaylıqlı əlini qaldırdı və əllidən ziyadə süvari eyni anda atları qamçıladi. Harın atlar şahə qalxıb irəli cumdu. Hər yeri toz dumanı bürüdü, süvarilər dördnala sürdülkləri atlarla birlikdə duman içərisində gözdən itdilər. Toz ara verəndə saraydan xeyli aralanmış atlıların uzaq qaraltısı görünür, getdikcə uzaqlaşır, toz da onların dalınca gedir və gün batan səmtdə süvariləri nəzərdən qeyb edirdi... Elə bu anda üzü niqablı Şəbnəm bəyim süvari paltarı geymiş bir dəstə qızla birlikdə eyvanda göründü. Onun əlində al rəngli “Şamaxı” kəlağayısı vardı. Nəmə bu idi. Birinci gəlib çıxan süvari bu nəməri alacaqdı.

Çoxlarının gözü qızların dəstəsinə dikilmişdisə də bəzi huşyar olan siyasətmədarlar başqa səmtə baxırdılar. Bu kimdir? Yığılanlara nisbət, xeyli fəqir geyinmiş bu adam kimdir? Çoxları onu tanıyırdı. Bu gün libaslarının ən yaxşısını geyinsə də, əlvən şamlar kimi bəzənmiş əyan və əşraf arasında, sadə geyimi ilə seçilən bu adam şair Ağə Nəcəf Nişat idi. Əsgər bəyin işarəsi ilə ona yanaşmış, nə barədə isə danışmış, indi də bəyin sağ çiyin tərəfdən, arxasında dayanmışdı. Süvarilərin getdiyi səmtə baxırdı... Qəlbi unudulmaz bir dilbər eşqi ilə qovrulan Nişat, Şəbnəm bəyimi görmürdüsə də, qız onu niqab altından belə görür, daha doğrusu, varlığını, burda olduğunu hiss edir, duyurdu. “Yaxşı gəlmişən toyuma, şairim, mən səni, sən də məni bəxtiyar edə bilmədik. Heç olmasa, qismətinə çıxan bəxtəvər sənə layiq ola,

səni xoşbəxt edə biləydi. Mənə elə bu da bəs elərdi. Bilərdim ki, sənsə xoşbəxtsən. Sənin səadətinin oduna qızınardım. Mənə qnsmət olmayan eşqinin, əşarının kimi isə bəxtiyar etdiyini, haradasa bir-birinə tutaş insanların məhəbbət oduna alışıb yandığını bilməyin özü də insana fərəh gətirə bilər... Mən yalnız buna boyun əyməliyəm ki, bu bircə mənim taleyim deyil, bütün aşıqların, əsil aşıqların taleyi belədir, Füzuli nə gözəl deyib:

Ey fəraqi-ləbi-canan, cükərim xun etdin,
Çöhreyi-zərdimi xunab ilə gülgün etdin.
Necə hüsn ilə səni Leyliyə nisbət qılayım?
Bilməyib qədrimi tərki-məni-Məcnun etdin...

Bilmədin qədrimi, oğlan, bilmədin qədrimi, şair, bilmədin!..

Ey Füzuli, axıdıb seyli-sirişk ağlayalı
Eşq əhlinə fəqan etməyi qanun etdin.

Eşq əhlinə fəğan etmək, hicran oduna yanmaq qanun imiş... Mən bunu bilməli idim... Şairim, bilməli idim... Mən bu beytləri səni görməzdən əvvəl də oxumuşdum, amma dərk etməmişdim... indi dərk edirəm, indi ağlayıram, əlvida şairim, qəsəm¹ o suznak² kəlamlarına ki, səni qəlbimdən çıxara bilməyəcəyəm! Nə danışırısan, Şəbnəm, nə danışırısan?

---

¹ Qəsəm – ə. And, ad olsun.

² Suznak – f. Yandırıcı, təsirli.

Sən başqasının sevdası iləmi ər evinə qədəm qoyursan? Ər evinə başqa kişinin məhəbbətini hansı üzlə töhfə aparırsan? Bəs sən bu gün quran qarşısında, qazı önündə içdiyin and, verdiyin vəd? Bəs onlar harda qaldı? Sən nə üzlə deyə bilərsən ki, ər evinə, bu ər lap Şükür bəy də olsa, bakir qəlblə girirsən? Sən o evə xəyanətkar bir ürək aparmırsan ki? Aparırsan, həm də bakir olmayan, qapısı başqa birisinin üzünə açılmış ürək aparırsan. Bəs bu xəyanət deyil də, nədir? Sədaqətdən, təmizlikdən dəm vuran gözəl, ər tinəti ilə fəxr edən cəngavər Şəbnəm, budurmu sənin paklığın?"

Qız qəlbində özünə lənətlər yağdırır, öz-özünü danlayır, təqsirləndirirdi. Lakin eyni zamanda deyirdi: "Nə edim, ey böyük yaradan, əlimdən gəlmir, unuda bilmirəm, bilməyəcəyəm də! Cismim heç kəsə xəyanət etməmişdir, cismimə heç kəsin əli toxunmamışdır. Ya qardaşımın, yeznəmin qorxusundan, ya öz qorxumdan. Qəlbimi isə başqasına vermişəm, əziz bir şairə! Şükür bəyin böyründə yatan pak cismim olacaq. Qəlbim isə həmişə o şairin xəyalları ilə qoşa gəzəcək, onun dövrəsində cövlan edəcək, onun əşarı ilə qidalanacaq... Bu artıq məndən asılı olan şey deyil. Əlvida, şairim, əlvida!"

Şəbnəm bəyim uzaqdan artıq üzü bəri qanad açan süvariləri görmürdü, yalnız artan uğultuları, təşviq və alqış səslərini eşidəndə xəyallarından ayrıldı. Dəstə baş gicəllədən bir sürətlə yaxınlaşırdı, səslər ucalır, at ayaqlarının tappıltısına qarışaraq, göy gurultusuna bənzər bir uğultuya çevrilirdi.

— Afərin, sən bir o kəhərə bax...

— Boz ürgə minəni tanımırırsız?

- Adə, o boz ürgəli kimdi?
- Maşallah!..
- Qəmər day minən də qiyamət eləyir...
- Kəhər çatacaq!..
- Qəmər day!..
- Gülalı bəyin oğlu...
- Xosrov ağa, Xosrov ağa!..
- Boz ürgəli...

İndi artıq Ələmşahın mindiyi boz ürgə ilə Xosrov ağanın Qəmər dayı yanaşı gəlirdi. Darvaza önündəki geniş meydançaya çatanda boz ürgə Qəmər daydan azacıq irəli sıçradı və eyvanın önünə birinci yetişdi. Ələmşah dodaqlarındakı qalib təbəssümü ilə Şəbnəm bəyimin əlində tutduğu al kələğayını havada qapdı, sağ əlini başının üstünə qaldırdı, onu alqışlayan kütləni salamladı... “Yağı düşməni yenib, doğma diyarın xilasını üçün qərar qoyulmuş töhfəni də beləcə ala bilsəydim” sözləri qəlbindən keçdi... Xosrov ağa bir azacıq pərt olmuşdusa da, artıq özünü toxtatmış və təzə tanışını alqışlayanlara qarışmışdı, Şəbnəm bəyim rəfiqələri ilə birlikdə içəri qayıtdı. İndi onu kəhər köhlən gözləyirdi. Səhərdən bəri ata təh-tumar verən mehtər kəhər köhlənə ipək çul salmış, üstünə məxmər üzlüklü yəhər qoymuş, günüş sinəbənd, tapqır və yüyən keçirmişdi. Bir az sonra Ehsan bəy və Əsgər bəy Şəbnəm bəyimə xeyir-dua verəcək, üz-gözündən öpəcək, gəlinlik libası geyinmiş Şəbnəmin üzəngisini basıb ata mindirəcək, adlı cavanlardan biri cilovdarı olacaq, qarşısına ayna tutub Şükür bəyin evinə yola salacaqdılar.

GECƏNİN DİLİ OLSAYDI...

Məhəbbət üçün, eşq üçün doğulmuşdun sən, Maro! İnsanlara, səni əhatə edənlərə, incə bir şair qəlbinə səadət gətirmək üçün yaranmışdın, ay qız! Sən bahar ətirli sübh çağlarında yerindən durar, gəlinlik örpəyini örtüb, başqa həmyaşların kimi iş-gücünü görə bilər, ərinə sübh yeməyi verib, yola salar, ardınca vurğun gözlərlə baxa-baxa əl eləyərdin... Sonra da evə qayıdıb, axşamın tez düşməsinə, onun kəsb-karından qayıtmasını səbirlə, ümidlə gözləyərdin... Uzaqdan qaraltısını görəndə yaz qönçəsi kimi xəndan, təbəssümlü dodaqlarıyla gülümsəyər, onu qarşılayar, hazırladığın ləzzətli təamları qarşısına qoyar, az sonra da şamı yandırıb dibində oturur, yazdığı incə qəzəlləri oxuyar, zövq alar, zövq verər, şair könlünə ilham ola bilərdin... Olardın... Lakin sən keşməkeşli bir zamanda, doğma diyarının əldən-ələ keçdiyi, qanun-qayda olmadığı bir vaxtda doğulmuşdun, heç kimin, heç kəsin kitabını oxumadığı bir çağda dünyaya gəlmişdin... Sənin nəsibin başqa idi? Nə idi nəsi-bin, Maro:

— Ata-ana sevinirdi ki, boya-başa çatmısan, şükür həzrəti-İsaya, min şükür müqəddəs Məryəmə ki, başqa yaşidlərin olan vətən qızları kimi yad ellərə yağı caynağında yesir getməmişən, ata-anan bəxtiyar idi ki, sən gözəl doğulmuş, gözəl böyümüş, doğma kəndinin nəcib və qəşəng qızlarından birinə çevrilmisən. Nənələr iş-güc bilməyindən, babalar salam-kalamlı olmağından, cavan oğlanlar qənirsiz yaraşığından, həmsinnilərin az-çox savadlı olub, qara tanımağından danışır, hamı sənə yaxşı bir qismət arzulayırdı. Əgər

dəli könlün mümkünsüz arzulara düşməsəydi, bəlkə, bu belə də olacaqdı. Sən kəndində tanınmış bir ailəyə düşəcək, sevinəcək, ana olacaq, ömrünü sakit bir səadət içində başa vuracaqdın. Lakin sən bunu istəmədin. Belə bir bəxtiyarlıq sənin üçün deyildi, sənin qismətin, nəsibin başqa idi... Həm də bu məhz sənin öz qəlbinin, öz könlünün diləkləri, istəkləri idi...

Dayan, ay qız, məni dinlə, hara tələsirsən, hara gedirsən, kimə üz tutacaqsan, kimdən yardım diləyəcəksən?! Əgər istədiyin, umduğun səadəti sənə bu qədər yaxın olanlar — atan-anan, dostun, rəfiqələrin, hətta yaradanın vermədisə, verə bilmədisə, bəs onda hara, kimin yanına gedirsən? Gecənin bu mübhəm sükutlu zülməti səni qorxutmurmu? “Canından əl üzənlərin qorxusu olmaz!” demə! Axı necə də olsa, sən cəngavər cavan deyilsən, heç həməzən¹ diyarının qızlarından olan Şəbnəm bəyim də deyilsən, at minməmişən, qılinc oynatmamısan, ox atmamısan, qəmə gəzdirməmişən... Sən incədən incə, zəriflər içində zərifsən... Həyatınızda qızılgülün ləçəkləri kimisən, səni yedirən torpaq da yaralaya bilər...

...Aylar idi ki, Maro od içində qovrulub yanırdı. Həmin gecəyə qədər xeyli vaxtdı Maro eşqin təlatümlü dənizində üzürdü. Qəlbini, ruhunu, bütün varlığını heç nə düşünmədən, heç bir şey istəmədən bir şairə vermişdi... O vaxtdan ilədən də çox keçmişdi, onlar bir neçə dəfə görüşmüşdülər. Əvvəl Simon dayının evində, qonşu həyatində... O ilk günlər, həftələr, aylar nə bəxtiyar idi!..

---

¹ Amazonkalar.

Maro balaca Abduləlini qucağına alıb oynadır, yedirib-içirir, mis teştin içinə qoyub çimizdirir, onunla uşaq “dillilə” — sözləri ala-yanlışı deyərək “danışdı”. Bu vaxt Maronun qız köksünün altında titrək bir ürək döyünürdü. Uşaq əlini onun sinəsində gəzdirib, ana döşü axtaranda Maro gülən gözləri ilə ona baxmaqdan doymur, uşağın balaca əllərindən tutub öpüşlərə qərq edirdi. O zaman Maro, hələ bu məhəbbətin, bu öpüşlərin ixtiyarsız olaraq kimin üçün oyandığını dərk etmirdi. Xalası demişkən, sadəcə uşaq “ölüsü” idi... Lakin arabir körpənin atası ilə qarşılaşdıqda çətinə düşür, tez Abduləlini nənəsinə verib qaçırdı, döyünən qəlbini götürüb bağa çıxırdı... Yanan yanaqlarını nəsimə qarşı tuturdu... “Niyə belə ürəyim döyündü?” deyə öz-özündən soruşurdu. Amma xalasıgildən heç yana getmək, qonşu evdən ayrılmaq istəmirdi... Doğma kəndi, ata-anası elə bil ki, onun üçün yad olmuşdu... Atası ardınca gələndə də xala evindən çətinliklə ayrıldı. Gedəndə şairin bir neçə qəzəlini də özü ilə apardı. Maro bu qəzəlləri balaca bir bayaza köçürmüşdü... Arabir nazik, ürəkdən gələn incə səs ilə zümzümə edəndə, həmin qəzəlləri oxuyurdu...

— Oxuduğun nədi, Maro?

— Nə bilim.

— Qəribə sözlər oxuyursan, qızım, heç belə mahnı eşitməmişəm. Hardan öyrənmişən?

— Xalamgildə, şəhərdə olanda...

— Hə? Deyirəm axı...

O vaxtdan aylar, bəlkə də il keçib... Maro bir neçə dəfə Şamaxıya, xalasıgilə getmək istəyib, gedib də... Dönəm-dönəm görüşüblər, sonu olmayan bu sevdə qəlblərini alışıdırıb,

yandırır... Kül olmayıb. Getdikcə daha da şölələnib, zəbanə çəkib... Elə bil kimsə qəsdən odu ətəkləyib.

Şirin xəyal dolu günlərinin birində həyət-bacada kim-kimsə olmayanda qarşılaşdıqları bir dəqiqə, bir an qədər qısa görüş Maronun heç yadından çıxmırdı. Nişat ona təzə bir qəzəlini gətirmişdi. Qızın oxuyub qurtarmasını gözləyərək, qızılı tellərinə, pənbə dodağına tamaşa edirdi.

— Bəyəndinmi?

— Çox!..

— Sənin üçün yazmışam, Maro!

— Çox sağ ol!..

— Məni başa düşürsənmi, quzum?

— Düşürəm...

— Qəzəlimi də?

— Onu da...

— Məni sevirsənmi?

— Səni sevməmək olarmı? Səni hamı sevir!..

— Elə yox, mən sevən kimi!..

— Sən sevən kimi? Səndən də çox, bu dünyamız, bu alə-mimiz qədər! — Qız allanan üzünü qaldırdı, qollarını geniş açdı, bütün bu böyük ərzi qucaqlayırmış kimi əllərini yana apardı. Şairin gözləri önündə kainat öz böyüklüyü, ecazkar gözəlliyi ilə canlandı...

— Gözəl dedin. Məndən də yaxşı dedin!..

— Söz deməyə nə var ki?!.

— Düz deyirsən. Söz deməyə nə var ki... Gözəl sözlər çoxdur... Amma...

— Bəli, amma... İş də elə bu ammadadı. Sən də, mən də eyni bir şey düşünürük... Amma görək ata-anam da, elə sə-

ninkilər də biz deyəni deyəcəkmiz?

— Yox, heç kəs biz deyəni deməyəcək...

— Onda gəl, bu bəhrəsiz eşqi ürəyimizdə basdıraq, gəl, həmişəlik ayrılacaq...

Dedi, amma ilk əvvəl əhdini, verdiyi sözü özü pozdu, bacara bilmədi. Qəlbini şöləsilə işıqlandıran, vücudunu odu-alovu ilə yandıran sevdanı unuda bilmədi. Yenə də gəldi, yenə də böyüməkdə, artıq ayaq açmaqda olan balaca Abduləlini yerdən qapıb bağrına basdı, Nişat üçün qismət olmuş öpüşlərə onun balasını qərq elədi, Nişat əvəzinə körpəsini bağrına basdı... Qız şair üçün ölürdü. Qız onu heç cür unuda bilmirdi. Xalasının dilsiz, sözsüz tənə və töhmətlərinə qarşı lal-kar olurdu. Yenə də gəlirdi, yenə də sevirdi... Yana-yana sevirdi...

Aylar keçdi. Uzun müddət qoca nənəsi xəstə yatdığından Şamaxıya, xalasıgilə gedə bilmədi. Maro uzun müddət gəlməyəndə Hayqanuş güman edirdi ki, qız bu dəli eşqini unudar, zaman hər şeyin məlhəmidir, onu da soyudar. Amma yanırdı Hayqanuş!.. Elə şey olmadı. Nənə Allah rəhmətinə gedən gün hicrana dözməyən şair özünü kilsəyə yetirdi. Qız ağır itkidən əzab içində qıvrılırkən istəklisini yanında gördü. Əvvəlcə gözlərinə inanmadı, onu heç bir zaman qəlbini tərk etməyən xəyal zənn etdi. Lakin xəyal olmadığını anladığıda kədərləri içində sevindi: "Ağır hüzn dəqiqələrində belə, məni tərk etməyən sevgili! Sən xəyal da olsan, doğrudan da burda dayanmış da olsan, var ol, sağ ol! Bu hüzn anlarımda məni tərk etməmişən, mənə yaxınsan. Təkcə qəlbimdə, gözlərimdə deyilsən, həm də qarşımdasan. Beş addım aralıda olsan da nəfəsini, pıçıldadığın başsağlığı-

nı duyuram, eşidirəm...” dedi. ...Sonra da oğlan yaxınlaşdı, qızğın, qüvvətli əli ilə Maronun əlindən tutdu, necə tutdu... Şairin əli Maronu alışıdırıb yandırdı. Qız onun: “Ağlama, azarını çəkim, ürəyimin bütün taqətini ailənizə üz vermiş bu itki dərdsini yüngüllətmək üçün sənə verirəm. Axan göz yaşlarını nəfəsimlə silə bilseydim” deməsini eşidər kimi oldu. Əlini tutmuş bu əldən, boynunu yandıran atəşin nəfəsdən vücuduna elə bir qüvvət axıb gəldi ki... Qız elə bil yüngülləşdi... Dərd-qəm çəkmək də ona asan göründü... Sonralar hicran dəmlərində Maro dönə-dönə kəlisadakı, ömrünün həm qəmli və həm bəxtiyar dəmlərindən biri hesab etdiyi anları arzulamışdı, şairin əlini bir də əlində, nəfəsini boy-nunda duymaq istəmişdi...

Qızın əsil fəlakəti isə bundan bir neçə ay əvvəl başladı.

...Ağsaqqallardan birinin oğlu, kəndin adlı igidlərindən sayılan Surenin ailəsi Maroya elçi düşdü. Ayrapet və Məryəmin ayağı yerə dəymirdi. Sevinirdilər. Surenin dədəsi tanınmış, hampa kişilərdən biri olduğu kimi, özü də ləyaqətli cavan idi. Qızı ona verməmək üçün heç bir səbəb yox idi. Odur ki, elçilər ikinci dəfə gələndə, Ayrapet kişi razılığını bildirdi və elə o gündən də ailədə, evdə qara günlər başladı. Maronun göz yaşları yaz yağışını da ötüb keçdi. Nişan günü münasibəti ilə kəndə gəlmiş olan Simon dayı ilə Hayqanuş çasıb qalmış ata-anaya təsəlli vermək üçün söz tapa bilmirdilər. Qız “yox” deyib durur, səbəb göstərmədən gözünün yaşını tökür, “Getmirəm, mən ərə getmirəm” deyə inad edirdi.

Məryəmlə Hayqanuş baş-başa qaldılar.

— Dərdimin səbəbini, səbəbkarını bilseydim, bacı... —

deyə Məryəm Hayqanuşla dərdləşirdi. O, arabir başındakı çəkilənin¹ altından çiyinlərinə düşmüş tor ilə gözlərini silirdi.

Hayqanuş bir ildən çox idi, qəlbində doğmuş şübhələri demək istəyir, amma necə deyəcəyini bilmirdi. “Desinmi, deməsinmi, öz ağzı ilə istəkli bacısının qızı haqqında söz qayırısnımı? Gizlədib, bacısı balasını işə salsınımı?” Arvad sırımma xılıq² üstündən saldığı qırmızı halavın³ aşağı ətəyini didişdirə-didişdirə yerdə, bacısının yanında oturub düşünürdü; “Çoxdan ürəyimə damıb, çoxdan Allahdan arzu eləyirdim ki, tezliklə qızın baxtı açılsın, versinlər getsin bir halal süd əmmişə. Onu yoldan eləyən o misgərdi. Vallah, haqlarında pis bir söz deyə bilmərəm. Amma olan iş də deyil, axı?!. Onlar handa, biz handa? Qız uşağıdı, ağıl bir şey kəsmir, o yekə kişidi, maşallah... ...Bir baxt da dəyişib. Əlində iki yaşında gül kimi oğlu da var... Bunlardan da keçəndə dinimiz ayrı, dilimiz də ayrıldı... Yaxşı qonşu olanda nə olar?... Adam gərək elə hər yaxşı adam görəndə hoppanıb ona ərə gedə? Heç atası, el-obamız razı olar? Onunkular da razı olmaz. Keşiş baba nə deyər? Belə şey heç yerdə görünməyib. Özü qonşu da olsa, Şərəfnisə kimi halal arvadın oğlu da olsa, yaxşı iş görməyib... Gərək heç əvvəldən qıza üz verməyəy idi... O isə gündə bir qəzəl, gündə bir yazını tuturdu qızın qabağına. İndi onu yoldan eləyəndən sonra özü çəkilib durub bir tərəfdə. Beşdə alacağı yox, üçdə verəcəyi... Nə dər-

---

¹ Qabağı pullu araqçına bənzər baş geyimi, təsək.

² Sırımma uzun don.

³ Uzun önlük.

dinə qalib? Əli böyükklər ətəyindədi... Şəbnəm bəyim gündə atlanıb qapılarının dabanını çıxardır... Lap elə bil bunların heçcə biri yoxdur... Axı biz din ayırıyıq... Onlar müsəlman, biz xaçpərəst, heç Allah götürər? Hamımız cəhənnəm odunda yannıq... Ya Həzrəti-İsa, ey müqəddəs Məryəm, özün kömək ol, mənim yazıq bacımın biçarə balasına rəhm elə. Qoy bu dəli məhəbbət onun qəlbindən çıxsın. Ya İsa, hər dəfə kilsəyə girəndə şam yandırram, keşiş babaya nəzir ver-rəm, deyrlərdə¹ paylatdırram. Təki bacımın balası bədbəxt olmasın, gedəcəyi yerdən xeyir görsün”.

Hayqanuş dərqli-dərqli başını sallayıb bacısına baxırdı:

— Bacı, — deyə o, nəhayət ki, dilləndi, — bacı, bilirsənmi, elə yaxşısı budu ki, siz eləmisiz. Verin getsin, baxmayın sözünə. Qız uşağıdı, üç gün-beş gün ağlar, sonra görər ki, Suren də bir yaxşı oğlandı, yadından çıxardar ağlamağı-zadı...

Məryəm gəməsinə² sancdığı yaylığını çıxarıb gözlərini və burnunu sildi, ağlar səslə dedi:

— Sən elə bilirsən ki, o özü Sureni tanımır, görməyib?! Lap yaxşı tanıyır da, görüb də... Amma yanında toy adı çəkə bilmirik. Deyir elə qırıxdı, bir əskik deyil. Mən ərə getmirəm, vəssəlam!

— Səbəbini mən bilirəm!.. — deyə Hayqanuş ixtiyarsız səsləndi. Məryəmin gözləri alacalandı, maraqla başını qaldırıb dik bacısının gözlərinin içinə baxdı:

— Bilirsən? Nədi səbəbi? Sənə özü deyib?

---

¹ Monastırlarda.

² Qurşaq, kəmər.

Artıq çarə yox idi. Hayqanuş gönü suya verdiyini anladı. İndi daha oxu atıb yayını gizləyə bilməyəcəkdi. Danışmaq lazım idi:

— Bilirsən, bacı. Bax, sən Maronun canı, bu söz-söhbət, ikicəiyimizin arasında qalsın. Qanlı, xatalı söz deyəcəyəm sənə.

Məryəm qorxdı:

— Ya müqəddəs Məryəm, özün köməyimiz ol! Axı nə olub, bacı, nə olub ki, sən belə qorxulu sözlər danışsın? Nə ola bilər ki, sən biləsən, mən yox?.. Maro sənə nə deyib ki?

— Heç nə... Amma mən özüm duyduğumu duymuşam. O bizim qonşumuz var ha, Şərəfnisə arvad...

Məryəm səbirsizliklə bacısının sözünü kəsdi:

— Onun bura nə dəxli var? Sözün var, söz danış...

— Qoyursan ki?! Elə söz də ondadı ki, sən qızın Maro onun oğlu Nəcəf ağaya vurulub...

Araya dəhşətli bir sükut çökdü. Bir-iki dəqiqə heç birinin danışmaq iqtidarı olmadı. Hayqanuş əsil sözün məğzini demişdisə də, Məryəm bu dəhşətli cümləni həzm edə, dərk eləyə bilmirdi. Ananın ağı heç cür belə bir şeyi qəbul etmirdi, Nəhayət, heyi kəsilmiş halda dilləndi:

— Nə? Necə? Ondansa, Allah onu mənim əlimdən alsa, yaxşıdı... Və qadın hönkürtüsünü saxlaya bilməyib üzüqoylu bacısının dizi üstünə düşdü. Çiyinləri elə silkələnirdi ki, daxilini dəhşətli bir qəzəb və ümitsizlikdən doğan dərd doğrادیğı anlaşıldı. Hayqanuş qorxdı, məsələni bacısına açdığına peşman oldu və bacardığı qədər Məryəmi ovundurmağa başladı:

— Bıy, sən Allah bədi. Hələ mən sənə demədim ki, bu,

yəqindi. Belə mən o cür başa düşmüşəm... Bəlkəm elə səhv eləyirəm. Bəlkə elə mənim ağlıma belə damıb... Ürəyimə şübhə dolub... Yoxsa elə şey olsaydı, mən heç qoyardım ki, Marocan bizlərə ayaq bassın? Vallah, ağlama, özünə gəl... İndi Ayrapet də, Simon da içəri girər, sənin nişan günü qabağı sevinmək əvəzinə ağlamağını kerüb soruşarlar, nə cavab verrik? Vallah, kişin işi başa düşüb dərimizə saman təpər... Di bəsdı, ağlama axı... Hələ nəyin itib, nəyin əlindən gedib?! Gül kimi oğlan istəyir qızını. Çox da ki, o yox deyir, atası verir, ağzı nədi getməyə... Di bəsdı dedim, axı?!. Kişilərin hənirtisi gəlir...

Məryəm başını qaldırdı. Hayqanuş öz toru ilə onun şişmiş gözlərini sildi. Cəld qalxıb sənəkdən bir piyalə soyuq su gətirdi, yaylığının ucunu höyüsləyib Məryəmin üz-gözünü bir də sildi və onu bir-iki qurtum su içməyə məcbur etdi. Məryəm köməksiz uşaq kimi onun apardığı əməliyyata mane olmur, hıçqırıq boğazını boğduğu halda suyu qurtumlayır və sakit olmağa çalışırdı: “Doğrudan da kişi niyə ağladığımı soruşsa nə deyərəm? İlahi, bu söz dil-ağıza düşsə, Surren daha heç bizə yovuş da durmaz... Maromu müsəlman, kafir artığı hesab elərlər... Dilə-dişə düşərik, kənddən bizi daşqalaq eləyib qovarlar... O dünyadan da olluq, bu dünyadan da... Ev-eşikdən də əlimiz çıxar, axirətdən də”. Məryəm düşünə-düşünə özü də nə etdiyini, kiminlə danışdığını unutmuş kimi bacısının əllərinə sarıldı:

— Sənə qurban olum, Hayqanuş, amanın bir günüdür, bu sözü bir də dilinə gətirmə. Çıxart yadından, iraq-iraq eşidib-bilən olar. Yerin də qulağı var... Amandı, balam bədbəxt olar... Özümüz də urvatdan düşərik. Kişi də qızı tikə-tikə

doğrar...

Yazıq arvad bilmirdi ki, kişisi Nəcəflə çoxdan görüşüb, onun təklifini rədd edib, təkcə qızından bixəbərdir.

Hayqanuş heyਰət və mərhəmətlə bacısına baxır, onun nə duyduqlarını, ürəyindən keçənləri anlayırdı: “Yazıq bacı, məgər mən sənin, Maronun düşməniyəm?!”

— Dəli olma, bacı, sən nə danışırısan, Allah eləməsin, heç mən dilimə belə sözü ala billəm ki, başqası da eşidə! Sənə də neçə vaxtdı heç demirdim, deyirdim uşaqdı, yadırgar, soyuyar, bəxti açılıb ərə gedər, yadından da çıxar gedər. İndi sən deyəndə ki, ağlayır, ona görə dedim ki, birdən işdi, bəlkəm yazığınız gələr, sözü qaytararsız; nəbadə, nəbadə, belə iş eləmiyəsiz. Ona görə sənə dedim. Yoxsa, mənim sizdən başqa kimim var? Göydə Allah, yerdə siz... Mən Maronu canımdan da çox istəyirəm. Xoşbəxt olmalı qızdı. Bircə bu məsələdə çaşıbdı ki, o da düzələr inşallah. Heç fikir eləmə, özünü də o yerə qoyma. Nə qıza bildir, nə də kişilərə... Hər şey düzələr. Hələ Allah qoysa, bir ildən sonra nənə də olarsan.

O gülümsədi, bacısını sakitləşdirə bildiyi üçün sevindi... Qadınlar durub sabah nişana gələcək qonaqlar üçün hazırlıq görməyə başladılar.

***

...Belə dalda, belə gözdən iraq görüş yerlərini təkcə sevgililər tapa bilər. Nişatın hər dəfə “qalayçı” cildində gəldiyi səfərlərdən birində onlar bulaq başında görüşdülər. Qəribə görüş idi; həm sevinc, həm kədər dolu. Toya az qalırdı. Bir neçə gün əvvəl Maronun nişanlandığını eşidən Nişat, son görüşəmi gəlmişdi, son ümid iləmi? Bu səfərdə qızdan və

özündən nə istədiyini bilmədən gəlmişdi. Özü gəlməmişdi, könlü çəkib gətirmişdi. Heç bilmirdi ki, Maroya nə deyəcək? “Ərə getmə, mənim məhəbbətim sənə yar olsun!” beləmi deyəcək, yoxsa “Get, mənim məhəbbətim sənə heç bir şey verməyə qadir deyil və ola da bilməzdi! Unut məni!” Dilinə bu sözlərmi gələcəkdi?

Bulaq başı boş idi. Heç kəs yox idi. Cırcıramaların səsinədən başqa bir hənirti eşidilmirdi. Diqqət etsələr bu cırcırana nəğməsinə qəlblərində döyünən ürəklərin necə bir hiddətlə təbil vurduğunu eşidərdilər.

— Eşitmisənmi?

— Eşidib gəlmişəm...

— Çarən nədi?

— Çarəm?!

— Hə... “Mən ki, “götür qaç məni, apar bu gen dünyamızın başqa səmtinə, ya özünün, ya mənim dinimi dəyiş, ikimizi də tat qələmə verə bilərsən, bir yerə çəkilib dolanarıq” — deyə bilmərəm. Mən axı bütün həyatı mənə bağlı olan ata-anamdan, ana südü ilə əmədiyim dinimdən, Allahımdan keçə bilmərəm. Amma sən kişisən, sənə üçün hər şey elərdim... İstə məndən, istə! Tələb elə məndən, sevgilim, tələb elə! De görüm, sənə yolunda nəyi qurban verməliyəm? Sən mənim uğrumda nəyindən keçirsən?!. Danış, dillərin qurbanı... Dillən, şeirin, kəlamın heyranıyam!”

Şair də düşünürdü; “Axı mən sənə nə deyim, nə söyləyim, sevgilim? Mən indi nə edə bilərəm? Ən yaxın dostlarım da, Rəşid də, Raci də, Zülali də daş atıb başlarını tutdular. Hamısı “Kərəm kimi yanarsız, bu eşq sizə bir şey verməz bələdan başqa”, — dedilər. Guya eşq başqalarına bələdan

başqa nə verib! Guya dinimiz ayrı olmasaydı, bu bədrəftar zamanə bizi xoşbəxt edərmiş? Axı mən sənə necə deyim ki, səni götürüb yad diyara da gedə bilmərəm. Anam, balaca Abduləlim bir yana, bəs yenicə girişdiyim işlər, əməllər. Şəbnəm bəyimə, Əsgər bəyə, Qədəmşaha verdiyim sözlər... Mən o dərvişlə elə şeylərdən danışdım ki... Mən indi özbaşına deyiləm. Sənə necə anladım ki, belə bir iş tutsam cəng meydanından qaçmış fərariyə bənzərəm! Mənə xalqımızın, elimizin, ulusumuzun taleyilə bağlı and içdiriblər. Mən elə bir qardaşlıq dəstəsinə qoşulmuşam ki, indi artıq onların məramından başqa heç nə düşünməyə ixtiyarım yoxdur. Bu qan-qada vətənimdən yox olmayınca, bu ikitərəfli yağı qoşunları el-obamdan rədd olub getməyincən mən özümə məxsus deyiləm. Mən sənə nə verə bilərəm, pərişan gözəl?!”

Qız isə aşiqində əvvəlki atəşi duymur, görmürdü. Bu təbəddülatı da yalnız qız qəlbinin anlaya biləcəyi kimi başa düşürdü:

“Elə bilirsən bilmirəm ki, niyə məndən soyumusan, Nişat? Xalam dedi ki, əli böyükklər atəyindədi, Şəbnəm bəyim kimi cəngavər bir gözəl qapılarının dabanını çıxarır... Əlbəttə, mən Əsgər bəyin bacısı, Ehsan bəyin baldızı qabağında nəyəm ki? Hardadı məndə o gözəllik, o camal, o var-dövlət?! Şairim, hardadı? Neynək, — qız, çəkiləsinin altından sıyrılan qızılı tellərini əlinin yüngül bir hərəkəti ilə içəri elədi və düşündü: eybi yox, mən sənə də, hamıya da, ata-ana da, lap elə özümə də sübut elərəm ki, qız olsam da, nəyə qadirəm... Mənim məhəbbətim bu qədər də ucuz tutulan məhəbbət deyil!”

...Onlar ayrılanda bu görüşün axıncı olduğunu duyur-

dular... Toya isə az qalırdı. Surengildə də, Marogildə də artıq kəsiləcək qoyunlar seçilmiş, düyülər arınmış, şərab çəlləkləri, tuluqları gətirilmiş, bazarlıq olmuş, çalğıcıların behi verilmişdi. Hər şey görüldü qurtarmışdı. Məryəm üçün bir-cə Maronu dilə tutmaqdan başqa iş qalmamışdı.

O bu məsələyə əvvəlcə ehmal başladı:

— Qızım, — dedi, — ağlını başına top elə. Atanı da, məni də rüsvayi-cahan eləmə...

Qız eşitmirdi. Dediyyənin üstündə dururdu. İndi artıq qız, “ərə getmirəmdən” başqa yeni söz söyləyirdi:

— Ana, atama da de, indi ki, məni eşitmirsiniz, onda qoyun monastıra gedim, mən bundan sonra həzrət İsayə qulluq edəcəyəm...

Məryəm özünü saxlaya bilmədi:

— Nə danışırısan, qızım, diri gözlü qəbrə girməkmi istəyirsən? Axı niyə?

— Mən monastıra getmək istəyirəm, atama belə də de... Yoxsa...

Ana fəryad etdi:

— Nə yoxsa, hə... Mən bilirəm səni kim yoldan çıxarıb, bilirəm! Vallah, dədən bilsə, canını diri gözlü alar, monastır da yadından çıxar...

Qız diksindi, anasının nəyə işarə elədiyini başa düşdü. Qəlbini dəhşət aldı; “Eh, kaş alaydı... Nişatım mənə xain çıxandan sonra, şairim məndən soyuyandan sonra, məni ailəsinə, balasına, Şəbnəmə tərcih edəndən sonra dünyada yaşamağın mənası nədir?! Mən ki, ölümü özüm axtarıram”... Dəhşət doğuran, tük ürpərdən sözləri sakit bir dəyişlə dilinə gətirdi:

— Çox sağ ol, ana, — dedi, — mən havayı ölümü Allah-dan axtarıram, sən məni onunla qorxudursan! Bu ki, lap gülməlidir. Mən özüm elə ölüm gəzirəm. Sən onu mənə mükafat kimi vəd elə! Qorxutma məni, ana, yalvarıram sənə; əgər doğrudan da ölməyimi istəmirsənsə, onda mənə inan və atama de ki, icazə versin monastıra gedim...

“Sən mənə yazdığın qəzəllərdən birində “Düşübən eşq oduna sən də mənim tək yanasan” — demisən. İndi mən sənə sübut elərəm ki, eşq odunda sən deyil, mən yanıram, şairim!”

...İndi bir az əvvəl mübhəm, sirli bir gecənin zülmətinə qovuşub gedən Marodur. Dayan, qız, dayan, hara gedirsən? Kimdən qaçırsan? Bir qorxudan ikinciye qaçmaq sənə daha dəhşətli görünürmü? Nə qərara gəlmisən? Kimin yanına gedir, kimə nənah aparırsan, gözəl?

Qız dinmirdi!.. Gedirdi. Gecənin dili olsaydı, bizim sualları ona verər, bəlkə də cavab alardı, bəlkə də... Gecənin dili olsaydı!..

ÇAPAR

...Çapar xeyli vaxt idi ki, yol gəlirdi. Yorulmuş, əldən düşmüşdü. Öz doğma diyarından keçəndə işi yaxşı idi. Çapaxanalara, xanlara¹ çatan kimi söylədiyi bircə kəlmə sözü eşidib, dərhal ona təzə at, yol azuqəsi, gərəyi olan hər şeyi verir, dinməz-söyləməz yola salırdılar. Lakin müstəmləkənin bu uzaq və qarmaqarışq yerlərinə ayaq basdığı saatdan

---

¹ Karvansaralara.

sonra işlər dəyişdi. O bunu irəlicədən bilirdi. Bilirdi ki, buralarda vəziyyəti çətin olacaq, hər anda, hər addımda onu təhlükələr gözləyəcəkdir. Aldığı gizli əmrə əsasən apardığı məxfi “Tuğrayi-sultan” haqqında heç kəsə bir kəlmə də deməməli, özünü nişan verməməli, bu səfərdən qəsdini belə gizlətməli idi.

Qarşıda qəribə bir qaraltı göründü. Yaxınlaşdıqca dəstə böyüyür, dağınıq bir kütlə şəklini alırdı... Bu qəribə insan kütləsi qaçırdı. Qocalar da, qarılar da, arxasına körpə şəlləmiş qadınlar da, anasının ətəyindən tutmuş uşaqlar da... Qaçanların əlində, arxasında bağlama, boğça, heybə, dağar dolusu yük vardı. Bir qarı arıq bir keçinin buynuzlarına bağlanmış çatını darta-darta lap dəstənin axırında sürünürdü. Nalə yağdıra-yağdıra, nifrin eləyə-eləyə gedirdi. Asi qarını nasəza¹ sözlər söyləyir, qaranəfəs irəlilədikcə, çətinlik çəkə-çəkə, dirəşən keçini də əlindən buraxmırdı:

— Kərəminə şükür deyə bilmərəm... Tarı! Ey dovşanı tülküyə, quzunu qurda yem eləyən Tarı!..

Çapar qəribə bir maraqla qaçqınlara baxırdı, hara gedirlər, kimdən qaçırılar? Bizim tərəfdən indilik buralara basqın, çapqın yoxdur, yəqin ki, İran tərəfdəndi... O yandan bəri qaçırılar, deməli, iş lap yoğunuyub... Qaçanlar onu qovanlardan, qovanlar isə qaçanlardan zənn edəcək idi; özü üçün qorxusu yox idi, amma necə də olsa, çapar da insan idi. Bu başsız axın, əlsiz-ayaqsızlar kütləsi, daşı da dələ bilən bu asi nifrinlər onu yaman sarsıtmışdı...

Çapar ona heç bir əhəmiyyət vermədən, hara yollandığı-

---

¹ Nasəza – f. Ədəbsiz, nalayiq.

nı bilməyərək irəliləyən kütlədən ayrıldı. Onu Şirvanda Ehsan bəy gözləyirdi. Ehsan bəy!.. Vaxtilə “Dolma-Bağça”nın ən tanınmış adamlarından olan Ehsan bəy!.. İndi sultanın tuğrayi-şəriflə müraciət etdiyi Ehsan bəy... Ona tapşırırmışdılar ki, tuğranı təqdim edəndən sonra bir müddət sarayda dolaşsın, əsil vəziyyətlə yaxından tanış olsun, Ehsan bəyə göz qoysun. Ehsan bəyə .. Axı çapar adi çapar deyil, özü də sarayın ən yaxın adamlarından idi.

Çapar aran torpağının qurtaracağında rast gəldiyi bu kütlədən qərribə, anlaşılmaz hisslərlə ayrılırdı. Bir tərəfdən sərgərdan kütləyə, taleyin oyunlarına boyun əymiş yazıq insanlara, sanki ağrını, yorğunluğu duymayan anaların belində ikiqat olmuş, yuxulu, küt baxışlarındakı laqeydliklə mürgüləyən körpələrlə, pərişan saçları dingələrinin altından çözülmüş qarılara, təqətsizliklə sürünən baba yaşlı qocalara acıyırdı. Bu zaman o insan idi, insan oğlu! Hansı bir ananınsa doğub, döşlərindən süd verdiyi insan övladı idi. Lakin eyni zamanda, onun qəlbində ikinci bir hiss bu ani zəifliyə mane olur, onu irəli, Ehsan bəyin sarayına qovurdu. Bu hiss, onun vəzifə hissi idi.

“Demək, bu yerləri də vurub əlimizdən çıxarmağa başlayırlar. Bu yerlər çoxdan bəri idi ki, saraya dinclik vermirdi. Buralar, artıq əsrdən çox idi ki, gah İran, gah osmanlı əlinə keçirdi. Bir-birinin ardınca bu yerlərə göndərilən qoşunların çoxu qırılıb yox olurdu. Bəzisini bu yerlərin cəlaliləri — Ko-roğluları, bir qismini qara qızdırma, qışın sərt şaxtası, yayın qızmar günəşi məhv edirdi. Hər kol, hər qaraltı bir düşməne çevrilir, hər kahadan, hər qaya dalından bir ox süzüb, cavan bir ömrə xitam verirdi. Bu yerlər sultana qan bahasına başa

gəlmişdi. İndi o tərəflərdə, Rumelidə başqarışıqlıq olsa da, sultan bu torpaqları — ipəkli, narlı, bol taxıllı Şirvanı əldən verməz”.

“...Bu yaramaz Ehsan bəy isə mütrüblər, musiqiçilər məclisində kefə qızışıb, deyəsən, bu torpaqlara qoyulan mayanı əməlli-başlı uduzub. Çər dəymiş heyvərə, pəzəvəng oğlu pəzəvəng boşboğazlıqdan savayı heç nə bilmirmiş. Görəsən, işlər nə yerdədir? Mən nə edə biləcəyəm... Əgər saraya gəlib çatan xəbərlərin yüzdən biri doğrudursa, biz həqiqətən də Şirvanı, sultan hərəmxanasının ən incə, ən gözəl gəlini, şahlar tacının ziqiymət incisi ola bilən əyalətimizi əldən vermişik. Cənubdan qurd kimi qızılbaşlar hədələyir, bir an da dinc qoymur. Sultanın sarayına çatan xəbərlərə görə Böyük Petro da Hindustana yol açmaq üçün hazırlıq görür...”

Çapar nə biləydi ki, heç yüz il keçməyəcək, bütün bu qırğınlara son qoyulacaq, qaçqınlar, zorla vətəninə didərgin salınanlar doğma yurduna qayıdacaq, qılınclar qına, oxlar sadağa girəcək, çaparın da ayağı bu ellərdən kəsiləcək. Bu hələ sonra olacaq!..

İndi isə çapar qəribə, bir-birinə zidd duyğuların, lakin aydın, tək bir istiqamətə yönələn fikirlərin təsiri ilə atını dəhmərləyib məqsədinə doğru irəliləyirdi. Bir neçə saat idi ki, səhrada yağıtikan və qarağandan başqa heç nəyə rast gəlməyən çapar, atını nə ilə yemləyəcəyini, nəylə suvaracağını düşünə-düşünə irəliləyir, yorulub əldən düşmüş atı daha qamçılaya da bilmirdi. Əli gəlmirdi, çünki piyada, yarıyolda qalacağından ehtiyat edirdi.

“Məxfi xəbərlərdən anlaşılır ki, Böyük Petro Qəfqasiyyə

məmləkətinin şimalında Hindustan yolunu kəşf üçün xeyli kazak qoşun toplayıbdır. Bu Ehsan paşa gövdən niyə yatıb bilmirəm? Əgər o bir az başı ayıq-zad olsaydı, əgər öz vəzifəsinə layiqincə əməl eləsə idi, bu işləri bizdən əqdəm o bilərdi. Böyük Petronun niyyətlərini. Və mən də bu it əppəy aparmaz diyara bu cildə getməli olmazdım. Cənab şərəfətli sultani-əzam, Ehsan bəyin yerinə, deyəsən, məni nəzərdə tutub. Əgər bu səfərim müvəffəqiyyətlə baş tutsa, əgər O Ehsan gövdənin günahları sübut olsa, onda bir də görəcək ki, hazır-nazır çapar döndü oldu...” O öz adını düşüncələrində belə xəyalına gətirməkdən qorxdı. Göydən od yağdıraran amansız günəşin altında gözləri ala-bula çalmağa başladı. Gözlərində ilğım kimi bir şey gah canlanır, gah da yox olurdu. Qulaqlarında şarhaşarla axan şlalələrin şırıltısı canlanır, atəşdən yanan dodaqlarına duz tamlı quruluq çöküb ürəyinə işləyir, ciyərlərini alısdırır yandırır. Son çapxanada qumqumasını su ilə doldurmuşdu. Su çoxdan qurtarmışdı. Çapar qumqumanın ağzını bir ümidlə açdı, sərin rütubətdən başqa dodaqlarına xırdaca bir nəmlik də gəlmədi. Mis qumquma yəhərqaşı heybədən çıxan kimi qızmağa başladığından, çapar “su ilə dolduraram” deyə onu heybəyə atdı. İlğım çalan gözləri ilə ətrafa baxanda ümidləri alt-üst oldu. Göz görə bilən dairədə ətrafda su əlaməti, çapxana nişanəsi görünmürdü. Ya yolu azmışdı, ya da ağıl başından gizlənən anların birində hansı bir növbəti çapxananın yanındansa ötüb keçmişdi... Çapar ümitsizliyə qapılıb ağılını itirə biləcəyindən qorxurdu. At isə güclə sürürdü. O, atlı olmasına baxmayaraq, yorğunluqdan sızıldayan bədənini sıyrıb güclə yerə saldı.

Ətrafda daldalanacaq bir kölgə, bir iri kol belə yox idi. Özünün və atın kölgəsi də düz ayaqlarının altına düşürdü. Çapar atı yedəkləyib yavaş-yavaş irəliləməyə başladı. Nə qədər gedə bildiyinin fərqinə varmadı, nə vaxt taqətdən düşüb atın dırnaqlarının dibinə yığıldığını da bilmədi. Qoluna keçirdiyi yüyənlə ona bağlanmış kimi qalan at dayandı, qulaqlarını tərپətdi. Nəyinsə, kiminsə hənirini alıb qulaqlarını yenidən dikəltdi, həzin-həzin kişnədi, atın kişnərtisində elə yazıq, elə cansız bir sızılı vardı ki, yorğunluq və susuzluqdan əldən düşmüş çapar gözlərini açdı. Heç bir şey anlamadan baxındı və yenidən daş kimi ağırlaşmış göz qapaqları öz-özünə qapandı. Çapar həyəcan, qorxu, dəhşət dolu bir yuxuya getdi. Bu yuxu gah saraylarda rahat yataq, gah sərin, buz sular axan çay, gah da sönməz bir qəzəblə “dovşanı tülküyə, quzunu qurda qismət yazmış” Tanrıya asiliklər sovruran qarıların, qaçqınların küskün-laqeyd baxışları ilə dolu idi. Arabir hıçqırır ağlayır, gahdan bir diksinib gözlərini acır və yenidən yuxuların narahat qoynuna qərqlənirdi.

Çaparı bu yuxudan beş əsgər oyatdı. İçlərində daha yaşlı nəzərə çarpan onbaşı ilə birlikdə bu cavan əsgərlərin geyimindən, təhərindən zəlalət yağırı. Bununla belə, çiyinlərindəki dağar və tuluqlar dolu idi. Onbaşı çaparın vəziyyətini anlayıb yoldaşlarını saxladı:

— Dayanın, uşaqlar, vallah, düzünü deyə bilmərəm, amma nə üçünsə mənim bu adama yazığım gəlir...

— Əsil yazıq gəlməli adam varsa, o da bizim... İndi düz-dünya belə yazıqlarla doludur, hamısına əl yetirə bilmərik ki...

— Dedim, dayanın! Bunun təhər-tövrü mənə nə isə tanış

gəlir, ona qanım qaynayır.

Bu sözlərlə də o, çaparın kürd çobanlarına məxsus yarım-kürkünün yaxasını açdı, çirkli dəsmalını isladib sinəsinə qoydu, qumqumasından dodaqlarına su damızdırmağa başladı:

— Nə deyirsiniz, deyin, amma bax, onun o heybəsindəki qumquma da bizimkilərdəndi, bizim qoşunda olur... — baxın! Bu sözlərlə də o, çaparın heybəsini araşdıran cavan əsgərlərə işarə elədi. Çapar özünə gəlib gözlərini açdı, səksəkəli yuxudan oyanmışlara məxsus, döyükmüş gözlərlə ətrafına, onu əhatə edənlərə baxdı... Nəfərləri tanıdı...

...Az sonra onlar artıq bir-birinə kimliklərini nişan vermişdilər. Onların sultan ordu nəfərləri olduğunu bilincə, çapar əsil məqsədini bürüzə vermədən Şirvana — Ehsan bəyin hüzuruna getməli olduğunu söylədi. Onbaşı narazılıqla diləndi:

— Eh çapar, dünyada elə şeylər olub ki...

— Siz hara belə?

— Heç bilirik ki?! Vətənə yollanırıq...

— Hansı bölükdənsiz?

— Qardaş, bölük nə gəzir? Nadirin qoşunu külli-ələmi götürüb başına. Bizim Şirvandakı qoşunlardan əsər-əlamət qalmayıb. Ehsan bəy biz Şirvandan çıxarıqda dağlara çəkilmişdi, qədim bir qala var, arvad-uşağını və bizdən qalan-qulanı da götürüb, Fit dağındakı qalanı tərk elədi, çəkilib getdi o qədim qalaya. Uşaqlar, o şoğəribin adı nə idi? Yadımda da qalmır...

— Qəleyi-beyqurt...

— Hə, çəkilib o Qəleyi-bayqurda... yanında da iki-üç yüz

nəfər qalıb. Biz də əsir düşmüşdük, Nadirin adamlarının əlinə... Birtəhər beşimiz qaçmışıq... Qalanı getdi bədfənayə...

— Bəs Ehsan paşa nə eləyirdi?

— Əşi, eylə selin qabağında nə davam gətirər? Şirvanda bizim cümlətəni iki min ola-olmaya qoşunumuz var idi. Arvadının əqrəbasından da ona bir vec olmadı. Bu yandan da xəbər çıxdı ki, Nadir şah Şəki xüttəsinə Əlmərdan bəyi məlik təyin eləyib. Şirvan parça-parça oldu. Nə Dağıstan tərəfdən kömək ala bildik, nə özümüzüzlərdən... Çarəsi qaçmağa qalmışdı. O ki, bacaran idi, vuruşdu, biz də vuruşanların dəstəsində idik, özü isə köç-külfətiynən tüpürdü dabanlarına. Qaçdı, o adı nə idi?

Çapar ayılandan bəri birinci dəfə gülümsəməyə təşəbbüs etdi:

— Hə, Qəleyi-beyqurt...

— Hə də Qəleyi-bayqurda əkildi. Nadirin əmriynən Şirvanın paytaxtı Şamaxı camaatının çoxunu da köçürtdülər zornan təzə şəhər yerinə, — Ağsuya. Biz ordan çıxanda şıdırğı tikinti gedirdi. Şamaxılıları nizə qabağında Nadirin təzə binə etdiyi istehkam-qala tikintisində işlədirlər. Əsgərlər çadırlarda, köç-külfəti olanlar qazmalarda yerləşib. Bizdən alınan əsirləri də orda işlədirlər. Biz də elə ordan əkilmişik vətənə sarı.

Çapar birdən doğruldu, yerindən qalxdı, əsgərlərin verdiyi çörəyi, qaxac əti yeyib doymuş, gənc bədəni qüvvəyə gəlmişdi. Onda Dolma-bağça zabitinin qətiyyəti özünü bürüzə verdi, kəskin ifadəli simasında amiranəliklə parlayan gözlərini nəfərlərə dikdi:

— Siz heç yana getməyəcəksiniz!

— Necə yəni heç yana?

— Siz məni müşayiət edəcəksiniz, mənimlə birlikdə geri qayıdacaq, sultana içdiyiniz andı, ordu nəfəri borcunu yerinə yetirəcəksiniz!..

— Ordu? Ordu hardaydı ki?

— Sizə nə deyirəmsə, onu da etməlisiz, asi oldunuz yoxsa?

Onbaşı, sanki yuxudan ayıldı. Deyəsən, artıq o bu gənc çaparı, bir zaman haradasa, kiminsə məiyyətinə zabıt libasında görmüşdü. Yadına sala bilmirdi, çox yaddaşsız olmağından qəlbində öz-özünə deyindi, lakin dikəlib farağat vəziyyəti aldı:

— Sübhanallah, asi neyçün oluruq, paşam, nə əmr etsəniz... Amma vəziyyəti sizə söylədik. Orada bizim nə nizami ordumuz, nə də hökumətimiz var, hamısını Nadir zəbt edib...

— Ehsan bəy ki, durur, qala ki, əlindədir.

— Siz bilən məsləhətdir, paşam! — deyə onbaşı öz nəfərlərinə tərəf döndü, oğlanların gözündə açıq bir danlaq duydu: “bu da sənə yazığın gələn adam!.. Hal-hazırda çıxıb evimizə cəhənnəm olurduq. Gücnən yaxamız o daşqın selin əlindən qurtarmışdı. Di gəl, bir də qayıt bu cəhənnəmə görüm”.

— Siz onbaşısınız?

— Bəli, paşam, onbaşıyam.

— Mənə bir də paşa deməyin, mən də sizin bu nəfərlərdən biriyəm. Burda and içib yəmin etməliyik ki, Ehsan bəy qulluğuna apardığım elçilik xəbərini oraya çatdırıranacan, əslində siz mənim ixtiyarımdasız; zahirdə isə mən sizin nə-

fərlərdən biriyəm və biz hamımız bir qoşun hissəsindən qırılıb ayrı düşmüş dəstəyik, özümüzünküləri axtarıyıq. Mümkün olan dəqiqədəcə libasımızı dəyişib, yerlilərin qiyafəsini almalıyıq. Oraya çatıb müzəffər qayıdanda hamınızın xidməti şəxsən sultanın qulluğuna ərz olunacaq, — deyə qərribə bir əda ilə sözünə davam etdi. Sonra birdən-birə ahəngini dəyişib dedi:

— Siz mənə bələdçilik edəcəksiniz. Məni Qəleyi-beyqurta müşayiət edəcəksiniz. Çalışmalıyıq ki, kimliyimiz, nə üçün, kimin hüzuruna yollandığımız kimsəyə bəlli olmasın. Bu barədə mənə yəmin verməlisiz.

— Yəmin edirik. — Beş səs birdən pıçıldadı.

...Bütün yol uzunluğunu gündüzləri kahalara çəkilib yatmış, dincəlməmiş, gecələri yol getmişdilər. Bircə atları var idi. Çaparı atı. Hamısı bu yorğun heyvanı göz bəbəyi kimi qoruyur, əllərinə keçən otdan-ələfdən verir, sulayır, çimizdirir, imkan düşdükcə otarır, gecə ayazdan, gündüz gündən qorumağa çalışırdılar. Kənd-kəsəklərdən əldə etdikləri bütün azuqəni, susuz səhralardan keçmək üçün meşə-tuluqları bu ata yükləyirdilər.

O altı nəfər bu minval ilə Şirvan torpağına çatdı, Çağan bulağından sirab oldular.

Gündüz təcədən baxanda yalçın, quşqonmaz qayaların döşünə sığınmış qala gözlə görünürdü. Onlarla qalanın arasında bircə Qaladərəsi və Dəliçayın baş axarı qalmışdı. Lakin təcə gecələr yol getdiklərindən buraları gündüz işığında görə bilmirdilər. Onbaşı yalnız qoca hərbiçilərə məxsus həssaslıqla yolu düzgün istiqamətləndirirdi.

Altı yoldaş, altı nəfər burada qalsın, gəlin, çoxdan çıxdı-

ğımız Şirvana dönək. Biz oradan çıxandan bəri çox hadisələr baş verib. Bunların bir qismini onbaşıdan eşitdik. Hekayətimizlə əlaqəli tək bircə parçası vardır ki, dostlar, onu onbaşıya-zada etibar edə bilmərəm, özüm sizə danışmalıyam. Yalnız ondan sonra sizi Qəleyi-beyqurta dəvət edəərəm, gedib görərik ki, Ehsan bəyə “Tuğrayi-sultan”da nə yazılıb.

SƏN DƏ MƏNİM TƏK YANASAN

Raunaki Sinx qardaşı Puran ilə birlikdə bir neçə vaxt idi ki, Şirvanda ticarətlə məşğul idi. O buradan zərif, ağ xam ipək alıb karvanlarla Multana, oradan da Hindistanın başqa şəhərlərinə göndərir, tez-tez o yerlərdə mövqeyini möhkəmlətməyə başlayan ingilis tacirlərinə də satırdı. Elə vaxt olurdu ki, iki aylıq ağır karvan yolunun əzablarını azaltmaq üçün, aylar və bəlkə də illərlə doğma şəhəri Multanın üzünü görmür, bu qərrib diyarda qardaşı, əmisi oğlu və bir neçə nökeri ilə gün keçirirdi. Raunaki Sinx Şirvanda özünə xeyli tanış tapmış, tacirlər içərisində hörmət və ehtiram qazana bilmişdi. Arabir vaxt müsaid olanda Bakıya, Suraxanı atəşgahına da yollanır, orada dindaşları ilə görüşür, vətəndən bu uzaq ellərə ziyarətə gələnlərdən hal-əhval tutur, özü də bir müddət müqəddəs əbədi atəşin qarşısında durub ibadət edirdi. İndi isə Raunaki Sinxin dərdi başından aşmışdı. “Təzə karvansara”nın önündə, daş üstündə oturub xəyala dalmışdı. Onun dərdi bircə Puranın vaxtsız ölümü deyildi. Qardaş ölümü ağırdır, bel sındırar, amma şərik ölümü ev yıxar; canın yonqarı olan, min zəhmətlə başa gəlmiş mal-dövləti dağıdar. Puran onun istəkli qardaşı olmaqdan

başqa, bir də şəriki idi. Dərdlərinin, qəriblik həsrətinin, ticarətinin şəriki, uzun yollarda, dilini yaxşı bilmədiyi sarbanlardan başqa qulaq yoldaşı, dil yoldaşı, ən başlıcası ibadət yoldaşı, — dindəşı idi. Puranın qarşısında o bütün insani borclarını ödəməli idi: qardaş borcu, şərik borcu, dindəş borcu. Amma necə? Hansı yolla?..

Multan, bağlı-bağatlı, gül-çiçəkli Multan, gözəl qabları, zərif pambıq parçaları, əlvan, nəfəs kimi xəfif ipək örtüləri ilə dünyaya — bütün Şərq aləminə səs salmış Multan uzaqda idi. Orada Puran Sinxin arvadı, istəkli Naxmi yaşayırdı. İndi Puran Multanda vəfat etsəydi, ya da heç olmasa Naxmi burada olsaydı, hər şey öz-özünə düzələrdi. Naxmi lap Kamala¹ kimi gözəl gəлиндir. Xınalı zərif əlləri lotos çiçəyinə bənzəyir... Elə gözəl çapuanlar² oxuyur ki!.. Puranci ona evlənəndə hamı bu nikahdan sevinmişdi. Xeyir-dua vermiş, ona ahivat-dul qalmamaq səadəti arzulamışdılar. Onlar bir-birini, doğrudan da sevirtilər. Xüsusilə Naxmi! O, Purancinin məhəbbətini Çakora³ ay işığının şüalarını içən kimi içirdi... Ərinə elə sadıq, elə vəfalı idi ki... Ona Rama kimi sitayiş, pərəstiş eləyirdi. İndi burada olsaydı...

Naxmi xalqının, dininin qanunlarını yaxşı bilir. Bəzəklərini çıxarıb, köhnə paltar və ibadətlə it gününə bənzəyən dul qadın həyatını qəbul etməz; əsil sevən hindli qadın kimi sevinclə sütti⁴ olar, ərini tərk etməz, könüllü onun cənazəsi

---

¹ Gözəllik ilahəsi.

² İbadət nəğmələri.

³ Əfsanəvi quş adı.

⁴ Ərin cənazəsi ilə birlikdə yandırılmaq.

qoyulan tonqala girər və Puranını o birisi həyata yollanırkən tək buraxmazdı; sevimli ərindən ayrılmazdı. Düzdür, bu yad məmləkətdə Naxmini sütti etmək üçün də icazə almaq lazım idi. Axı bu inək yeyən dinsiz müsəlmanlar heç ölünün yandırılmasına yol vermirdilər. Raunaki Sinx nə qədər əzab çəkib güclə izin aldı. Nə qədər hələ bəxşiş üçün pul sərf elədi. Nə onların o təkəsəqqal axundları, nə də bəylərbəyi Raunaki Snnxi başa düşmək istəmirdilər:

— Cənab Rovnəqi, axı siz necə razı olursunuz ki, qardaşınız gözüünüz görə-görə cəhənnəm odunda yansın, zəbanə çəksin?

Bədbəxt kafirlər nə bilsinlər ki, pak olan, hər şeyi müqəddəs olan o atəşdə yanmaq, min dəfə yer altında çürüyüb qurd-quşa yem olmaqdan əfzəldir. Bir də özləri guya az qan tökürlər... Hər gün günahsız heyvanları kəsib yeyirlər.

Raunaki Sinxin rıqqətdən gözləri yaşardı, qismən rahat bir nəfəs aldı. O, qardaşlıq haqqını Puran Sinx haqqında yerinə yetirə bilmiş, cənazənin müqəddəs odda yanmasına nail olmuşdu. Bir şərik kimi də o xəsislik etməmiş, lazımı yerlərə rüşvət verib, şəhərdən xeyli iraq, dağ üstü bir yerdə, əl-ayaqdan kənarda tonqal qalayıb dəfni icra üçün yer almış, nağaraçılar, odunçular tutmuş, danışib hər birinin pulunu peşin vermişdi ki, qoyub qaçmasınlar: “Yox, inək yeyən olsalar da, sözlərində bütöv adamlardır, pul ki, alıblar, daha yəqin ki, heç qaçmazlar”, — deyə düşünürdü.

İndi o, dindəş borcunu da əda¹ eləməli, əziz qardaşını o dünyaya tək göndərməməli idi. O, mərhum qardaşının ru-

---

¹ Əda etmək – ə. Vermək, ödəmək, ödəyib qurtarmaq.

hunun tək qalacağını düşündükcə ürəyi ağrıyırdı. Əgər Multanda olsaydı... əlbəttə, bu, gün ərzində neçə dəfə təkrar olunan bu “əgər” Raunakiyə heç bir şey vermirdi. Mütləq bir qadın tapmaq, sütti eləmək lazımdır. Mütləq... Buralarda cariyə almaq olar, qul almaq mümkündür. Düzdür, indi gözü açılanlar buna da razılıq vermir, xor baxırlar, amma diri gözlü vətəndaşlarını sütti etməyə riza verməzlər. Kafir uşaqları öz dinlərində, vətəndaşlıqlarında yaman qaimdirlər. Heç onlara dəxli olmayan nəsaraları da, tatları da, yəhudiləri də “bir elin, bir günün övladıyıq, bir torpaqda nəşvü nüma tapmışıq, bir zəminin çörəyini yeyir, bir fəzanın havasını tənəffüs edirik” — deyə qoruyurlar. Görək...

...Əmioğlu Kartar-ci ona yaxınlaşanda Raunaki Sinx fikir dəryasına elə qərq olmuşdu ki, gələnin addım səslərini belə duymadı. Raunaki Sinx Kartarın gözlərinə baxan kimi hər şeyi anladı. Başa düşdü ki, Kartar istədiklərini tapıb. Cavanın gözlərində özündən razılıq parlayırdı.

— Hə?

— Hə... Düzəldi... Raunaki-ci. Nəsaradır... Bir qohumdur, ya qonşusudur onunla danışdım, dedi, sabah sübh əzənində məlum yerə gətirərəm.

Raunaki Sinx daha heç bir şeylə maraqlanmadı. O, qəlbində bu arzusunu da yerinə yetirən şri-Ramaya şükür eləyib qalxdı. İndi təkcə gedib arabaçıları tələsdirmək və gecə ikən cənazəni həmin dağ arasına döşə qaldırmaq lazımdı. Kartar isə bütün haqq-hesabdan onu xəbərdar etmək üçün sözünə davamla deyirdi:

— Qiymətini də kəşişdik. Amma mən lap heyrətdə qaldım, kişinin deməyinə görə guya nəsara qızı özü sütti olma-

ğa razılıq verib. Necə bilirsən, bəlkə elə əvvəllərdə şri Puran-cini görüb sevibmiş, axı Puran-ci çox gözəl idi. Qadınlar onun üçün sinov gedərdilər... Odur ki...

Raunaki bu yersiz sözdən sıxıldı, üzünü turşutdu, lakin çox çətin, bəlkə də bu yerlərdə heç mümkün olmayan bir işi qolaylıqla başa çatdırdığı üçün Kartarın sözünü kəsmədi, xətrinə dəymədi. Kartar isə müvəffəqiyyətindən ruhlandığından özünü günün qəhrəmanı sayır və Raunaki Sinxə baxmadan sözünə davam edirdi:

— Hə, elə ona görə də gəlib deyəndə razılıq verib... Hə, necə bilirsən, Raunaki-ci?

Raunaki Sinx qurumaqda olan qalın dodaqlarını yaladı, indi yadına düşdü ki, dünəndən bəri dilinin altından heç nə keçməyib; qarşıda isə bütün bir gecə qorxulu yol, sonra da bütün günü təhlükəli yerlərdə ayin icrası durur. Uzun ticarət yolları ona öyrətmişdi ki, əgər bir şey yeyib-içib qüvvəsini bərpa eləməsə, bütün bunlara dözməz, zəifləyər. Odur ki, əmioğlu Kartarın sözünə xitam verdi:

— Onu Ram bilir. Gəl gedib bir şey yeyək, yəqin sən də hələ nahar eləməmisən? Yol uzaq, səfərimiz təhlükəli, ayin isə öz üstümüzdə düşür, quru¹ Das yoxdur, icra uzun çəkəcək...

Kartar onun üzünə indicə baxdı, dik gözlərinə... Bu gözlərdə əziz adamını itirən kişinin iztirabı toplanmışdı. Qayğılar azalmış, yerini acı bir iztirab tutmuşdu.

—Düz deyirsən, gedək...

---

¹ Ruhani müəllim.

***

...Dağ həmişə dağ, çay da həmişə, bütün əsrlərdə çaydır. Əbədi axır. Əbədi bir gözəlliyin hakim olduğu bu dağlarda indi qeyri-adi bir hərəkət var idi. Pirquludan xeyli aşağıda, Asma bulağın büllur suları axan yerdə, iki hündür dağın aşırımında, azacıq alçalıb təpələrə çevrilən geniş sahə tala idi. Meşə, elə bil, Asma bulağa yol vermək üçün geri çəkilmiş, bulaq suyundan içib, zümrüd rəngli donunu günəşə çevirmiş çəmənliyə tamaşa etməkdən ötrü aralıda dayanmışdı. Talanın ortasından ensiz bir cığır keçirdi. Bu cığır yuxarı çıxdıqca Dəmirçi yaylağına, oradan da əlçatmaz, quş-qonmaz qayalardan keçib Girdmançayın boğazındakı dağ döşünə sığınmış gözəllər gözəli Lahıca gedirdi. Yaz, payız aylarında yaylağa qalxan, arana enən köçərilərin: Kolanının, Udulunun, Nabırın, Göylərin, Quşçunun, Padarın köçü bu cığırları enlədər, bu yerləri şənləndirərdi. Qışda dağlara çıxmaq çoxuna nəşib olmurdu. Payızın orta ayından yazın ortasına qədər kişinin papağını da atsaydın, dalısıyca buralara gəlməzdi.

Payızın sonları idi. Qızıl bir xəzan meşələri qızıl suyuna çəkmiş, hər şeyə bir kəhrəbə rəngi, ahəngi vermişdi. Ağacların çoxunun yarpağına elə bil qan çilənmişdi. Qızıl payızın xəzəlləri meşələrdəki talaları, dar cığırları, ağacların altındakı çala-çökəkləri doldurmağa başlamışdı. Hələ ilk yağışlar gecikdiyindən bu yarpaqlar şam-şax durmuş, qupquru quruyub qabarmış, qalaq-qalaq olmuşdu. Meşənin sükutunu arabir quru ağacların gövdəsinə dəyən balta səsi pozurdu. Hardasa yaxında, odunçular odun qırırdı. Talada qeyri-adi bir canlanma vardı. Gecədən buraya gəlib çıxmış

Raunaki Sinx, Kartar, nöqərləri: Moxan və Qurbaxş talanın ortasında arabaçıların köməyi ilə odunlardan tonqal düzəldirdilər. Yaxında çarxları payız otlarını əzib iz salmış araba dayanmışdı. Arabadakı həyatının son səfərini başa vurmuş Puran Sinxin cənazəsi idi...

Raunaki Sinx qardaşı üçün qurulan tonqalı xüsusi bir səliqə ilə düzəldir, daha doğrusu, düzəldilməsinə rəhbərlik edib, göstərişlər verir və qəlbində acı-acı düşünürdü: “Şri-Rama, nə üçün mənim yazıq qardaşıma vətənin müqəddəs torpağında vəfat etmək nəsimb olmadı? Sən bilən məsləhətdir. Təəssüf ki, indi bu mərasimdə iştirak üçün uşaqlıqdan Puran-cinin müəllimi və ruhani rəhbəri olan quru Das burada yoxdur. Əgər olsaydı, hər bir işdə ona məsləhət eləyər, göstərişlərini yerinə yetirər, ayaqları altından torpaq götürüb, sonra bu müqəddəs iş iqdəm eləyərdim. İndi isə... şri-Rama, şri-Şiva! Qoyun o öz gələcək həyatında sa bundan xoşbəxt olsun”.

...Odunçular gecikir, tonqal qalanıb qurtara bilmirdi. Yad məmləkətdə, icazə alsa da, demək olar ki, oğurluqca görülən bu iş Kartarı çox narahat eləyirdi: “Gərək odunçulardan bir neçə nəfəri ilə də danışaydım. İki nəfər azlıq eləyir. Düzdür, hələ tələsməyimə o qədər də lüzum yoxdur. Özünü Əlsüvar adlandıran o adam hələ gəlib çıxmayıb, qızı da gətirməyib. Tonqal hazır olanacan gələrlər, yaxşı ki, Raunaki-ci hələ narahat deyil. Heç millətini də başa düşmədim, düzdü mənimlə farsca danışdı, amma, nəsara idimi, türk idimi, nə millət idi başa düşmədim.

Raunaki-ci də elə bu zaman həmin məsələ haqqında düşünürdü: “Gecikir o adam... Harda qaldı? Bəlkə də Kartarı

aldadıb, bəlkə son dəqiqədə sözündən dönüb, amma gecə yanıma gələndə qərribə şeylər danışdı. Dedi ki, “razılığın almışam, nəsarə qızıdı, nə dərdi varsa, həyatdan cana doyub. Özü də dilindən mənə kağız verib ki, öz razılığın məndən xahiş eləyib, bu işə girişib. Altında da qol qoyub, budu bax!” Mən də baxdım. Rama razı olmaz ki, indi sözündən dönə, gəlməyə, məni də qardaş və dindaş borcunu yerinə yetirmək imkanından məhrum eləyə. Yox, ola bilməz. Amma əgər işdir gəlməsə, onda çarəm yoxdur. Günəş bir cida boyu qalxanacan gözləyib, tonqalı yandırmağa olacağam.

...Onu fikirdən araba səsi ayırdı. Araba cırıltısını burada olanların hamısı eşitmişdi, Amma hamı tələsir, elə bil ki, oğurluq gördükləri işə kiminsə mane olacağından ehtiyat edir, qorxurdu...

Məşədəki talada isə qızğın iş gedirdi. Nəsim və Arşak durmadan odun şələsi bağlayır və onu Asma bulaq qabağındakı talaya daşıyırdılar. Növbəti dəfə Nəsim odun bağlısını qaldıraraq dalına atmaq istədiyi yerdə birdən nə düşündüysə dayandı. Bayaقدan bəri qəlbini yeyən fikirlər ona dinclik vermirdi, “Axı nə üçün, neyçün razılıq verdim? Bəlkə elə günahdı? Gərək gedib axunda istixarə elətdirəydim, quran ağzı açıdıraydım. Bəlkə heç məsləhət deyildi?”

— Hə, niyə dayandın, kirvə?

— Bura bax, kirvə, axı mən istəyirəm ki, day getməyəm.

Arşak çiyinə almaq istədiyi şələni yerə qoyub, təəccüblə dostunun üzünə baxdı:

— O niyə? Odunçu babayıq, pul alıb odun daşıyıyıq. Özü də gör bir nə qədər pul verib, lap bir ay da daşısaydıq şə-

hərdə o qədər pul qazana bilməyəcəkdik...

Nəsib karıxmış kimi səbirsizliklə onun sözünü kəsdi:

— Yox ey, onunçün demirəm, həlbət ki, biz odunçu babayıq. Amma axı burda ayrı məsələdi; ölü yandırırırlar...

— Bizə nə?

— Necə bizə nə? Heç mən cəhənnəm xazini olmaq istəmirəm, axı?

— Biz niyə, qardaş? Özləri bilər, öz ölüləridi. Deyirlər, orda, onların dinində belə qanundu. Deyir. sizin də, bizim də mollaynan geniş razılıq verib deyir, külünü yığib anasına aparacaq...

— Axı neyşə külünü? Elə basdıraydı adam kimi, torpağından bir sıxma aparaydı dayna...

— Belə, başa düş ey, bunların dinində adam basdırdı yoxdu.

— Lənətə gəlsin onların dini də, özü də... Mən cəhənnəm maliki olmuram...

Arşak darıxdı və dostunu dilə tutmağa başladı:

— A kişi, axı biz qabaqcadan pul almışıq, söz vermişik. Bir də bizə nə dəxli var, özləri yandıracaq, biz buyruq quluyuq; odunumuzu daşıyıb, rədd olub gedəcəyik. Yandıran özgə deyil ki, gedib əlini tutaq, öz qardaşıdı axı...

Hər ikisi deyinə-deyinə, söylənə-söylənə meşədən talaya çıxdılar. Tonqal xeyli böyümüşdü...

Aralıda ikinci bir araba da vardı. Bu təzə gəlmiş arabanın yanında sarıbənzir, göyümtül, bulanıq gözlü, orta-yaşlı, çopur bir kişi dayanmışdı. Əlində tutduğu demini arabir ağzına apardıqca çirkli, sarı saqqalı və bığlarının arasından seyrək mixəyi dişlər görünürdü. Özünü Kartara "Əlsüvar" de-

yə tanıtdıran adam bu idi. Arabada cərəyan edən bütün hadisələrə biganə imiş kimi bir qadın oturmuşdu. Elə bil soyuqdan əsirdi. Sıx-sıx, qara-boz damalı şalmı, çarğatmı, çadramı, nəyə isə bürünmüşdü. Üzü görünmürdü. Odunçular qadını görəndə heyrətdən ağızları açıla qaldı: “İlahi, görəsən bu zənən xeylağı burda nə qayırır?”

...Tonqal hazır oldu. Cənazə tonqalın ortasında yerləşdirildi. Kartar közərməkdə olan qov ilə əlindəki lopanı alışıdırıb əmisi oğluna yanaşdı:

— Raunaki-ci... — deyə xəfif, ehtiyat və dindarlıq dolu bir səslə Raunakiyə təqdim etdi.

Raunaki lopanı aldı, ibadət-karcasına gözlərini göylərə qaldırdı. Böyük, əvəzsiz, əbədi və əzəli olan şri-Rama-ci görürdü ki, o qardaşı, şəriki və dindaşı olan Puran Sinx üçün əlindən gələn hər şeyi, insan qüvvəsi daxilində olan və hələ bəlkə bu ölkədə, insan qüvvəsindən xaric olan bir şeyi də etmişdi. İndi qəlbi sakit, könlü təsəlli tapmış olduğu halda puranlarda, vedlərdə yazılan qaydalara riayət edərək tonqala yanaşdı: “Ram, Ram. Bəs şri-Naxmi nə üçün öz istəkli ərinin cənazəsi dalınca tonqala gəlmir, niyə onun ərini oxşayan hıçqırıqlı səsi eşidilmir?” O indi artıq bu yad gəlini Naxmidən fərqlətmirdi; onun haqqında yalnız Naxmi kimi düşünürdü: “Bəli, bacım, vətənə gələndə sənəin əvəzinə başqasının şri-Puran-ciyə yol yoldaşı olduğunu söyləyəndə kədərlənəcəksən, amma nə etmək olar? Hamısı Ramanın əlindədir. Bu ağır — səkkiz həftəlik karvan yolunu mən qət edə, cənazəni ora apara bilməzdim! Odur ki, sənəin əkizin sənəi əvəz elədi! Axı, o nə üçün gəlmir?”

Bu sözləri o, pıçıltı ilə söylədi. “Nə üçün gəlmir?” Təbil-

lər aram, narın səslə çırpınmağa başladı, əvvəlcə sakit, ürək döyüntüsü kimi... sonra həyəcan getdikcə artmağa başladı. "Əlsüvar"ın işarəsi ilə arabadakı qadın yerindən durdu. Tələsik addımlarla tonqala yanaşdı. Bürüncəyini başından açıb atdı. Bürüncək onun ayaqları altına düşəndə tonqal ətrafındakı sinələrdən təbillərin səsinə batıra bilən bir ah qopdu... Gəlin elə gözəl idi ki! Odunçu və təbilçilər hər şeydən bixəbər idilər, nə olduğunu, nə olacağını bilmirdilər... Düşünməyə də macal tapmırdılar. Gəlinin gözəlliyi bir nağıl, bir əfsanə, ecazlı bir hekayət kimi onların aqlını susdurmuş, fikirlərini hərəkətdən dayandırmışdı. Özlərinə gəlməyə, nə olduğunu ayırd etməyə macal tapmamış qadın pillə-pillə təzəcə yandırılan tonqalın üstünə qalxmağa başladı.

Hindlilərin dodaqlarından həzin bir himn, yalvarışlı nalə kimi sızıldayan ibadət duası qopmağa, yavaş-yavaş ucalmağa, sonra da durğun bir uğultuya çevrilməyə başladı: "Vişnu və Brahma əbədi, cahan isə fanidir; bacım, insan bir dəm, yalnız bir an ömür edir, açılmağa can atan bir qönçə kimi tez solur və Nirvana bağında yenidən bitir. Sütti ol, bacım, süttinin yeri behiştə-ənbər əladır. Bu dünya üçün ağlamağa dəyməz. Çıxdığın bu tonqal, səni o behiştə aparən xətti-rəvandır. Ah etmə, bu müqəddəs yola şad ürəklə qədəm qoy! Süttilərə kimsə ağlamamalıdır. Axı bu fani dünya əbədi deyil, hamı onu tərk edəcək, sənə kimi gözəl də, cavan da, çirkin də, qoca da... Cürətli ol, bacım, şri-Ramanın dəvətini itaətlə qəbul et. Ərin tərk edən dünyada sənə daha nə işin ola bilər? Burda ona yoldaş idin, qəbirdə də onu tək buraxma! Analarımız bu yolla gedib, ərlərini tək buraxmayıb. Sən də öz nənə və analarının yolunu tərk etmə!"

Hələ də gözəllik ilahəsinin ecazında olan şamaxılılar bir şey dərk etmirdilər. Çünki gözləri ilə gördükləri bu hadisə onlara qara, ağır bir yuxu, qorxunc, əzici bir rəya kimi, böğucu və inanılmaz gəlirdi. Onlar oyaq olduqlarına, gördüklərinin reallığına inanmırdılar. Ona görə də nəfəslərini çəkmədən, cıncırtı da çıxarmadan durub, sehlənmiş kimi baxırdılar.

Maro isə aram addımlarla tonqalın üstünə qalxırdı. O, nağıllardakı xilaskar Kərəmi gözləmirdi... Səhv etməmişən, oxucu, bu Maro idi. Nişatın qəlbini ovlayan Maro!..

Nişat bir zaman özü də düşünmədən demişdi:

Düşübən eşq oduna, sən də mənim tək yanasan,
Görəsən kim nə çəkir aşiqi-şeyda, şeyda...

“Sən yanmadın, sən bir mübaliğə demişdin, indi gəl, gör əsil aşiq nə çəkir, necə yanır, Nişat!..” Qızın donaqqların qəlbindən keçənləri bir dua kimi pıçıldayırdı. Bu dodaqlar bir zaman Nişata:

Əmmək dilər dodağını bu binəva Nişat
Yaxşı duadı eyləmişəm, olsa müstəcab —

dedirtmişdi.

“Olmadı, duan müstəcab olmadı, əzizim!..”

Tüstü qalxır, gözlərə dolmağa, acısdırmağa başlayırdı, hardasan ey bu beyti deyən igid?

Harda görərsən könül, yarı dolan başına
Sanma ki, dövrən sana bir dəxi fürsət verür.

Fürsət olmayacaq, Nişat, əzizim, olmayacaq fürsət... İsti canına keçməyə başlayanda Maro hər şeyi unutdu. İndi onun həyatdan doyğun qəlbində, yumulmağa tələsən gözlərində bircə arzu qalmışdı: "Mən axı özümə qəsd eləyirəm, ey ilahi, sən məni əfv edəcəksənmi?" Qız bayaqdan bəri Nişata müraciətini də, onun şeirlərini də azərbaycanca söyləyir, daha doğrusu, qəlbində təkrarlayırdı. İndi son dəqiqəsində ilk ana kəlməsi ilə birlikdə qəlbinə nüfuz etmiş olan Allahına, doğma anasının dilində müraciət etdi, özü də bil-mədən alovlar, atəşlər içində tutuşduqca fəryad etdi:

— Ah, xudaya, mənim ruhumu xilas et!..

Bu nida təbillərin getdikcə gurlayan səsləri, tonqalın amansız çatırtıları (quru payız odunu amana bənd idi) içərisində şamaxılıların hərəsinin qəlbində bir cür səsləndi. Arşak heyrdən:

— Bacı, sən kimsən? — deyə bağırırdı... Cavab almadı.

Nəsib özünə gəldi, dəhşətdən qan donduran bir səslə:

— Vay, bu laməzhəblər adamları diri-diri yandırırırlar! — deyə bağırırdı və baltasını atıb təpədən üzüaşağı, el yoluna tərəf diyirləndi.

Təbilçalılardan tatca başa düşənlər ritmi dayandırdılar, düşməyənlər isə onlara baxıb susdular. Hamını dəhşət götürmüşdü. Heç kəs bu son anı gözləməirdi. Bu fəryadacan heç kəs diri insanın da yandırılacağını bilmirdi. Onlar ölünün yandırılacağını eşitmiş və ona qorxu dolu bir maraqla baxmağa, həm də peşin aldıqları pul müqabilində gəlmişdi-

lər. Ölkədə baş verən gündəlik talan və qırğınlar içərisində bu adamlar o qədər ölüm görmüşdülər ki, heç birisi də qorxacaq adam deyildi. Gündəlik çapovullarla dolu həyat onların əsəblərini bərkitmiş, qulaqlarını doldurmuş, gözlərini acı mənzərələrə alışdırmışdı. Bu mənzərə isə indiyədək, ömürlərində gördüklərinin heç birinə bənzəmirdi. Əsrlər keçəcək, şamaxılılar bu dəhşəti unutmayacaq, ağır ittihamı üstlərindən atmaq istəyəndə “Moltanıdı yalan deyən” — deyə Multan tacirini yad edəcəklər. Bu sonra olacaq. İndi isə...

...Əmioğlusu və silahlı nöqərlərin əhatə etdiyi Raunaki Sinx isə vedlərin¹ təlqin etdiyi qayda üzrə, öz ayinini icra edir, ətrafdakılara fikir vermirdi. İndi hər şey Ramanın əlindədir, təki qardaşına nirvana² nəsib olsun... O həm ruhani, həm də dövlət başçılarından icazə alıb, həm müsəlman ruhanisindən fitva, həm də xristian keşişindən razılıq əldə edib. Qoy indi nə olur-olsun. Raunaki Sinx tonqalın sönməsini gözləyirdi. Sonra o, Asma bulaqda qüsl edəcək, sim-sim dənələri qatılmış suyu ovqunun içinə alıb Puran-cinin ruhunu yad eləyəcək, daha sonra isə on gün... Bol-bol ehsan — daşaqatra paylayacaqdı... Puran-cidən qalan külü cürdəyə yığıb əziz, uzaq vətənə aparacaq, Parvati ananın, Naxminin könüllərini təskin edəcək, Puranın vətəndən ayrı ruhunu vətənə qovuşdurmaq üçün külü müqəddəs Qanqın sularına, sahil torpaqlarına səpələyəcək...

...Uğultu, tappıltı və gurultu Raunaki Sinxin xəyal və ayinlərinin icrasına xitam verdi. Bir dəstə atlı onları dövrəyə

---

¹ Dini kitablar.

² Behişt.

aldı. Qabaqdakının tərkində ağlamaqdan gözləri qızarmış Nəsib oturmuşdu:

— Bax... Bax!.. Vayyy! Deyəsən gecikmişik... Bədbəxt qız yanır axı!.. — deyə hıçqırdı.

Nəsibin ardlaşdığı atlı Qədəmşah, yanınca gələnlər isə Ələmşah və haqpərəst qardaşlığa mənsub təgyir-libas cavanlar idi... Qədəmşah sözsüz bir əcələ ilə Nəsibi tərkindən endirənəcən, Ələmşah atından sıyrılıb düşmədən, boz ürgəni oda vurdu və artıq libası od almağa başlamış Maronu tonqalın qırmızı dilli alovlarından çəkib çıxardı. Atdan enmiş Nəsib, Arşak və cavanlar əllərinə keçən pal-paltarı qızın üstünə atıb söndürməyə başladılar. Maronun saçları, əlləri, kirpikləri qarsalanmış, uca gərdəni suluqlanmışdı. Qız huşunu itirib onu xilas eləyən cavanın qolları arasına düşmüşdü. Öz üstü də tutuşmağa başlayan Ələmşah, Maronu tonqaldan xeyli aralıda, Asma bulağın qənşərində yerə qoydu. Küləhini başından alıb bulaqdan doldurdu; sərin suyu sir-sifəti pörtmüş qızın sıxılmış dodaqları arasına damızmağa başladı.

Zaman keçəcək, ölüb yenidən dünyaya qayıtmış Maro, bir daha güzgüyə baxmayacaq. Güzgü bulaqlarda əyilmiş gərdənini görməmək üçün su üstünə əyilməyəcək! Sənəyini dolduranda, əvvəl əldə camla ayna bulaqların suyunu ləpələndirəcək. Maro bəlkə hələ ərə də gedəcək. Amma, qəlbində də canına qəsd etməyə qarşı dəhşətli bir qorxu əmələ gələcək... Nişatı görmək istəməyəcək, amma Nişat qəzəllərini unutmayacaq, doğulan balalarına bu qəzəllərlə layla çalacaq. Bəlkə də...

...Şair ömrü uzununu bir daha görməyəcəyi Maronun mə-

həbbətini qəlbinin dərinliklərində gizləyəcək, qonşu Hayqanuş xaladan qızın tapıldığını, ata evinə qaytarıldığını, cavan canına qəsd etmək istərkən xilas edildiyini də eşidib sevinəcək. Lakin bir daha bir-birlərini görməyəcəklər. Bütün bunlar sonra olacaq.

İndi isə tonqal yanında Qədəmşahla Kartar Sinx üz-üzə dayanmışdı.

Kartar Sinx gələnlərə mane ola bilməyəcəyini anlayır və indi yalnız özlərini doğrultmağa çalışırdı. O, əlindəki keşiş icazənaməsi ilə axund fitvasını nişan verib, hadisəni izah edirdi. Raunaki Sinx uzun illərin karvan yollarında çox dərviş görmüşdü. Bu “dərvişləri” tanımasa da görmüşdü, hoppananını da, fırlananını da, hər cürünü. Adamların dərviş nağılına, hekayət və qissələrinə qulaq asırkən, dərviş qəsidələrini dinləyirkən nə qədər cəzb olunduqlarını, dərviş hökmünə boyun əydiklərini, onlara müqəddəslər kimi inanıb, hər sözünə əməl elədiklərini bilirdi. Odur ki, mübahisəni yersiz saydı. Yavaşcadan, heç kəsə əhəmiyyət vermədən, doğma dilində əmioğlu Kartara ikicə kəlmə dedi və mənasız çəkişməyə xitam verməyi əmr etdi. Yenidən tonqalın qarşısında diz çöküb, ibadətkarcasına əllərini sinəsində cütləşdirdi.

Tonqal isə yanırdı. Elə bil ki, qoynundan qoparılmış gözəli itirdiyinə təəssüflə zəbanə çəkirdi. Maronun qəlbi kimi, Nişatın könlü tək ətrafa qığılcımlar saça-saça közərirdi...

TUĞRAYI-SULTAN VƏ YA BAŞSIZ CƏSƏD

Çapar öz müşayiətçiləri, məiyyəti ilə Qəleyi-beyqurta

çatanda sübh açılırdı. Təəccüb etdilər. Ətrafda kimsə görünmürdü. Hələ yüz il bundan əvvəl Şırvanşahlar zamanı ad çıxarmış Dəliçayın məcrası olan Qala dərəsindən keçib, balaca bir kəndə çatdılar. Artıq gün qalxmaqda idi. Kənddə elə bir canlanma yox idi. Qəribə idi ki, buralarda artıq gözətçilər, qarovullar görünməli idi. Yoxsa Ehsan bəy buranı da qoyub qaçmışdı? Bəlkə də öldürülmüşdü? Əgər buralarda döyüş olmuş olsaydı, heç olmasa bir izi qalardı. Halbuki, qala və Qala dərəsində heç bir iz, əlamət yox idi. Kəndin qırağına çatanda onlar qoca bir cütçüyə rast oldular. Cütçü özü kimi qoca bir öküzü xışa qoşub yer şumlamağa gedirdi. Yanında öküzü sürmək üçün səkkiz-on yaşlarında bir oğlan uşağı da vardı. Tanımadığı adamları görüncə əvvəl diksindi, sonra alınacaq bir şeyi olmadığını və gələnlərin soyğunçuya bənzəmədiyini görüncə sakitləşdi.

— Qardaş, kimi axtarırsınız?

— Qalaya gedirik, baba.

— Qalada kim var ki? Yoxsa genə başlanır? — Cütçünün sualında elə dərin bir kədər var idi ki!.. “İlahi, yoxsa genə dava-qırğın başlanır, əkin-biçin tökülüb qalacaq, tərhi istənəcək, olub-qalanımızı da daşıyıb aparacaqlar?!”

— Necə ki, qalada kim var, bəs Ehsan bəyin adamları qalada deyil?

— Yox, qalada adam nə gəzir, hamısı çıxıb getdi...

— Hara?

— A bala, göydən düşmüşüz bəyəm? Necə hara, Şamaxıya, Fit dağına, saraya...

Çapar və nəfərlər bu xəbərə xeyli sevindilər.

Qoca isə deyirdi:

— Hə də... Bir neçə gün qalada qaldılar. Sonra söz çıxdı ki, Müskürdən Hacı Davud, Məçalisdən Əhməd xan Hüseyin xan oğlu, bir də Qazı qumuqdan Surxay xan qoşun çəkib Şirvana, Şamaxının üstünə. On beş gün şəhəri mühasirəyə alıblar, bütün qızılbaşları, urus tacirlərini qırıblar, oturlublar orda. Ehsan bəy də bunu eşidən kimi, o saat köç təbili vurdurdu.

Çaparın sevincindən gözləri parıldadı. Qoca sözünə davam etdi:

— O yandan xəbər çıxdı ki, Surxay xanla Hacı Davudun arasы dəyib. İndi Şamaxıda taxt üstündə vurhavurdu... Nadir şah da şəhəri köçürdü, Ağsuda təzə şəhər tikdirir. Bunlar Fit dağında, onlar orda...

— Sən bu xəbərləri belə yerli-yataxlı hardan bilirsən, baba?

Qoca müdrik başını salladı, çal bığları altından gülümsədi, bozarmış saqqalına təh verib dedi:

— Oğul, əvvələn, yerin də qulağı var, biz də ki, burda saraya, qalaya, divan-dərəyə yaxın idik, bir də, mənim oğlum, Ehsan bəyin qapıçısıdı...

— Belə de...

— Xeyir xəbərin üçün çox sağ ol, baba!

— Xeyir olub-olmadığını bir Allah bilir, oğul. Təki camaatın qulağı dinc olsun! Kim harda nə üstə didişir-didişsin, bircə elin canı dincəlsə, yaxşıdı.

Çapar soruşdu:

— Bu kəndin adı nədi, baba?

— Keçmədindir, bala. Əvvəllər Günay imiş. Mənim lap balaca vaxtımda da bura yağı soxulmuşdu, amma bu yerdən

keçməmişdi, keçə bilməmişdi, elə o vaxtdan da adı “Keçmədin” qalıb.

Qocanın deyişində elə bir qürur, ıftixar hissi var idi ki, oğlu saray dərbanı olmasına baxmayaraq, çapar və onbaşı nəfərlərlə birlikdə qocanın sözlərində açıq bir kinayə, nifrət qarışıq qəzəb duyub büzüşdülər. Sanki cütçü qoca, keçmiş yada salıb, yad oğlu yadların indi də, gələcəkdə də bu sarp qayalardan, öz canından vətən torpağına hasar düzəldən insanların güc və qəzəbindən keçə bilməyəcəklərinə işarə eləyirdi. “Oğru it quyruğunu böyrünə qısar” deyiblər, odur ki, nəfərlər kəndə girmədilər. Qala nə qədər yalçın, cazibədar görünsə də, daha oraya getmədilər. Getməkdən məna görmədilər. Çapar düşünürdü: “Əgər gündüzlər yol getməkdən qorxmasaydıq, bu xəbərləri elə aşağıda, bu göyün üzünə qalxmamışdan eşidərdik, bura qalxmaq da lazım olmazdı. Nə isə keçib, təki axırı xeyir olsun”.

Onbaşı da elə bunları fikirləşirdi: “Əh, Allahın lənətinə gəlmişlər! Hadisələr gündə elə sürətlə dəyişir ki, sabah nə olacağını bu gün bilə bilmirsən. Gör bir nə qədər zəhmətli, əziyyətli yolu gəldik, özü də hədə yerə. Kaş aşağılarda xəbər tutaydım; bax, bu mənim təqsirimdi. Axı mən çapara nisbətən daha təcrübəliyəm. Bu yerlərdə on ildən çoxdu ki, can çürüdürəm. O cavandı, mənə nə gəlmişdi?” O, qəlbində deyində-deyinə səhər yeməyi üçün elə Qala dərəsində, Dəliçayın başlanğıcında dumduru bulaq suyu kimi su sızan daşların kənarında süfrə hazırladı, yeyib-içdilər. Geri döndülər, təzədən dağları aşıb Şamaxıya yollandılar. Daha gecə yol getmirdilər, atı da çox yükləmirdilər. Çapar arabir onunla yüzlərlə fərsəng yol getmiş vəfalı heyvanın yalını

tumarlayır, yalnız minicilərə məxsus bir tərzdə boynuna vurub əzizləyirdi: “Mənim vəfalı atım, dönməz yoldaşım” — deyirdi.

...Onlar Ehsan bəyin sarayına çatanda burada zahiri bir sakitlik görünsə də, əslində, daxildə bir hərc-mərclik mövcud idi. Üzdə hakimiyyət Ehsan bəyin əlində idi, amma hər şeyi Hacı Davud həll edirdi. Qoşun da ona tabe idi. Əsgər bəy oxu daşa toxunduğundan qarşısına çıxmış yeni qüvvə, yeni rəqiblərlə başara bilməyəcəyini görüb qınına çəkilmışdi. Surxay bəy Şirvan üstündə Hacı Davudla sözləşib, Şəki hakimiyyəti havası ilə binəsinə yollanmışdı. Aldığı xüsusi əmr mövcibincə¹ çapar üstün qüvvələrə arxalanmalı olduğundan ilk əvvəl Ehsan bəydən başladı. Çaparın hansı tapşırıqlarla gəldiyindən xəbərsiz olan və baş vermiş hadisələrdən xeyli karıxıb özünü itirmiş Ehsan bəy ərkani-hərb zabiti kimi tanıdığı adamı xüsusi otağında qəbul edəndə xeyli narahat idi.

Pal-paltarını, səfər libasını dəyişib rahatlanmış çapar əlindəki tuğrayi-sultanı böyük bir təntənə və təzim ilə Ehsan bəyə təqdim etdi. Ehsan bəy tirmə mütəkkəllərin arasında dikəlib, xüsusi ehtiramla sultanın məktubunu aldı, möhrü öpdü və sındırdı. Bu, eni iki qarış, uzununu dörd qarış həcmində, lülələnmiş ipək kağız idi. Baş tərəfində abı rəng və qızılı xətlərlə, zərrin naxışlar içərisində sultanın möhrü, adı və nəsəbi yazılmış buta vardı. Ehsan bəy daxili bir titrətmə ilə tuğrayi-sultanı oxumağa başladı. O oxuduqca çapar diqqətlə Ehsan bəyi nəzərdən keçirir, üzündə əmələ gələn heç

---

¹ Mövcib – ə. Səbəb.

bir ifadəni qaçırmamağa çalışırdı. Tuğrayi-sultan belə başla-
yırdı:

“Hu!..

Tuğrayi-sultan... xan fərmani-nişani-sultani və tuğra-
yi-qərrayi-cahanistani-xaqani... məqsud oldur ki, Xütte-
yi-Şirvandan hüzeni-sultanəmizə bir nəfər varid olub, bizə
bəzi-bəzi xoşagəlməz xəbərlər çatdırıb. Dərsədətə varid
olan ol şəxsin deməyinə görə...”

Elə ilk cümlələrdən Ehsan bəyin alnından tər axmağa
başladı. Sultan yazırdı ki, Şirvandan gələn xəbərlərə görə
Xançobanı tayfasından olan cavanlar, dövləti-əliyyeyi-os-
maniyyə əleyhinə ittifaq təşkil etmişlər. Onlar bazar və dü-
kanlarda hökumət əleyhinə təbliğat aparan dərvişlərlə əla-
qədardır. Bu dərvişlər kimdir, bu cavanlar nəçidir? Məgər
səni Qafqaza, Şirvana ona görəmi göndərmişəm ki, başın
ayılıb, ətrafında cərəyan edən işlərə fikir verə bilməyəsən?
Bəs sən nə ilə məşğulsan, nə üçün belə xəbərlər səndən əv-
vəl bizə çatır. Halbuki, bütün bunları sən bizdən əvvəl bil-
məli və bizi məhz sən xəbərdar etməli idin.

Sultan yazırdı ki, bu məktubla birlikdə sənin qulluğuna
irsal olunan şəxs — çapar bizim xüsusi müvəkkildir, ona
ayrıca tapşırıqlar verilib. Əlbəttə və əlif-əlbəttə¹, əgər onun
nəzərinə bütün bunlar həqiqət mənzələsindədirsə, sən ha-
kimiyyəti ona və ya onun münasib bildiyi bir şəxsə təhvil
verib Dərsədətə qayıt. Nəzdi-sultanda tutduğun günah və
ya xeyir əməllərin cəzasını alacaqsan.

Məktub bu cümlələrlə bitirdi: “Biz səni əbəs yerə Qafqa-

---

¹ Əlif-əlbəttə – Mütləq, şübhəsiz, yəqin.

siyyədə, Xütteyi-Şirvanda, qanlar bahasına əldə etdiyimiz və böyük ümidlər bəslədiyimiz bir vilayətə hakim qərar verməmişik. Hüzura gəl və nəzdi-mülukanəmizdə şayanı¹-təsmim² olsan, əmri-fərmani-padşahanəm mövcibincə sənə inayət və ehsan, layiq olduğun təqdirdə, bəratı-şahanəm əta qılınacaq.

təhrir: 20 şəhri-rəbiül-əvvəl, sənə... filan
fi möhruseyi-Qüstəntəniyyə
Dərsədət”.

Məktubu oxuyub qurtarandan sonra Dərsədətdə öz arxa və köməklərinə ümid olan Ehsan bəy, təslimi səlah gördü. “Əgər mən özüm bir şeyə iqdām etsəm mütləq məğlub olaram, indi belə qarışıqlıq vaxtda ən yaxşısı hakimiyyəti bu ağzından süd qoxusu gələn bala zabitə tərk edib getməkdir. Orada mən çalışıb özümü təmizə çıxara bilərəm. Ehsani-şahanəyə də layiq olaram. Əks təqdirdə mən buralarda heç bir şey edə bilməyəcəyəm. Əgər Hacı Davud mərdimazardan qoşunu və ixtiyaratı geri də almış olsam, indi artıq mənə yəqindir ki, Xançobanı cavanlarını üstümüzə qaldıran mənim elə öz əziz və doğmaca qayınımdır. Nə qədər ki, bu da üzə çıxmayıb, əlimi-ayağımı bu xarabadan çəkməyim yaxşıdır. Məni cəzb edən Gülbədəninin eşqi gözlərimi elə dumanlandırmışdı ki, onun qardaşının əməllərini görə bilmirdim. Doğrudur, qədimdə deyiblər ki, “ləyaqətsiz kişi öz “şərəfini” qorumaq üçün günahı arvadın üstünə qoyar. Amma

---

¹ Şayan – f. Layiq, münasib.

² Təsmim – ə. Qəti qərar vermə, qərar.

mən təqsiri, öz aramızda, heç də Gülbədəninin üstünə qoya bilmərəm. Mən elə ilk gündən gərək o qayınımın göz olaydım. Qərək keçib, Allahdan xeyirlisi. İndi əlimə fürsət düşmüşkən, buradan salamat çəkilməyim məsləhətdir. Qoy deməsinlər ki, əzl olundu". Bu fikirlərlə də o, üzünü çapara tutdu:

— Mən fərmani-mülukanə mövcibincə hakimiyyəti sizə təslim edib, Dərsəadətə azim oluram. Kimi məsləhət bilsəniz onu da...

Çapar Ehsan bəyin bu qədər tez və belə asan təslim olacağına gözləməirdi. Sarayda olduğu elə bu ilk günlərdə öyrəndiyi məlumatlara və müşahidələrinə əsasən, hələlik qoşun içərisində ən nüfuzlu adam kimi şöhrət tapmış, böyük hərbi qüvvəyə malik olan Hacı Davudu Sultan adından Şirvana hakim qoymağı, Nadir qoşunlarını təzə şəhərdən çıxarıb, ölkəni dağıntı vəziyyətindən xilas etməyi, qüvvələri bərki-dib birləşdirməyi, bazar məsələsini səliqə-sahmana salmağı ona tapşırmaq üçün, ürəyində qəti qərar verib, fikrini Ehsan bəyə bildirmədən soruşdu;

— Nə vaxt yola düşmək fikrindəsiniz?

— Hər şey hazırdır, günü sabah erkəndən, — deyər Ehsan bəy cavab verdi və düşündü: "Necə də tələsir, əsil fikrini demir də".

Çapar asudə bir nəfəs aldı. Qurduğu nəqşələri yerinə yetirmək üçün qarşısındakı ilk maneə cəng meydanını müqavimətsiz tərk edib gedirdi.

— Çox gözəl, hüzuri-mülukanəyə irsal olunacaq məktu-

batı, mürasilatı¹ da mən bu gecə hazırlaram, sabah özünüzlə götürərsiniz. Lütfən əmr edin, mənim üçün təsis etdiyiniz otağa yazı ləvazimatı qoysunlar.

Ehsan bəyin qəlbi bir az sakitləşdi. “Çox gözəl! Əgər, mənimlə mürasilat göndəirsə, deməli məndən o qədər də nagüman deyil, xeyir əlamətidir” — deyə düşündü və çaparı tələb etdiklərini hazırlatdırmaq üçün əlini-əlinə vurub pişxidmətini səslədi.

***

Çapar elə ilk günlərdən çox şeylər öyrəndi: məlum oldu ki, Ehsan bəy tərk etdiyi qalanı almaq üçün bir neçə zəif təşəbbüs etmiş, amma məqsədinə çatmamışdır. Şəhərdə osmanlıya rəğbət xeyli azalmışdı. Dərvişlərin, Əsgər bəyin adamlarının yaydığı xəbərlər, təbliğat elə güclənmişdi ki, qızılbaş qoşununun “düzü-dünyanı” tutması şayiəsi aləmi elə tutmuşdu ki, Ehsan bəyin qoşununa kömək edən, əl uzadan olmamışdı. Osmanlı tərəfdarı olanlar belə, qorxu qarşısında ondan üz çevirmişdilər. O da, beləcə, duz-çörək dadmadan geri dönmüşdü. Dünənki nöqərlər, bu gün geri döən Ehsan bəyin qarşısında qalanın qapısını açmamışdılar. Öz evinə girmək istədikdə dərban belə sabiq bəylərbəyini “tanımamış”, cariyələr, kəniz istiqbala çıxmamışdı.

Siyasətdə zəif bir əsgər olan Ehsan bəy, aparılan gizli, sirli oyunlardan xəbərsiz idi. İndi meydandan çəkilib gəndəndə də, sultana göndərilən məktubu bərk-bərk qoynuna sıxıb, on ildən ziyadə yaşadığı bu sarayı tərk edəndə də heç

---

¹ Göndəriləsi.

bir şey başa düşmədi. Bilmədi ki, siyasətin şahmat taxtasında o, indi hansı fiquru oynayır. Niyə onu təkcə çapar yola saldı? Niyə qayını, əqrəbası adından heç kim görünmədi? Niyə Gülbədən bəyim, yuxulu gözlərindən nə yağdığı anlaşılmayan o müti gözəl birdən-birə bu qədər dəyişdi və qətiyyətlə: “Mən dünyanın bütün cəvahiratı müqabilində belə, vətənimə tərk edib heç yana getməyəm, ya talağımı versin, ya da heç verməsin, getmirəm” — deyib durdu. Səbiq bəylərbəyi Hacı Davudun, Əsgər bəyin, hətta həmvətəni, uğrunda saç ağartdığı sultan çaparının belə ona nə oyun hazırladığından bixəbər idi.

Odur ki, Şirvandan bir ağac belə aralanmamış, Ehsan bəyin elə birinci çaparxanadaca qətlə yetirildiyini eşidəndə hər ağızdan bir avaz gəlirdi. Birisi deyirdi ki, əməlləri sultan qulluğuna ərz edilməsin deyə, Hacı Davud öldürtdürüb. Bir başqa dəstə deyirdi ki, xeyr, ağa, əsil qatili Əsgər bəyin müqərrəbləri içərisində axtarmaq lazımdır. Əlbəttə əgər lazımsa... Əvvələ, o da ümid edir ki, bəlkə çaparı ələ alıb tuğrayı-sultanı öz adına yazdıra bildi. Doğrudur, indi onun daha ərə verilməli bacısı yoxdur. Amma hər halda Ehsan bəy öldürülsə, gedərkən talaq vermədiyi Gülbədən bəyim dul qalacaq və yeni çaparı ələ almaq üçün bəlkə də (hayıf Şəbnəm artıq əldən çıxıb!) ondan istifadə etmək mümkün oldu. Bəlkə də bu sərməst gözlü gözəlin fəttan baxışları, nərgiz gözləri çaparı ram etdi.

Ağılbəndlərdən bəzisi deyirdi ki, yox, bu iş elə sultan çaparının öz işidir, çünki əl-qolu bağlanmış çaparxana gözətçisi deyirmiş ki, qatillər içərisində osmanlıca danışan da var idi. Elə özləri oyundan çıxmış bu adamı o dünyalıq elə-

yiblər ki, daha oralarda çox sirlərin üstü açılmasın. Axı qatillər cənazənin üstündəki ağır qiymətli şeylərə toxunmamışdılarsa da, sultana yazılmış məktub tapılmamışdı. Deyirdilər ki, yəqin elə çaparın öz işidir və dəsti-xətti ilə yazılmış məktubun da ələ keçməsinə razı olmayıb, öldürənlərdən məktubu çalıb gətirməyi şərt istəyib.

Amma çaparxana gözətçisi başqa söz də söyləyirdi. O deyirdi ki, tənab¹ Ehsan bəyin boynuna salınanda bir-birinə çox oxşayan iki cavandan biri o birinə dedi: “Bax, yaxşı bax, qardaş, dədəmizin boynuna tənabı belə saldırmışdı. Ayaqlarına zopa vurulduqca, ha fəryad elədik, qulaq vermədi... İndi çək tənabı, qoy cəzasını görsün, bilsin ki, qisas qiyamətə qalmır”.

Kişi and-aman eləyirdi ki, mən deyəsən qardaşlardan cavanını meydanlarda dərviş görmüşəm. Düzdür, bunların heç biri dərvişə oxşamırdı, amma oğlanı Şamaxı bazarında qəsidə oxuyan dərviş Ələmşaha bənzədirəm.

Hər nə idisə, yola düşdüyü günün səhəri, Ehsan bəyin cənazəsini elə ilk çaparxanada tapdılar. O səhər çaparxanaya gələnlər gözətçinin ağzına qapazdığı basıldığını, əl-qolunun dalında sım-sıx bağlandığını, yerdə isə qanlara bulaşmış bir cəsəd gördülər. Çox qiymətli səfər libası əynində, bir neçə ilin xəracına alınmış üzük barmağında qalmışdı. Heç nəyinə toxunmamışdılar. Təkcə içərisində məktub olan cüzdan yanında yox idi. Bunun Ehsan bəy olduğunu da məhz elə libasından və üzüyündən tanıdılar. Ehsan bəyin daim sərməst olan başı çiyinlərindən ayrılmışdı, kəsib aparmışdı-

---

¹ Tənab – ə. İp, örkən.

lar. Kimi dedi ki, “Diri Baba”da məxfi surətdə Əsgər bəyə təqdim olunub. Bir başqaları da deyirdi ki, sarayda Hacı Davud ilə sultan çaparına göstərilmək üçün aparılmışdır.

GİZLİ DANIŞIQLAR

Bu günlərdə sarayda cariyələr hesaba alınmasa, əsilzadə xanımlardan biri də yox idi. Hacı Davud hələ külfətini yeni hakimiyyət qazandığı Şirvana gətirməmişdi. Çapar tək idi. Gülbədən bəyim isə ərinin öldürüldüyünü eşidən kimi sarayı tərk edib, Şükür bəygilə, bacısı Şəbnəmin yanına köçüb getmiş, xidmətçilərini də özü ilə birlikdə aparmışdı. Saray indi yalnız “kişilər məkanı” idi.

Çaparı bu gün Hacı Davudla birlikdə çağırdığı müşavirədə çox az adam olmalı idi. Əvvəlcə ikilikdə söhbət edildi. Qalan dəvətlilər isə özləri müəyyən qərara gəldikdən sonra, növbə ilə çağırılmalı idilər.

...Ehsan bəyin sabiq müşavirə otağında çilçıraqlar gur işıq saçırdı. Divarlara və döşəməyə bəzəkli xalı-xalçalar salınmışdı. Dörd divar boyu şirvansayağı, uclarına güləbətin qotazlar vurulmuş sumaqı məxmər döşəkçələr, yanlarına da tirmə mütəkkələr qoyulmuşdu. Divarlardakı xalıların üstünə naxışlı, əlvən çini nimçələr, bəzisinə də qılinc, xəncər və hətta son zamanlar buralara dəb düşmüş tufəng də asılmışdı. Yuxarı başdakı döşəkçələrin birinin önündə qoz ağacından düzəldilmiş, naxışlı, alçaq miz və incə rəhil, mizin üstündə yazı ləvazimatı, kağız və qələmdan vardı. Rəhilin yanında gümüş məcməyi içərisində nargilə qəlyan hazır idi.

Yazı mizinə yaxın döşəkçələrin üstündə iki nəfər əyləş-

mişdi. Bunlardan yaşlı, qonurgözlü, top qara saqqallı, ortabab kişi Hacı Davud idi. Hərbi adam olduğuna baxmayaraq, oturuşu və geyimindən daha çox məktəbdar mollaya bənzəyirdi. Barmağına qaşına “hu, Məhəmməd” sözləri qazılmış əqiq üzük taxmış, başına şişuclu börk qoyub, üstündən çubuğu tirmədən sarıq sarımış, havaların isti keçməsinə baxmayaraq xəz əzəmi geymişdi. Kandarın o biri üzündə cütlənmiş papuclarını çıxardığından əlvən yundan hörülmüş ləzgi şətəlləri¹ ayaqlarını kip tutur, az qala qara məxmər şalvarının üstündən dizinəcən uzanırdı. Qəlyanın qəmişini tez-tez top saqqal və qabağı səliqə ilə vurulmuş bığları arasından çiyələk kimi qırmızı görünən dodaqlarına yaxınlaşdırıb sümürür və danışdıqca, adətən tələsmir, fikrə dalır, dediklərini diqqətlə ölçüb-biçir və sonra fikrini söyləyirdi.

Çapar Şirvan nücəba cavanlarına məxsus geyimdə olsa da, hərbi libasını təzəcə çıxardığı dərhal nəzərə çarpırdı. Sivil paltarda belə qıs-qıvraq görünürdü. Şirəkdən üzü bəridə, susuz, ələfsiz səhrada rast gəldiyimiz çapar indi xeyli dəyişmişdi. Üzündə o yorğunluqdan, təqətsizlikdən əsər-əlamət qalmamışdı. Dincəlmiş, yaxşıca istirahət edib, qana-cana gəlmiş, cavan bədəninin qüvvəsini bərpa etmişdi. Sarışın, alagözlü idi, orta yaşlarında olsa da, xeyli təmkinli, vüqarlı və baxışlarında sərt təbiətli adamlara məxsus bir zalımlıq var idi. Qəlyana əl vurmurdu, arabir dirsəkləndiyi mütəkkənin üzərində dikəlir, yaxındakı yazı mizinə söykənir və bu zaman sağ əlinin nadinc hərəkəti ilə miz üstündəki qə-

---

¹ Şətəl – Yun corab.

ləmdanı götürüb-qoyur, gah yerini, gah duruşunu dəyişir, arabir danışdıqca qələmdanın üzərinə çəkilmiş əlvən naxışlara nəzər salır, bir sözlə, sakit otura bilmirdi. Müsahibinin əksinə olaraq həmsöhbətinin onu dürüst anlayıb-anlaya bilmədiyinin fərqi nə varmadan, hər bir sözü və hökmü dərhal yerinə yetirilən adamlar kimi tez-tez və hökmlə danışdı;

— İndi qarşıda iki məqsədimiz vardır: əvvələn, Təzə şəhəri — Ağsuyu geri götürmək, şəhər camaatını əvvəlki mövqeyinə qaytarmaq.

— Bilirəm... Bəli, doğrudur.

— Mən də bilirəm ki, doğrudur. — O öz kəskin, səbirsiz danışdıqlarında müsahibinin yaşını nəzərə almadan söylənirdi — bu zaman, yalnız və yalnız bu zaman biz, ticarətə əvvəlki kimi rəvac verə billik və əski rəvnəqi şəhərə qaytarırıq. Yalnız bundan sonra əski xərac, rüsum, tərh, bac toplanı bilər.

— Bəli, bəli, doğru buyurursunuz...

— Bilirəm ki, doğru buyururam. Həşəmətli sultanın sizdən tələbi də budur. Elə buna görə də cənabınıza üstünlük verməyə məni sahibi-ixtiyar qılmışdır.

— Mən sultan həzrətlərinə ömri-tulani¹ arzulayıram, əbədilik quluyam sultanımızın.

— Bu böyük şərəfi saxlamaq da lazımdır. Bunun üçün sultanın və dövləti-əliyyənin düşmənlərini bir-bir aradan qaldırmaq zəruridir. Bu, həm də sizin öz xeyrinizədir.

Hacı Davud xeyli fikrə getdi, sonra ağır-ağır dilləndi:

— Hamısını qırıb qurtarmaq mümkün olmur... — “Sənə

---

¹ Tulani – ə. Çox uzun.

nə var ki, bu gün-sabah quyruğunu belinə çənbərləyib çıxıb gedəcəksən, sonra bu üsyankar camaatla tək-təkə qalacam, onlara mən cavab verməli olacam, sənə nə var ki?!" — deyə düşündü və ucadan əlavə etdi: — Mən də elə sizinlə bu barədə məsləhətləşmək istəyirdim. Axı bir tədbir də görmək vacibdir.

Çapar hövsələdən çıxmışdı, amma hələ özünü saxlayırdı:

— Dərsədətdən bura sizə qoşun göndərməyəcəklər, cəllad göndərməyəcəklər. Doğrudur, Sarı Mustafa paşaya hökm olunub və mən də özümlə gətirdiyim nəfərlərdən birini onun hüzuruna göndərmişəm; hələlik o özü bura gəlib, sizin mövqeyinizi möhkəmlətmək üçün yardımda bulunacaq. Lakin axı siz özünüz də dünyagörmüş, möhtərəm bir şəxssiniz. Mən bilmək istəyirəm görüm bu sultan hökumətinə rəğbəti olmadığı açıq-aşkara məlum olan Əsgər bəy xançobanlı ilə niyə belə nazikanə rəftar edirsiniz? Niyə onu aradan götürməkdə təşəbbüs göstərmirsiniz?

Hacı Davud yenə də sükut edirdi. Qəlyanının qəmişini çiyələk kimi qırmızı və qalın dodaqlarının arasından çıxarıb, orada görmədiyi bir şey var imiş kimi xeyli baxdı, baxdı və cavab tapmayıb susdu. Çapar ondan cavab ala bilməyəcəyini görüncə özü sukutu pozdu:

— Onun dövləti-əliyyəyə xəyanəti sultanın da yanında müəyyən olub...

"Bir işə bax, ha!.. Bu zalım zındıq oğlundan xəbər gör haralara gedib çıxıb?! Beləsindən xata əskik deyil. Sorağı belə uzaqlara yayılan adamın xatası böyük olar. Gec-tez onunla üzbəüz olacağıq, bu mənim də ürəyimə damıb."

Bunları düşündü və çapara dedi:

— Axı, cənab, mən bu yerlərdə onun nüfuzuna bələdəm. Hakimiyyətimin elə ilk günlərində belə görkəmli, tanınmış şəxsə toxunsam, sonra buralarda baş girləyə bilmərəm...

Çapar cəld onun sözünü kəsib dilləndi:

— Onda al dililə aradan götürün... — O az qala “Ehsan bəy kimi” deyəcəkdi, tez sözünü udub, dilini dişlədi.

Hacı Davud sözünü yarımçıq kəsən çaparin üzünə ani bir nəzər saldı, baxışları qarşılaşdı, çapar kirpiklərini endirdi. Hacı Davud onun nə demək istədiyini, kimin adını çəkəcəyini anladı. Özünü o yerə qoymadı, lakin mü sahibinin qəlbindəki fikri davam etdirərək dedi:

— Yox, elə salah deyil. Bu siz deyən adam deyil, bunun yiyələri var. — “Ehsan bəyin isə yiyəsi yox idi, siz idiniz və özünüz də...” — Hə, bunun çoru çox olar. Odur ki, mən dünəndən ağıma gəlmiş bir fikri sizinlə məsləhətləşmək istəyirəm.

— Hacı, dünən fikrinizə gələn şeyi mənə indi deyirsiniz və bu qədər qızıl kimi vaxtı ötürürsüz?.. — deyə çapar səsləndi.

Hacı Davudun qara bığlarının altındakı qalın dodaqlarını xəfif bir təbəssüm araladı; düşündü: “Eh cavanlıq, cavanlıq, nə qədər tələskən olursan... Heyf... Cavanlığın cürəti qocalığın müdrikliyi ilə birləşsəydi...”

— Nə fikirdir o? — deyə çapar səbirsizliklə bir də soruşdu.

— Məsələ belədi: buna bizim yerli məsələ bir oxla iki dovşan vurmaq deyərlər. Biz gərək həm Ağsuyu alağ, həm də Əsgər bəyi aradan qaldırağ.

— Bu iki işdə rabitə görmürəm.

— Bu saat görərsiniz. Əsgər bəy şücaətli cavandır, xudpəsənd və özündən müştəbeh adamdır. Gücünə nə nüfuzuna arxayındır. Bunu mən burada olduğum müddətdə yaxşıca anlamışam.

— Yenə də heç bir rəbitə görmürəm.

— Bu saat, bir səbir edin... — “Axı deyəsən, səbriniz kimi kamalda da o qədər dərin deyilsiniz” deyə düşündü və fikrini aydınlaşdırmaq üçün yerini rahatlayıb, qəlyanın qəmişini onun boğazına dolanmış xortuma keçirdi. — Hə, elə iş də bundadı ki, mən Ağsuyu almağı Əsgər bəyə həvalə etməyi məsləhət bilirəm.

— Əsgər bəyə?

— Bəli, Əsgər bəyə!

— Şübhələndiyimiz, aradan götürmək istədiyimiz bir adama? — Çapar təəccübünü heç cür gizləyə bilmir, gizlətmək istəmirdi də.

Hacı Davud əlini təh-tovlu saqqalına çəkdi, sonra da şəhadət barmağını xalının üstünə dirəyib dedi:

— Mültəfit¹ olun, ərz eləyim. — O, qarşısındakı şagirdə söz anladan kimi səbir və təmkinlə fikrini izaha başladı: — Əsgər bəy qabağından yeyən adam deyil, bu düzdür. Amma onun əlinin altında, mən biləni, bir o qədər də adam yoxdu. Beş-üç Xançobanı gədə-güdəsindən başqa. Əgər bu işi ona həvalə eləsək, gedər, Nadirin sərkərdələri kimi canavarların qabağında duruş gətirə bilməz, davada tələf olar, bu da ki, bizim istədiyimiz şeydi. Yox, əgər məğlub olub, — buna da ki, mənim şəkkim yoxdur, qayıdar, onda ağa du-

---

¹ Mültəfit – ə. Qulaq asın, dinləyin.

rub, ağacan durub: hökmü yerinə yetirmədiyi üçün boynunu vurdurruq. Məğlub olmuş, gözdən düşmüş bir adamın qətlinə verilən fərmana heç kim bir söz deyə bilməz.

Çapar diqqətlə dinləyirdi, Hacı'nın dəlilləri onun ağlına batırdı. "Siyasətçi kişisənmiş, Hacı, sənə belə şeytana pəpış tikə bilən adam olduğunu təsəvvür eləməzdim", — deyə düşündü.

Çapar da, Hacı Davud da nə biləydi ki, Əsgər bəy nə kimi qüvvəyə malikdir. Onun artıq çoxdan bəri narazı tayfaları başına topladığından hər iki müsahib bixəbər idi. Onlar bilmirdilər ki, "Diri Baba" türbəsində və onun ətrafındakı kəhə və mağaralarda əsləhə anbarı mövcuddur. Əsgər bəyə böyük ümidlər bağlayan gizli haqqpərəstlər qardaşlığı hazırlanmış, münasib vaxt gözləyir. Bütün bunlardan xəbərsiz olan çapar və Hacı Davudun qərarı Əsgər bəyin əlinə çoxdan intizarında olduğu fürsəti verir.

Nəhayət, çapar düşüncələrdən ayrılıb dedi:

— Məsləhətiniz ağlabatandır, Hacı, nə deyirəm ki! Amma yenə də xatırlatmağı vacib bilirəm: ehtiyatlı olmaq lazımdır, mənə Əsgər bəydən o qədər də gözüüm su içmir.

— Kimin haqlı olub-olmadığını zaman göstərir. Hər ikimizin istəyi qələbədir, sultan qılıncının qələbəsi, sultan ələminin bu yerlərdə əbədi bərqərar olması. Bunun üçün də hazırda Əsgər bəydən münasib vasitə görmürəm.

— Ona nə qədər qüvvə vermək fikrindəsiniz?

— Əvvəlcə bir çağırtdırıb özündən üsulluca soruşaq, görək özünün nə qədər qüvvəsi var, ona münasib hərəkət edərlik.

— Yaxşı, etiraz etmirəm.

Hacı Davud çaparı razılığını alcaq, əllərini bir-birinə çaldı. Qapının o biri üzündə növbədə dayanmış nəfər içəri girdi. Bu, çaparla birlikdə gələn beşlərdən biri idi. Çapar indi bu beş nəfəri özünün ən yaxın adamı sayır, yalnız onlara inanırdı. Özü olan mövqelərdə keşikdə yalnız onları qoyur, xüsusi tapşırıqlarını isə onbaşı yerinə yetirir, bütün məxfi məsləhətlərini də yalnız onbaşı ilə edirdi. Qoca olsa da, təcürbəli əsgər indi onun ən inanılmış adamı, məsləhətçisi idi.

Hacı Davud içəri girən nəfərə tərəf dilləndi:

— Qabaq əldə intizarda olan bəyləri, ağaları, həmçinin cənab Əsgər bəyi bura dəvət elə.

Nəfər baş əyib çıxdı.

— Allah-taala özü bizə yar olsun, xudavəndi-ələm özü sultanın qılıncını kəskin etsin.

— Amin!

...Səhər Hacı Davud və əslinə, kökünə, kimliyinə heç kəsin yetik olmadığı çapar tərəfindən saraya dəvət olunduğunu eşidəndə Əsgər bəy xeyli təəccüb etmişdi. Axı onu saraya niyə çağırırlar?! Onu burada heç bir vəzifə-filan gözləməirdi. Sabiq, gözdən düşmüş bəylərbəyi Ehsan bəyin qayınasına Hacı Davud etibar etməzdi. Buna şəkk-şübhə yox idi. Bəlkə elə onun özünü də al dililə saraya çağırıb, aradan götürmək istəyirlər.

Şübhələr Əsgər bəyə rahatlıq vermirdi. Odur ki, saraya getməzdən xeyli əvvəl atlandı. Özünü Məşədi Məhəmmədin karvansarasına yetirdi. Buraya gəlmək üçün bazardan keçməli idi. Şərtləşdikləri kimi sol əlinə ağ yaylıq götürüb bazara çıxdı.

Bazar xeyli pərakəndə idi. Şəhərin təzə yerə — Ağsuya

köçürülməsindən bixəbər olan uzaq ölkələrin tacirlərindən çoxu karvan-karvan gəlib Qapan meydanına düşmüş, karvanları əyləmiş, dəvələri xıxırtmış, lakin yükləri açmamışdılar. Sərgərdan dolaşan alver edəndən çox idi. Rus tacirlərinə olan basqından sonra buralarda, hələ ki, xaçpərəst tacirlər görünmürdü. Əksəriyyəti İran, hind, kəbr, ərəb, əfqan, özbək, türk tacirləri təşkil edirdi.

Yerli tacirlərdən heç birinin ticarət dükkanı qalmamışdı, olanları Nadirin qoşunları dağıtmış, Ağsuda salınacaq təzə şəhər, — yeni Şamaxı yanında ticarət mərkəzi — bazar yaratmaq üçün fərman almışdılar. Odur ki, tacirlər hələ nə orada boş-bekar otura, nə də buradakı ticarəti əldən buraxa bilirdilər. Axı tacirlərin çoxu nə təzə şəhəri, nə onun rəvnəqsiz bazarını tanıyır, nə də Şamaxı ilə Ağsu dolayının zəhmətlərinə qatlaşmaq istəyirdi. Odur ki, yerli tacirlər gələn karvanları hələ üstüörtülü şəkildə, məhz bu köhnə yerində qarşılayır, almalılarını alır, satmalılarından nümunə göstərir, bağlı tayları bir dəvədən açıb o birinə yüklətdirildilər. Ticarət çox küsgün, örtülü, sakit bir qəzəb içində gedir, bazarın həyatı üzdə sönük olsa da, daxildə çox qızgınlıqla davam edirdi.

Heç bir qüvvənin bacarıb öhdəsindən gələ bilmədiyi dərvişlər isə meydanın müxtəlif yerlərində özlərinə dinləyici, tamaşaçı tapa bilirdilər. Hər dəstənin ortasında öz dərvishi fırlanır, hərhlənir, oxuyur, qəsidə deyir, dua edir, nəzir yığır, küfr və nifrin yağdırırdı. Tiryəkdən qızarmış xumar gözlər süzülür, tiryəkdən qurumuş, saralmış dərisi dabbaq əlindən çıxmış kimi ışıq-ışıq ışıldayan əllər göylərə qalxır, cındır xirqə arasından görünən tüklü sinələrə çırpılırdı.

Əsgər bəyin nəzərini cəlb edən dəstədə dərviş yox idi. Burada şairlərdən Nişat, Rəşid Şirvani, Ağahüseyn Zülali, Raci və bir neçə sarban, bəzircan və tacir toplanmışdı. Dəstənin ortasında dayanmış ortabab bir tacir əlindəki kağızı nişan verib nə isə nağıl eləyir, ətrafdakılar da huş-guş ilə qulaq asırdılar. Əsgər bəy maraqlanıb atı yaxına sürdü. Tanışları, xüsusilə son zamanlarda gizli haqpərəst qardaşlığının ən yaxın üzvlərindən, onun başçılarından birinə çevrilməyə başlayan Ağa Nəcəf Nişat ilə salamlaşdı, atüstü bəzisi ilə təmənləşdi¹. Tacir bəyin gəlməsi ilə kəsilmiş sözünə davamla deyirdi:

— Şəhərin çarşılarından² biri ilə keçirdim. Üç yoldaş idik. Başımız çox qarışıq idi, o gün bir neçə yük tirmə sövdəsi eləmişdik. Karvansarada bizi tanış bir tacir gözləyirdi. Öz dilimizdə danışa-danışa gedir, ətrafımıza heç baxmırdıq. Birdən elə bil hardansa, göydən, bəlkə də pəncərələrdən birindən, düz sinəmin üstünə bir şey düşdü. Əvvəl elə bildim ki, kim isə mənə daş atıb, təəccüblə dörd yanıma baxdım, yoldaşlarım da mənim kimi. Amma heç kimi görmədik. Yerə baxdım, atılan şeyin bir düyünçə olduğunu görəndə başa düşdüm ki, burda nəsə var. Yoxsa daş atan, day daşı neyşə düyünçəyə bağlasın, axı?! Əyilib götürdüm. Hamımızı təəccüb bürümüşdü. Açıdım, içində bir parça kağız, bir dənə də səngi-sitarədən boyunbağı aralığı var idi. Bax bu!

Kişi bu sözlərlə əlindəki “aralığı” başına yığılanlara gös-

---

¹ Əl-ələ görüşdükdən sonra öz şəhadət barmağını öpüb, gözünün və alının üstünə qoymaq.

² Dörd yolayıcı ilə birləşən küçə.

tərdi. Bu ulduzlu səmanın bircə parçası kimi, min bir “sitarəciklərlə” göz qırpan qızılı bir mineral parçası idi. Şirvan xanımlarının, xüsusilə kasıb evlərində doğulmuş, qızılı olmayan gözəllərin sevərək boyunbağı aralığı kimi kəhrəba və şəvə, mixək, ya da mərcan təki muncuqların arasına düzüb boyunlarına taxdığı bəzəklərdən idi. Sapa keçirilməsi üçün kiçik gözcüyü də vardı. Yığılanlar qərribə bir maraqla baxır, sanki hansı bir əfsanəvi nağıldansa bir hissə dinləyirdilər. Elə bil indi sirli, sehrli Şərq dünyası gözəllərindən birinin bu yaraşlıq kişini evinə dəvət edəcəyi haqqında yazdığı sözləri eşidəcəklərini gözləyirdilər. Tacir isə sözünə davamla deyirdi:

— Səngi-sitarə bir parça kağıza bükülmüşdü. Kağızın üstündə nə isə yazıldığını görüb, cəld bu qərib diyarın sirli caddə və çarşılarından uzaqlaşdıq. Karvansaraya gəlib iş-gücümüzü qurtarandan sonra hücrəmizə çəkildik. Bu zaman səhərdən bəri qoynumda gəzdirdiyim kağız yadıma düşdü. Dostlarım mənə bayaqdan bəri bir neçə dəfə sataşib demişdilər: “Yer-yurdu yaxşı yadında saxladın? Yoxsa elə bilirsən, “Min bir gecə”dəki qarılar dalınca gəlib səni gözəlinin yanına aparacaqlar?” Cavab verməmişdim. İndi kağızı açıb maraqla oxumağa başladıq. Orada yazılmışdı ki... Hə, yaxşısı budu elə üzündən oxuyum, siz də qulaq asın. Çünki, axı boynuma deyin gəlib¹, mən gərək onu bütün gəzdirdiyim şəhərlərdə, kəndlərdə oxuyam, bəlkə sahibini tapa bildim. Budu: “Ay qardaş, səni inandığına and verirəm, bu kağızı vətənə çatdır”.

---

¹ Vəzifə düşüb, borc olub.

Göydən gedən bölgü-bölgü¹ durnalar,
Bizdən salam olsun əcəm elinə.
Yaşıl geymiş sarı telli durnalar,
Bizdən salam olsun əcəm elinə.

Bizi apardılar tatar xanına,
Fitva verdilər yesirin qanına.
Bir namə göndərdim Məşhəd kanına
Bizdən salam olsun əcəm elinə.

Bizi göndərdilər Şahi-sərdən,
Rum ölkəsi varı doldu yesirdən.
Ol Şamu Hələb, şəhri-Misirdən,
Bizdən salam olsun əcəm elinə.

Beş qız idik bu arada, bu yerdə,
Ya ilahi, dərman elə bu dərdə,
Canım durna, hər vətəndə, hər eldə
Bizdən satam olsun əcəm elinə.

Tacir oxuduqca dinləyənlərin halı dəyişir, bəziləri ağladığını belə gizlətməyib açıq-aşkara yaylığını gözlərinin üstünə basırdı. Nəcəf mənzuməni dinlədikcə xəyalında artıq səraba çevrilməyə başlayan bir uşaqlıq xatirəsi canlanırdı. Tacir oxuyurdu:

---

¹ Əslində belədir.

Axan çaylar yesirlərin yaşıdır,
Ahü naləm göydə fələk eşidir,
Canım durna, çərxi-fələk işidir.
Bizdən salam olsun əcəm elinə.

Budur gəldi yesirlərin karvanı,
Çağırırım ya mövlana, ya qəni,
Qara geydi əcəm pirü cavanı,
Bizdən salam olsun əcəm elinə.

Bizi ayırdılar ata-anadan,
Ya rəbbim, sən qurtar bu qəm-xanadan,
İstanbul¹ şəhrindən — Qostantanadan,
Bizdən salam olsun əcəm elinə.

Bu sözü söyləyən yanar özündən,
Yaş yerinə qan tökülər gözündən,
Məlik, qan Gülşadın sözündən
Bizdən salam olsun əcəm elinə².

Əsgər bəy tələsirdi, hadisənin dalına papey³ olmayıb, yoluna davamla düşündü: “Lap yaxşı gəlib, yerində çatıb, hər kəs yazıbsa, afərin! Lap bizim dəyirmanı su töküüb. İndiki vaxtda işimizə yarayar. Yüz dilənçi-dərvişin çağırışından artıq iş görəcək. Afərin bu tacirə! Yəqin bizim ora yığı-

---

¹ İstanbul.

² Şeiri ilk dəfə Q. Məmmədli əldə etmişdir.

³ Papey – İzlənmə, təqib etmə.

lan şairlərdən birinin quramasıdı, tacirin diliynən yayırlar ki, işimiz daha yaxşı ötüşsün. Vallah, elə olsa ha, lap o şairin qələmindən öpərəm”.

Əsgər bəy nə biləydi ki, bu “qurama” tarixindir, şairin deyil. Otuz-qırx il əvvəl başlamış bu faciənin hələ sonu bitməyib. Əsgər bəy nə biləydi ki, məktub və nəzm oxunduqca nəzərlərində bütün bir faciəli, ağır günlər dolu uşaqlıq illəri canlanan şair Nişat göz yaşları içərisinə gilələnə-gilələnə nə isə yadına salmağa səy edir. Xalası Gülnisənin torpaqlar üstə inlədiyi, xalası qızı və bibisinin qol-qola çatıldığı günləri və daha nəyi isə yadına salmağa çalışır. İndi o hər şeyi unudub dalğın, qəmli sima ilə evlərinə gedəcək, bu faciənin tarixindən bəhs edən nəzm barədə anasına danışacaq, ondan xalası qızı haqqında bəzi şeyləri, Gülşadın gözləri təki sayrışan “səngi-sitarəni” soruşacaq və əmin olmağa başlayacaq ki, bu nəzm, tarixdən qoparılmış o bir parçacıq vərəq, bəlkə də onun yesir getmiş xalası qızı Gülşadın vətənə, anasına göndərdiyi son salamı, vətən oğullarına xilas üçün müraciəti, yalvarışları, düşməyə qarşı kini, qəhrü qəzəbidir. Sonra da anasının xahişi ilə başı yalovlu bazara gələcək, şəiri-məktubu almaq üçün taciri axtaracaq, amma tapa bilməyəcək. Əliboş, üzükara anasının yanına dönüb deyəcək: “Bağışla, oğlunun huşsuzluğunu, ana, tacir köç karvanını sürüb gedib”. Çox illər, əsrlər keçəcək. Gülşadın Vətənə ilk və son məktubu həmin tacirin cib dəftərinə köçürdüyü nüsxə vasitəsilə bizə gəlib çatacaq. Qəmlənməyin, dostlar, hansı xalqın tarixində belə faciələr olmayıb?

Meydandakı dəstələrdən başqa birinin ortasında Ələmşah heç bir canfəşanlıq etmədən gözəl səsilə oxuyurdu.

Sözlər Nitqi Şirvaninin idi. Ələmşah hər sözü, bu sözlərdəki hər bir mənanı dinləyənlərə çatdırmaq üçün çox aydın bir ləfzlə tələffüz edir, onları bu mənalara aləminə çağırır, ardınca aparırdı:

Hər qəni dil kim cahanda gənci-pünhan istəməz,
Eylədi dil xanəzsin məmur, viran istəməz.

— Afərin, bərəkallah!..

— Ölməyəsən, ağa dərviş, dilinə qurban olum!

— Zalım uşağının törətdiyi elə viranədir də!.. Təmir eləyən kimdi ki?

Ələmşah sələfinin dili ilə həmvətənlərinə deyirdi:

Fəqrlə aləmdə binamü nişan olan gəda,
Padşahdır, kimsədən xof etməz, ehsan istəməz.

— Sö-öləsən, meyitüvü görüm ki, yalan demir. Haqdır bütün sözləri...

— Əlbət ki, haqdır, aza qane olanın padşahla nə işi? Əlbət ki, heç kəsdən nə qorxar, nə də kimsəyə əl açar...

— Aadə, bu dərvişin sözlərinə çox fikir verirəm, sööləsən, heç başqalarınınkına oxşamır, Allahdan, imamdan demir...

— Sən mənasına bax, diqqət elə, gör nə deyir? Dayı nədən danışmağıynan nə işün var?!

— Allahqulu canı, doğru deyirsən, aadə, əşhədən-billah, aşiqəm Ələmşah dərvişin dediklərinə.

Rövnəqi solmuş, suyu sovulmuş dəyirmanla bənzəyən

bazar meydanı Əsgər bəyin qəlbini sıxırdı, əski hay-küy, qədim dəbdəbə yox idi. O atını yavaş-yavaş sürüb Ələmşahla qarşılaşanda, ağ dəsmalını çıxarıb alnını silər kimi bir hərəkət etdi. Baxışları bir-birinə toqquşanda hər ikisi cəld mətləbi anlayıb nəzərlərini tez də çəkdi. Əsgər bəyə elə gəlirdi ki, Ələmşah başının xəfif bir hərəkəti ilə onu anladığını işarə elədi. Odur ki, dayanmadan yoluna davam etdi. O getdikcə arxasınca Ələmşahın xoş sövtlə oxuduğu sözlər ucalırdı:

Tutan məlum yox şəri-rəsuli, əmri-Allahi,
Rəiyyətlər qılurlar dəstgahi-biş gündə bir şahı,
Cələbdir şiveyi-ləfzi, bu ramzin yoxdur agahi,
Sədaq oxu kimi gəc təblər tutmuş nəzərgahi,
Olar kim doğrudur, əyri qılinc tək yanda qalmışdır.

“O bu rəmzləri mənəmi eşitdirir? Bu kəctəb mənəmmi? Qılinc kimi yanda qalan həqiqətpərəstləri tüğyana səsləyən bu sözlər kimindi, kimə deyilir?” — deyə düşünən Əsgər bəy yenə də ayrı-ayrı adamların danışığını eşidib şəkkdən çıxmaq üçün diqqətini artırdı:

— Aadə, bu kimin sözləridi?

— Bilmirsən? Allahqulu canı, Ağa Məsihində də... Gör bir zalım nə cəh-cəh vurur. Əhsən!..

Ələmşah oxuyurdu:

Məsiha, kəs təəllük bu cahandan kim, xəsarət var,
Nə təsiri-dua zahir ərənlərdə, nə himmət var,

Nə alimlərdə şəriyyə, nə xanlarda ədalət var,
Həqiqət aşınada, nə vəfa yarında qalmışdır.

“Küfrdü başdan-ayağa, amma düz deyir, heç kimə inanmaq olmaz, göz-qulaq olmalıyam ki, niyyətimdən heç kim xəbər tutmasın”, — deyə Əsgər bəy müxəmməsin mənasını özü bildiyi, məqsədinə uyğun şəkildə təbir¹ edib, yoluna düzəldi. Bazar meydanından çıxan kimi atı dəhmərlədi.

Qara köhlən yolu quş kimi uçub, sahibini Məhəmməd kişinin karvansarasına çatdırdı. Ələmşah qardaşı Qədəmşahla birlikdə artıq burada idi. Məhəmməd kişinin hücrəsində oturub onun yolunu gözləyirdi.

O Hacı Davudun yanına dəvət olunduğunu, sarayda baş verən son hadisələri yerli-yerində həmfikirlərinə danışib qurtardı və tələsik dedi:

— Hə, nə məsləhət görürsüz, gedimmi?

Məhəmməd kişi xeyli fikirləşəndən sonra dedi:

— Onlardan indi hər nə desən gözləmək olar. Amma getməmək də ayrı cür çıxar. Mən biləni getmək məsləhətdi.

Qədəmşah gözləri yol çəkirmiş kimi bir nöqtəyə zilləndiyi halda sözü başladı:

— Bilirsən, bəy, onlar indilikdə sənə heç bir şey eləyə bilməzlər. Əllərində sənə əleyhinə heç bir dəlil-sübut yoxdur. Sarayın özündə sənə əl də qalxıza bilməzlər. Amma getsən, öyrənərsən görək nə bilirlər, işimizdən nə dərəcəyə qədər aşınadırlar.

— Mən biləni də elədi, — deyə Məhəmməd kişi yenə sö-

---

¹ Təbir – yozma. Təbir etmək – yozmaq, məna çıxartmaq.

zünə davam etdi, — getsən yaxşıdı. Getməsən, daha çox şübhəyə düşərlər. Bir şey bilmirlərsə də, indi daha çox şübhələnərlər ki, görəsən nə var, niyə gəlmədi?

— Adamlarımız dəyişik libasda saray ətrafında qara və rəcəklər. Sən narahat olma, bəy! Bir şey olsa, o saat üstlərini allıq. Ələmşah sənnən qarabaqara gedər.

Yaşlıların sözünə qarışmadan yaxında dizi üstə oturmuş Ələmşah başı ilə qardaşının sözlərini təsdiq etdi. Söhbət bu-
raya çatanda dedi:

— Bulud bəyin oğlanları bu gün sarayda keşikdədi. On-
larla əlaqəmiz möhkəmdi. Arxayın olun.

Əsgər bəy onun şübhələrinin və məsləhətə gəlməyinin qorxaqlığa həml¹ olunmasından narahat kimi sözə qarışdı:

— Siz sarıdan arxayınam, elə bilməyin ki, qorxdugum üçün gəlmişəm. Amma məsəl var ki, məsləhətli don gen olar.

Məhəmməd kişi Əsgər bəyin sözündəki mənanı dərhal dərk etdi və cəld dilləndi:

— Deməmək olmazdı, bəy, lap yaxşı eləmisiz. Biz də işi-
mizi bilib. Hazırlıq görərik, hər ehtimala qarşı... Nə olar, nə
olmaz, əlbəttə, bilməyimiz vacib idi; sonra Allah iraq eləsin,
birdən ortaya elə bir əngəl çıxardı ki, ehtiyatsız olardıq,
içindən də çıxma bilməzdik...

...Əsgər bəy qismən qəlbi rahat halda karvansaranı tərk
etdi. İndi o bilirdi ki, hər anda hərəkətləri izlənəcək, hər qə-
dəmdə dostlarının gözü üstündə olacaq. Belə qərarlaşdırdı-
lar ki, əgər Əsgər bəy saraydan xeyir xəbərlə çıxsə, uşaqlar-

---

¹ Həml – ə. Boynuna qoymaq, yazmaq, aid etmək.

dan gözlənilməz bir hərəkət baş verməsin deyə, həmişəki kimi sol əlindəki ağ dəsmalı ilə alnını silsin; yox, əgər pis xəbərlə çıxsa, boş əllərini qoynuna qoyub sarayı tərk etsin və ya bir anlığa qapıda görünsün. Bucuğaz kifayətdir ki, sarayı əhatə etmiş olan təğyir-libas dərvişlər, dilənçilər, şikayətçilər geymələrinin altında gizlətdikləri silahı işə salıb, Əsgər bəyi xilas etmək üçün saraya hücum çəksinlər.

Elə bu qərarla da Əsgər bəy Hacı Davudun çaparla birlikdə müşavirəyə əyləşdiyi otağa daxil oldu.

Otaqda Hacı Davud, çapar və bir neçə ən tanınmış Şirvan nücəbalarından, Hacı Davudun öz yaxın adamlarından, çaparin müşaviri onbaşı, bir neçə yüksək rütbəli türk zabiti var idi. Hamı divar boyu düzülmüş nimdərlərin üstündə oturub, çubuğu tirmədən tikilmiş mütəkkələrə dirsəklənib çay içir, qəlyan çəkirdi. Otaqda düşmən münasibəti, qəhrü qəzəb əhvali-ruhiyyəsi yox idi. Əsgər bəy içəri girib Hacı Davud və çapara sarı, bütün oturanlar qarışıq ümumi salam verməklə baş əydi. Ona çapardan sağ tərəfdə boş durmuş sumağı məxmər döşəkçələrdən birini nişan verdilər. Əyləşdi. Dərhal qarşısına çay və qəlyan qoyuldu. Əsgər bəy qəlyanın qəmişini əlinə aldıda da, hələ çəkmədən gözləyir, oturanları gözaltı seyr edir, nə fikirlə çağırıldığını fəhm etməyə çalışırdı. Sözə Hacı Davud başladı:

— Cənab Əsgər bəy, dövləti-əliyyənin sənə bir xüsusi tapşırığı var.

“Allah xeyir eləsin, — deyə Əsgər bəy düşündü görəsən nədi? Tapşırıq adı ilə sürgün-zad deyil ki?”

Çapar susur, bayaqdan bəri otağa yığılanları, indi isə Əsgər bəyi diqqətlə gözdən keçirir, müşahidə edir, bir söz

demir, danışmır, özünü bir qonaq, bəlkə də məxfi müşavir kimi aparır, danışqlara, məsləhət və məşvərətlərə müdaxilə etmirdi. Bununla da özünə qarşı marağın daha da artdığının fərqinə varmırdı. Əsgər bəy qəlyanın sarı qəmişini diqqətlə nəzərdən keçirirmiş kimi baxır və gözləyirdi. Hacı Davudun susduğunu görüb dillənməyi, nə isə bir cavab verməyi lazım bildi:

— Biz hamımız sultanınızın qullarıyıq, nə əmri olsa, canla-başla yerinə yetirməyə hazırıq.

Cavab Hacı Davudu qane etdi:

— Bərəkallah, övladım, elə mən də dövlətin nümayəndəsinə belə demişəm. Mənim cənabınıza xeyli etibar, etiqad və ümidim vardır. Məsələ belədi, ağalar, — deyə o indi üzünü əhli-məclisə tutub sözünə davam elədi: Nadirin sərkərdələrinin hələ də Ağsuda olduğu hamınıza məlumdur. Düşməni oradan qovmaq lazımdır. Ağsu qalasının hazır olmasına az qalıb. Aldığımız məlumatlara görə qala bir neçə günə tamam qurtaracaq və ondan sonra oranın alınması xeyli çətin olacaq. Odur ki, məsləhət və sultanın əmri belə olub ki, gərək nə qədər ki, qala tikilib qurtarmayıb, nə qədər ki, qoşun hələ orada yerini bərkidib möhkəmlətməyib, biz öz qüvvələrimizi ora ataq və düşməni qaladan vurub çıxaraq. Sizin hamınızı buraya dəvətdən məqsədimiz də bu olub.

Hacı Davud danışdıqca Əsgər bəyin qəlbində amansız bir çarpışma gedirdi: “İlahi, kaş Məhəmməd kişi, ya da Qədimşah burda olaydı, bunların əsil məqsədlərini anlamaqda, dərk etməkdə kömək göstərəydilər. Doğrudanmı Hacı Davud kimi siyasətçi bir adam Ehsan bəyin qayınına inanır, etibar eləyir? Mənə nə tapşırılacaq, nə deyiləcək?”

— İndi məqsəd aydın olandan sonra özünüz də bilirsiniz ki, dövləti-əliyyənin qoşunundan burada çox qalmayıb. Doğrudur, cənab Sarı Mustafa paşanın qoşunu bizə köməyə gəlmək üçün əmr alıb. Fərmani-sultan ona çatanacan, qoşun bura gəlib çıxanacan, dincini alıb yengidən¹ səfərə çıxanacan vaxt çox keçər, qala hazır olar, fürsəti əldən verərik. İndi, ağalar, deyin görək kimin nə qədər qüvvəsi var, nə verə bilərsiniz?

“Əlbəttə, əsil qüvvəm haqqında burada bir kəlmə də danışmaq olmaz”.

— Söz sənindi, cənab Əsgər bəy, çünki cənab şərəfətli sultanın fərmanı mövcibincə bu səfərin sərkərdəliyi sənə həvalə olunur.

Əsgər bəy qıpqırmızı qızardı. Sevinirdi, ona inanırlar, ondan şübhələnmirlər. Bəlkə elə buradaca əsil qüvvələrinədən danışib, gücünü bu sultan müşavirinə bildirsən, qələbə əldə edib, sultandan Şirvan bəratını öz adına aldırırsın?.. “Yox, yox, bu qoca tülkü bəs nə olacaq? Heç o belə bir şeyə imkan verərmidi? Nağdı qoyub nisyə dalınca qaçsa, yoldaşlarının başını qılinc altına atacaq, gizli dəstənin sirri əyan olacaq... Yox, heç də məsələ yoldaşların başında deyil, onsuz da məqsədimi həyata keçirmək üçün hər baş bir pillədir mənimçün... Amma əsil fikrimi, qüvvəmi bu qoca tülküyə, bu qurd siyasətnamədara bildirmək axmaqlıq olardı. Onlar bəlkə elə mənə tor qurublar, bu hiylə ilə qüvvəmin qədərini bilmək istəyirlər. Yox, yox, bu barədə heç nə demək olmaz!” İndi Əsgər bəyin dəruni hissləri elə itiləşmişdi ki, o hər bir

---

¹ Yengi – yeni

baxışdan, hər bir xırdaca hərəkətdən, bir kirpik qırpımından belə işarələri dərk etməyə başlamışdı.

— Mənim qüvvəm bütün elə məlumdur, cənab Hacı! Axı mən həmişə, pis-yaxşı sultan zabitlərinin gözü qabağında olmuşam, bircə Xançobanı qəbiləsindən 50 — 60 atlı çıxara bilərəm. Bundan artığa təəssüf ki, gücüm yetməz.

Bu sözlə Əsgər bəy qəribə bir gərginliklə Hacı Davuda baxdı, qocanın bu rəqəmi necə qarşılayacağını bilmək istədi. Ona elə gəldi ki, bu açıq rəqəmi bildirəndə Hacı Davud sultan çaparı ilə baxışdı və hər ikisinin üzündən eyni bir razılıq ifadəsi keçdi: “Nədən razı qaldılar? Qüvvəmin azlığından, ya sayını açıq deməyimdən? Hər halda sərkərdə təyin etməklərinin mənə xeyri böyük olmalıdı. Mən biləni onların, deyəsən bizim əsil qüvvələrimizdən xəbərləri yoxdu, yoxsa onlar məni bu işə məmur etməzdilər. Əsla etməzdilər”.

— Çox əcəb, amma hayıf ki, cavan sərkərdə dostumuzun öz qüvvəsi çox-çox azdı. Nə eybi var, biz hazırda mövcud qüvvələrimizin hamısını cənab Əsgər bəyin ixtiyarına veririk. Sultanın müzəffər qılınıcı və məğlubedilməz bayrağı altında Ağsuya — təzə şəhərə Nadirin orada qoyduğu qoşuna qarşı göndəririk. Əsgər bəy bu işdə məmurdu. Biz onu Ağsudan yalnız zəfərlə gözləyirik. Çünki sultanın qılınıcı və bayrağı hələ ki, heç bir hərbi meydanından məğlub qayıtmamışdır.

Sonra o, təkcə Əsgər bəyə müraciətlə dilləndi:

— Cənab sərkərdə, fərmani-hümayun mövcibincə sabah şəhərə kimi sənə vaxt verirəm. Hazırlığını bu gün gör və sabah sübh əzanından sonra səfər təbili vurdur. Bu vaxt ərzində kəndlərə, yavuşun olan qəbilələrə çapar göndər, gör

daha haradan nə toplaya bilərsən. Əhalidən tərh almaq və bütün başqa işlərdə məmursan, qərəz külli-ixtiyarsan. Sənə şəxsi əmrlərini icra üçün bu cənab köməkçi verilir.— deyə Hacı Davud onbaşını göstərdi. “Desənə ki, mənə gözətçi qoyursan onu, ay qoca kaftar, neynək, sən dur, mən də durum. Sən saydığın qoy dursun, Hacı, gör fələk nə sayır. Səbir elə, sənin də Şirvandan başını yemək mənə borc olsun, boynuma bu gün deyin gəlir”.

Əsgər bəy bu sözləri düşünə-düşünə Hacı Davuda yanaşdı, o yerindən qalxanda çapar və Hacıdan başqa bütün bəylər və zabitlər də qalxdı. Əsgər bəy Hacı Davudun qarşısında diz çökdü. Hacı Davud yanındakı rəhilin üstündən quranı götürüb başı üzərinə qaldırdı:

— Get, övladım, Allahın nəzəri üstündə olsun, peyğəmbərin şəfaəti üstündə olsun, islam qılıncı kütəlməsin, şərəfətli sultanın ələmi həmişə zəfərlə dalğalansın...

Yer-yerdən səslər ucaldı:

— Amin!

Əsgər bəy Hacı Davudun əlindəki quranı öpüb qalxanda düşünürdü: “Ay Allahın lənəti sənə gəlsin, necə olur ki, bir müsəlmanı o biri müsəlmanın üstünə göndəirirsən, özün də Məhəmmədin şəfaətindən və islamın qılıncından danışırısan, onlar da məgər islam deyil?”

— Yəmin edirəm.

— Mənim də xeyir-duam səninlə olsun.

— Təşəkkür edirəm.

Bu, Əsgər bəyin rəsmi içdiyi birinci and idi. Daxilində bilirdi ki, bu andın onun üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdu. Qapıdan çıxan kimi, əlinə fürsət düşsə, bu andı sındırır.

Görəsən, hələ neçə belə andlar içəcək, neçə belə sözlər verəcək və hamısında da qəlbinin ən dərin guşəsində əmin olacaq ki, andı dürüst deyil, pozacaq içdiyi andları. Həmişə də tək bircə anda — hakimiyyəti öz əlinə almaq andına sadıq qalacaq. Zaman gəldikcə biz onun Şəbnəm bəyimə, istəkli bir şairə, haqpərəst qardaşlara içdiyi belə-belə andların və onların sındırılmasının şahidi olacağıq. Niyə tələsirik ki!.. Qoy hadisələr öz yolu ilə cərəyan etsin. İndi isə...

Əsgər bəy qalxıb cəld otaqdan çıxmağa tələsirdi. O bilirdi ki, gizli cəmiyyətin hələ də ona məlum olmayan, ona azadlıq rəmzi kimi etimad bəsləyən, tanımadığı üzvləri bu saat nigarançılıqla sarayı əhatə edib gözləyir, hərəsi də bir cildədir. Haya bənddirlər ki, qılınca əl atsınlar. O tələsirdi; ayinin hər bir dəqiqəsi ona saatlar qədər uzun gəlirdi, bircə tez eyvana çıxıb, ağ dəsmalla alnını silsin, həmfikirlərini sakit edib, özünü elə bu gecə “Diri Baba”ya çatdırsın. Orada dostları gecəyarı da gəlsə, “Diri Baba” kimi uyğusuz oturacaq, nigaran qəlblə yolunu, nə xəbərlə gələcəyini gözləyəcəklər. Əsil məxfi müşavirə orada başlanacaq, Ağsu çarpışmasının əsil nəqşəsi orada çəkiləcək, tədbiri orada töküləcək, taleyi də orada həll olunacaqdı.

Əsgər bəy özünü müşayiət edən zabitlər və əyanlarla eyvana çıxanda meydandakı bütün camaatın gözü onda idi. Əsgər bəy ağ dəsmalla alnının tərini silirdi.

***

...Cümə məscidinin üstündən “la ilahə illəllah, Məhəmməddən rəsulallah” sədası göylərə ucalanda Gülüstən dağı tərəfindən ordunun köç təbili vuruldu. Sübh erkən banlayan

xoruzların səsi batdı. Qapan meydanında dəvələrini xıxırtmış, gecəni tanış evində, karvansaralarda gecələmiş, indi erkəndən gəlib üstüörtülü ticarətə hazırlaşan kənar elli tacirlər şübhə içində təbilin səsinə qulaq verdilər. “Lahövlə vəla qüvvətə” deyə namaza hazırlaşanların sözü ağzında qaldı. Adamlara elə gəldi ki, hansı bir ordu isə buraya hücum keçir. Tələsik əl-ayaq edib bazardan mallarını xilas etməyə çalışanların hay-küyü dəvələrin nərləsinə qarışdı. Meydan çaxnaşdı. Aləm bir-birinə dəydi. Zorla yerindən tərpədilən dəvələrin nərləsi, nərlərin boyunlarındakı kələng zənglərinin qopardığı zəngilti, eşşəklərin anqırtısı, bir-birini səsləyən adamların bağırması dəhşətli, ağlasığmaz bir qarışıqlıq, gurultu, tappıltı qopardı. Meydan ətrafındakı xırda evlərin həyətlərində tək-bir qalmış itlər ulamağa başladı. Bu anlaşılmaz, vahiməli uğultu içərisində kiminsə gur səsi ucaldı:

— Ey camaat, aram olun, aram olun, olu-u-un!..

Əvvəl onun yaxınlığındakılar, sonra da onlara baxan başqaları susdu.

Adamlar yavaş-yavaş özünə gəlib, məsələdən agah olduqda və qəflətən qurbağa gölünə daş atılan kimi, meydana da çalxanan insan və yük heyvanlarından ibarət canlı dənizə dərin bir sükut çökdü.

— Ay camaat, aram olun, çapqın-çapovul yoxdu, qoşun-keşdilikdi, hökumət qoşunu gedir, Təzə şəhərin üstünə gedir. Aram olun...

...Vurulan köç təbili imiş, insanlar nisbətən sakitləşib, yenidən hərəkətə gəldilər və heyvanları, qarışmış yükləri sərbirah etməyə başladılar.

Bunlar burada qalsın, gəlin Əsgər bəyin başçılığı ilə Gü-

lüstan ilə Pirdirəki səmtindən Ağsu istiqamətində irəliləməyə başlayan qoşunun ardınca yollanaq.

Əsgər bəy qoşunun önündə qara köhlənin üstündə oturmuşdu. Onbaşı aldığı gizli əmrə əsasən onunla yan-yanı at sürür, məxfi tapşırığı bir an belə yadından çıxarmırdı. Çapar ona Hacı Davudun belə xəbəri olmadan, ayrılıqda, təkbə-təkdə tapşırırmışdı: “Mən bu azurğu qoşunla Əsgər bəyin qalib gələcəyinə inanmıram, amma belə məsələləri hərbi meydanı həll edir. Kim bilir, nə olar, nə olmaz, bir an gözüünü üstündən çəkmə. İşdir əgər qəza elə gətirdi ki, qələbə qazandı, Nadir adamlarının çəkildiyini görən kimi, özün Əsgər bəyin işini bitir. Arxadan, bir zərbə ilə! Hər şey də öz-özünə həll olunub gedər. Daha onun aradan götürülməsi üçün səbəb axtarmaq lazım gəlməz. Bu elə adamdır ki, qalib gəlsə, qabağında durmaq çətin olar. Məğlub qayıtmalı olsaz, yenə də onu imkan tanıy aradan götürməyin lazımdır, dövlətin düşmənidir, nəyə görə gələndən sonra yoxa çıxarılısın”. Onbaşı düşüncələrə dalmış halda atını sürürdü.

Əsgər bəy də fikrə dalmışdı. Bu gecəki məxfi görüş ona çox şey vermişdi. Karvansarada Məşədi Məhəmməd, Ələmşahla Qədəmşah qardaşları, Aslan ağa, Xosrov ağa, Bulud bəy toplanmışdı. Əsgər bəy sarayda baş verən işlər, hadisələr haqqında məlumat verəndən sonra Bulud bəy onlara üz tutub demişdi:

— Sizi bilmirəm, amma mənim bu Hacı Davuda, xüsusilə onun o təzə müşaviri çapara bir zərrə də etibarım yoxdur. Mənə belə gəlir ki, onlar bu döyüşə bizi məmur etməklə bir oxla iki dovşan vurmaq fikrinə düşüblər. Onlar bizim əsil qüvvəmizin qədərini bilmək, öz əlimizlə özümüzü zəiflət-

mək istəyirlər. Mən biləni cənab Əsgər bəy çox yaxşı iş gördü ki, orada əlində heç bir qüvvə olmadığını bildirdi. Sən danışanda, bəy, mənim gözümlə onların üzündə idi. Mənə belə göründü ki, onlar sənə qüvvə olmadığını sevindilər.

— Mənim də fikrim onlarda idi, — deyə Əsgər bəy yanımadığı üçün sevinib, Bulud bəyin sözünə qüvvət verdi, — mənə də elə gəldi.

— Məsləhətçin deyirəm: mən biləni onlar bu işdə böyük bir səhvə yol veriblər; bizim əsil qüvvəmizi bilməyib, bu işi cənab Əsgər bəyə həvalə eləyiblər. Yoxsa öldürsəydin də o qoca tülkü, nə də hələ iti dişlərindən xəbərimiz olmayan çapı canavar, bu məsələni bizə tapşırırmadı. İndi mən biləni fürsətdir, Ağsuda, təzə şəhər ətrafında nə qədər qüvvə var?

Sual belə işlərin həvalə olunduğu Ələmşaha verilmişdi. Həmişə hər bir tapmacalı suala dəqiq və özünəməxsus bir aydınlıqla cavab verməyə hazır olan Ələmşah dilləndi:

— Bizimkilərin verdiyi xəbəre görə, orada indilikdə, cümlətanı beş min nizami qoşun və bir neçə şah çox yaxın olan qəbilə var. Buradan köçürülən şəhər camaatı hesaba alınmamalıdır. Onlar heç vaxt şah tərəfində olmayacaqlar. Olmazın zülm görüblər, vətənlərindən, ev-eşiklərindən didərgin düşüblər, onlar bizim hesabdadır.

— Yaxın kənd-kəsək də bizim tərəfimizdə olacaq, çünki şahın fərmanı ilə onların hamısının evləri uçurdulub, daşı, kərpic qala tikintisində işləyib, camaat da ev-eşiksiz, qazmalarda, zağalarda qalıb. Tərh də bir yandan olan-olmazlarını əllərindən alıb.

— Bütün bunlardan məlum olur ki, məqam çatıb. Elin qəzəbinin qapısı gec açılıb, amma güc açılıb. Biz indi ca-

maatımızın köməyinə gələ bilərik və çoxdankı arzularımıza çatə billik. Düşməni darmadağın eləyəndən sonra, buraya qayıdarıq və burdakıların da axırına çıxarıq.

Qədəmşah bunları ötkəm səslə dedikdə, onun sözlərini Məhəmməd kişi də başı ilə təsdiq eləyirdi. “Bəs sonra nə olacaq? Avazın yaxşı gəlir, oxuduğun quran olsa, — deyə Əsgər bəy düşündü. — Bəs sonra hakimiyyətə kim keçəcək, ağalığı kim edəcək? Mən, ya sən? Vəzirim olacaqsan?” Amma dinmədi.

Qərara gəldilər ki, Ələmşah dərviş libasını dəyişib hərbi paltar geyəcək, bir qədər də Əsgər bəydən aralanmadan həm onu qoruyacaq, bütün məxfi əmrlərini qəbilə başçılarına, sərkərdələrə çatdıracaq, həm də Əsgər bəyin üzərinə göz qoyan, ondan bir qədər də aralanmayan onbaşıdan muğayat olacaq ki, gözlənilməz bir hadisə baş verməsin. Bundan sonra qəbilələrə “köç etmək” əmri göndərildi.

İndi Əsgər bəy bütün olub-keçənləri düşündükcə sağında və solunda irəliləyən atlılara fikir verirdi. Heç birisi ondan yarım qədər geri qalmır, bir at döşü bərabərində sürürdülər. “Hər ikisi mənə “dostdur”, hər ikisi məni qorumaq əmri alıb, amma hər ikisi də bir anda dönüb düşmən ola bilər. Bunlardan hansı daha qorxulu düşməndi? Bəli, yaxşı deyiblər ki, itnən yoldaş ol, çomağını əlindən yerə qoyma. Amma, hər halda, bəd ayaqda yenə bu cavanmərd oğlana arxalana bilərəm. Düzdür, onun o böyük qardaşına o qədər də etibarım yoxdur. Bilirəm ki, hüştüllüt şeydi, nə istədiyini bir Allah bilir. Bu igidlik eşqi ilə yanıb-qovrulan cavan isə, hələ nə qədər ki, mənim əsil məqsədimi bilmir, məni canından da artıq qoruyacaq. Ona, deyəsən az qala, Koroğlu

gözündə görünürəm. Lap az qala, mənə sitayiş eləyir. Məni elin-obanın xilaskarı bilir. Qoy bilsin! Bacım Şəbnəm də, elə bax, orada, sağ cinahda irəliləyən o şair də... Qoy hələ ki, belə də bilsinlər. Bircə xütbəni öz adıma oxutdurum, sonra-sına baxarıq”.

O, fikirlərinin üzündən oxuna biləcəyindən belə ehtiyat etdi, cəld başını dolandırıb ətrafındakılara baxındı.

...Yol yoxuşa qalxırdı. Tox, harın atlar miniklərini quş kimi qaldırıb aparırdı. Arabir azğın bir ürgə, özündən qabağa heç bir at buraxmamaqçün dəhnəni gəmirir, az qala cilovu sahibinin əlindən çıxarıb irəliyə can atırdı. Təkdənbir kim isə arxadan Ələmşaha yaxınlaşıb nə isə pıçıldayıb və ya aralıdan bir işarə eləyirdi. Ələmşah bu xəbəri Əsgər bəyə çatdırmaq üçün hər dəfə qərribə bir üsul tapır, ona yaxınlaşır, gah açılmış qancıgabağını qaldırmaq, gah da guya tapqırın boş olub-olmadığını yoxlamaq üçün yəhər-əsbaba doğru əyilirdi.

Onbaşı onun hərəkətlərində hələlik heç bir şübhəli şey görmürdüsə də, amma köhnə şəhərdən xeyli aralanandan sonra, ilin bu vaxtında adamdan xali olmalı olan bu yerlərin bu qədər məskün olmasına təəccüblənirdi. Özü də qərribə burası idi ki, rast gəldikləri adamların heç biri müstəqil hərbi dəstəyə oxşamırdı. Birinci təsadüf etdikləri köç sadə köçəri tayfa idi. Onlar irəlilədikcə arabaların çarxları cırıldayıb, yüklü öküzlərin böyürtüsü, atların kişnərtisi, eşşəklərin anqırtısı, itlərin hürüşməsi, dayçaların boynundan asılan qumrovların cingiltisi, adamların arabalardan, at və öküzlərin üstündən haylaşması bir-birinə qarışmışdı. Dəstənin başında gedənlərdən kim isə gözəl səslə bayatı çəkirdi. Araba-

larda oturan arvad-uşaq olmasaydı, onbaşı şübhələnərdi. Amma qəbilələrin, adətən, döyüşlərə belə ailələri, mal-mədarları ilə çıxdığını bilmədiyindən şübhəsini bürüzə vermədi. Əsgər bəy qabaqda bayatı çəkən cavanla yanlaşanda o, səsinə kəsdi, salamladılar. Deyəsən, yad adam kimi, bir-birini tanımayan təsadüfi yolçu kimi salamladılar:

— Ay adam, haradı belə yolunuz, xeyir ola?..

— Lənət şərə, bəy, ənbərədə yaxşı ot var deyirlər, çalmağa gedirik.

Doğrudan da arabaların birindən bir neçə dəryaz ucalır, günəşdə donuq, gümüşü bir parıltı çalır.

— Kimlərdənsiz?

— Kolanıyıq...

— Allah xeyir versin...

Aralandılar, atlılar, görünür, obaşdan yola çıxmış tayfanı ötüb irəlilədi.

İkinci dəstə heç yarım fərsəng bunlardan aralanmamış rast oldu. Yenə həmin qayda, yenə həmin kimi hay-kuylü atlı, öküzlü, arabalı qəbilə.

— Vaxtuvuz xeyir, ay adam, kimsiz?

— Padarıq, başına dönüm.

— Hara belə?

— Dağda əkənəcəyimiz var, tələsirik, vağamımamış¹ çatdırıb biçək...

— Uğur olsun...

— Sizə də...

Üçüncü dəstə ikincidən də bir fərsəng irəlidə qabaqları-

---

¹ Vağam – d. Həddindən artıq yetişmiş, vaxtında biçilməmiş.

na çıxdı. Lap yoxuşun təpəsinə qalxılan yerdə. Burda arabalardan birinin təkər topu sınımışdı. Kişilər onu təmir edənəcn tumanlarını çalçənbər edib əlləşən arvadlar ayaqüstü uşaqları farağatlayır, heyvanatı yemləyir, nahar süfrəsi hazırlayırdılar. Bütün köçəri Azərbaycan qəbilələrinə xas olan bir qayda ilə qadınlar heç kimdən yaşınmadan çadrasız, mərdanə bir görkəmlə dolaşır, yalnız ərlik qızlar və təzə gəlinlər yüngül yaşmaq gəzdirirdilər. Onbaşı artıq şübhələrinədə qayim¹ olmağa başladığından Əsgər bəy dəstəsinin necə qarşılanaçağına xüsusi diqqət verirdi. Ona elə gəldi ki, araba təkərini düzəldənlərdən yan durub, çubuq çəkə-çəkə söhbət edən bu adamlar, bəyi görünə nə isə, sanki, özlərini yığışdırdılar. Lakin dərhal da laqeyd görkəm alıb, yad adam kimi onu salamladılar.

— Səfər bi xətər, hara belə, qardaşlar?

— Küz binələrində heyvanatımız var, xəbər almışıq ki, dabağ dəyib, köçürük təhərini qılaq.

— Allah köməyiniz olsun! Kimlərdənsiz?

— Şahsevənlə muğanlı...

— Salamət gedin...

— Yolunuz xətersiz olsun...

Qəribə idi, bütün bu tayfa və qəbilələr məhz onlar gedən istiqamətdə irəliləyirdi, hərə bir bəhanə gətirsə də, zahirdən dinc adam olduqları gümanı doğursalar da, onbaşıya elə gəlirdi ki, burada özlərinin səfəri ilə bu köçlərin nə isə bir əlaqəsi vardır. “Sərvaxt olmaq lazımdır, Əsgər bəy bu adamları tanıyır, hara və nə üçün getdiklərini, kimliklərini

---

¹ Qayim (qayım) – tutarlı, möhkəm, əsaslı.

nahaq soruşmur. Deyəsən, yaxşı bilir, amma nə üçünsə, gözdən əski asmaq məqsədi ilə elə-belə soruşur. Ehtiyat lazımdır. Bu qərrib ölkədə daş da, torpaq da, kəsək də bizə düşmənin ikən belə şeylərdə arxayın olmaq yaramaz” — deyə onbaşı düşünür, diqqətini birə-beş artırır.

Əsgər bəyin isə köçlərə rast olduqca əhvalı daha da yaxşılaşır, kefi kökəlirdi. “Afərin! Çaparlarımız qəbilələrə köç əmrini vaxtında çatdırıb, hamısı da vaxtında qaldırıb köçünü. Biri də gecikməyib, sabah erkənə hamı yerində hazır olacaq”...

Əsgər bəyin öz dəstəsinin arxasınca da xeyli aralıda, yüngül yaraqlı atlılara nisbətən, yavaş gedən Xançobanı qəbiləsinin köçü gəlirdi. Əsgər bəyin tapşırığı ilə onun əqrəbə və müqərriblərindən biri də köhnə şəhər¹ və ətrafında qalmamışdı. Ailənin köçünə Şükür bəy başçılıq edirdi. Şükür bəy arvad-uşağın yığılışdığı arabaların yanınca gedirdi. Şəbnəm bəyim onunla yanaşı irəliləyirdi. Gənc bəyim, qardaşı arvadı Badam (onlar bir-iki ay əvvəl Əsgər bəylə evlənmişdilər), Xosrov ağanın təzə gəlini, Aslan ağanın qızı Möminə xanım və başqaları burada idi. Arabir Şəbnəm bəyim arabalara yaxınlaşıb Badam, Gülbədən və Möminə ilə nə barədə isə danışır və yenidən Şükür bəyə qoşulurdu. Qərar qoyulmuşdu ki, kişilər davaya girişməzdən əvvəl, köç dolağının ayağında, sonralar xan bağı salınacaq mövqedə, bulaqların suyu artıb dərədən Qaraçaya axmağa başladığı yerdə binə salsınlar. Kişilər davadan fariğ² olanacan burada qərar

---

¹ Qədim Şamaxı nəzərdə tutulur.

² Fariğ – ə. İş-gücünü qurtarmış, tərk etmiş, asudə.

tutsunlar.

Şəbnəm bəyimin isə bu haqda öz fikri, xəyal və arzuları var idi... Bunları kişilərdən gizli, qəlbində saxlayıb yetirmiş, sonra da qəbilədaşlarından olan qızlara, gəlinlərə, birinci növbədə isə qardaşı arvadı Badam və Xosrov ağanın gəlini Möminəyə açıb razılıqlarını almışdı. Bir zaman tarix kitablarına əfsanə kimi yazılacaq hadisənin — Şəbnəm bəyimin arzu və xəyallarının nədən ibarət olacağını biz sonra biləcəyik. Səbir edin, dostlar, tək bircə gündən sonra biz Şəbnəm bəyimlə rəfiqələrinin nəyə qadir olduqlarını öyrənəcəyik. Hələlik isə köç öz qaydası ilə hərbi dəstənin ardınca gedirdi.

...Dəstə, Ağsu dolayının altına gecə yarından ötəndə çatdı və burada dayandı. Əsgər bəy qoşununa qısa bir dinclik verib, səhər azanına xeyli qalmış, köç təbli vurdurdu. Qoşun hərəkətə gəldi.

HƏR DƏRƏDƏ BİR XAN, YAXUD CƏNGİ-MƏĞLUBƏ

Onbaşı bilmirdi ki, gecənin qara pərdəsi altında böyük bir hadisə baş verir: rəsmi dövlət qoşunu öndə irəlilədikcə, arxasınca gələn qəbilələr qarabaqara onu izləyirdi. Ağsu dolayından enməyə başlayanda isə bütün dağüstü kəndlərin — Sulut, Gürcüvan, Mirikənd, Kalva, Dilman, Xatman, enişə keçdikcə Cavanşir, Gəgəli və başqalarının cavanları tam yaraq-əsbablı vəziyyətdə onlara qoşulurdu. Bunlar artıq köçlə getmir, atlı, tək-tək, covğa ilə gəlib arxadan ordu ilə birləşir və Bulud bəy, Şükür bəy, Ələmşah və Nişatın göstərişi ilə müəyyən mövqelərdə yerləşirdilər.

Artıq möhkəmlənmiş, ırmaqlardan, şəlaləciklərdən qüvvət almış çay kimi güclənmiş ordu gün qalxmamış Qaraçay boyunda inşası bitməkdə olan qala səmtinə doğru yeriyirdi. Onlar Curuqlu ilə Ülgüclü kəndlərinin arasında yerləşən bu mövqeyə çatanda, çay da ikiyə bölünüb suyu azalır, Ağdevölən və Qaraçay adlanaraq quzey və güney istiqamətlərində haçalanırdı. Qala üçün seçilmiş yer çox münasib idi. Onun mazğallarında keşikdə duran əsgərlər geniş düzənlikdə hər tərəfi müşahidə eləyə biləcəkdilər. Qalanın dörd bucağında tikilən qarovulxanalar artıq tamamlanmışdısa da, hələ son hazırlıq işləri görülüb qurtarmamış, Nadir ordusu çadırlardan qalaya köçmüşdü.

Onbaşı yenicə boylanan günəş işığından gözlərini qıyaraq dövrəsinə baxınanda öz yaxın adamlarından, dövlətin əsgər və zabitlərindən birini də ətrafında görmədi. Onunla birlikdə gələn nəfərlərdən biri çaparı xidmətində qalmış, dördü isə qoşunla birləşmişdi. Qoşunda türk nəfərlərinin sayı çox az idi. Əksəriyyəti Hacı Davudun adamları təşkil edirdi. İndi hündürdən — at üstündən baxan onbaşı, birdən-birə, arxasında və dövrəsində dalğalı ümman kimi mövc¹ vuran qoşunu görəndə heyrətə gəldi. Yad bir istehkamda, tanımadığı ordu nəfərlərinin arasında idi. Türk qoşunlarından qalan nəfərlərin necə olduğunu, gecə ikən aradan götürüldüyünü və ya başqa mövqelərə keçirildiyini bilmirdi. Əsgər bəyin dövrəsində isə müsəlləh, başdan-ayağa yaraq-əsbaba dolmuş cavanlar cövlan edir, hər bir əmrini ağzından qapır, hər bir işarəsini, tələbini dərhal yerinə yeti-

---

¹ Mövc – ə. Dalğa, ləpə.

rirdilər. O, təkləndiyini anladı, gec anladı. “Bircə çarəm qalır, — deyə düşündü. — Hər ehtimala qarşı Əsgər bəydən aralanmayıb, çaparın gizli hökmünü yerinə yetirmək üçün fürsət axtarım. Tapan kimi yerinə yetirib aradan çıxım. Amma bu pəzəvəng oğlu Ələmşah mənə aman versə. Heç bir an da gözünü üstümdən çəkmir. Deyəsən onlar tədbirimizi duyub, bizdən əvvəl ölçü götürüblər. Yamanca siçan tələsinə düşmüşəm”.

Tikintidə məşğul olanlar hələ axşamdan xəbərdar edilmişdi. Odur ki, işə başlamır, hərə bir bəhanə ilə süründürür, işdən yayınırdı. Hamı işarə gözləyirdi.

Üstü qəfil alınmış Nadir nəfərləri “hə-hö” eləyənəcən döyüş təbili vuruldu. Kərənaylar qəlbi titrədib hücumə, vuruşa çağırən cəngi havasını çalmağa başladı. Çadır və alaçıqlardan silah, sursat götürmək çətin idi. Qızılbaş qoşunu namaza, sonra da səhər yeməyinə məşğul olduğundan macal tapıb silahlananacan Əsgər bəyin adamları hücumə keçdi. Onun gözlədiyi olmuş, düşmən qəfil yaxalanmış, bir növ şəbxun vəziyyətinə düşmüşdü.

Döyüş çox qızgın və qismən qısa oldu. İlk öncə oxlar havada vıyıldadı, tufəng atmağı bacarmayan və ya hələ heç tufəngi olmayan qəbilələrin çoxu köhnə, qədim silahlar işlədirdi. Haça uclu nizələr işə düşdü. Qalxanlar başların üstünə çəkildi, günəş altında bərq vuran qılınclar bu qalxanlara dəydikcə, polad-dəmir səsi atların kişnərtisinə, insanların bağirtisinə qarışdı. Döyüş hay-küyündən qızmış atlar şahə qalxır, yaralıları ayaqlayırdı. At dırnaqları altında sürünən bədənlərin ardınca torpaq al qanla suvarılırdı.

Əsgər bəy qılincını bulaya-bulaya qızılbaş dəstəsi içində

qalaya doğru can atırdı. O, hələ tikilib qurtarmamış bu qalının qüllələri üstünə çıxmaq, oradan çarpışma meydanını seyr etmək, əmlər vermək istəyirdi. Elə bu anda kiminsə tanış, lap yaxın, tanış bir səslə onu ehtiyatlı olmağa çağırtdığını eşitdi. Başını geri çevirəndə, bayaqdan bəri həm düşmənlə şir kimi pəncələşən, həm də onu arxadan qoruyan Ələmşahı gördü. Ələmşah qızılbaş sərkərdələrindən birini yerə sərib, kürəyi ilə onu müdafiə edə-edə Qəmər dayı zorla saxlayırdı. Əsgər bəyin gözü onbaşını axtardı; “Bəs o biri mühafizim hanı?” — deyə kinayə ilə düşünməyə macal tanımamışdı ki, onbaşının aralıdan oxla Ələmşahı vurduğunu gördü: “Ay namərd, məni sağ əlimdən məhrum etdin!”, deyə fikirləşərək, qarşısındakı nəfərə qılıncını endirdi. Gözləri onbaşıda idi. “Qızıl-qırmızı bizimkiləri qırır, əclaf!” deyə səsləndi, atını dəhmərlədi. Elə bu anda aralıdan Qədəmşahı gördü.

Qədəmşah qəzəbdən yanan gözlərini onbaşıya zilləmiş, vuruşa-vuruşa ona yaxınlaşmasını gözləyir, öz növbəsində o da, sağa-sola qılınc zərbələri endirir, arabir qalxanını başına çəkirdisə də, onbaşını gözdən qaçırmırdı. Birdən Əsgər bəy Qədəmşahın onbaşıya çatdığını, qılıncının tək bircə dəfə qalxıb endiyini gördü. Onbaşının başı atının ayaqları altına dığırlandı. Qardaş qatilinin kəlləsinə nifrətlə baxan Qədəmşah Qəmər dayın ardınca baxırdı. Ətrafında vuruşanlar azaldığından Qəmər day sahibinin meyitini yırğalayaraq meydandan çəkib apardı. Ələmşahın ayaqları üzəngidə idi. Kürəyindən sancılmış oxun pərləri hələ də titrəyirdi. Oğlan atın yalına necə yatmışdısa, boynunu eləcə də qucaqlayıb canını təslim etmişdi. Bəlkə hələ sağ idi. Əsgər bəy bunu bilə

bilmədi. Nəzərini başqa bir hadisə cəlb etdi: xeyli süvari arasında təkbətək şeşpər oynadan şair Ağa Nəcəf... “Afərin, bu da sənə şair!” deyən kimi, Nişatın qolu yanına düşdü. Qəfil uçub gələn oxdan sağ qolu yaralandı. Qızılbaş süvariləri şeşpər əlindən düşmüş şairi haqlayırdı ki, Qədənşah özünü yetirdi... Birdən Əsgər bəyin ətrafında döyüşənlərin sayı azaldı. Qala qülləsinə, istehkamlara gedən yol qızılbaşlardan təmizlənir, arabir “Yaşasın Əsgər bəy!” sədaları eşidilirdi.

...Əsgər bəy qalib gəldiyini anladı. O indi yüksək bir təpə üstə çıxıb qəbilədaşlarına və silahdaşlarına qızılbaş sərkərdələrinin çadırlarını qarət etmək haqqında icazə verməyə hazırlaşdı. Bir an keçəcək, qızılbaş qoşunundan çoxlu silah, mal-qara, əsir toplanacaq, qətl-qarət başlanacaqdı. Bu qarətin böyük bir hissəsi, onun gələcək xəzinəsinin bünövrəsini təşkil etməli idi. Əsgər bəy artıq bu şirin xəyallar ilə atından enib istehkamın üstünə çıxmağa hazırlaşdı ki, qəflətən quzey tərəfdən tozanaq qalxdı və ilğım kimi, qum burulğanı kimi bir dəstə atlı meydana atılıb, arxayınlaşmağa başlayan Əscər bəyin adamlarını əhatə etdi. Bu, Qaraçaydan xeyli aralıda saxlanan Nadir qoşununun böyük bir qüvvəsi idi, hadisədən xəbər tutub özününkülərə köməyə gəlmiş və qələbə bayrağını Əsgər bəyin əlindən qapmağa can atırdı.

Şəbnəm bəyim nənələrinin dil-ağıza düşmüş və yüz illər ömür sürüb axırda gəlib ona çatmış bir tarixcəsini, daha doğrusu, tarixi bir əməlini təkrar etmək arzusu ilə yaşayırdı. O, qızlarla sözbir etmiş, dava başlandıqdan bir qədər sonra, təğyir-libas olub qoşuna qarışmağı, ər, qardaş və ataları ilə birlikdə vuruşmağı, ya qələbə bədəsini və ya ölüm şərbətini

içməyi qət etmişdi. Orada, toz dumanı içərisində qızın, el-oba pənahı bildiyi və buna görə daha çox sevdiyi, atabir, anabir əziz qardaşı, onun üçün atanı əvəz etmiş Əsgər bəy, sevməsə də, el nəzərində və Allah qarşısında əri olan Şükür bəy, tayfasının adlı igidləri və bir də nəzminə məftun olduğu əziz bir şair çarpışırdı. Ölüm-dirim mübarizəsi aparırdı. Bu vuruşmadan çox şey asılı idi. Bugünkü qələbə, sabahkı qələbənin əsasını qoymalı idi.

“Əgər bu gün Əsgər bəy zəfər qazansa, sabah da o biri düşmənlərin axırına çıxmaq, yağı qoşunlarını vətəndən, vətən sərhədlərindən o yana tullamaq mümkün olacaq. O zaman elim-günüm azad nəfəs alacaq. Qardaşım onlarla başqa hakimlər kimi zalimənə rəftar etməyəcək, ədl və ədalət hər yerdə hökm sürəcək. İlahi, sən qardaşımın, ərimin, şairimin, elimin adlı cəngavərlərinin qılıncını iti, xəncərlərini kəsərli elə! Qoy onların qalxanı deşilməsin, nizələri iti olsun! Yaraları yüngül, zərbələri öldürücü olsun! Böyük Tanrım, sən özün mənim el-günümə zəfər qismət elə!”

Qız dualardan yorulduqda rəfiqələrinə döndü:

—Hə, vaxtdır, qızlar, atlanın!

Ata və qardaşlarının, ərlərinin libasına və yarağına dolmuş qız və gəlinlər atlandılar. At ayaqlarından qalxan toz qızları dumana bürüyəndə qəbilə ağbirçəklərinin naləsi ərşə dayandı. “Ey yeri-göyü yoxdan yaradan Tanrı, nə günə qaldıq! Allah amanında olasız, bala!!” — deyə qızların ardınca su atır, dua-səna edir, xeyirlə qayıtmaları üçün Allaha yalvarırdılar.

Şəbnəmin dəstəsi iraqdan görünəndə Əsgər bəy onları geyim və təhərindən öz adamlarına bənzətmişdi; hansı bir geri

qalmış qəbilə cavanlarınınsa ona köməyə gəldiyini zənn etdi. Düşmənin isə bunu məhz hiylə kimi anladı, onlara elə gəlirdi ki, Əsgər bəy, qəsdən hardasa, aralıda başqa daha qüvvətli bir dəstə saxlamış, indi təzə qüvvəni döyüş meydanına atmışdır. Nadirin qoşunu bu gözlənilməz qüvvəyə davam gətirməyəcəyini düşündü. Və silahı töküüb qaçmağa üz qoydu. Bundan ruhlanan Əsgər bəyin adamları kaman və nizələri, qılıncları havada yelləyə-yelləyə qaçanları qovmağa, təslim olanları əsir almağa başladı. Deyirlər, bir cəngi-məğlubə oldu ki, bu yerlərdə ruzgarın gözü belə şey görməmişdi. Aman diləyənlər əsir götürüldü.

Əsgər bəy hərbin başlandığı dəqiqədən bəri can atdığı qalanın dibinə çatdı. Hündür bir mövqeyə çıxıb silahdaşlarına qarət izni verdi. Qaladan enəndə gözü bayaqdan bəri axtardığı tanış atlını gördü; əlbəttə bu Şəbnəm bəyim idi. O, niqabını üzündən atmış, kəhər köhlənin yüyənini dirsəyinə keçirib aşağı əyilmişdi; yerdəki bir yaralının yarasını sarımağa çalışırdı. Bu, çiyindən çəpəki haçanizə zərbəsi almış Badam idi. Əsgər bəy bacısına yaxınlaşdı. Sevincdən sərməst üzünü Şəbnəmin çiyinə sürtdü:

— Afərin, bacı! Halal olsun sənə anamızın südü, atamızın əməyi, min kərə halal olsun! Amma qızılbaşların yamanca bağrını yarıdız! Elə bildilər ki, daldada durmuş qoşunumuzdu. Sizi kişi zənn etdilər. Kiçik bir dəstə qız olduğunuzu bilsəydilər, anlasaydılar, işimiz bitmişdi... Bugünkü qələbədə sizin böyük əməyiniz var... Adam çağıraq Badamı sakit yerə aparsınlar.

Şəbnəm ağlar gözlərini yaralı gəлиндən çəkib qardaşına baxdı:

— And iç, qardaş, and iç, atam oğlu! And iç ki, bu gün axan müqəddəs qanlar hədəz getməyəcək! Sən elimizin-gününümüzün dayağı olacaqsan. Sən onlara layiq olduqları xoşbəxtliyi verəcəksən.

Əsgər bəy bacısının bu böyük etiqadı qarşısında donub qalmış, nə deyəcəyini bilmədən dimdik, qırpımsız nəzərlərlə qızın gözlərinə baxırdı.

Zaman gələcək, tarix kitablarında yazılacaq ki, “düşmən qoşununu sındıranlar içərisində on iki min şirvanlı qız olduğu haqqında xalq içində əfsanələr dolaşır”. Bu sonra olacaq. İndi isə Badamın başı üstündə hələlik tək bircə Şəbnəm bəyim dayanıb durmuş, qardaşından cavab gözləyir:

— And iç, and iç, xalqımın gözlərindən yaşlarını siləcəksən! — deyib tələb edirdi.

...Axşama doğru yaralılar sarınıb, xüsusi çadıra köçürülmüş və yerli, haziq¹ həkim sayılan Mirzə Sadıq təbibin ixtiyarına verilmişdi. Ölənlər şəhid kimi geyimli, yaraqlı, suya-kəfənə tutulmadan dəfn edilmişdi. Qətl-qarət qurtarmış, Əsgər bəy yaxın adamları və ailəsi ilə birlikdə təzə bina olunmuş qalada yerləşmişdi.

Bir gün sonra təzə şəhərin xırda məscidində camaat namazı qılınacaq və Şamaxı əhalisi ilə buraya köçürülmüş Molla Qiyasəddin xütbəni Əsgər bəyin adına oxuyacaq və xan ləqəbi ilə yeni Şirvan hakimi Əsgər bəy xütbədən sonra çıxış edəcək, əhd-peyman verib and içəcək, həmfikirlərinə öz yeni idarə üsulu haqqında danışib deyəcəkdi:

— Əhd edirəm, söz verirəm, and içirəm: məmləkətimiz-

---

¹ Haziq – ə. Mahir, məharətli.

də bir yağı qalıncayadək qılınclarımız qınına qoyulmayacaq. Şəhərlərimizdə ticarətə gələn tacirlərdən ağır rüsum alınmayacaq. Tacirlərimiz azad ticarət edə biləcək, istədikləri ölkəyə gedə, istədikləri malları gətirə biləcəklər. Kənd-kəsəklərdə əmin-amanlıq olacaq, tərh ləğv ediləcək, xərac azaldılacaq. Üç il heç kəsdən vergi alınmayacaq; ta ki, el, camaat özünü toplaya bilsin, kasıblığın daşını atsın. Çöllərimiz, əkənəcəklərimiz gülzara çevrilsin. Bir rəiyyətin nahaq qanı tökülməsin, heç kimə haqsız zülm olunmasın. Qərəz, qurd qoyunla otlasın...

Söz deməyə, söz verməyə nə var ki!.. Görəsən bu sözləri deyəndən bir gün sonra Əsgər bəy dediklərinin heç olmasa ondan birinə özü inanırdımı?

İndilik Əsgər bəy döyüş zamanı xüsusi igidlik və fədakarlıq göstərmiş adlı cavanları seçib sonalayır, özünə yaxın vəzifələrə təyin edirdi. Bunların içərisində Bulud bəyin iki oğlu, Seyfulla ağanın qardaşı oğlu, Xosrov ağa, Cəylidən gəlmiş Surxay adlı bir cavan da var idi. Cəyli Surxayı Əsgər bəy özünə əsləhə-sursat üstündə nəzarətçi təyin edəndə nə biləydi ki, kişi həmin vəzifədə qocalıb öləndən sonra, silahlar tamamilə dəyişib odlu silaha keçiləndə, onun yerini oğlu cəyli Sultan tutacaq. “Barıday Sultan” adı ilə Əsgər bəyin oğlu Şirvan xanı Mustafa xanın yanında xidmət edəcək. Barıt anbarında işlədiyinə görə, “barıday” ləqəbi alacaq. Yayda Fit dağının böyründən Yəhərcə yaylağına gedən Gəgəli kəndinin gözəli Kövsəri sevəcək, qızın eşqilə:

Başına döndüyüm Sənqalan dağı,
Ellər köçdü dabanından, ağlaram.

Özüm kimi pozuq gördüm növrəği,
Baş götürüb hara gedəm, ağlaram.

Qurban olum dəvələrin dişinə,
Sallanıb dodağı, düşüb döşünə,
Cəyli Sultan, küllər olsun başına,
“Kövsər” deyib yüz il belə ağlaram. —

deyə yanıqlı qoşmalar düzəcək, xanların, bəylərin adı unudulan zamanlara qədər onun sözləri vəfalı məhəbbəti xatirələrdə qalacaq. Bağırılı kəndinin bayatıçısı Pərnaz xanımın dililə gələcək nəsillərə bir yadigar kimi ötürüləcək. Biz də ondan eşidib, sizə çatdıracayıq. Bu da sonra olacaq.

İndi isə Şəbnəm bəyim döyüşdə yara almış qızları, xüsusilə son nəfəsini çəkməkdə olan Badamı qala otaqlarından birində arvadların ixtiyarına buraxıb, kişi libasında çölə çıxdı və qala ətrafında əmələ gəlmiş təzə qəbiristana baxıb xəyala daldı. Hər tərəfdən təzəcə qazılmış torpaq iyi gəlirdi.

Qəbirlərin birinin başdaşı səmtində beş adam dayanmışdı. Bunlardan biri Qədəmşah idi. O qəzəb və küdurətdən quruyub al-al çalan gözlərini qardaşının məzarına dikib durmuşdu; yavaşcadan Ələmşahın sevdiyi bir beyti təkrarlayırdı:

Nə dövr-i-gərdişi-gərdun mənim muradım ilə,
Nə qayəti-əməlim hüsni-ətiqadım ilə.

Onun dövrəsini alıb. Böyük dərdinə təsəlli vermək üçün söz tapmayan dörd nəfər şair — yaralı qolu boynundan

asılmış Nişat, Zülali, Raci və Rəşid idi.

— Yat, qardaş, kaş ki, əməllərin xar olmaya; kaş ki, qanın hədər getməyə; kaş ki, inandığın, uğrunda canını fəda etdiyin şəxs, sən deyən adam çıxsa, camaatın dərdinə qala!

Dostlardan Ağahüseyn birdən-birə Qədəmşahın dərdini təskin üçün sanki üsul tapdı, əlini onun çiyninə qoyub, aram ilə, bədahətən oxumağa başladı:

Ey dust, bu cəfalar sənə, bilməm nədən oldu,
Sındırdı fələk qəlbin əsiri — mühən oldu.

Ahın odu yandırdı məni, ey güli-rəna,
Bir gülmədim, ancaq mənə el tənəzən oldu.

Qürbətdə deyirdin ki, Zülali, vətənim var,
Ensin gözüne qarə su, Ağsu vətən oldu.

Şair Ağahüseyn Zülalinin son beytində bütün dərdlər, ələmlər deyilmişdi; beş dostun beşinin də qəlbindən yanıqlı ah qopdu. Onlar əl-ələ, könül-könülə verib təzə qardaş məzarından ayrıldılar.

Bu gün Nişat çox qəmli idi. O, təzə tapdığı, qəlbən bağlandığı atəşin bir dost, bir həmfikir itirmişdi. Başı üzərində ilham mələyi qanad çalmır, qəmli qəlbinə bircə misra belə təlqin etmirdi. Yaralı şairimin ilhamı susmuşdu. Ürəyinə günün bütün dərd və ələmləri ağır bir yük kimi çökmüşdü. Onun da qəlbini Qədəmşahın söylədiyi fikir və şübhələr didir, parçalayırdı: “Tanrım, nə qədər qanlar axdı, hədər deyil ki?! Mən də şair əlimi qana boyadım. Turaca, kəkliyə qıy-

mayan əlim atəşlər, alovlar içində düşmən də olsa, insana qalxdı, insan qanı axıtdı! Ey böyük yaradan, haqsansa, haqq işimizə dəlil ol! Elin-günün üzü gülsün, bu qızıl qanlar əbəs axmasın, torpağımızdan yağı ayağı birdəfəlik üzülsün, ilahi!”

ACI VƏ ŞİRİN XATİRƏLƏR

— Gün bir cida boyu qalxıb, bala, sən hələ bir şey yeməmisən. Belə də şey olar? Azarlı gərək yeyə ki, dura da...

— İştahım yoxdu, Güllü xala...

— İştah ki, var, diş altdadı, bala! Dur, sən bir yerində qalxın. Aaz Qəmər, gəl bu piyaləni tut! — Bu sözlərlə də Güllü xala gəlinini səslədi. Onlar ikilikdə su və dəsmal hazırlayıb, yaralının əl-üzünü yumasına kömək eləməyə başladılar.

Bir neçə gün idi ki, Ağa Nəcəfin yarası ağırlaşmış, qızdırması qalxmış və o, yatağa düşmüşdü, Ağahüseyn gildə yatırdı. Alaçıqın yanları, qəliblərinin ayağı bərk basılsa da, havalar soyumuş, ayaq tərəfdə yanan ocaq dəyənin içini çox da qızdırmırdı. Odur ki, Güllü xala yaralının üstünə iki yorğan salmış, ayaqlarına palaz da atıb yanlarını basdırmışdı. İndi qızdırması azaldığından, bir az özünü babat hiss etsə də, hələ çox zəif idi. Nəcəf çətinliklə qalxındı, Güllü xala yorğanın birini onun üstündən götürüb kürəyinə saldı, arxasına yastıq qoydu, böyürlərini basdırıb dedi:

— Azarlını yeməkdi, yoxsa səndə nə var ki, başına dönüm? Di yu əlini, sərinləyərsən, yüngülləşərsən, iştahın da gələr. Həkimbaşı dava göndərib, yaxacağam xam bezə,

yaranın sarığını dəyişəcəm; sappasağ olacaq, gedəcək,

Bu sözlərlə də arvad pialəni Nişatın əli altına tutdu, Qəmər qara aftafadan su tökdü. Şair sol əli ilə üzünü yudu, dəsmalı alıb sildi və doğrudan da sərinləmiş, yüngülləşmiş kimi oldu. Zəiflikdən arxasına qoyulmuş yastığa söykəndi:

— Çox sağ ol, Güllü xala, Allah səndən razı olsun, yaman zəhmətim dəyir...

— Bəsdi, sən Allah, zəhmət nədi, təki can sağ olsun.

Güllü xala danışa-danışa Nəcəfin əl sildiği dəsmalı onun qarşısına saldı, üstünə də Qəmərin gətirdiyi umac dolu mis nimçəni qoydu;

— Zəmanənin üzü qara olsun, bala! Demə ki, xalam məni elə umaca tutub; neynim, özün bilirsən ki, bunu da tapan Allaha şükür eləyir.

Mis nimçəyə yayılmış umacın üstündəki qaşığı götürüb şairə verdi və sözü zarafata salmağa çalışdı:

— Can bala, qara suyun qarasından, arpa ununun valasından bişirmişəm səniyə, ölü yesə dirilər. Yeyən kimi sappasağ olub duracaqsan ayağa.

Nişat qadının könlünü qırmamaq üçün umacı qaşıqlamağa başladı, gülümsündü və dedi:

— Sən nədən bişirsən, torpaqdan da bişirsən genə dadlıdı, xala, ürəyini sıxma.

— Ürəyimizi o gözəgörünməz sıxıb, bala! Neynəmək ki, əlinin üstə əl yoxdu. Bizi cəlayi-vətən eləyib, dağa-daşa salıb; yoxsa bizim bu dərələrdə nə işimiz vardı? Gül kimi bağlı-bağatlı, dərman havalı, yaylaq tamaşalı Şamaxını əlimizdən alıb, bizi bu arana salanın dədəsi tünbətün düşsün! Oturmuşduq evimizdə, nə tapırdıq, Allahımıza şükür eləyib

yeyirdik. Vaxtında namazımızı qılırdıq, orucumuzu tuturduq, bayramımızı eləyirdik. Çapqın, soyğun olanda da, el-nən gələn qara, ağır dərdə biz də şərikin olardıq. Yoxsa, bu xaraba da yerdə?! Nə bir içməli, fərli suyu var, nə bir irahatxanası... Vallah, ay bala, süfrədən uzaq yerdə, məni hər dəstəməz alanda, bu çöllü bəri-biyabana çıxmaq xəcil eləyir. Axı biz şəhərlilər belə şeyi, kənd-kəsəyi harda görmüşdük?

— Bəs burdakılar neynəsin, ay xala? Kənd əhli elə həmişəlik belədi ki...

— Öyrənişilər, dərdin ürəyimə, öyrənişilər. Bir də elə bilirsən onlara hayıfılanmıram? Yazıqların ömürlərində bir hamam gördükləri yoxdu. Bir piyala ayrılan su ilə baş yuyurlar. Yaydan yaya da uzun hamamda¹ çimirlər. Hayıf deyil şəhərimiz? Hər məhəllənin öz hamamı, hər evin öz irahatxanası, hər məhlənin öz bulağı. Canım qurban gözəl vətənimə.

Arvad doluxsundu, qapı yanında ocaq qırağında qurdalanan Qəmərə gözü sataşdı. Onun da doluxsunduğunu görüncə özünü ələ alıb dedi:

— Sən mənə baxma, bala, yeməyində ol! Bax, nimçəni tamam siyirməsən, qəlbim inciyər səndən. Bilirsən, oğul, rəhmətlik anam deyər ki, beşiyin o biri üzü qəriblikdi. Düzdü, burdan Şamaxıya bir günlük piyada yoldu, amma neynəyəsən?.. Qonaq getmək, səfər eləmək başqa şeydi, zor gücünə yurd-yuvar dağılmaq özgə şey...

Arvad çarğatının ucu ilə bir az əvvəl yaşarmış gözlərini sildi və yaralının, doğrudan da umacı bütünlüklə yediyini

---

¹ Axar çayı nəzərdə tutur.

görüb, əlavə etdi:

— Hə, bax belə, canım qurban! Görürsən gecəki küpə sənə necə xeyir elədi? Gecə küpə qoyanda səni özciyəzim ovxalamışam, “əmün dəmənin bu olsun, axır qəmənin bu olsun” demişəm. Allaha şükür, bir-iki günəcən lap duracaqsan ayağa. İndi sən uzan yerində, mən də qolunu sarıyım. — Arvad bu sözləri deyə-deyə Qəmənin gətirdiyi məlhəmi təmiz parçaya yaxıb Nəcəfin qolunu açdı: — Can-can, nə var Allaha şükür, budey, üzə düşüb, məşallah! — dedikcə yaranın sarğısını dəyişdi və əlavə etdi: — Hə, indi irəhatlan; mən də Ağahüseyn balamın kitablarından, quranlarından da qoyum yanına, könlün istədi oxu, istəmədi qoy başuvu, yat! Bizi qaynım xatını iməciliyə çağırıb. Günorta xörəyini gəlin gətirib verər, ya da özüm gəlləm, orda nə bişdi, ondan. Axşama qardaşlığın da gələr (o oğlu Ağahüseyn Zülalini nəzərdə tuturdu). Birlikdə şam elərsiz. Səhər çıxanda heç bilmədim hara getdi, dedi ki, nigaran olma, ana, axşama hökmən qayıdacağam.

Bu sözləri deyə-deyə Güllü xala Nişatın yastığı ucuna bir-iki əlyazması yığdı. Nişat nə düşündüsə dedi:

— Güllü xala, zəhmət olmasa, Ağahüseynin qələmdanını da yanıma qoy.

Güllü arvad mehribanlıqla gülümsədi:

— Bilirəm, ay saqqalı ağarmışlar, onsuz işiniz keçmir, bilirəm. Qoyacam, bir səbir eləyəydin axıracan, görəydin — xalan oxumasa da, belə-belə şeylərdən başı çıxır. Səniyəcən olmasa da, axı mənim də oğlum şairdi.

— Elə demə, xala, necə yəni səniyəcən olmasa da? O mən-dən də yaxşı şairdi. — Sonra gülümsədi və soruşdu: — Yax-

şı, ay Güllü xala, bəs deyirsən oxumaq bilmirəm, onda nədən bilirsən ki, hansımız yaxşı şairik?

Arvad hayıfılanırmış kimi başını salladı və cavab verdi:

— Oxumaq bilməməyim doğrudu, hayıf ki, qara tanııram, oxudan olmayıb. Amma balam özü elə hərdən o sayxaşlıq düşən vaxtlarda sənin sözlərindən mənə çox oxuyub, həmişə də tərifləyib. Sən burda olmayanda dostların evə yığışan kimi, elə sənin sözlərindən çox oxuyur, tərifləyirlər, çoxunu elə mən də əzbərləmişəm. Hə, tərifləyəndən sonra da deyirlər: kaş biz də belə yaza bilək.

Nişat Güllü xalanın sözlərindən utandı:

— İnanma onlara, xala, elə şey yoxdu... — deyə səsləndisə də, şair yoldaşlarının verdiyi qiyməti bilincə, qəlbinə fə-rəh dalğası yayıldı, zəifləmiş vücuduna dost sözlərindən bir qüvvət axıb gəldi. “Dost tərifindən, dost qiymətindən əziz nə ola bilər, deyə düşündü, elə bil səslərini eşitdim, canıma can gəldi dost dilindən”.

Güllü xala zarafatla barmağını ona tərəf silkələyib hədə-lədi, güldü:

— Ay saqqalı ağarmışlar, dayı mənə də yox daaa!.. Bax, yanaqların necə qızardı! Elə onlardanca bildim ki, o biri balam da sən balam haqqında düz deyib. Di, salamat qal, biz gəlincən, oxumaqnan özünü yorma ki, tez sağalasan...

— Baş üstə. Salamat gedin, işiniz irəli olsun...

— Çox sağ ol.

...Alaçıqda tək qaldı. Amma bu cismən belə idi, xəyalında, könlündə isə o, tək deyildi və həmişə yalnız qalanda olduğu kimi indi də, ömrünün dürlü-dürlü səhnələri, piyada ayağı ilə bir günlük yolda olsalar da, ondan günlər, həftələr

ayrısı olmuş anası Şərəfnisə, “Gülşad, Gülşad” deyə can verib, həyata vida edən xalası Gülnisə, ömrünün bircə bəhrəsi Abduləli, bədbəxt Maro gözlərinin önündə canlanmağa başladı. Hərəsi də özünə məxsus bir əda, bir təbəssüm, bir göz yaşı, bir şəkil ilə.

...Qəribə bir axşam idi o axşam. Bir az əvvəl adları, tərifləri canına qüvvət gətirən dostları: Rəşid, Zülali, Raci və Ağaməsih ilə birlikdə oturub şam etmişdilər. Ana onları bahar ətirli təzə yarpaq dolmasına qonaq eləmişdi. Sonra da şeir oxumağa başlamışdılar. Güllü xala demişkən onda hələ ara bir az sayxaş idi. Onun bir gün əvvəl yazdığı:

Şövqi-cünun aşiqin başına rüfət verür,
Hər kəsə dünyada həqq, əqliycə dövlət verür, —

beyti ilə başlayan qəzəlinə bu gün dostları cavab yazıb gətirmişdi, Rəşid onun həmin qəzəlini əzbərdən oxudu və dedi:

— Qardaş, mən üzüqarayam, əliboş gəlmişəm. Qəzəlin məni elə tutub ki, əzbərləyə-əzbərləyə qalmışam, bütün gününə elə hey ürəyimdə sən:

Gövhəri-nəzmin, Nişat, eyləmə hər yerdə sərf,
Bir belə bazarda kim sənə qiymət verür? —

məqtəni nəqərat kimi səslənib durub. Dayı özüm bir şey yazma bilməmişəm.

Ağahüseyn Zülali Rəşidin sözünə qüvvət verib dedi:

— Vallah, Rəşid düz deyir, mən cavab yazsam da, elə

özüm də o gündə olmuşam. Sənin təkcə bu iki misran zəmanəmizin nə sayaqda olduğunu bildirir. Bizim bu üzüqara dövrəndə şeir, nəzmə qiymət verən hardaydı? Afərin, məşallah, lap yerində demisən.

Sonra da Zülali, cibindən bayazını çıxarıb, yazdığı nəzi-rəni oxumağa başladı:

— Bağışlayın, əlimdən gələn budur:

Şərmi-ərəq gül üzə özgə lətafət verür,
Hüsi gülüstanına abi-nəzakət verür.

Ağahüseyn Zülalinin şeir oxumaqda özgə bəlağəti var idi. Elə bir həvəs, elə bir incəliklə oxuyardı ki, mənanın bütün dərinliyi, nəzmin bütün gözəlliyi, təşbih və istiarələrdəki ustadlıq yerli-yerində dinləyiciyə çatardı. Nişat dostunun şeir oxumasına valeh idi. Yığıncaqlarında sələflərindən kimin əsərini oxumalı olsaydılar, bunu mütləq Zülaliyə həvalə edərdilər. İndi də o, qəzəli oxuduqca, dostlar huş-guş ilə dinləyirdilər. Zülali qəzəlinin məqtəsinə çatdı:

Nəzmi-Nişatü Məsih düşsə, Zülali, ələ,
Feyzi-həyati-əbəd, eyşü məsərrət verür. —

deyə dostlarının əsərlərinə xüsusi qiymət verdiyini, özünün onların şagirdi olduğunu bildirməklə hörmət vəzifəsini yerinə yetirdi.

Rəşid səsləndi:

— Afərin! Bax, burasını lap ürəyimdən dedin. Doğrudan da Nişat və Məsih qəzəlləri insana əbədi həyat bəxş edən

dirilik suyu kimi şadlıq verir.

Növbət Ağa Məsih Şirvaniyə çatdı. O da geyməsinin ci-bindən bayazını çıxardıb dilləndi:

— Vallah, düzü heç bilmirəm ki, Ağahüseyndən sonra day mən nə oxuyum?! Düzdü, mən də Ağa Nəcəfin qəzəlinin həm vəznini, həm də qafiyə və rədiflərini saxlamağa çalışmışam, ona peyrəv¹ olduğumu bildirmişəm, amma bu dərəcədə yox. İndi özünüz də görərsiz.

Bu sözlərlə də Ağa Məsih qəzəlini oxumağa başladı:

Aşiqə təlimi-yar, feyzi-bəşarət verir,
Hər necə gül bülbülə dərsi-fəşahət verir.

O qəzəli oxuduqca, Rəşid şeirin ahənginə uyğun olaraq, yüngül bir hərəkət ilə təqt tuturcasına əlini yelləyir və zövqdən başını vəznə həmahəng bir şəkildə tərpədirdi. Ağa Məsih də qəzəlini Nişata təhsin edərək qurtardı:

Gövhəri-nəzmi-Nişat düşsə, Məsiha, ələ
Rayici-bazar edüb aləmə şöhrət verir.

Yenə də hamıdan əvvəl Rəşid dilləndi:

— Sağ ol, belə ha!.. Düz sözə nə var. Mən də çalışaram ki, bu vəzn və qafiyədə, bu rədifdə bir şey yazım. Amma çətin ki, sizin kimi müvəffəq olam.

— Özünü ucuzlaşdırma, bununla daha da özünü qiymə-tə mindirirsən. Aşna, gəl əyri oturaq, düz danışaq, elə sən də

---

¹ Peyvər – f. Birinin ardınca getmə, tabe olmaq.

özünə zəhmət versəydin, yaxşıca bir şey meydana çıxarardın.

— Borclu borclunun sağlığını istər. Sağlıq olsun.

— Allah qələminə qüvvət versin.

Sonra da dostlar Nişatdan bu gün üçün nə yazdığını soruşdular. Nişat da yeni qəzəlini oxumağa başladı:

Vəfa məğzi nə mümkündür ola hər baş arasında,
Bu bir sərmayədir kim, aşiqi-qəllaş arasında.

O zaman hələ Maro var idi, qəzəl də onun eşqinin havası ilə yaranmışdı. Aşiqi-zarın dili ilə, könlünün dili ilə bu böyük eşqdən bəhs edən Nişat deyirdi:

Tutubdur səxt yer könlümdə bir gülçöhrənin mehri
Necə kim müstətərdir od şərari daş arasında.

Qəzəlin bu yerini xatırlayanda yaralının dodaqları titrədi. “Bəli, qeyri-ixtiyari olaraq o zaman mən, nə qədər də düz demişəmmiş, Maro! Əzizim, sənin eşqin çaxmaqdaşı içərisində gizlənmiş qığılıcım idi. Çaxıldımı, atəşlər törətdi, səni yaxıb yandırdı. Əgər onda mən sənin belə dözümsüz, yox, belə fədakar olacağını bilsəydim! Əlimdən bir şey gəlmədi. Zəmanənin bəlalılarından qurtara bilmədim səni! Qoruya bilmədim səni, Maro! Varlığında gizlənmiş atəşdən qoruya bilmədim səni! Diri gözlü özünü şikəst, bədbəxt elədin”.

Nişat qəzəlini belə bitirdi:

Nişata, açma kakildən dəxi bir suzişi-hicran
Ki, kəcsərriştə bicadır demək pərxaş arasında.

Nişat bu qəzəlini yazanda nə biləydi ki, heç yüz il də keçməyəcək, onun bircə bu qəzəlinə Mirzə Həsən Müştəq, Fətəli bəy Hali, Qasım bəy Zakir, Molla Qasım Zakir, İsmayıl bəy Nakam, Siracəddin Siraci, Fatma xanım Kəminə, Həsən Qara Hadi, Mirzə Əliəsğər Novrəs, Məhəmmədəlibəy Məxfn kimi şairlər onlarla nəzirələr yazacaq, onun qafiyə, vəzn, rədif və digər bədii ifadə vasitələrindən öyrənəcəklər. Nişat nə biləydi ki, onun başqa qəzəllərinə Molla Pənah Vaqif, Xaliqu, İsgəndərbəy, Məhəmmədbəy Aşiq, Mustafa ağa Şuxi, hətta xələflərindən Hacı Seyid Əzim Şirvani kimi qəzəl ustadı və Mirzə Ələkbər Sabir tək məşhuri-dövrən bir sənətkar da nəzirələr yazacaq, yeri düşdükcə. onun bədii irsinə dönəm-dönəm müraciət edəcəklər. Nişat bütün bunları o zaman da və həyatının ən şən və ən ümitsiz hallarında da bilmirdi və bilə də bilməzdi. O yalnız yazırdı, yaradırdı, başqa heç bir şey düşünmürdü. Tarixlərə düşəcəyini, sələf olacağını, qəzəllərinin dillərdə gəzəcəyini fikirləşmirdi də. Göylərdə, yuva üçün çöp, yemlənmək üçün dən axtara-axtara uçan, cövlan edən azad quş nəğməsindən qalmadığı kimi, Nişat da qəzəllərini, müxəmməs və digər şeirlərini beləcə yaradırdı.

İndi, yaralı ikən, yatağında bütün olub keçənləri düşünərək, sevdiklərini gözləri önündə canlandıraraq uzandığı bir zamanda da belə idi. O indi məhz bu xəyal və xəyali simalardan qüvvət alır, xırda-xırda dirçəlirdi. Bu dirçəlmə bir az əvvəl “qara suyun qarasından, arpa ununun valasından

ona umac” bişirən Güllü xalanın yalnız kasıblara məxsus səxavətininmi nəticəsi idi, həkimbaşının məlhəmlərindənmi idi, ya da xəyalında canlanan şeir, əşar məclisininmi nəticəsi idi? Birdən gözlərinin önündə ağarmış birçəkləri qara kələğayının altından çıxmış anası Şərəfnisə canlandı. Ona elə gəldi ki, anası öz ilıq nəfəsi ilə içəri girib deyir:

— Ay oğul, qonaqları elə sözə tutmusan, balalarımı ac yola salmaq xəyalındasan, nədi? Qoy bir doyunca yesinlər, axı...

Rəşid şən səsi ilə anaya cavab verir:

— Heç gör sənin dolmalarından birini yerdə qoymuşuq, xala?

Bu məclisdən üç gün keçməmiş xəbər çıxdı ki, Maro yox olub, kənd-kəsəkdə gəzilməmiş yer qalmayıb. Ata-anası gözləri yaşlı özlərini Simongilə yetirdilər. Onlar belə günan ediblərmiş ki, bəlkə qız evdən qaçıb xalasığılə pənah gətirib, bəlkə elə lap Ağə Nəcəfə qoşulub qaçıb. Lakin axtarışlar heç bir nəticə vermədi. O günlərdə evdən bayıra çıxmayan Nəcəf də Hayqanuşun gözünün qabağında olmuşdu. Axtarışlarda da onlarla birlikdə iştirak etməyə başladığını görəndə arvadın bütün şübhələri dağılıb getdi: “yox, bir-birlərini istəsələr də, Ağə Nəcəf elə oğul deyil, bizi biabır eləməzdı, yalan da danışmazdı. Nəyinə gərək ki, axtarmağa qoşulaydı? O bizdən betər özündən keçinib. Anası da elə hey vaysınır. Yox, yəqin ki, xəbəri yoxdu; olsaydı bir sudur¹ anlardım, özü də burda olmazdı axı! Qız qaçırdan adam özü burda nə gəzərdi? Qızın yanında olardı”. Bu düşüncələrlə də Mariya

---

¹ Sudur —burada işarə.

və Hayqanuş bir-birinə sığınıb ağlayırdı. Bir neçə gün ümid gələn yerləri — karvan yollarını, çay qıraqlarını, dərələri gəzdilər. İndi artıq hamısı Maronun özünə qəsd elədiyini anlayırdı, hamısı da meyitinin haradan və necə tapılacağını gözləyirdi. Əvvəl qoşulub qaçmağındansa, ölməyini diləyən atanın indi ürəyi elə kövrəlmişdi ki, “kaş sağ qalaydı, cəhənnəmə, qoy kimə istəyirdi qoşulub qaçaydı, təki sağ olaydı” — deyə sızıldayırdı. Məryəmin gözlərinin yaşı qurumurdu: “Bəlkə heç özünə qəsd eləməyib, bəlkə qaçıb monastıra getmək istəyəndə hansı bir xatakara isə rast gəlib, oğurlayıb yad ellərə aparıblar. İndiki zamanədə bu nə çətin şeydi ki? Ya həzrəti İsa, ya həzrəti Məryəm, təki balam sağ olsun. Qara xəbərin eşitməyim”. Ana ürəyi balasına heç cür ölüm yovuşdura bilmirdi.

Nişatın da qəlbi kədərdən parçalanırdı. O qızın itməyində, bədbəxt olmağında özünü kari¹ görürdü: “O son görüşdə mən sənə heç bir ümidverici söz deyə bilmədim, Maro! — deyə qızın xəyalı ilə danışırdı — ümid verə bilmədim! Sənin xırdaca bədənində, incə qəlbində belə böyük bir məhəbbət, belə böyük bir atəş, yangı ola biləcəyini təsəvvür də etməmişdim, gözəl!”

Qönçə tək eldən kişi sirrin nəhan etmək gərək.
Aşıqi-yekrəng olan, bağrını qan etmək gərək.

Özünün də, mənim də bağrımı qan etdin. Hardasan, Maro, hardasan?! Qurd-quşamı yem oldun, yağıyamı, çapo-

---

¹ Kari – burada günahkar, bais.

vulçuyamı rast gəldin? Özünü hansı qayadan tulladın, Maro? Sırrını nə yaman nihan etdin, nə yaman gizlətdin, Maro? Sınəmə qıyamət dağı çəkdi, sevgilim, qıyamət dağı!..”

Elə bu qızğın axtarışlar zamanı şəhərə qərribə bir xəbər yayıldı. Söz çıxdı ki, bir qız xeylağı, deyəsən, nəsara imiş, könüllü özünü sütti etmiş, multani tacirlərinin ayini zamanı yanib tələf olmuşdur. Nişatın qəlbinə şübhələr doldu: “Bu sən deyilsən ki, Maro? Sən deyilsən ki? Eşq atəşində yanmaqla kifayətlənmədin, özünü atəşlərə atdın yoxsa, Maro? Bircə sırrını bilsəydim! Bircə necə olduğunu bilsəydim!”

Bir neçə gün sonra haqpərəst qardaşlardan hadisənin təfsilini öyrəndi. Hayqanuş da yanib, gözəlliyini itirmiş Maronun əhvalını vaysına-vaysına Şərəfnisəyə danışmışdı. “Çox çalışdım, əzizim, bir dəm, bircə an heç olmasa uzaqdan-uzağa boyunu da görə bilmədim. Özün kimi, mənə də əbədilik yandırdın, Maro! Hardasan, neynirsən, şikəst könünü bu ağır zamanədə nəylə ovundurursan, gözəlim, sübhüm-səhərim mənim!..”

...Yaralı, bitməz xəyalların, əvvəli şirin, sonu acı xatirələrin ağır yükü altında inləyərək yastığına yıxıldı. Bir gün əvvəlki qızdırmadan avazımuş dodaqları pıçıldayırdı:

Kəm tutma, könül, eşqi ziyafətli deyirlər,
Xof eylə, bu sərmənzili heybətli deyirlər.

Ol kəs ki, içibdir meyi-peymaneyi-eşqi
Heyvan suyu¹ tək nəşəli, ləzzətli deyirlər.

“Hanı sənin nəşən, ləzzətin, ey eşq? Hanı sənin abi-heyvan adlanan dirilik suyun? Bəs nə üçün mənə, Maroya o dirilik suyundan nəsib olmadı? Nə üçün eşq bizim üçün nəşə-ləzzət əvəzinə zəhri-marə çevrildi? Nə üçün? Nəydi günahımız?”

...Qəmər əlindəki piyalə dolusu qara əriştə ilə içəri girəndə arxası üstə düşmüş şairin dodaqları hələ də “nəydi günahımız?” — deyə pıçıldayırdı. Gənc qadın əvvəl onun yenidən qızdırmasının artdığını və sayıqladığını zənn etdi, yaxınlaşdı:

— Nəcəf qardaş, necəsən, qızdırmısan? — deyə qayğı ilə soruşdu.

Nəcəf yarıqapalı gözlərini açdı, artıq tamamilə özünə gəlmiş, keçmişin acı xatirələrindən ayrılmışdı; gülümsəməyə çalışdı, yerində qurcuxub:

— Yox, Qəmər bacı, elə bir az fikrə getmişdim.

Qadın sakitləşdi:

— Bıy, Allah köməyin olsun, əməllicə qorxuzdun məni! Mən bura gələndə bayırda səni bir dərviş soruşurdu. Dedi: “Bacı, gör Ağa Nəcəf qardaş yatmayıbsa, gəlim”. Çağırım?

— Kindi görəsən? Qəmər bacı, çağır gəlsin.

— Bu saat, bir qalxın, qardaş, bunacığazı da ye. Güllü xala göndərdi, — deyə qadın yaralının yatağı önünə dəsmal salıb, mis piyaləni üstünə qoydu. — Əriştədi, ye, qardaş, ca-

---

¹ Dirilik suyu.

nın qızışar, tərlərsən. Xala dedi ki, nə qədər tərləsə, o qədər yaxşıdı. Dərdi tərnən çıxacaq.

Sonra da Qəmər alaçığın qarşısına çıxıb, Nişatı soruşan adamı səslədi:

— Ağa dərviş, gəl içəri, Ağa Nəcəf qardaş yatmayıb, oyaqdı, deyir gəlsin.

Bu sözlərlə Qəmər bir daha evə qayıtmadı, çıxıb ərinin əmisi evinə — iməciliyə getdi.

Dərviş içəri girəndə, alaçığın yarıqaranlığında Nişat əvvəlcə onu tanımadı, işığın qarşısında dayanmış, xirqəli¹, ucaboy adamın üzü kölgəli idi. Dərviş yaxınlaşıb Nişatın yatağı yanında diz çökəndə, yaralı qalxındı:

— Sənsənmi, Qədəmşah? Yenə də dərviş libasında?!

Qədəmşah üzündəki ağır kədər izləri ilə yaşıdan xeyli böyük, bu bir neçə həftə ərzində xeyli qocalmış kimi görünürdü. Qardaş dərdi, Ələmşahın faciəli ölümü onun belini sındırmış, qəddini əymişdi.

— Mənəm, yenə də dərviş libasında, yenə də...

O yerindən qalxıb oturmağa cəhd edən Nəcəfə yardım göstərdi, əlini onun qoltuğuna salıb qaldırdı, oturtdu, böyrü üstə düşmüş yastığı dikəltdi, yaralını rahatlayıb, yorğanı cınaqlarına saldı və qarşısında əyləşdi:

— Sən yeməyini ye, soyutma, sən burda, mən burda, sonra danışarıq.

— Bir neçə gündür ki, yerimdən qalxa bilmirəm, bağlanıb qalmışam bura. Bir bilmirəm ki, işıqlı dünyada nə var, nə yoxdu... Ağahüseyn də gündə səhər gedir, axşam qayı-

---

¹ Xirqə – ə. Dərvişlərin geydikləri üst paltarı.

dır, elə arxayınlaşdırır məni. Heç bir əməlli-başlı danışmır görüm...

— Nə danışacaq axı?.. İşıqlı dünyada nə var ki, ondan sənə bir söz də danışsın? Mən onu hər gün görürdüm, səni soruşurdum. “Qızdırması var, yarası irinləyib, od içində yatır, heç ağı üstündə deyil, hey sayıqlayır. Anasını, balasını, daha bilmirəm kimi səs-ləyir”, — deyirdi. Odur ki, düzü, iki gün irəli mən də getdim Şamaxıya, dedim gedim bir Şərəfnisə bibiyə dəyim. Abduləlini də görüm, bir şeydən əyər-əskikləri varsa, kömək eləyim, sonra da gəlim sənə rəğbətli bir söz deyə bilim. Ürəyini də rahat eləyim.

Nişat elə sevindi ki, az qala qaşığı əlindən salacaq idi. Ağzı yana-yana cəld soruşdu:

— Getdin?

Dostunun sevincindən fərəhlənən Qədəmşahın üzünə təbəssüməbənzər bir ılıqlıq gəldi:

— Əlbəttə!

— Anamı da gördün, sağdılar?

— Hər ikisini gördüm, sağ-salamatdılar.

— Can qardaş, gətir gözlərindən öpüm, anamı gedib görmüsən, ayaqlarına qurban olum, yolumda zəhmət çəkib, eylə yol gedib! Doğma diyarın torpaqlarına dəyən çarıqlarını ver iyləyim, tozunu gözlərimə sürtüm...

Qədəmşah qəlbi rıqqətə gəlmiş halda yenidən gülümsəməyə çalışdı:

— Şairliyinə salma, Ağə Nəcəf! Çarığım vardı ki, sənə verəydim də? Dərviş babayam, bir xırqəm, bir təbərzinim, bir də kəşkülümdən başqa heç nəyim yoxdur bu böyük dünyada. Nəyim vardısı, yağı apardı...

Nəcəf elə sevinmişdi ki, Qədəmşahın üzünü yenidən bürüyən kədərini fərqi nə var, bilmədi. “Nəyim vardısa, yağı apardı”. Bu “nəyim” onun cavan və qocaq qardaşı Ələmşah idi ki, Qədəmşah onu sonsuz bir məhəbbətlə sevirdi və cavanın ölümündən sonra elə bil ki, bütün dünyanın nazü nemətlərindən əl üzmüş, göz çəkmişdi.

— Yaxşı, evdə nə var, nə yox?

— Allah var, şəriki yoxdur. Bu bir. Odununuz yox idi, alıb bir neçə bağlı odun daşıtdırdım. Qalanının haqqını verdim, göz olmağı bir tanışa tapşırdım. Bir kisə də arpa qarışıq xırdabuğda unu tapıb verdim. Dayı əlimdən heç nə gəlmədi.

— Elə bu özü dünyaya dəyər. Mən belə zamanda özüm də bundan artıq heç nə eləyə bilməzdim.

— Yaxşı, şışirtmə görüm. Hə, bir də Məşədi Məhəmməd kişidən xahiş elədim ki, karvansaradan yolu şəhərə düşəndə, hər dəfə sizə bir baş çəksin. Onların üstündə nəzəri olsun.

— Allah hər ikinizdən razı olsun, — deyər kövrəlmiş şair təşəkkürünü bildirdi.

— Sən razı olsan, bəsimizdi. Allahın razılığını özgə cür alırıq. Səni and verirəm məbəynimizdəki dostluğa, mənimlə bu özün yazdığın riyakar zahidlərin dili ilə danışma:

Sənin fərşin ki, zahid, buriyadır,
Həqiqət mənzilində bu riyadır.

Riyadır zahidin gərçi namazı
Vəleykin xəlq içində xoş ədadır. —

bunları ki, sən özün demisən. Yoxsa, məndən də ehtiyat eləyirsən, kimliyimi unudursan?

Şair bir anlığa duruxdu, sonra gözlərini dostuna dikib dedi:

— Əvvəl bir mənə de görüm bu hardan sənin əlinə keçib?

Qədəmşahın gözləri doldu:

— Qorxma, hələ ki, məndən başqa bunu sənin yazdığını deyəsən bilən yoxdur. Qəzəlini mənə bədbəxt qardaşım vermişdi. Məgər ona sən özün verməmisən?

Şair nəyi isə xatırlayıb cavab verdi;

— Hə, yadıma düşdü. Düzdür, ona mən özüm vermişdim. İstəmişdi, özü də mənə rəhmətlik Füzulidən beləcə bir qəzəl oxuyub, nəzirə istəmişdi, mən də yazıb vermişdim ona. Söz vermişdi ki, adımı heç kəsə deməyəcək, hər yerdə də məqtəsiz oxuyacaq ki, mənə bu qüllabı zahidlərdən sədəmə toxunmasın.

— Hə, mənə elə belə də danışmışdı.

— Yatdığı yerdən inciməsin. Ondan mənə sənin dostluğun yadigar qaldı. Əvvəl ona, sonra da sənə elə bağlandım ki... Şadam ki, zənnimdə yanılmamışam. Qərəz, çox sağ ol. Ev sarıdan ürəyimi arxayın elədin. İndi bir-iki günəcn lap sağalaram, hər halda buna ümid edirəm, — deyər qoluna işarə etdi, sonra söhbəti dəyişib:

— Yaxşı, əvvəlki sualıma cavab vermədin axı, neyşə yenə də dərvişlibas olmusan? — deyib bir daha soruşdu. Boşalmış mis piyaləni qaytarıb yerinə qoymaq istədi.

Qədəmşah ondan əvvəl tərpəndi, piyaləni alıb qalxdı. Yalnız ömrünün çoxunu tək yaşamış dərvişlərin bacardığı

bir qayda ilə ocağa yanaşdı, içindəki əriştə qalığı quruyub qaba yapışmasın deyə, ocaqın qırağındakı qara aftafadan piyaləyə su süzdü, çalxalayıb alaçıqın qapısında çölə atdı; sonra da piyaləni dasmalla silib ləminin üstünə qoydu. Bütün bu işləri tənhalığa adət etmiş, cahangəşt dərvişlər kimi, heç yana tələsməyən, dünya işlərinə laqeyd adamlar kimi, səbirlə elədi və sonra bir də alaçıqın qapısına yanaşdı, başını çölə uzadıb yaxında adam olub-olmadığına diqqətlə nəzər yetirdi. Heç kəsi görmədi. Alaçıqın ətrafı boş idi. Kişilər qala tikintisini başa çatdırmaqda əlləşir, qadınlar isə iməcilikdə çalışırdılar. Alaçıqda, qazma və zağalarda yalnız əldən düşmüş qocalar, əlillər, ağır yaralı və ya xəstə olanlar qala bilərdi, bir də ki, heç bir işə gərəkməyən xırda uşaqlarla yük daşımağa yaramayan heyvanat və əgərrilər¹. Qalanlar qala və onun ətrafındakı tikililərin dövrəsində qarınca² kimi qaynaşırdı.

Qədəmşah yalnız bundan sonra yenidən alaçığa, dostunun yanına qayıtdı. Yatağın yanında diz üstə əyləşib, sözə başladı:

— Məsələ belədi: nə qədər ki, yaran ağır idi, sənə demək istəmirdik. Əsgər bəy bizi əməlli-başlı aldadıb.

Şair təəccüblə səsləndi:

— Necə yəni aldadıb, neynəyib ki?

Qədəmşah səbirlə dostunun çiyindənən basdı:

— Səbir elə, sözümü kəsmə, gəlib eləyən olar, hamısını

---

¹ Yaylağa çıxarılması mümkün olmayan zəif, xəstə qoyun-quzu.

² Qarınca – qarışqa.

deyib qurtara bilmərəm. Qoy qurtarım, onda hamısını özün başa düşərsən. Əslində elə mənim əvvəldən də ona çox etibarım yox idi. İnanmırdım ki, bəy tayfasından özü də elə şöhrətpərəst, əvvəli çapovulçu olan, dünyagir şəxsdən xalqa xeyir dəyə. Qərəz, məni hamı, elə o cavan, bədbəxt qardaşım da inandırmağa çalışırdı, deyirdilər filan-fəsmən. Amma xanlıq xütbəsi adına oxunandan heç iki həftə keçməmiş dişlərini göstərməyə başladı. Verdiyi vədlərdən birini də yerinə yetirmir. Sən bir həftədir yatmısan, dünyadan xəbərin yoxdur. Yovuq kənd-kəsəklərdən tərhlə almağa başlayıb. Deyir, çarəm yoxdur, gərək qoşunu yedirəm. Bu bir. İkinci, xərəcə birə-iki artırıb ki, xanlığa xəzinə düzəltmək lazımdı. Camaatda xərac verməyə güc hardaydı? Camaatı əkindən, heyvanata baxmaqdan ayırıb, məmə yeyəndən pəpə deyənə kimi töküblə qalanın üstə, bir də onun yanında özünə saray tikdirmək xəyalına düşüb. Göz açmağa imkan vermir heç kəsə. Danışanın dili, görənin gözü çıxardılır; hələ yenidən tənablar¹ da işə düşüb, əyilməyən boyunlara salınır. Daha nə istəyirsən, onu deyim?..

Şair həyəcan içində ağır xəyala dalıb, yastığına söykənmişdi. Elə halsızlaşmışdı ki, eşitdiklərinə qarşı nə deyəcəyini bilmirdi.

— Ətrafına da yığıb nə ki, öz qohum-qardaşı var onları; öz qəbiləsindən, Xançobanıdan olan dələduzları, başıpozuqları. Hərəsinə bir məmurluq tapşırıb. Kim nə bilir, onu eləyir. Qurğu ayrı qurğudu.

---

¹ Tənab – ə. Burada məhkumu sürütmək üçün onun boynuna salınan kəndir, örkən və ya şal, qurşaq və s.

— Bəs siz nə eləyirsiniz?

Şair haqpərəst qardaşlığını nəzərdə tuturdu.

— Nə edəcəyik? Elə mənim təzədən dərvişlibas olmağım da ona görədi. Bircə Məhəmməd kişi qəti baş qaldırmağa razılıq vermədi. Dedi ki, səbir eləyin, qoyun Ağa Nəcəf də yerindən dursun. Qoy bir onunla danışsın, bir də onu imtahana çəkək, verdiyi vədləri yadına salaq. Əməl elər, elər; eləməz, o durub biz durmuşuq. Amma bunu da deyim ki, onun, bizimkilərdən kimi tanıyırdısa, heç birini görəsi gözü yoxdu, birimizi də özünə yovuq qoymur. Gördüyündən göz kirəsi umur. Namərd oğlu hamımızın kölgəsini qılınclayır. Mən də dedim ki, əvvəl bir sənə danışım.

— Yaxşı eləmisən.

— Yaxşı, ya pis. Mən ona inanmıram. Mən hamılığa təbəyəm. İstəyirsiniz bir də, iki də imtahana çəkin. Ondan bizə yar olmayacaq.

— Hamı necə, sən də elə, qardaş! Neynək, danışaq deyirlər, danışaq. Mən bu axır vaxtlar ona bir qədər yaxın olmuşam. Bir az deyəsən mənə inanır. Məhəmməd kişi düz deyib. Yalançını mənzilinəcən qovarlar. Mərdi döyə-döyə namərd eləmək bizə yaraşmaz. Onun əlindəki qüvvə bizə lazımdır. Qoy danışaq, fikrini bilək, bəlkə bəzi şeydə yanlışlıb, düzəlməsi mümkündür. Nə xəta eləyibsə, düzəldər. İşinə qarışarıq, qoymarıq elə şeylərə bir də yol versin.

— Nə deyirəm ki, qoysa, — deyə Qədəmşah inamsızlıqla sözə xitam verdi. Sən bircə sağal, cansağlığı hər şeydən vacibdi, xüsusilə indiki zamanda və bizim vəziyyətdə olan adamlar üçün.

Mane olan yox idi. Qədəmşah axşam düşənəcən dostu-

nun yatağı başında oturdu. Uzun illərin dərvişlik həyatında öyrəndiyi üsullarla yaralıya yardım göstərməyə, onu müalicə edib vəziyyətini yüngülləşdirməyə çalışdı. Kəşkülündən yalnız ona tanış olan ələfiyyatdan bir qədər çıxardı, piyaləyə töküb qaynatdı, Nəcəfə içirdi. Uzun-uzadı söhbətlər etdilər. Axşama doğru yaralının halı xeyli yaxşılaşmışdı, qızdırması tamam çəkildi. Azan çağı Qəmərlə birlikdə alaçığa qayıdan Güllü xala Nişatın halını yaxşı görüb sevindi:

— Gördün, bala, demədim ki, xalanın umacını ölü yesə dirilər?

— Çox sağ ol, xala, o ölüdirildən umacdan sabah səhər bunun üçün bir qab da bişir, tez sağalsın.

— Belə mənim bu qocaca gözlərimin üstə, ağa dərviş.

— Gözlərin nurdan qalmasın, — deyə Qədəmşah yerindən qalxıb salamatlaşdı və alaçığı tərk edib getdi.

MƏRDLƏ NAMƏRDDƏN QARDAŞ OLMUR

Şair Əsgər bəyin yanına yollananda nələr baş verəcəyini bilsəydi, bəlkə də heç oraya getməzdi. Dünən o, Əsgər bəylə görüşmüş, haqpərəst qardaşlığı tərəfindən nümayəndə olduğunu açıq demədən bəyin içdiyi andları, verdiyi vədləri onun yadına salmışdı. Bəy onu əvvəlcə çox da soyuq qarşılamadı, görüşdülər, hətta təmənləşdilər də. Əsgər bəy ona yanındakı döşəkçələrdən birində yer göstərdi, qolunun yarasını, ailəsinin vəziyyətini soruşdu. Anasının və oğlunun Şamaxıda qaldığını bilincə, sanki təəssüfləndi, yer-yurd düzəldib, Şamaxı yenidən alınıcayadək onları da buraya köçürmək lazım olduğunu söylədi. Lakin məsələ əsil mətləbə

keçəndə Əsgər bəyin üzü tutuldu, simasına qərribə bir soyuqluq çökdü. Xərac, tərh məsələləri, kimə, hansı dövlətə arxalanmaq məsələsi... Bütün bunlara Əsgər bəy cavab verməli idi.

O çoxdan duymuşdu ki, hakimiyyət uğrundakı çarpışmalarında ona yardım əli uzadan adamlar, sadəcə onun əmrini yerinə yetirən, “onun qara qaşına və qara gözlərinə aşiq olanlar” deyil. Burada hələ ona məlum olmayan bir gizli qüvvə mövcuddur ki, Əsgər bəy həmin qüvvənin kimlərdən və nələrdən ibarət olduğunu bilmir. Nə qədər ki, bu adamlar ona “hə-hə” deyir, ona lazımdırlar; hakimiyyət əlinə keçəndən sonra isə onların dediyi ilə oturub-durmaq fikrində deyildi, Əsgər bəy qəlbinin dərinliklərində bu cəmiyyətdən, bu qardaşlıqdan, haqpərəstlikdən, bunu büruzə verməsə də, öz-özünə belə etiraf etməsə də qorxurdu. Həmişə də, onların kimliyini və qədərini bilməyə can atırdı.

Hakimiyyəti əlinə aldıqdan sonra bu adamlar onun başına minər, ondan olmazın tələblər eləyə bilərdilər. Odur ki, Əsgər bəy daima bu adamları sonuncu nəfərinə kimi tanımaq, bir-bir dənləmək, xüsusilə başçılarını müxtəlif bəhanələrlə aradan götürmək istəyirdi. Bu Əsgər bəyin birinci və yerinə yetirilməsi zəruri olan arzularından bəlkə də əvvəlcisi idi.

“Yox, bircə bu qalıb ki, indi məqsədimə çatdığım, hakimiyyəti ələ aldığım bir zamanda gədə-güdə gəlib mənə məsləhət versin, əmr eləsin, qarşıma tələb qoysun?!” — deyə təkəbbürlə düşünürdü. “Onlarla açıq-açıqına əlaqəni pozmaq da yaramaz. Yoxsa, bir dəstə düşmən də bu yandan qazanaram. Özü də elə düşmən ki, nə üzünü görürəm, nə

adını, nə də yerini bilirəm. Biri bir cındır dərviş, biri bir yoluq şair, biri də bir qotur karvansaraçı... Mən şah ordusuna sinə gərmişəm. Bunlardan qorxacağam? Bircə-bircə, cücə kimi dənlemək ən gözəl tədbirdir” — deyə düşündü.

İndi son aylarda olduğu kimi, Əsgər bəy dərk etməyə başlamışdı ki, həmin qardaşlığın canı, ruhu olan adamların biri də elə bu şairdir. Burası doğrudur ki, Nişatı həmin halqaya Əsgər bəy daxil etmişdir. Lakin qapısı Əsgər bəyin üzünə bağlı qalan, vaxtı və həvəsi olmadığından dərk belə etmədiyi haqqpərəst qardaşların cəmiyyətinə görünür ki, “bu şair yol tapmış, onlarla dilləşə, onların canını təşkil edən adamlardan, başçılardan birinə çevrilə bilmişdir. Axı bu şair xeyli savadlı, bilikli, ilhamlı adamdır. Bəlağət, fəsaahət sahibidi. Xalqı öz sözləri ilə ələ ala bilir. Elə buna görə də aradan götürülməli idi. Belə bəla böyüməmək üçün qarşısı vaxtında alınmalı idi. Bu çağa gələcəkdə fəsad törədə bilər, beşikdə boğulsa yaxşıdı. Elə üsulluca, ehmallica ağzına yastıq bas — qurtarsın getsin. Yoxsa böyüsə, qüvvə kəsb etsə, qabağında dayanmaq olmaz”.

Bu fikirlərlə də Əsgər bəy müsahibinə müraciətlə demişdi:

— Məlum oldu məramınız. Mən biləni bu işdə sizdən ziyadə dərviş Qədəmşahın əli var. Çoxdan bələdəm ona. Neynək, olsun. Amma bu elə məsələdi ki, əvvələn mən tək həll eləyə bilmərəm. Axı bu işdə bizimlə yan-yana qan tökmüş nücəba¹ var; digər tərəfdən də elə birdən-birə cavab verə bilmərəm. Düşünmək lazımdı. Elə eləmək lazımdı ki,

---

¹ Nücəba – ə. Nəcib adamlar, əsilli adamlar.

cavab hər iki tərəfi razı salsın. Odur ki, sabah günortadan sonraya kimi möhlət verin, günortadan sonra gəlib cavabını apararsız.

Nişatın zehmində qəribə bir kütləşmə baş vermişdi. Odur ki, bu tutqun baxışların, ikibaşlı sözlərin ardında nə gizləndiyinin fərqinə vara bilmədi. Bir də o, Əsgər bəyə əvvəldən elə inanmış, elə etiqad bağlamışdı, elə ümid etmişdi ki!.. Həm də bu ümidi sədaqətinə, böyük məhəbbətinə əmin olduğu cəngavər bir qız — Şəbnəm bəyim ona təlqin etmişdi. Dostlarının çoxu da bu əməniyyətə inanmışdı. Odur ki, Əsgər bəyin sözlərində, davranışında heç bir şübhə yeri görmədi. Onu xeyir işlərə daha da şövqləndirmək məqsədi ilə dedi:

— Allah sənin rəhbərin olsun, sənə sirati-müstəqimi¹ göstərsin, xan! Qoy elimizin, günümüzün sənəsi də sən ilə olsun, həmçinin mən həqir bəndənin:

Müsküldə qalıbdır, bu Nişatın tut əlindən,
Ya şahı-vilayət, səni mürvətli deyirlər.

Onlar beləcə də ayrılmışdılar. Qəlbi ümidlərlə dolu olan şair. Hətta, ayrılarkən təmənləşmədiklərinin belə fərqinə varmamışdı. Amma sonra həmfikirləri, o cümlədən Qədamşah ilə söhbətindən və bu gün Əsgər bəyin yanına yollanarkən ürəyində bir təbəddülat əmələ gəldiyini duyurdu. Bu gün, dünənin əksinə olaraq, şairin fikrinə aydınlıq, hisslərinə itilik gəlmişdi. O nə üçünsə, özü də bilmədən, bu gün

---

¹ Sirati-müstəqim – ə. Düz yol, haqq yolu.

xəyalına şübhələr yol açdığını, nədənsə bu görüşə getmək istəmədiyini duyurdu. Ayağının biri gedir, biri getmirdi...

Qalanın ətrafında canlanma var idi. Təzə libaslı, təzə vəzifəli adamlar binaya girib-çıxır, hansı bir əmr və ya tapşırıqlasa, harasa gedirdilər. Şair qələbəliyə əhəmiyyət vermədən qalaya daxil oldu. Qapının önündə dayanmış qarovulçular onu maneəsiz içəri buraxdılar. Gözətçilərdən birisi önünə düşüb, onu Əsgər bəyin oturduğu otaqlardan birinə qədər müşayiət etdi. Dünən təkbətək görüşdükləri otaqda bu gün xeyli adam var idi. Son aylarda Əsgər bəyə xüsusilə yaxınlaşmış Molla Qiyasəddin də burada idi. Bulud bəy də Əsgər bəyin sol tərəfində döşəkçə üzərində əyləşmişdi. Nişat bu iki nəfərdən və Əsgər bəydən başqa otağa yığılanların heç birini tanımırdı. Hamısı bəyin qəbilə və əqrəbasından olan ağsaqqallar, dəliqanlılardan ibarət idi. Nişatın ardınca Şükür bəy də dabanbasma otağa daxil oldu.

Əsgər bəy Molla Qiyasəddinlə Bulud bəyin arasında otağın baş tərəfindəki xüsusi məsnəddə, döşəkçələrlə hündürləşdirilmiş bir mövqedə əyləşmişdi. Arxadan hər çiyni üstündə siyirməqılınc bir nəfər dayanmışdı. “Şahanə dəbdəbə qurub ha!.. Bəh!.. Bəh!.. Təzə xan”. O, qarşısındakı qəlyanın qəmişini sümürürdü. Qəlyanın xorultusundan başqa hələlik heç bir səs eşidilmirdi. Əsgər bəy başının işarəsi ilə şairə yan tərəfdəki boş yerlərdən birini göstərdi.

Nişat qəlbinə dolmuş qərribə bir hissin təsiri ilə keçib əyləşdi. Birdən-birə ona elə gəldi ki, tamamilə yad ölkəyə, tanımadığı adamların arasına düşmüşdür, qəribdir. Özünə dikilmiş və tanış olmayan gözlərdə yad hisslər, duyğular bəlirirdi. Bəzisində deyəsən qəzəb, bəzisində dəhşətli bir la-

qeydlik oxunurdu. Bu baxışların yaydığı hisslərdənmi, təzə bina olmuş və hələ əsil yaşayış yerinə çevrilməmiş olan qala divarlarındakı soyuqluqdanmı şair üşünən təhər oldu. Bü-züşdü, geyməsinin yaxasını çəkişdirdi, elə bil daha çox bürünmək istəyirdi. Birdən-birə yadına qəribə bir məsəl düşdü: “Sarmaşiq mehrindən qıvrılır, ilan zəhrindən”. Deyəsən, axı biz bu dəstəyə sarmaşmışıq xalqa olan mehrimizlə, bunlar isə zəhərli ilan kimi qıvrılıblar. Görəsən, kimi çalacaqlar, Allah özü xata-balalarından saxlasın”, — deyə düşündü.

Əsgər bəy sükutun uzandığını görüncə qəlyanın qəmişini onun boğazındakı xortuma keçirib dikəldi və sözə başladı:

— Ağalar, sizi bu gün bura dəvət etməkdən məqsədim nə olduğunu bilirsiniz. Dünən, qarşınızda oturmuş bu şəxsin (qəribədir, deyə şair düşündü, o nə Ağa Nəcəf, nə də həmişəki kimi “şair” demədi, bu şəxs dedi. Niyə?) vasitəsilə bir neçə başı-pozuq, əsil-nəsəbi heç kimə məlum olmayan güruh bizə bir növ, tələbnamə verib. (Aha... torbada pişik varmış ki! Bəs bir neçə həftə bundan əvvələcən o haqpərəst qardaşların köməyinə möhtac olanda heç də onları “baş-pozuq, əsil-nəsəbsiz güruh” adlandırmırdı).

Məclisdən bir narazılıq uğultusu keçdi:

— Cəsarətə bir bax!..

— Qorx o gündən ki, lüt qudura!..

— Bəh-bəh, keyfə baxırıq ki, bunların dediyi ilə durub-oturacayıq?!

— Qərəz, məndən olunan tələbə bu gün cavab verməli idim. Mən də sizin xəbəriniz olmadan cavab verməyi salah görmədim. Qulaq verin: bu adamların tələbinə görə mən

xanlığı qəbul edəndə (qəsb edəndə demədi) guya əhd etdiyim şeyləri yerinə yetirməliyəm; amma indi gəlin görək biz bu saat həmin əhdləri yerinə yetirə bilərikmi? Əgər biz kəndlərdən tərh almasaq qoşunu nə ilə dolandıraraq?

— Əlbəttə almalıyıq...

— Onsuz olmaz ki...

— Dədə-babadan belə olub, hamı necə, biz də elə...

— Özgə qoşunları, yad padşahların qoşunlarını yedirəndə olurdu, özümüzünkünə verəndə canları çıxır?

— Qulaq verin, ağalar! Digər tərəfdən, məndən tələb eləyirlər ki, xərac da almayaq. Üç il camaatdan heç bir vergi alınmasın. Bəs onda mən bilmək istəyirəm görüm, biz xəzinəni nə ilə yaradacayıq? Xanlığın xəzinəsi olmasa, biz nə ilə qüvvə cəmləyib, qızılbaş qoşununun, osmanlı paşalarının qabağında duracayıq?

— Heç nə ilə...

— Kimin nəyə gücü çatır, buyursun! Bəlkə elə, həmin tələbi verənlər özləri xəzinəni doldura biləcəklər. Gətirsinlər, mən də boşlayım camaatı, xərac da almayım...

— O lütlərdə nə var, sənə nə verə?

— Dərvişlərin varı təbərzindi, bir də kəşkülüdü...

— Qərəz, ağalar! Mən biləni, sizi düz başa düşürəm. Axı əsləhəni də dəyişmək, silah anbarı yaratmaq, odlu silah, tüfəng, tapança, barıt almaq lazımdı. Bunun üçün də pul, qızıl lazımdı. Kim verəcək bunu? Əgər tərh alıb qoşunu yedirməsək, xərac və bac yığıb xəzinə düzəltməsək, bunların öhdəsindən nə ilə gələ bilərik?..

— Heç nəynən...

— Bu kafir uşağı xanlığın aqibətini düşünmür...

— Onlara nə var ki!.. Nələrinə qalıb ki, xanlığın gələcəyini, aqibətini də düşünsünlər...

— Qəsddir!..

— Xəyanətdir!..

— Yəqin ya qızılbaşlarnan, ya da o biri aşnalarımnan əlbirdilər. İstəyirlər ki, təzəcə cülus¹ eləyən xanlığı zəif salmaqnan məhv eləsinlər...

— Hələ bu hamısı deyil, üstəlik bu cənab şair, hələ bir məsələ də deyir. Deyir ki, qüvvə kəsb eləmək istəyiriksə, qədimki düşmənlərimizdən yaxa qurtarmaq istəyiriksə, şimal qonşumuzla, uruslarla əlbir, dilbir olmalıyıq. Onlara arxalansaq, arxamız dağa dayanar, uduzmarıq... Belə möhkəm hökumətlə ittifaq bağladığımızı bilsələr, daha bizə hücum çəkməzlər. Biz də məcbur olub xalqdan vergi toplamarıq...

— Hə də, biz burda qan tökək, çalışaq ki, özümüzdən xanlıq olsun, sonra da...

— Sonra da o boyda nəhəng məni hopp eləsin udsun. Deyirəm, hardan xaçpərəstlərə belə bələd olmusan? Deyir, urus tacirləriynən bazarda çox gəzib-dolanmışam...

Nişat söhbətin başlanmasından bəri dinmədən, qəribə bir sükutla Əsgər bəyin çıxışını, müqərrəblərinin sözlərini, atmacalarını dinləyir, xəyalından qəlbini amansız bir atəş kimi yaxıb-yandıran, mənliyini qovurub, cızdağını çıxaran bir fikir keçirdi; “Bəli, məlum olur ki, Qədəmşah haqlıymış... Qanlar əbəs tökülüb... Hər dərədə belə bir əhdşikən² xain hakimiyyət başına keçsə, hər dərədə bir bəy, bir xan özünü

---

¹ Cülus – ə. Taxta oturma, hökmdarlığa başlama.

² Əhdini (verdiyi sözü) sındıran adam.

şah elan edib ağalığa başlasa, vay vətənin halına... Elə bir hərc-mərclik, özbaşnalıq, hərki-hərkiçilik olar ki... Deyəsən axı, iş belə göstərir, belə də olacaq... Və bizi belə bir dövrən gözləyir. Bu riyasətpərəstlər vətəni on-on beş yerə parçalayacaq, dərəbəylik başlayacaq!. Vətənin ürəyinə xəncər saplayıb onu parça-parça böləcəklər... İlahi, sən özün saxla vətəni parça-parça olmaqdan!

Məclis davam edir, Əsgər bəy və tərəfdarları şairi ittiham üçün yeni-yeni sübutlar gətirirdi.

— Necə, necə? Xaçpərəstlərlə ittifaq?

Səs Bulud bəyin idi; Molla Qiyasəddin bayaqdan bəri sükut edirdi, indi o da növbəsinin çatdığını görüb, cəld sözə başladı:

— Əh, o elə köhnənin kafiridi! Bir öz yazdıqlarına nəzər yetirin; “...El yaman yaxşı deyir, gəzmə bu kafirlər ilə”. Deməli, elə camaatın ağılıbəndləri ona çoxdan deyib, biliblər ki, oturub-durduğu kafirlər ilədi. Hələ bir gör başqa bir qəzəlində öz dili ilə özü haqqında nə deyir:

Sən müsəlman bilibən nifrət edirsən məndən,
Sənə aşiq olalı mən də müsəlman deyiləm.

— Day bundan sonra ondan nə gözləyirsiniz? — deyə Molla Qiyasəddin sözünü tamamladı.

“Bəli, yaxşı hazırlanmışan bəy, bu çopur mollaı da yaxşı tarazlamışan! Bir gör hardan, nələr seçiblər? Görəsən Şəbnəm bəyim də siznən dilbirdi? Axı məni sizə o qoşub” — deyə düşünən şair, artıq özünü saxlaya bilmədi, mollaın ikiüzlülüüyü onu alıqdırıb-yandırmışdı. Cana doymuşdu, di-

kəldi, bayaqdan bəri qəlbini yaxıb-yandıran sözləri, sükutla dinlədiyi ittihamları birbaşa məclisə yığılanların üzərinə tökməyə başladı:

Sənin fərşin ki, zahid, buriyadır,
Həqiqət mənzilində bu riyadır.

Riyadır zahidin gərçi namazı
Vəleykin xəlfə içində xoş ədadır.

Dünən bir, bu gün başqa söz buyuran, ağalar, riyasınız başdan-ayağa!.. Qorxun, dünən sizin üçün can qoyub hakimiyyət qazananların qəzəbindən qorxun!

— Görürsən, qətli vacibdir-kafirin!

— Sənin təkilərin dilini boynunun sapından çəkib çıxartmaq lazımdır! — deyə Əsgər bəy kükrədi.

— Cənab Əsgər bəy, hamının dilini boynunun ardından çəkib çıxartmaq mümkün deyil.

— Görürsən. Sən xainsən, mən səni xanlığa xəyanətdə, kafirlərlə mülaqatda¹ təqsirləndirirəm.

— Doğru danışanın papağının qulağı cırıq olar, bəy:

Ey Nişat, ox tək sözündən hər kimə səhm əglənür,
Beylədir doğru sözü xatir nişan etmək gərək.

Mənə çox demişdilər vaxtıynan, amma fikir verməmişdim. Səni mərd bildilər, sənə qahmar çıxdılar, millət qəhrə-

---

¹ Mülaqat – ə. Görüşmə, əlaqə saxlama.

manı kimi qoruya-qoruya uğrunda qan tökdülər (Ələmşah gözləri önündə canlandı), amma namərd çıxdın, haqq üçün vuruşanların qanının torpaqdan hələ izi getməmiş, sən onları tapdadın, mərd əhdini sındırdın, namərd oldun! Mərdlə namərd qardaş olmur; səndən o el qurbanlarına nə qardaş? Sən məsnəd¹ axtarırdın, əlinə keçirdin. İndi də bildiyini eləyirsən. Dünən qabağında gedənlərə arxa çevirirsən. Allah qəzəbindən qorxmasan da, xalqın qəzəbindən qorx! El qəzəbinin başı açılanda, qabağında heç nə duruş gətirə bilməz, dağ seli kimi önünə çıxan xarü xəsi² yuyub aparar!..

Şükür bəy əlini dəşnəmin³ dəstəsinə atıb bağırdı:

— Aadə, bu nədiyədə? Cənab Əsgər xan, qoy kəsım dilni...

Qəzəbindən boğulan Əsgər bəy heç kimə şairin sözünü kəsməyə imkan vermir, dinləyirdi; “Bəlkə acıqdan çaşıb bir elə söz dedi ki, daha başqa şey də öyrəndim” — bu fikirlə də şairə doğru atılmaq istəyən kəmhövsələ Şükür bəyə çıxmırdı:

— Dəymə, dəymə, vaxtı var, qoy ürəyindəkilərin hamısını desin.

Düşməni açıqca müşahidədən tamamilə özünə gəlmiş və sözlərini deyə bildiyi üçün qismən soyumuş şair, soyuqqanlıqla dilləndi:

— Mən sözümü qurtardım, bəy! — O qəsdən yenə də “xan” ləfzini dilinə almadı. — Təkcə bunu yadınıza salmaq

¹ Məsnəd – ə. Taxt, böyük vəsifə.

² Xarü-xəs – ə. Çör-çöp, çirpi.

³ Dəşnə – f. Kiçik xəncər.

istəyirəm, bəy! Füzuli deyib, özü də elə sənin kimi hakimiyyətə keçənlər üçün deyib:

Padişahi-mülk dinarü dirəm rüşvət verib,
Fəthi-kişvər qılmağa eylər mühəyya leşkəri.

Yüz fəsadü fitnə təhrikilə bir kişvər alır,
Ol dəxi asari-əmnü istiqamətdən bəri.

Göstərən saətdə dövrani-fələk bir inqilab
Həm özü fani olur, həm leşkəri, həm kişvəri.

Gözlə, gözlə ki, fani olmayasan, Ehsan yolu getməyəsən... Sənə haqq olan doğru söz budu ki, dedim...

— Doğrunu sənə göstərərlər, görərsən...

— Bəy, ölümdən qorxmayan adamı ölümlə hədələmək artıqdır. Mən ölümdən qorxmuram. (O yenə də Əsgər bəyi təzə adı ilə “xan” adlandırmırdı.)

Mən anadan olan günü ölmüşəm,
Mənim kimi piyaləsi dolan, gəl!

— Adə, bu hələ bizə meydan oxuyur? Bu nə işdir, xan? — deyə Şükür bəy artıq qeyzini saxlaya bilmədi.

Bir neçə coşqun dəliqanlı ilə birlikdə Nişatın üstünə atıldı, onu qamarlayıb məclisin ortasına sürüdülər. Hərə əlinə nə gəlirdisə, şairə vururdu.

Əsgər bəy əvvəlcə heç bir söz demədən, müdaxilə etmədən baxır və gizli düşmənlərindən birinin də meydandan

çıxdığına sevinirdi; “İndi bundan sonra, daha o birilər də baş qaldıra bilməzlər. Qorxaq it kimi quyruqlarını böyürlərinə sıxıb, çəkiləcəklər bir kənara”, — deyə düşünürdü. Onun cəzaya məhkum etdiyi zavallı isə otağın ortasında döyülürdü. Bir müddət otaqda itələşmədən, fınxırtı, xırıltı ilə şappıltıdan başqa söhbət eşidilmədi. Şairin kifayət qədər döyüldüyünü, təhqir olunduğunu görüncə, Əsgər bəy əlini qaldırdı:

— Bəsdir, aadə, bəsdir! Qoyun rədd olub getsin. Bir də Şirvan torpağında görünməsin. Şamaxıda, Şirvanın kənd-kəsəyində peyda olsa, qanı sizə halaldı. Halal eləyirəm qanını. Bir də hansınıza rast olsa, yerindəcə xəncərləyin. İndi buraxın getsin.

Şairin yerindən qalxmağa halı yox idi, ağzının, burnunun qanı bir-birinə qarışmışdı. Bir neçə gün əvvəl yataqdan təzə durduğundan xəstə qolu hələ o qədər də bərkiməmiş, vücudu əzik-üzük olmuşdu. Taqəti kəsilmişdi, durmaq, getmək istədi, bacarmadı.

Əsgər bəy əlini əlinə çalan kimi gözətçilərdən birisi içəri girdi: əmrə müntəzir qollarını sinəsində çarpazlayıb durdu.

— Bu mürtədi rədd eləyin buradan getsin, — deyə Əsgər bəy əmr etdi.

Gözətçi nizəsini qoltuğuna tərəf eləyib yarıhuşsuz Nişatı yerindən qaldırmağa çalışdı. Dəliqanlılardan biri də Əsgər bəyin işarəsi ilə ona yardım göstərdi və ikilikdə şairin qoltuğuna girib qaldırdılar, az qala sürükləyərək dışarı çıxardılar. Qaladan çıxanda nisbətən özünə gəlməyə başladı. Təmiz hava ciyərlərinə dolunca gözlərini açdı, silkindi, qollarını çəkib düşmənlərinin əlindən çıxartdı. Şükür bəy də onları

təqib edərək qaladan çıxmışdı. Şairin özünə gəldiyini görüncə arxasından bir təpik vurub bağdı:

— Xanın və xanlığın düşməninin cəzası böyükdür, get Əsgər xana qurban ol ki, sənə yazığı gəldi, öldürmədi! Aaa-də, kim xanı istəyir, bir daş bunun dalınca.

Xan müqərribləri buna bənd imiş kimi, yığıla-dura gedən şairin dalınca daş-kəsək atmağa başladılar.

Könlü qırıq, qəlbi bomboş olan şair, bir zamanlar “Qız qalası” xarabaları adlanacaq təzə qaladan ayrıldı, yavaş-yavaş Ağahüseyn Zülalinin evinə tərəf getməyə başladı. Közü qopmuş yarasından axan qanı görmür, vücudundakı sızıltı-nı duymurdu, canındakı kin və qəzəb hissi bu ağrıları ona unutturmuşdu. Qəlbinə çökmüş mənəvi əzab, təhqirlər cismani ağrıdan qat-qat ağır idi, dözülməz idi. Bu gün onun üçün dünyanın ən dəhşətli günlərindən biri idi. Bu gün şair döyülmüşdü. Bu gün şair könlünə dil yarası vurulmuşdu. Bu gün haqq aşiqi, xalq tərəfdarı bir insan təhqir olunmuşdu. Şeirin bağına xəncər soxulmuşdu. Belə faciələr qarşısında bəzən ən ağır, ən ələmli faciələr belə sönük görünür...

Əsgər bəy Nişatı elə oradaca boğdurar, qalanın say-sız-hesabsız otaqlarından, zirzəmilərindən birinin künc-bucağında dəfn etdirər, divarına hördürə bilərdi. Əsgər bəyin vaxtilə şah və sultan sarayları haqqında eşitdiyi hekayətlər içərisində o qədər buna bənzər hadisələr olub ki... Heç kəs burdan çölə bir söz də ötürməzdi. Amma neynəyəsən ki, qarşıda maneə çoxdur. Təzə Əsgər xanın (rəhmətlik Ehsan bəy yeznə demişkən... Allah, Allah... nə qədər bu sözdən xoşu gəlir, kərə kimi canına yayılırdı), hə, Əsgər xanın indi belə tezkən bu cür divanlar tutmağa imkanı yox idi. O, haq-

pərəst qardaşların qədrini və nüfuz dairəsini bilmirdi; elə buna görə də hər bir rəncbər, tərəkəmə, fağır geyimli şəhərli, rast olduğu dərviş, dilənçi ona haqpərəst qardaşlardan biri kimi görünürdü. Belələri isə çox, olduqca çox, bütöv bir xalq idi. “Nə biləsən, necə seçəsən, hansı hansıdır?.. Biri elə istəkli bacım Şəbnəm... Bəlkə, o da elə ruhu, ürəyilə onlardandır; bir him anlasa qiyaməti bu gün elər, qılınıc əlinə alıb dünyanı başına yığar. Ən yaxşısı elə budu ki, ehmallıqla xəyanətdə müttəhim eləyib aradan çıxardaq. Bunu da qaydaynan, elə eləmək lazımdı ki, mənim adım az çəkilsin. Gərək olanda deyim ki, xəbərim olmayıb. Sonra da baş qaldırar — neynək durmuşuq qulluğunda” — Əsgər bəy belə düşüncələrlə şairi qalada öldürmədi, öldürülməsini vacib bilmədi. Hansı bir hissləsə duyurdu ki, şair bu təhqirlərdən və ümidləri boşa çıxandan sonra, bir də özünə gələ, bir şey eləyə bilməz. Hər ehtimala qarşı, Bulud bəyə bərk-bərk tapşırırdı ki, Nişatın üstündə möhkəm nəzarət qoyulsun, təzə xanlıq torpağından rədd olanacan iki xan nökeri onu rəsmi də olmasa, müşayiət etsin, sərhəddən ötürüb qayıtsın.

Şair isə bütün bunlardan xəbərsiz idi...

...Bir neçə gün Güllü xala yaralarına təpitmə saldı, yağlı xəmir qoydu... Bir neçə gün Qəmər pərzana¹ bişirdi.

Yaraları sağalıb özünə gələndə Ağahüseyn ona bildirdi ki, haqpərəst qardaşları haqqında hökm çıxıb. Qala qabağında oxunub, yaxın kəndlərə carçı gedib, hansını harda görsələr tutacaqlar. Elə o gündən də dərviş Qədəmşah yoxa çıxıb. Daha başqaları da gözə görünmür. Hamısı hara isə

---

¹ Pəhriz xörəyi.

qeyb olub. Əsgər bəyin xüsusilə tüğyan elədiyi, əleyhinə ola biləcəyinə gümanı gələnlərin hamısını — kim olur-olsun, məhv etdirdiyi bu günlərdə Şirvan ziyalılarının günü xüsusilə qara keçirdi. Odur ki, məşvərət edib Nişatın hara köçməli olduğu haqqında çox düşündülər. Nəhayət, Salyana getməsi qərara alındı.

Yaxşı gündə bilmək olmaz ki, dəyanət kimdədir,
Yaxşı yoldaşı yaman gün imtahan etmək gərək. —

deyə ağlar gözlərlə yola düşən Ağa Nəcəf Nişatı təkcə Zülali yola salırdı. O, sübhün gözü açılmamış yol eləyən karvanlardan birinə qoşuldu, doğma vətənin bir günlük piyada yolunda yerləşən Ağsudan ayrıldı. Özü ilə heç nə aparmırdı. Nəyi də var idi ki? Gümanı bir qələmdan ilə bir bayaza çatırdı; onu da mehriban Güllü xala yol azuqəsi ilə birlikdə yaylığa bağlayıb, kiçik heybənin içinə qoymuş və şairin çiyinə aşırandə demişdi:

— Salamat get, oğul, Allahdan özümüzünkünü istəmişdik, yağıdan qurtaraq demişdik. Vətənimizə qovuşarıq demişdik. Bu qarageymişlər yağılardan da bir çömçə artıq oldular. Səninlə ayrılığım qiyamət ayrılığıdı, bala! Heybəyə qoyduğum bir qələmdanla bir bayaz rəhmətlik kişinin Şirazdan gətirdiyi yadigardı, yazarsan! Mənə də, ona da rəhmət oxuyarsan. Halal elə...

— Sən də haqqını halal elə, Güllü xala.

— Ananın südü kimi, bala... Mən qayıtmağını görməsəm də, Allah oğluma nəsib eləsin! Balana, biçara anana qovuşasan. Get, Allahın nəzəri, ananın niyazi həmişə üstündə ol-

sun.

Bu sözlərlə şair anası şairin dalınca bir badya su atmışdı. Su aydınlıqdır, atarlar ki, gedən tez qayıtsın. Qayıdacaqsanmı, Nişat? Ananı, bircə balanı bir də görə biləcəksənmi, şair? Ardınca analardan biri “sağ get, salamat qayıt” — dedi. — Amma təhqir olunmuş, qırıq könlünü haralara aparırsan, səni oralarda nə gözləyir?

Tələsməyin, könlünüzü qəmin qara cunası bürüməsin, dostlar, bu hələ harasıdır?! Ürəyinizi möhkəm eləyin, axı Şirvan ziyalıların didərgin düşməsinə öyrəşməlisiniz. Bu aqibət təzə başlamayıb, tezliklə də qurtarmayacaq. Hələ bir çox illər belə gedəcək, Vətən oğulları yüz ildən sonra da doğma gülşənə toplaşa bilməyəcəklər...

KÜRÜ QURUDAN AH

Mən aşığam Salyana
Dara zülfün, sal yana,
Necəsən bir ah çəkim,
Kür quruya, sal yana?!

Kür kənarı... Xol ağzı¹... Dəli Kürün boz-bulanıq sularını Xəzərə çatdırmağa tələsdiyi yerlərdən biri... Ətraf sıx qamışlıqdır. Qamışlıqda nə desən var: uçardan da, gəzərdən də, üzərdən də... nə desən tapa bilərsən. Bircə insan azdır. İnsanlar aralıda, odur ey, Kürün o tay sahillərində ucalan evlərdə yaşayırlar. Oraya Bəldeyi-Səlyan deyirlər. Bura isə

---

¹ Kür çayının Xəzərə töküldüyü yer.

kimsiz-kimsəsiz kimi görünən qamışlar səltənəti, qu quşları, ördəklər, qazlar, qabanlar, arabir də ovçular diyarıdır... Günəş də elə bil ki, Kürün suyunda çimib, qızılı tellərini qamış daraqlarla darayıb, çəm-xəmli bir gözəl kimi nazla boy çəkib; qamışların göy-qara, kölgəli diblərinə nur ələyir; yerdən qalxan buxarı göylərə qaldırır. Tələsmədən, yavaş-yavaş ucalır, tərtəmiz, bircə parça bulud belə görünməyən firuzəyi göylərə qalxır. Qamışlar içərisindəki bir dəyərə nəvazişlə təbəssüm saçı. Bu dəyə də qamışdan hörülüb, üstünə Kür qırağı palçığından qara suvaq çəkilib. Hər sabah bu dəyədən könlü ahlı-amanlı, qərib bir şair çıxır, günəşi salamlayır. O kimdir, nəçidir, niyə adamlara yaxın yerdə, lap elə o Bəldəyi-Səlyan adlanan mehriban, qonaqpərvər insanlar diyarında yurd-yuva salmayıb? Niyə bu quşlar, balıqlar, heyvanat səltənətinə pənah gətirib, — bilmirsənmi, dost?

Payızın əvvəli havalar çox xoş, bəlkə də hələ yay nəfəsli keçirdi. Ağcaqanad, mığmığa qamışlığı başına götürmüşdü. Şair çöldən qayıdırdı, dünyanı odlu silah başına götürmüşdü, amma o hələ də ox və kamanı yerə qoymamışdı. İndi bu ox-kaman ona qəfil rastına çıxan yırtıcılardan özünü və bir də yırtıcıya düçar olmuş “əlsiz-ayaqsız, fağır” xırda heyvanları, gözlənilmədən üstünə qırğı şığımış quşları qorumaq üçün gərək idi. Əvvəllərsə onun vəziyyəti başqa cür idi. Hələ heç kəsi tanımadığı, insanlara qarışmaq istəmədiyi bir zamanda, oxla kaman onun özünü xilas etmişdi. Axı yaşayan hər bir zihəyat¹ yemlənməli, yeməlidir. O da karvançılardan qalan yol azuqəsi qurtarandan sonra ova çıxmalı

---

¹ Zihəyat – ə. Canlı.

oldu. Qamışlıqda zahiri sakitliyə baxmayaraq coşqun bir həyat qaynayırdı. İnsan hürkütməyən yerlərdə cürbəcür ördəklər, anqutlar, cüllüt, qaşqaldaq, qarabattaq, vağ özünə yuva qururdu. Buralarda xeyli durna, qaz və qu da məskən salırdı. Kürt oturmuş su quşlarını asanlıqla caynağına keçirən tülkülər hey ora-bura vurnuxur, ov axtarırdı. Burada çoxlu qaban vardı. Vaşaqlar quşlara göz verib işıq vermirdi. Nəcəf, hətta bir neçə dəfə qamışlıq pələnginə də rast gəlmişdi.

İlk dəfə ova çıxanda xeyli gəzib dolaşdı. Oxu çilləyə mindirəndə qulaqlarında çox uzaq-uzaq bir xəyalın səsi açıq-aydın eşidildi, oğlan deyirdi: “Daşlarımızı gözəl kəkliksiz qoyma! — Qız isə əylənirmiş kimi gülə-gülə ondan soruşurdu:

— Bəs çirkinlərini necə, vurmaq olar? Bəs acsam neynəyim, seçim çirkin quş vurum?”

Beləliklə də o, meylini balıq tutmağa saldı, Təkdən bir quş vurdusa da, əsas yeməyi balıq oldu, O, tez-tez bu yerlərdə bol olan ziyad, xəşəm, çəki, kütüm, şahmayı tuturdu. Amma ha çalışdısa, nə əməlli qayıq sürmək. nə də sərə¹ işlətmək öyrənə bildi. Sonralar iş dəyişdi. O daha yemək xatirinə ova getmədi. Hərdənbir kamanını və sadaq dolusu ox götürüb gəzməyə, seyrə çıxdı.

Seyr həvəsi şirvanlıların qanında var. Bir parça əppək, bir baş soğan, bir yumru pendir, bir-iki soyutma yumurta tapan özünü bağlı-bağatlı bir yerə verib, şeir oxuyur, musiqi, nəğmə dinləyir, gözəl mənzərələrdən zövq alır, sonra da

---

¹ Balıq ovlamaq üçün işlədilən alət.

gözü-könlü doymuş halda qayıdıb işinə, kəsbinə gedir. Elə arvadları da belədir. Onlar da yığışib dəstətifaq bağlara seyrə getməkdən xoşlanarlar. Bağlarda xəlvət yerlərdə hündür ağaclardan yelləncək asıb yellənər, tapdıqlarını yeyib-içib qayıdarlar.

Nişat vətəni, onun xoş günlərini, yaxşı insanlarını: xatırlayıb dərindən köksünü ötürdü. “Amma hayıf ki, bu qədər xoşxasiyyət, mehriban, qonaqpərvər adamlara xoş gün qismət deyil. Ya qürbətdə möhnət, ya vətəndə zillət!.. Nə isə..”

Nişat ovla yeməkli, paltarlı, gün-dirilikli ola bilməyəcəyini görəndə nə isə bir iş, bir sənətlə məşğul olmalı olduğunu düşündü. Xeyli fikirləşdi, götür-qoy elədi, neyləsin? Burada həkkaklıq işi yoxdur və ola da bilməz. Arabir, nüdrətən¹ belə iş düşsə də, Salyanın özündə xəttata, həkkaka nə gəlib?! Kim onun əməyini görüb, kim tanıyır. Misgərlik bacarır, amma bu qamışlıqda nə misgərlik?! Səhv bir hərəkət, bircə qığılıcım aləmi yaxıb-yandırar. Yaşının o vaxtı da deyildi ki, boynuna çanta salsın, evbəev şəhəri, kəndbəkənd elatı gəzib, “qab qalayladan” deyib müştəri çağırırsın.

Bütün bunları götür-qoydan sonra bir iş tutub ruzi qazanmaq zərurəti onun qarşısına təzə sənət öyrənmək məcburiyyəti qoydu. O da əvvəllər narın süpürgə, qamışlıqdan öykənmiş həsir düzəltməyə başladı. Az sonra onsuz da incə işlər görməyə alışmış barmaqları elə zərif, narın çətənlər, çığlar, tərəcələr toxumaqa başladı ki, bütün ətrafdakı köçərilər içində və şəhərin özündə belə məşhur oldu. Gəlinlər “Ağa Nəcəf əməli” deyilən işləri çox sevirdilər; “çətəni belə

---

¹ Nüdrətən – ə. Hərdənbir, nadir hallarda.

kipdi ki, düyü süzəndə bircə dən də keçirmir, xəngəl süzməyin lap teycə malıdı, əzmir” deyirdilər. Narın süpürgələri yolunmur, tiftik atmır, hamar və sıx bağlayırdı. Qarılar deyirdi ki, “Ağa Nəcəfin süpürgələri dağılmaq bilmir, kişi haram adam deyil! Bəs tərəcələrinə nə deyirsən? Elə kip toxuyur ki, evin üstünə verilən torpaqdan bir misqal da desən, otağa tökülmür”. Bu şöhrət Ağa Nəcəfə bəs elədi, tək-tənha, adamlardan xeyli aralı yaşamasına baxmayaraq həmişə yağlı, pendiri, çörəyi, əti oldu. Yemək sarıdan korluq bilmədi.

Salyan əhli onsuz da qərrib — dostluqda şöhrət qazanmışdı. Az sonra Hacı Zeynalabdın Şirvani onların məhz bu sifətini tərəfləyəcək. Nişat isə bunun şahidi olmuşdu. Şəhər və elatdan alıcılar gəlib, hazır məhsulu bir yerdən alıb aparanda şair, özünə gərək olan şeyləri də sifariş verib gətirtirdi. Amma bununla belə, yenə də, arabir şəhərə gedir, Salyan bazarının lap qırağında xırdaca dükanında kağız, mürəkkəb, qələmdan, əlyazma quran və digər bu qəbildən olan əşya alış-verişi eləyən şair Ağamirzə Səlyani ilə görüşürdü. Orada özünə lazım olan yazı ləvazimatı və kitablar tədarük eləyir, “Sərf”, “Nəhv”, “Mütəvvəl” və sair alıb gətirir, bir zamanlar yarımçıq qalmış təhsilini özü təkmilləşdirirdi.

Şair Ağamirzə Səlyani çox mehriban adam idi. Sıx qara qaşları, qara gözləri vardı. Ucaboy, arğaz, rəngi xeyli qarabuğdayı olduğundan qara dəridən qoyduğu papaqla üzü birləşib onu az qala zənciyə bənzədirdi. İlk baxışda bir qədər zəhmli görünsə də, güldümü, badam içi kimi ağ dişləri göründümü, o saat hər şey dəyişilir və sənin qarşında zəhmli zənci əvəzinə, olduqca mehriban və nəcib bir insan canlanırdı. İlk xahişinlə sənin üçün canından keçməyə hazır

bir adam. Ağamirzə Səlyani! Nişatın şeirlərinə valeh idi. Hər dəfə əlinə keçənləri daima yanında gəzdirdiyi cüngünə köçürür, çoxunu da əzbərdən bilir və yeri düşdükcə, bunları xüsusi həvəslə oxuyurdu. Bəlkə də elə indinin özündə Nişatın bizə çatmış beş-on şeirini də belə bir cüngdən köçürmüşük və bu növ cüng yazanlara minnətdar olmalıyıq. Bir də yaxşı ki, hələ Şərq şeirində qəzəlin son beytində təxəllüs demək dəb imiş. Yoxsa özü haqqında heç bir məlumat yazmayan təvazökar babaların əsərlərini necə ayırd edərdik?..

Qərəz, elə onda da beləcə bir gün idi. Nişat ovdan evə qayıdırdı. Qapının ağzında qəribə bir mənzərə gördü. Kim isə tanımadığı bir adam kandarın bəri üzündə əyləşmiş, başını tərəcəyə tutulmuş qapıya söykəmişdi. Yerlilərin geyiminə əsla oxşamayan, əlvən paltarda idi. Nişat son aylarda belə geyimli adamları arabir Salyana gedəndə görmüşdü. Rus hərbi adamlarının geyimində idi. Sarışın cavanın qəribə papağı yanında idi. Nişat əvvəlcə elə güman elədi ki, zabıt hardansa azıb bura gəlib, yorulub, dincini alır. Evdə olmadığına, qonağı içəri dəvət edib, layiqincə qulluq eləyə bilmədiyinə təəssüflənərək ona yanaşdı və dərhal anladı ki, qonaq xəstədir. Ağ sifəti qızdırmadan pul-pul yanır. Gözləri axır, başını halsızlıqla qapıya söykəyib nə isə pıçıldayır. Bəlkə də sayıqlayır... Nişat tələsdi. Kamanını, ox dolu sadağını yerə atıb, xəstəyə yanaşdı. Üzərinə əyildi və nə edəcəyini bilmədən bir anlığa xəstənin nəfəsini dinlədi. Bəli, doğrudan da qızdırmalı idi. Xəstənin nəfəsindən, tərindən gələn iy bunu dərhal bildirirdi.

Nişat qapının qıfılsız keçirilmiş cəftəsini açdı, xəstənin başını sol əlilə tutduğu halda, sağ əlilə qapını itələdi və çə-

tinliklə zabiti sürükləyib içəri apardı. Burada onu taxt üstündə hazır salıqlı yatağına qaldırdı, uzandırdı. Böyük bir çətinliklə çəkmələrini çıxardı. Xəstə elə hey nə isə deyir, sayıqlayırdı. Görünür, titrətməsi azalmış, od qızdırmaya düşmüşdü. O, gəncin hərbi geyməsinin yaxasını açdı, qayıqlarını boşaltdı və üstünü örtüdü.

Bir qədər keçmiş əlindəki piyalə ilə gəncə yanaşdı. Bu, hər ehtimala qarşı, özünü qızdırma tutar deyə, hazırladığı kasnı¹ kötüyünün suyu idi. Xəstənin halsızlıqla yastığa düşmüş başını qaldırdı və suyu ona içirməyə başladı. Gözləri hələ də qapalı olan xəstə sərin mayeni acgözlüklə içdi... Xeyli keçdi, handan-hana cavan özünə gəldi. Bayırda artıq axşam düşmüşdü... Qonaq dəniz suyu kimi ala gözlərini dolandırır ətrafa baxındı, harda olduğunu, bura necə gəlib düşdüyünü anlamağa çalışdı.

Xeyli baxdı, bəbəklərində ağrı duydu, ufaq qırmızıya çalar damarlı göyçək ala gözlərində bir yorğunluq, əzginlik, bəlkə lə kütlük var idi. Qızılı bığlarının altından qızdırmanın gücündən cadar-cadar olmuş və bozarmış dodaqlarını yaladı, “vodi” — deyə pıçıldadı; elə bu zaman mis piyalənin soyuq kənarı ağzına yanaşanda taxtın alt tərəfində əyləşmiş Nişatı gördü. Küt-küt baxdı və nə isə şüuruna çatınca, tələsə-tələsə sərin, şirintam mayeni içdi; güclə gülümsədi:

— Spasibo! — Sonra nə isə yadına salmağa çalışaraq zorla pıçıldadı:

— Yakşi, sağ ol, yakşi...

— Aha, qonaq qardaş, sən bizim dilimizi də bilirsənmiş

---

¹ Xalq təbabətində işlənən göyümtül gül açan bitki.

ki! Bu lap yerinə düşdü, yoxsa mən Şamaxı malaqanlarından, sizin tacirlərdən öyrəndiyim üç-dörd sözlə heç yana çıxma bilməzdik...

Xəstənin başı yastığın üstünə düşdü. Titrətmə-qızdırmanın tutması keçəndən sonra xeyli üzgün idi.

— Hə, yaman canına işləyib qızdırma, qardaş! Kələyini kəsib. Sən heç narahat olma, mən bu saat... — Bu sözlərlə də Nişat əl-ayaq eləməyə başladı. O bilirdi ki, titrətmə-qızdırma tutmasından sonra adamın iştahası olmur, yemək istəmir, amma bununla belə xəstə mütləq bir şey yeməli idi. Yoxsa yerindən çətin durar, başı zəifləkdən gicəllənərdi.

Yadına dostu Ağamirzə Səlyani düşdü. Keçən il Nişat xəstələnəndə Ağamirzə bir neçə gün gəlib onun başının üstünü kəsdirdi, xeyli qulluq elədi, lap qardaş kimi. Özü də deyirdi ki, “bilirsən, Ağə Nəcəf, nə var, mənim bir nənəm vardı, titrətmə-qızdırma sağaltmanın ustası idi, kasını kökünün də təhərini mənə o öyrətmişdi. Özü də titrətmə gələndə deyərdi ki, “bax, çək qabağuva tabağı, səbətələri¹ ağrıyınca ye! Ye dənə... Yoxsa, qızdırmaya düşəndən sonra, həm iştahın olmaz, azara da tablaşa bilməzsən”. Şair dostunun sözlərini xatırlayıb gülümsündü, otağın küncündə saxladığı qarpızı götürüb kəsdi. Qarpız yaxşı çıxdı: xırda qara tumlu, al qan rəngində... Nişat qarpız diliminin birinin üstünə vəzəri tumuna oxşayan bir şey səpdi, bunu ona əttar Mirələm ağa vermiş, demişdi; “Farslar buna xəkşir² deyirlər, günvurmanı, yorğunluğu götürür, qızdırma vaxtı nə yesən, bir

---

¹ Burda — qabırğaların.

² Şüvərən adlı bitkinin toxumu xalq təbabətində işlənirdi.

çimdik səp üstünə, hərarətini azaltsın getsin”.

O, qarpızı xəstəyə yedirtməyə başladı, zabitin onu başa düşüb-düşmədiyini bilmədən, hey özü danışır, qonağının eynini açmağa çalışırdı. Evdə bir adam, bir nəfəs, onu eşidən, köməyinə ehtiyacı olan bir canlı məxluqun varlığı, yalnız uzun zaman təklik keçirən adamlar üçün bu qədər əziz və qiymətli olur. Odur ki, Nişat da indi bu təklik-tənhalıq bəlasından bir gün, ya bir neçə saat xilas olduğuna sevinir, özü də bilmədən, fərqinə varmadan, qonaqdan cavab almadan, iş gördükcə hey danışdı.

“Xakşir”mi, qarpızımı, kasını kökümü, yaxud gəncliyimi təsir göstərdi, hər nə idisə, bir qədər keçməmiş, o, yerindən qalxıb əyləşdi. Ayaqlarını taxtdan aşağı salladı, baxdı; çəkmələri astananın ağzında cütlənib qoyulmuşdu. Demək, bu adam haçansa, haradasa onu tapıb, yarıhuşsuz halda bu evə gətirmiş, soyundurmuş, qayğısına qalmışdır. Bu yerlərə gəldiyi müddətdə, o, yerlilərin çox qonaqpərust, mehriban olduğunu görmüşdü, bilirdi; amma bununla belə tanımadığı adama göstərilən bu qayğı gənc zabitin qızdırmadan zəifləmiş qəlbini bir az da kövrəltdi...

...Onlar xeyli müddət dinmədilər. Zabit əvvəllər türk səfərxanasında çalışmışdı. Buralara göndərilməzdən qabaq yerli dili öyrənməyə meyl göstərən, dil həvəskarı bir cavan idi. Buna görə də onu podpolkovnikə mütərcim təyin etmişdilər. Düzdür, gəlişinin əvvəlindən bir neçə dəfə onu titrətmə tutmuşdu, amma bu dəfəki kimi olmamışdı. Odur ki, zabit də heç bir şeyə əhəmiyyət vermədən, “təmiz havada gəzərim, keçib gedər” deyərək tütəngini götürüb ova çıxmışdı.

Artıq vaxtdır, o öz hissəsinə getməlidir, lakin özünü elə

əzgin, yorğun və halsız hiss eləyirdi ki, heç yerindən qalxıb geyinməyə gücü çatacağına da ümidi yox idi. Qalxındı, lakin başı elə gicəlləndi ki, o saatdaca qayıdıb yatağın kənarında əyləşdi. Bayaqdan bəri onu müşahidə edən Nişat yaxınlaşdı:

— Sizə bir şey lazımdır? Durmayın, uzanın...

Zabit xaricilərə məxsus güclü bir şivə duyulan, lakin təmiz türk dilində cavab qaytardı:

— Getməliyəm, axı kazarmada, bizimkilər narahat olacaq, məni axtarmağa çıxacaqlar...

— Yoldaşlarınız hardadı ki?

— Salyanda, gəmilərimiz Sarı adasında durur, biz qayıqlarla gəlmişik. Burda, Salyanda məskən salmışıq.

Nişatın yadına düşdü:

— Hə, demək siz onlardansınız? Onda heç narahat olmayın. Bu saat, mənim yanıma bir nəfər səlyanlı dost gələcək, tərəcə aparmağa, sabah cümə bazarına çatdırmaq üçün. Siz də zəhmət çəkin bir barmaq kağız yazın, verrik ona, aparıb verər sizinkilərə. Yoxsa siz indi heç yana gedə bilməzsınız. Mənim də nə atım var, nə ulağım...

Zabitin gözlərində bir razılıq ifadəsi oxuyan Nişat, sözü-nə davam etdi:

— İndi isə qarpızdan bir az da yeyin, bacarsaz bir az çörək də yeyin. Bizim yerlərdə bəziləri elə qızdırmanı qarpızla müalicə edirlər. Amma, əslində, deyəsən, elə sərinlik üçündür.

— Bu sözlərlə də o, qarpızın ikinci iri bir dilimini də qonağın qabağına tutdu.

...Hoşşə, hoşşə... — səsi qapıda eşidilən kimi, Nişat gü-

lümsəyib ayağa qalxdı:

— Hə, “qasidimiz” də buyurub gəldi... Mən onun aparacağı tərəcələri hazırlayanacan siz də kağızınızı yazın. Buyurun, bu da kağız-qələm. — Bu sözlərlə şair, küncdəki xırda kətlin üstündən qələmdan və kağız götürüb xəstə zabitə təqdim etdi.

Zabitin gözləri alacalanmışdı. Bayaq ev sahibi “bir barmaq kağız yazın” deyəndə elə bilməmişdi ev yiyəsi onun özündə yazı ləvazimatı olduğunu zənn edir və ya da heç bu sözün mənasına, o qədər də əhəmiyyət verməmişdi. İndi əlvan ornamentli qələmdanı, ucu nazik çətilmiş qamış qələmləri, kağızı görəndə heyranətini gizləyə bilmədi. Koma elə kasıb, sahibi elə fəqir libasda idi ki, saraylara layiq, muzey malı qələmdanın bu evə necə, nə münasibətlə düşdüyü onu çaşdırmışdı: “Soruşum, soruşmayım? Birdən belə nəcib adamın xətrinə dəyərəm. Bəlkə də Diogen kimi çəlləkdə yaşayan bir dahidir? Qoy sonraya qalsın. Həm də o kağız-qələmi verib getdi, hələ bir kağızı yazım”.

Bu fikirlərlə də zabit lazım gələrsə, rəisə məlumat vermək üçün dostu poruq Kovalyova kiçik bir məktub yazıb yerini bildirdi. Xəstələndiyini, qızdırma tutması keçirdiyindən həddən ziyadə zəiflədiyini, yaxşı bir yerə düşüb qayğı gördüyünü, nigarançılıq üçün heç bir səbəb olmadığını da qeyd etdi. Bundan sonra yavaş-yavaş ayağa qalxdı, divarlardan tuta-tuta qapıya çıxdı.

Həyətdə artıq eşşəyin yükü tutulmuşdu. Bayaqdan ev sahibinin tərəcə adlandırdığı, kəhrəba kimi sapsarı, zərif hörməli, möhkəm həsirə bənzəyən laylar lülə-lülə burulub heyvana çatılmışdı. Zabit indi bunun nə olduğunu anladı;

hə, bunlar, bu yerlərdə yaşayan camaatın evlərində tavana taxta əvəzinə vurulur.

Nişat və alıcı qapıya dönəndə qapının çərçivəsinə dayanıb onlara baxan cavanı gördülər. Nişat tez ona yanaşdı:

— Niyə çıxdınız, hələ qızdırma içindəsiniz, yenidən soyuqlarsınız. Qayıdın içəri, mən gəlib məktubunuzu aparardım da... — O, kağızı alıb yaxınlaşan alıcıya verdi. Alnında cidd-cəhddən puçur-puçur tər görünməyə başlayan cavan yavaşca dedi:

— Verin podporuçik Kovalyova, deyin Mixaylov göndərdi, kağızın üstünü hansı soldata göstərsəz, sizi onun yanına aparacaq. Yerimi də deyin, orda...

— Hamısı düzələr, siz bircə keçin içəri...

...Eşşəkçi ürəyində “sən ölmiyəsən, , kafır bizim dili bilməmiş ki...” deyə kağızı qoynunda gizlətdi və heç bir söz demədən eşşəyini bizləyib yola düşdü.

Onlar ikilikdə qaldılar. Nişat axşamın düşdüyünü, otağın çox qaranlıqlaşdığını görüncə, iri mum şamı yandırdı. O, tək olanda çox vaxt ay işığında oturur, qaraçıraq yandırar, şamı gecələr yazmaq istəyəndə azacıq işıldadardı. İndi isə evdə qonaq vardı, onu qaranlıqda qoymaq olmazdı. Bu fağır komada yandırılan şam da gənc zabiti xeyli təəccübləndirdi. Tanıdığı, gördüyü ailələrin evlərində ya qaraçıraq yanır, ya da heç yanmır, elə toyuq ağaca çıxan kimi adamlar da yorğan-döşəyə girir, ilk xoruz banında oyanırdılar. Burada hər şey təbiətin özündə olduğu kimi idi. Təbiət övladları... Lakin indi... O, fikir içində, yarızanmış halda söhbətə nədən başlayacağını bilmədən ev sahibinə baxırdı. Nəhayət dilləndi:

— Bu uzaq yerlərdə şam, yazı ləvazimatı...

Nişat qonağın təəccübünü duyub başa düşdü, gülümsədi;

— Nə gəzir, hə? Hardan aldığımı bilmək istəyirsizsə, Salyanda bazar başında balaca bir dükan var, şair Ağamirzə Səlyaninin dükanı. Yazı ləvazimatı orada olur; olmayanda da karvançı dostlar alıb gətirir, verir ona, mənə göndərtirir... şam da o babətdən. Yox, əgər bu fəqir komada nə gəzdiyini bilmək istəyirsizsə, onda heç özüm də bilmirəm ki, necə cavab verim. Mən şeir həvəskarı, kitab aşiqiyəm. Bir növ, özüm də hərdənbir yazıram, qəzəldən-zaddan...

— Siz şairsiniz? — deyə Mixaylov maraqla soruşdu. O, ömründə canlı Şərq şairini birinci dəfə görürdü. “Peqerburqda desəm, yəqin ki, inanmayacaqlar”.

— Hə deyim, vallah, hər bir-iki söz qoşanı şair adlandırmaq olsa, mən də şairəm. Hələ ki, özümü şair hesab eləmirəm... — O, sözü dəyişməyə çalışdı. — Sizin şairlərdən danışın. Cavanlığımda sizin ölkədən vətənimə gələn tacirlərlə söhbət edərdim... — Onun gözləri şamın nazik alovundan işıqlanan divara zilləndi, yol çəkdi, yaxud da, bu divarda o, doğma yerləri, allı-əlvanlı ipəkləri, qanovuzları, kəlağayları karvan-karvan dünya bazarlarına gedən Şirvanı xatırlayırdı... Bəlkə də bazar qələbəliklərindən xeyli aralı, sakit Şamaxı küçələrinin birində Kövsərrilər cərgəsindəki evlərini xatırlayırdı. Orada iki əziz insan onun həsrəti ilə xiffət çəkirdi. Qəribədir, niyə insan öz dərini bəzən heç tanımadığı bir adama daha asan danışır? Nişat nə üçün belə etdiyini özü də bilmədən başına gələn hadisələrin bir qismini qonağına nağıl elədi, sonra da sözlərini belə qurtardı:

— Hə, o vaxtlar mən sizin tacirlərlə tez-tez görüşərdim. İndi sizinlə osmanlı arasında bağlanan müahidəyə¹ görə Bakı da, Salyan da siz tərəfdə qalıb. Şirvan isə osmanlı tərəfdə... Anamdan, həm də bir balaca oğlan vardı, atamın adını qoymuşduq, ondan sarı elə nigaranam ki!.. Sizi gördüm, o günlər yadıma düşdü, yanı yadıma düşdü deyəndə, bu dərdlər heç yaddan çıxan şeydi ki?! Qərəz, naxoş-naxoş sizin də ürəyinizi qəmləndirməyim... Şairlərinizdən danışın...

Eşitdiklərinin təsiri ilə öz doğma vətəninə, ana və bacılarını xatırlayıb, həzin bir xəyala dalmış Mixaylov yerində dirsəkləndiyi halda müsaibinə baxırdı:

— Nə deyim? Mən ədəbiyyata o qədər də yaxın adam deyiləm. Zabitlər məktəbində oxuyanda cavanlardan bəzi paralarını tanıyardım. Firəng dilinə, yunan şeirinə aludə idilər...

— Elə bizdə də elədir. Kim savad qazanır, farsca öyrənirsə, farsca, ərəbcə oxuyursa ərəbcə yazmağa həvəs eləyir.

— Siz neçə, siz də farsca yazırsız?

— Yox, mən öz dilimizdə yazıram. Böyük ustadım Füzuli kimi. Düzdür, o həm farsca, həm də ərəbcə yazıb; amma kişi Kərbəladə, ərəblərin içində ola-ola öz dilinə xəyanət eləməyib. Bir şey də var ki, Füzuli ilə heç kəsi muqayisə etmək olmaz. Füzuli şeirin peyğəmbəri, Allahı idi.

Nişat onun şeir aləminə o qədər də bələd olmadığını görüb söhbəti dəyişdi və soruşdu:

— Camaatınız necə dolanır?

Mixaylov nə düşündüsə, üzündən xəfif bir kölgə keçdi:

---

¹ Müahidə – f. Müqavilə, saziş.

— Necə dolanacaq? Sizdə necə, bizdə də elə. Ağa hər yerdə ağadı, nökər nökərdi, kəndli də kəndli...

— Bəli, məlum oldu... hər yerdə dövlətli dövlətli, kasıb kasıb...

— Necə sizdə, eləcə də bizdə...

...Gecə düşdü. Çöllərin üstünə qatı qaranlıq çökməyə başladığını duymadan hər ikisi sakit yuxuya daldı.

Sübh, Nişat yuxudan çox tez oyandı. Əvvəl əldə dünəndən bəri qəlbində deyilməyə başlayan və bu gecə yuxusunda belə təkrarlılığı misraları kağıza köçürdü. Son zamanlarda Ağamirzə Səlyaninin şeirlərini oxuduqdan sonra yazmaq istədiyi mürəbbəi tamamladı və şəhərə yola düşmək üçün hazırlıq gördü. Qonağına çörəyin-suyun yerini bildirib, dərman almaq üçün Salyana yollandı.

***

Adəti üzrə şair yolüstü balıqçılara qonaq oldu. Tor çəkilən vaxt deyildi. Balıqçılar, görünür, nahar edirdilər. Bir az sonra qayıqlarına minib torları yoxlamağa yollanacaq və torlar bu günlərdə bol gələn şamayı ilə dolsa, onu çəkəcəkdilər. Balıqçılar, zahirdə adi Şirvan rəncbərlərindən o qədər də seçilməyən kəndli libasında idi. Amma yenə də geyimlərində nə isə bir fərq var idi. Bəlkə də bu, paltarların biçimində, bir qədər özgəliyində idi. Amma yox, deyəsən, dəniz nəfəsi, Kür nəfəsi duyulanbaxışlarında, söhbətlərində idi. Aralıda Minnət qarı dayanmış və bişirdiyi çörəyin, xörəyin böyük bir həvəslə yeyildiyinə tamaşa edirdi. Bir neçə il əvvəl əri tufanda həlak olmuş, bircə oğlu ilə qalmışdı. Salyan qadınlarına məxsus bəstə boyu, qara çatma qaşı, pərgarla

çəkilməmiş kimi dəyirmi sifəti, gözəl biçimli burnu vardı. Dərisi qarabuğdayı olsa da, yanaqlarının və dodaqlarının təbii al rəngi dərhal açıq havada ömür sürmüş sağlam qadın olduğunu nəzərə çarpdırırdı. Balıqçılar ona qarı desələr də, hələ cavan idi, qırx yaşı güclə olardı. Minnət qarı üç-dörd qırçın tumanı üst-üstdən geymiş, qara qədək arxalığının üstündən belinə iri bir yun şal bağlamışdı. Qışda üşüyən əllərini tez-tez, belinə dolanmış bu şalın ön tərəfdən büküşlərinə qoyub isitdiyindən buna adət eləmiş, indi də əllərini şalının altına keçirib, yemək yeyənlərə baxırdı.

Nişat yaxınlaşanda köhnə dostu balıqçı Səməd başladığı bir hekayəti nağıl eləyib qurtarmışdı. Son sözlərini deyirdi:

— ...Hə, elə ki, kişi bunu eşidir, iki əliynən öz başına bir qapaz salıb fəryad eləyir, deyir: “Ay müsəlman qardaşlar, görün dünya nə günə qalıb ki, Cıqqıdı Həsən şah olub, dayı bu yerdə ömür eləməyə dəyməz”. Xülasə, baş götürüb bu diyardan çıxıb gedir.

Hekayəti əvvəldən dinləyən cavanlardan bir neçəsi saqqanaq çəkib güldü. Səməd kişi çağlaşmağa başlayan saqqalına sığal verib gözlədi, gülüşənlər aram olana yaxın dedi:

— Nahaq gülürsən, bala, bizim dünyamızda elə “cıqqıdı həsənlər” padşahlıq eləyir ki, mən danışan onun yanında toya getməlidir. Görmürsüz hər dərədə bir bəy ağalıq eləməyə başlayıb? Kim haranı qamarlaya bilirsə, qılınıcı siyirib dayayıb camaat fağırın boğazına ki, “dinmə ver, yoxsa diri-diri dərini soyub saman təpərəm”. Əh, lənət şeytana...

Onlar yanlarında şairə yer göstərdilər; kiminsə çuxasını qatlayıb altına qoydular və yeməyə dəvət elədilər. Hal-əhval tutmağa həcət yox idi. Nişatın bu yerlərə tez-tez güzarı

düşür və balıqçılar sahilə olanda onlarla oturub söhbətləşir, bir-birinə köməkləri dəyirdi. Balıqçılar həmişə şairin balıq payını göndərir, özləri də bir yerə kağız yazdırmalı olanda Salyana, molla yanına qaçmır, Ağa Nəcəfin komasına üz tuturdular. Şair dostlarının yanında əyləşib baxır və söhbətləri dinləyirdi.

Balıqçılardan kim isə, deyərsən, Minnət qarının qohumlarından biri idi, arvada tez-tez sataşır, gah bişirdiyi çörəyi, gah da xörəyi pisləyir və eyni zamanda bu “pis” xörəyi həvəslə içəri ötürürdü.

— Bu da xörəkdi, ay Minnət qarı? Nə dadı var, nə tamı? Çörək də ki, xalis çapıtmadı...

— Yalançını iman-iman desin... İndi ki, elədi, yemə... Niyə lüm-lüm ötürürsən? Heç insafun yoxdu? Səni heç yağış yuyub, gün qurutmayıb?

— A bala, sən o Minnət qarıya dil çatdırı bilməzsən. Özünü nahaq yerə zəhmətə salma. Onun döşünə heç pəhləvan davam eləməz... Maşallah, elə bil ətdən-qandan yaranma can deyil. Həm xörək-çörəyi çatdırır, həm də bizə əl yetirir. Bir yoruldu demir.

— Vallah, elə yoruluram ki, sizdən də beş betər. Nöşün, sizinki candı, mənimki yox? Sizi Allah yaradıb, məni Çuxannı Temiş? Sizi ana doğub, məni dəmirçi Səfi döyüb?

Minnət qarı bunu deyib, yanında qəlyan sümürməkdə olan kişiye döndü, mərhum ərinin dostuna ərkyana çıxmırdı:

— Sən elə qəlyanını tüstülət. Yandır bağır-öfkəni görüm. Vallah, hisə verilmiş balıq kimi iç-içalatını elə tüstüyə vermisən ki, inkir-minkir də səndən qorxacaq. Eşitmirsən nə

deyirəm: Səlyan-qəlyan-əlyan-can-yan...

Tənbəkidən sapsarı saralmış və arıqlıqdan, doğrudan da quru balığa oxşayan kişini ilk dəfə görürmüş kimi çörək yeməklə məşğul olan balıqçıların hamısı birdən dönüb baxdılar və Minnət qarının təşbihinə ürəkdən güldülər.

— Vallah, kişinin qızı düz deyir.

— Arvad olanda nə olar... sözə bax dənə!..

— Bəli, məsəli məsəl dalıycan düzəcək. Alın gəldi...

Balıqçıların sadə zarafatında böyük məhəbbət, qarıya dərin bir ehtiram duyulurdu və şair bu hörmətin səbəbini də çox yaxşı başa düşürdü. Minnət qarı təkcə onların deyil, arabir Nişatın da hovuna çatır, pal-paltarını alıb yuyur, qış üçün qovurmasını qovurur, onun üçün quyruq əridib bərnilərə yığır, arabir yolunu qamışlığa salıb “Ağa Nəcəfin evini” səliqə-sahmana salır, qapısını-bacasını şirələyirdi.

Səlyan balıqçılarının qadına xüsusi hörməti vardı və şair bunu çox qədim bir adətlə əlaqələndirirdi. O eşitmişdi ki, bir zamanlar Səlyan ətrafında cəmi minə yaxın kişi — balıqçı yaşayırmış. O zamanlar şəhərin heç əsər-ələməti yox imiş, kişilər sahildə balıq tutar, bəzən aylarla ev-eşik, arvad-uşaq üzü görməzlərmiş. Yalnız balıq gəlib qurtarandan sonra müvəqqəti ətraf kənd-kəsəyə, Arbtan, Çuxannı, Şorsulu, Sarvan, Cənkən, Noxudlu, Sarxanbəyli, Morannı, Qarabağlı, Xələc və qeyrilərinə dağılışarmışlar. Sonralar analar, arvad, bacı və qızlar həftələr, aylar ayrılığına, hicrana dözməmişlər. Yavaş-yavaş kişiləri dilə tutmuş və onların balıq tutduğu mövqelərə yaxın yerə köçməyə başlamışlar. Onları nə bu yerlərdə havanın pisliyi, vətəgələrdən qopan üfunət, nə mığmığa-milçək, nə titrətmə-qızdırma, bir sözlə, heç bir şey

qorxutmamış, əziz kişilərilə birlikdə zəhmətli həyatın bütün acılarını qəbul etmiş, çətinliklərinə şərik olmuşdular.

Elə o zamandan da, Salyan kişilərində qadınlara böyük bir ehtiram hissi əmələ gəlmişdi. Onsuz da köçəri qəbilələrimizin qadınları yaşmaqdan başqa çadra-filan bilməyib, kişilərlə at belində olub, qollaşib öküz, dəvə-ulaq yükləyib. Çadra və rübənd əslində oturaqlar arasında, şəhərlərdə daha çox kök salıb. Yoxsa binədən-binəyə köçən ailələr arasında qadın ağbaşı, ağbirçək hesab olunub, onunla razılaşıb, məsləhət və təkliflərini dinləyib, onlara xüsusi hörmət bəsləyiblər. Minnət qarı da bu qadınlardan idi. Şair indi Minnət qarıya baxdıqca arabir yadına gələn ər tinətli Sevgili qarını, xalası Gülnisəni xatırlayır və bu xatirələr çəkib onu uzaq keçmişə, uşaqlıq illərinə aparırdı. Elə həmin xatirələrin təsiri ilə də şair balıqçı dostlarından ayrıldı. Arxasınca Səməd kişi soruşdu:

— Nə əcəb Salyana, Ağə Nəcəf?

— Un tapşırırmışam əllaf Məşədi Zamana. Bir də əttar Kərbəlayı Süleymandan dava-dərman alacam, qonağım var, qızıdırır...

— Sağ-səlamət get...

— Sağlıqla qalın...

...Artıq oyanmış xatirələr isə Nişatı çəkib aparırdı. O özündən-sözündən xəbərsiz, bir növ qeyri-iradi, sövqi-təbii ilə yeri yirdi. Qulaqlarında keçmişin, uşaqlıq illərinin sədaları səslənirdi. Budur onlar üç uşaqdılar: Pirsəta sel gəlib, balıq tutmağa gediblər. Qarmaqla bir sərnici balıq tutublar. Yulğundan, qarağandan ocaq qalayıb, balığı ala-çiy eləyib yeyiblər. Gicovda bəsdə deyincə çimiblər. Sonra da qoyun

qıgı yığıb, “qığmərə” oyunu oynayıblar. Birdən-birə oyun və balıq dostluğundan sinəsi qəribə, anlaşılmaz hisslə dolmuş birisi deyir:

— Gəlin, dost olaq, siğə qardaş olaq. Bax, ölənəcən. Nə qədər ömrümüz var...

Hə, bu ki, elə körpəlikdən qızgın qəlbə malik olan Rəşidin səsidir. Gör bir gözləri də necə fərəh və həvəslə qaynayır.

— Olaq...

— Axı siğə qardaş duası bilmirik, onu gərək Qədirxum bayramında molla oxusun.

Bu da Hüseyndir, uşaqlardan heç biri bilmir ki, böyüyəndə o, Zülali təxəllüsü ilə qəzəllər yazacaq. Amma elə ondanın özündə də həmişə təmkini, ağılı ilə uşaqlara rəhbər idi.

— Hə, bəs onda necə eləyək?

— Mən təhərinə bilirəm, — deyə yenə də Rəşid səsləhir.

— Gərək bax, belə eləyək: gərək bir qara daş götürək, bir bir ağ daş, bir-birinə vuraq sonra da deyək:

Göydə ağ daş,
Yerdə ağ daş,
Ağ daş, qara daş,
Mən sənnən siğə qardaş. —

onda olarıq siğə qardaş. Sonra da Qədirxum bayramı gələndə, ata-anamıza deyərik, bizimçün mollaya siğə qardaşlıq duası oxutdurlar.

O zaman onlar belə eləmişdilər. Ağ daşla qara daşı

bir-birinə vurub, “duanı” Rəşidin dalınca təkrarlamış, qardaş olmuşdular. Ömürləri boyu bu uşaqlıq qardaşlığı dostluğa çevrilib davam etmişdi. Sonralar birlikdə qəzəllər yazar, Nəsimiyə, Füzuliyə nəzirələr qoşardılar. O zaman isə Hüseyn duanı təkrarlayıb soruşmuşdu:

— Yaxşı, sən bunu kimdən öyrənmişən, Rəşid? Axı mən heç eşitməmişəm.

Rəşid nədənsə duruxmuş və sonra da cəld demişdi:

— Xalam qızı Səlbidən.

Amma sonralar böyük oğlan olanda Nəcəf öyrəndi ki, xalq arasında belə bir “ovsun” var. Qardaşı olmayan qızlar, yaz vaxtı çölə çıxıb, iri bir daşı qucaqlayır və deyirlər:

A daş, qara daş,
Allah mənə bir qardaş! —

və bununla da qardaşları olmasını arzulayırlar. Nəcəf bunu biləndə də daha Rəşidin üzünə vurmadı. Heç nə demədi, ona elə gəlirdi ki, bu sözü Rəşidə desə, qardaşlıqlarına xələl gələr; şübhə dostluqlarını pozar. İndinin özündə də şair, həmin sözləri xatırlayıb gülümsəyir və “hardasınız, dostlar, mənə yada salırsınızmı?” deyə düşünürdü. Sonra da onun nəzərlərində Mirkərim ağa canlandı. Qəribə şəvə saqqallı, qapqara bıqlı kişi idi. Gözəl də insan idi, heç mollaya oxşarı yox idm. Nəcəfə nə qədər elm öyrətdi. O, ərəb və fars dillərini Mirkərim ağadan tərtemiz öyrəndi. Kişi təkcə “Çərəkə”, “Nisab”, “Tərəssül” öyrətməklə kifayətlənmirdi. Tez-tez qəribə nüsxələri də şagirdinə yazdırır, deyirdi: “Özünü azarlayanda çox da dava-dərmana öyrətmə. Allah-təala misanı

yaradanda, onun üçün elə gözəl mer-meyvə yetirib ki, hərəsi bir dərдин dərmanıdı. Yaxşı yadında saxla ərəblərin bu sözünü:

Əttifahü lil-qəlbi,
Əssəfərcülü lil-mədəti
Və rümmanün lil-kəbədi. —

yəni: alma — ürəyin, heyva — mədənin, nar isə qara ciyərin dərmanıdır”. Şair o vaxtdan bəri bu sözləri sırğa eləyib qulağından asıb. Meyvə satan görən kimi arpaynan, buğdaynan, unnan bərabər, ikili, dördlü, ya da elə indi hazırladığı qamışlıq məhsulatı ilə yannaşdırıb meyvəyə dəyişir və alır. Bir meyvə satan ötürməz. “Gərək azarlım üçün də bir az heyva alam, bişirəm, yedirdəm, ənövü¹ böyüməsin” — deyər bir an üçün indiyə qayıtdı və qayğı ilə təzə dostunu xatırlayıb gülümsündü.

O sahil boyu Kürün axarına əks istiqamətlə, üzüyuxarı gedirdi. Uzaqdan Salyanın evləri yerdən qalxan buxar dumanı içərisində xəyal kimi görünürdü. Şairinsə gözlərində bu dəfə xalası Gülnisə canlanmışdı. Xalası Gülşadın dərdi ilə sinəsi yana-yana kimə isə qarğayır, sonra da tərsə qızı sevməyi haqqında sözü çıxan bacısı oğlu Nəcəfi qaralayıb, əllərini belinə vurur və hənəklə deyirdi:

Gedər xan olar gəlməz,
Bağrı qan olar gəlməz (*canından iraq yerdə*)

---

¹ Dalaq.

Alar tərsanın qızın,
Dilin öyrənər gəlməz.

O zaman tərsa qızı Maro söhbəti təzəcə çıxmışdı. Xalanın qulağı haradansa bu sözü eşitmiş və “bacım balası mazara-ta” — Nəcəfə öyüd-nəsihət verərək, həmin sözləri də zara-fatla demişdi. Anası Şərəfnisə də bu sözü eşitmişdi, amma onun “tərsa qızı sevməsinə, Sənan olub Xumar eşqilə xaç salmaq istəməsinə” heç məhəl də qoymamışdı: “Nə olsun demişdi, təki hamısının canı sağ olsun”. Anasına bu gen dünyada oğlunun sağlığından başqa heç nə lazım deyildi. Hər gün o qarışıq zamanədə balasını Məşədi Haşım ustanın misgər dükanına yola salanda deyərdi:

— Xoş getdin, oğul, Allah amanında!

Qayıdanda həmişə Nəcəfi:

— Xoş gəldin, oğlum, salam, qardaşım!— deyə qarşılar-dı.

Bir dəfə Nəcəf ondan soruşmuşdu:

— Ana, niyə mənə həmişə elə deyirsən?

Ana dolmuş gözlərini lap gənc çağlarında yağlı əlində həlak olmuş qardaşına bənzəyən oğluna dikmiş və demişdi:

— Gedəndə səni qardaş deyib yola sala bilmərəm. Qar-daşım evdən çıxıb, qayıtmayıb. Sən evə qayıdanda, elə bil səninlə birlikdə o da gəlir. Odu ki, hər ikinizi salamlayı-ram...

İndi ananın, o zaman yaxşı dərk etmədiyi bu sözləri Nə-cəfin qəlbini yandırdı: “Yazıq ana, tale səni qardaşsız, ərsiz qoymuşdu, bir oğul gümanlı eləmişdi, oğulsuz da qoydu. Zəmanəni lənətə gəlsin; gözü-könlü sizin üçün titrəyə-titrə-

yə qalıb, — yeri Salyandı. Anacan, hara baxsam, gözlərim səni axtarır. Həmvətənim şairlərdən Nitqi Şirvani demişkən:

Asitanın görünür qanda nəzər eylər isəm,
Guiya didələrim oldu mənim qıblənüma.

Can ana, yer üzündə Allahım ana! Niyə Allah sənin bəxtinə, taleyinə yetim böyütmək yazdı? Təqsirin nədir böyük pərvərdigarın qabağında? Sən də əlinə xına qoyub, xınanı günə qoyub, “ağa gətirə navala, xanım doldura çuvala” elə-yən arvadlardan ola bilməzdinmi? Yəni indiki zamanda heç elələri də qalmayıb, deyəsən. Zəmanə xan demir, xaqan demir, hamıya qan ağladır, qan qusdurur. Görəsən, bu dərəbəyliyin, hərc-mərcliklərin bir sonu olacaqmı? Görə biləcə-yəmmi o günü ki, mənim də doğma diyarımda qurd quzuy-la otlasın?” Sonra bu sabah yazdığı yeni şeiri qəlbində təkrarlamağa başladı:

...Bil qədri-süxən kəsbi-kamal eylə ziyadə,
Kər təbi-lətifin qıla şairlik iradə,
Seyranə gətir hər gecə memari-xəyalı.

Ey pak zəmir, ayineyn-ərseyi-dövran,
Şairliyə üz qoyma, edər kim səni heyran,
Qürbətdə gərək gün keçirə mərdi-süxəndan,
Kəm qiymət olur suda ikən gövhəri-qəltan,

Yəni hünər, avarə qılar əhli-kamalı.
Ney tək nə rəva kim olasan özgəyə dəmsaz,

Səyyadi-məani ola gör, ey gözü şəhbaz.
Həmcins gərəkdir edə həmcins ilə pərvaz,
Tuti kimi ta öyrənəsən tərzi-məqalı.

Şair bu gün Ağamirzə Səlyani ilə də görüşəcək, məxsusi onun üçün yazdığı şeiri də öz dəsti-xətti ilə dostuna bağışlayacaqdı. Hayıf ki, baməzə, xoşqılıq cavanla bu gün söhbətləşmək mümkün olmayacaqdı. Çünki onu evdə xəstə qonaq gözləyirdi, şair bu gün bazarlığını, iş-gününü tez qurtarıb evə qayıtmağa tələsirdi. Odur ki, Ağamirzə Səlyani ilə çox da söhbət etmək mümkün olmayacağına təəssüf edərək, gəncin sıx qara qaşlarını, uca boyunu, qarabuğdayı, gülüş simasını yadına salıb öz-özünə gülümsədi. Elə bil ki, dostunu qarşısında görüb şeiri ona oxuyurmuş kimi təkrarladı: “Bəli, şairin böyük, cəfaları çoxdur. Tərki-vətəndir şair! Həmvətənimiz Nəsimi kimi, Həbibə kimi, qeyriləri kimi. Neyçün ki, şair zəmanəsinin qabaqda gedəni olmalıdı. Haqq tərəfdarı olmalıdı, xalqın görən gözü, deyən dili olmalıdı şair! Beləsinə isə bizim zəmanədə yer yoxdu... Bir qismini yağı yağmalayır aparır, bir qismi də özü baş götürüb gedir. Qərəz, çətin əmrədi şair olmaq, haqq danışmaq”.

Şəhərə əsas yol bazar tərəfdən olduğundan elə bazarın girəcəyində xırdaca dükanında yazı ləvazimatı alveri eləyən dostu Ağamirzə Səlyaniyə rast gəldi. Cavan dükanın qarşısında dayanmış, həyəcan içərisində harasa, şəhərin o biri başında Salyan hakimi Həsən bəyin sarayı yerləşən səmtə baxırdı. Şairi görcək əl vermədən dərhal çiyinlərini qucaqladı:

— Nə yaxşı oldu? Gedək!

— Hara?

— Oraya, saraya! Həsən bəyin harasa gedibmiş, — deyə Ağamirzə Səlyani şairin əlindən tutub, onu harasa çəkə-çəkə tələsik nağıl etməyə başladı: — Hə, onun arvadı Qəbulə xanımın da rus qoşun başçısı podpolkovnik Zimbulatovla sözləri yenə çəp gəlib. İndi xanımın adamları arasında məğ-şuşluqdur. Yaxşı oldu ki, gəldin. Gedək, sənin sözün möh-kəmdi, səni eşidərlər.

— Axı, görəsən, niyə sözləri çəpləşib?

— Deyir, Zimbulatovun onun sarayı qabağında iqamət-gah qurdurması xoşuna gəlməyib.

...Onlar sarayla qarşı-qarşıya çayın sahilinə çatanda adam əlindən durmağa yer yox idi. Ağız deyəni qulaq eşit-mirdi. Bəy nökərləri hara isə tələsirdi. Onlar arabir qılnc və mizraqlarını silkələyib bağırırdılar. Qarşılarında kişi paltarı geymiş, müsəlləh bir qadın dayanmışdı. Vücudunun nazik-liyi olmasaydı, bu geyimində ona heç qadın demək olmazdı.

Qafqaz dağlarının Şirvana enən silsilələrində Hərami adlanan yerlər var. Bu yerlərdə bərə kəsdirib karvan vuran, sarban qıran, bəzirgan soyan, taciri-tüccarı qılncdan keçirib malını yağmalayan həramilər haqqında nağıllar indi də ya-şayır. Arabir onlara Ərəbzəngi görkəmli cəsur və gözəl qız-lar da başçılıq eləyib. Bax indi Qəbulə xanımın zahirində eləcə bir hərami, nağıllardakı qırx hərəmbaşı duruşu, gör-kəmi, baxışı var idi. El arasında onun dəliqanlılarla tez-tez çapqına getdiyini söyləyirdilər. Qəbulə xanım gənc idi, gö-zəl idi. Salyan qadınlarının ümumisinə xas olan dəyirmi si-fəti, sıx kirpikli qara gözləri qəzəbdən od saçırdı. Sıx qara çatma qaşları iki qoç kimi kəllə-kəlləyə gəlmişdi. Bununla

belə iki qədəmlikdə onunla qarşı-qarşıya dayanmış bir neçə ağsaqqalın qənşərindən ötə, sözlərini basıb keçə bilmir, ya bacarmır, ya da istəmirdi. Ümumun qəzəbindən dəhşətə gəlmişdi. Qəzəbini yenə bilmədiyi bir halətdə, yaraya sancılmış ox kimi saplanıb qalmış, amma hələ də titrəyirdi. Elə bil ki, vətəninə qamışlıq pələngi ova çatdığını zənn edib, atılmağa hazırlanmış və son anda yanıldığını görüb atılmaq istədiyi yerdə donub qalmışdı.

— Yaxşı iş olmaz, bəyim, gəl sən bizim sözüümüzü qəbul elə. Onlar bura gələndən qulağımız basqınlardan dincəlib. Bir camaatı da fikirləş...

Nişat və Ağamirzə Səlyani ortalığa çatanda qocalar şairi görüncə bir qədər yan çəkilib, dəstələrində ona yer verdilər:

— Nə olar, biz heç, bir Allah bəndəsinin də, möhtərəm, hörmətli şairin də, bir münzəvi abidin də sözlərinə qulaq as, görək o nə deyir...

Qəbulə xanımın gözləri daha da qıyıldı, qaşları daha qəzəblə baş-başa gəldi. Qılıncın qəbzəsindən yapışmış əli elə sıxıldı ki, barmaqlarının bükümləri və biləkləri ağappaq ağardı... Burnunun pərələri hava çatmırmış kimi daha da qabardı. Şair onu tanıyırdı. Dönəm-dönəm başının dəstəsilə pələng, vaşaq ovuna çıxanda görmüşdü. At üstündə əsil bir cəngavər, cavan bir ər kimi süzən bu qadına uzaqdan heyran-heyran baxar və Şəbnəm bəyimi xatırlardı. Hətta bir neçə dəfə qarşılaşmışdılar da. Qəbulə xanım arabir onun koması yanında görünmüş, bəzən kəlmə də kəsmişdi. Sakit halında onun Şəbnəm bəyimlə bənzəyişi nə qədər çox idisə də, indi fərq daha aydın görünürdü.

İndi Nişat öz dəstəsinin qarşısında dayanan dişi pələngə

baxır və bir anlığa onu Şəbnəmlə, onun həlim, əsil siyasəti ilə müqayisə edərək danışmağa hazırlaşır. “Yox, mən sözümlü sənə deməyəcəyəm, mən bu sadə insanlara — elimə müraciət edəcəyəm. Atalar demişkən: “Qızım sənə deyirəm, gəlinim sən eşit”. Yalnız onda, sən Qəbulə xanım ya mənə anlar, ya da təkləndiyini görüb susmağa məcbur olarsan. Başqa çarəm yoxdu”. Bu fikirlə də şair, adətə rəğmə, qadına — dəstənin başçısına deyil, camaata üz tutub sözü başlandı:

— Kiməm, nəçiyəm, tanıyırsınız. Hər birinizlə çörək kəşmişəm. Evlərinizin üstünə toxuduğum tərəcələri vürmüşsüz. Qapılarınızı bağladığım süpürgələrlə süpürtdürürsüz. Alaçıqlarınızı çiğ-çətənlərimlə çatırsız... Kiməm, nəçiyəm, adi bir qamışçı... Mənə qulaq verin, əzizlərim! Bu möhtərəm qocalar deyənə, mən də bir neçə söz əlavə eləyim.

Hamının, ən uzaq guşədə duranların belə susub ona qulaq asmaqda olduğunu görüncə, şair bir qədər də qanadlandı; köksü qabardı, başını uca tutub sözünə davam etdi:

— Eyhüənnas, ey əhli-Salyan, ey mənim əziz həmvətənlərim! Qəbulə xanım əfsəri cəzalandırmaq istəyir. Bu yaxşı işdirmi? Bunlar böyük bir məmləkətin, əsrlərin sınağından çıxmış bir dövlətin elçiləridir, buraya dostluq məqsədilə gəlirlər. Dosta əl qaldırmaq olarmı? Qəbulə xanım, bax, bunu fikirləşməyib. Onu dilləndirən təkcə bir qəzəb olub. Qəzəb gələndə də ağıl gedər.

Yığılanlar arasında bir uğultu keçdi. Şair başa düşürdü ki, Zimbatovun hərəkətini bəyənməyənlər də vardır.

Nökərlərdən kim isə bağırırdı:

— Camaat, ona qulaq asmayın!

— Qoyun sözünü desin!

— Danış, Ağə Nəcəf!

Nişat əvvəlki təmkinlə sözünə davam etdi. Yenə də diqqətlə onu dinləyən kütləyə müraciət etdi... Danışdı, danışdı...

Kürün bəri sahilində də, o biri sahilində də insanlar, sanki gözəgörünməz bir səsucaldan vasitəsilə qüvvət almış bu sözləri dinləyir, bir-birinə çatdırırdı. Bu sözlər narahat olmuş ürəklərə bir sərinlik gətirirdi. Hətta xan nöqərləri belə qılıncı qəbzəyə, oxları sadağa qoyurdu; kamanlar çiyinlərə keçirilir, mizraqlar, haça nizələr yerə enir, tüfənglər cınaqlardan asılırdı. Nişat danışdıqca Qəbulə xanım şairi qəzəblə dinləyirdi.

Nişat sükunətdən istifadə etməyə çalışdı. O qorxurdu ki, sözlərinin təsiri keçər, Qəbulə xanım yenidən fitnə oduna əmək çalar, qarşısını almaq çətin olar. Arxasında durmuş Ağamirzə Səlyaniyə döndü:

— Qardaş, — dedi — sən özün onları yola sal, naxoş zabit mənim komamda qızdırma içində yatır. Qoy onun barəsində narahat olmasınlar. Bizlərdə əmanətə xəyanət olmaz. Ona özüm qulluq edib sağaldaram.

Şair qarşısındakı kütləyə müraciətlə yenidən sözə başlamaq istəyirdi ki, Qəbulə xanım, indi artıq qəlbinə qovmağa başladığı bir hiddətlə, qılıncını qına keçirdi və nifrətlə qarşısındakıları süzüb; “Nə olar, sizinki ilə bizimki qalsın” sözlərini dişləri arasında xırçıldadıb döndü və sarayın həyətinə tərəf addımladı. Nişat başlamaq istədiyi sözü demədən, xeyli müddət qadın otaqlardan birində qaib olanacan onun arxasınca baxdı. Bu mütənasib əndamın hər addımı, hər cil-

vəsi qəzəb qığılcımı saçdı. Yalnız bundan sonra şair sözü-nə davam etdi.

...Adamlar rahat nəfəs aldılar, əvvəlcə arxada duranlar, sonra da yavaş-yavaş ön dəstə sükut içində dağılışıb getmə-yə başladılar. Şair və qocalar bir müddət saray qarşısındakı meydanda, təkcə müsəlləh nöqərlərin durduğu mövqedə dayanıb, bala-bala söhbət edir, tamamilə ayrı şeylərdən danışdılar. Nişat zahiri sakitliyinə baxmayaraq daxilində narahat idi. Qəbulə xanımın simasında özünə amansız bir düşmən qazandığını da anlayırdı. İndi artıq şairin Salyan mülkündə də yeri olmayacaqdı, elə özciyəzi düz deyib:

Qürbətdə gərək gün keçirə mərdi-süxəndan,
Kəmqiymət olur suda ikən gövhəri-qəltan,
Yəni hünər avarə qılar əhli-kəmalı.

QƏBULƏ XANIM¹

“Vətənə qayıt” romanı ilk dəfə çap olunarkən “qlavlit” bu fəslə ixtisar etmişdi. Hətta Həsən bəy adını Hüseyn bəylə² dəyişmiş, “kafir dilimizi bilir” cümləsindən “kafir” sözünü çıxartmışdılar. Səbəbini soruşdım, “Axı niyə? Bu tarixdi XVII-XVIII əsrdi” dedim, razılıq vermədilər: “Köhnə yaraların közünü qoparmaq, yada salmaq nəyə lazımdır, Əzizə xanım?” dedilər. Büruzə verə bilmə-

---

¹ Bu fəsil müstəqillik dövründə 30 avqust 1996-cı il “Ədəbiyyat” qəzetində ayrıca şəkildə dərc edilmişdir. Əsərin tamlığı baxımından bu çapa əlavə etməyi özümüzə borc bildik (T.İ.).

² Əvvəlki fəsildə ad orjinal variantına qaytarılıb.

dim, acı ürəyimdə qalmışdı. İndi saralmış, o zaman hirsimdən çırdığım, lakin oğlumun gizlədib saxladığı paralardan üzünü yenidən çıxardım. Bəlkə... Bəlkə bir zaman ədəbiyyatımıza yenidən nəzər salan oldu, romanın yeni nəşrinə daxil edildi?! Hərçənd ki, o zaman çıxarılan parçaların arasını bir-birinə bağlamaq üçün kəndlərlə xeyli yamaqçılıq eləmişdim...

Müəllif¹

Qəbulə xanımın gözü pərdələr arxasından çölə düşəndə, bir neçə gündən bəri ürəyini deşən qəzəb, kin yenidən, daha amansız bir qüvvətlə baş qaldırdı. Əri Həsən bəyi xatırladı... "Bircə tez qayıtsaydı. Özü əncam çəkərdi. Amma tez qayıdana oxşamır. Şah Təhmasib əmri gələndə bir neçə başqa vilayət hakimiylə birlikdə Bakıya köməyə əetdi. Bu məlum... Yüzminlik urus qoşununa türk sultan əsgəri neyləyə bildi ki, bunlar neynəyə bilə? Allah amanında olsunlar..."

Pəncərənin o biri üzündə qızğın tikinti işləri gedirdi. Podpolkovnik Zimbulatovun əmrilə Səlyan hakiminin sarayı qarşısında ordugah tikilirdi. Özül təzəcə qoyulmuşdu. Rus soldatlarının nəzarətləri altında üç boyun öküz qoşulmuş arabalarda biyara çıxarılmış yerli camaat daş, qum daşımaqla məşğul idi. Əmrlərin səsi gecəli-gündüzlü sarayın qalın divarlarını belə dəlib keçirdi. Mal-heyvan, dəvə böyürtüsü, at kişnərtisi. Qəbulə xanımın gecəsi də əzəblı gündüzə çevrilmişdi. Tikintidən azacıq aralı, düzəngahda bir neçə çadır qurulmuşdu. Gecələr zabitlər, saldatlar növbətçi saldatların nəzarəti altında bu çadırlarda yatıb dincəlir, ti-

---

¹ "Ədəbiyyat" qəzetindəki çapa müəllifin müqəddiməsindən.

kintiyəsə ara verilmirdi. Arabir Qəbulə xanım cariyələrin pərdələr arxasından çölə baxdıqlarını, tez də çəkildiklərini görürdü. Səbəbini soruşmurdu. Amma görürdü ki, qızların bəzisi qıp-qırmızı qızarıb cəld pəncərədən uzaqlaşır, bəzisi də gülə-gülə pəncərədən kiməsə "boğmaça" salıb, arxasına boylanır, xanımın görüb-görmədiyini bilmək istəyirdi. Belə hallardan birində Qəbulə xanım gözdən oğurlanan qızlardan birinin baxdığı pərdə arxasına nəzər saldı və tikintidə məşğul olan rus saldatlarından birinin ətrafındakılara əhəmiyyət vermədən gördüyü nalayiq hərəkətə şahid oldu.

Qəbulə xanımın hiddəti elə bir çilləyə mindi ki, daha davam gətirə, ərinin haçansa gəlib əncam çəkməsini gəzləyə bilmədi. Səbrini basa bilmədi. Əlini əlinə çalınca, xas nökrər otağa daxil oldu, əl-əl üstə, əllər sinə üstündə baş əydi:

— Əmriniz xanım!

— Get o urusların böyüyü zabiti yanıma çağır...

— Baş üstünə xanım...

...İki düşmən üz-üzə dayanmışdı. Biri qadındı — Qəbulə xanımdı. Digəri podpolkovnik Zimbatov. Qadın ilk baxışdan öz gözəlliyiylə Zimbatovu məftun etsə də, ona dağlı qadın tanışlarını xatırlatsa da, Qəbulənin düşmən olduğunu unutmurdu. "Axı sən kimsən? Arvadsan, otur arvadlığında. Məni niyə narahat edirsən?" — deyə soruşmaq istəyir, amma özünü saxlayırdı. Axı hələ neyçün dəvət olunduğunu bilmir, hər halda zabit ədəbinə riayət edib, qadının danışmasını gözləyirdi.

Qəbulə xanım dağlılara məxsus mütənasib bədənində rus zabit geyimi olduqca yapışıqlı görünən, qara qaşları, buğdayı sifəti, qara bıqları ilə heç də tanıdığı, gördüyü "urusla-

ra” oxşamayan kişiylə baxır, düşünürdü: “Sən ki, müsəlmansan, deyirlər. Sən ki, hardasa bizim millətə, dinə yaxınsan deyirlər. Niyə özün bu adi şeyi başa düşmürsən? Bəs sən qeyrətin, kişi qeyrətin haradadı?”

Sükut, bir-birini nəzərdən keçirmək çox çəkdi. Nəhayət, Qəbulə xanım podpolkovniklə birlikdə gəlmiş mütərcim Mixaylova üz tutdu. Bilirdi ki, podpolkovnik bütün ərzaq, qoşqu ləvazimatı məsələlərini məhz bu sarışın, gözəşirin, özü rus, dili türkcə danışan rus zabitinin vasitəsilə həll edir. Dedi:

— Cənab zabitə söyləyin ki, ordugahı saraydan bir qədər aralı tikdirsin. Arvad-uşaq var...

Zimbulatov sözlərin bəzisini anlayırdı, amma məhz mütərcimin çevirməsini sonacan gözlədi.

— Neyçün? Saray adamlarına həyat darlıq eləyir?

— Xeyr, söhbət darlıqdan getmir. Sizin saldatlar ədəb-filan gözləmirlər. Qız-gəlinin gözü qabağında bövl¹ eləyirlər... Ayaq üstə... Ədəbsiz hərəkətlər...

— Xanıma söylə ki, xoşlarına gəlmir, ədəb gözləyirsə, baxmasınlar. Naməhrəmə...

Qəbulə xanımın qaşları baş-başa çatıldı. Qulaqlarındakı dörddüymə sırğalar titrədi.

— Dedim ki, Səlyan düzənlikdir. Bir qədər saraydan aralı da ordugah tikilə bilər... Ədəb... İnsansınız, kişisiz...

Zimbulatov məsələni birdəfəlik həll etmək istədi və bir də bu söhbətə qayıtmamaqçün kəsəsinə, acıqla səsini yüksəltdi:

---

¹ Bövl – ə. Sidik.

— Xanıma söylə ki, bəyənmişəm, özü sarayını başqa yərə köçürə bilər. Bu torpağı imperator həzrətlərinin qılınıcı gücünə almışdıq. Bizimdi, harda istəyirik, orda da ordugah tikə bilərik. Lap lazım gəlsə, evinizin içində, tərənizdə. Bir də bu barədə danışmağı ona qədəğən edirəm...

— Qədəğən?..

— Bəli, unutma ki, ərin Həsən bəy imperatorun qoşununa qarşı vuruşan bakılıların cərgəsindədi. O qoşun da ki, darmadağın olunub Bakıda. Ümidini heç nəyə bağlama! Ərinin də harda gorbagor olduğu və ya tülkü kimi hara, hansı deşiyə soxulub gizləndiyi məlum deyil. Olan kimi cəzası veriləcək.

Bütün bunları birnəfəsə söylədikdən sonra podpolkovnik hirsli qapıdan çıxdı. Qəbulənin cavabını belə gözləmədi. “Qoy birdəfəlik olsun. Bir də yalvar-yaxarla baş-beynimizi aparmasın”.

Qəbulə xanım tir-tir titrəyə-titrəyə qaldı. O bilirdi ki, Bakı rusların əlinə keçib. Bilirdi ki, Matyuşkin bu “qələbə” münasibətilə general-leytenant rütbəsi qazanıb. Ərinin taleyindən xəbərsizdi. İrandan, Dağıstandan Bakıya köməyə gələnlər kimi, Səlyan hakimi Həsən bəy öz döyüşçüləriylə birlikdə harasa çəkilib... Daha başqa şeylər, başqa hadisələr, başqa bəlalar Qəbulə xanımın yadınlaydı. Anası da, nənəsi də “İstepka adında bir urus böyüyünün” onun böyük bibisinin başına açdığı faciə barəsində danışmışdılar ona.

Səlyan¹ xanının qızının neçə il əvvəl Stepan Razin tərəfindən əsir alınıb sonra da çaya atmaqla həlak edilməsi ba-

---

¹ Ашурбейли Сара. “История города Баку”, Баку, 1992, с.206.

rədə yana-yana danışdırlar.

Zimbulatov bilmirdi ki, Qəbulə xanım onun güman etdiyi geri qalmış "musurman arvadı" deyil, zəmanəsinin savadlı, məlumatlı, dünya hadisələrindən imkan dairəsində xəbərdar adamdı. Qəbulə xanım eşitmişdi ki, dörd erməni imperator Pyotrun yanına gedib, bu torpaqlarda xristian ermənilərin yerləşməsinə razılıq alıb.

Ona çatdırmışdılar ki, artıq Bakı və Abşeron torpaqlarında Pyotrun əmrilə general-leytenant Matyuşkin erməni və rus ailələləri yerləşdirməyə, onlar üçün ən yaxşı torpaqları ayırtdırmağa başlayıb. Xanımın gəzəntə qulaqçıları ona xəbər vermişdi bu məsələləri. Və elə indinin özündə Səlyanda yerləşdirilən ordu və sarayın qənşərində tikilən ordugah... Nədən xəbər verir? "Necə dedi? "Bu torpaqlar bizimdi, almışıq. Lazım gəlsə, təpənizdə tikəcəyik. Bəyənmişənsə, sarayını köçür. Eylər də... Eylər də... Amma sən hələ məni yaxşı tanımırısan, cənab Zimbulatov! Sən də, sənin generalın da, sənin imperatorun da..."

Amma Qəbulə xanım da bunu bilmirdi ki, imperator Pyotr onu yaxşı tanıyır. Səsi-sorağı gedib Peterburqa Pyotrun qulağına yerli-yerində çatmışdır... Və Pyotr, Həsən bəyi deyil, Qəbulə xanımı general Matyuşkinə nişan verib yazmışdı ki, özünü xan arvadından gözlə. Pyotrun əsas arzularından biri buydu ki, ələ keçirdiyi torpaqlarda xristianların sayını artırsın¹. Ona görə də yazırdı, bacardıqca o yerlərdə müsəlmanları azaltmaq hesabına xristianların sayını artırın.

---

¹ Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа 1722 по 1803 год. – СПб, 1869.

... Və Bakı zəfərindən, yeni rütbədən məst olan general-leytenant Matyuşkin çarın bu əmrini Səlyana göndərdiyi podpolovnik Zimbulatova tapşırmağı əhəmiyyətsiz saydığı üçün unutmuşdu. İndi imperator əmrindən xəbərsiz olan Zimbulatov bütün öz dininə və millətinə arxa çevirib, başqa milləti dörd əlli tutanlar kimi, özünün çara sədaqətini məhz bu amansızlıqla, barışmazlıqla, yerlilərə heç bir güzəştə getməməklə bildirirdi. Xüsusilə də Bakı müdafiəsinə çatıb-çatmadığını və sonrakı taleyi bəlli olmayan Həsən bəyin ailəsinə üz görür və demək, dolay yolla onun özünə güzəştə getməkdə təqsirləndirilə bilərdi.

Hadisədən bir neçə gün keçəndən sonra bir gün xan nöqərlərindən biri ordugah özüündə çalışan saldatlarla yerli daş daşıyanlar arasında tərcüməçiliklə məşğul olan Mixaylova yaxınlaşdı:

— Cənab zabit, — dedi, — xanın xanımı sizin bütün zabitləri, başda cənab Zimbulatov olmaqla cümə günü günortaya yeməyinə dəvət edir.

Mixaylovun üzündə təəccüb əlaməti görən nöqərxəfifcə gülümsədi:

— Barışıq aşdı, cənab zabit, barışıq aş deyəllər bizlərdə buna.

Qızıdırmanın havası gələndə özünü narahat hiss etməyə başlayan Mixaylov cəld iş yerindən uzaqlaşdı. Qərargah yerləşən çadıra gəldi. Zimbulatovun şəxsi xidmətçisinə podpolkovniki görmək istədiyini bildirdi:

— İcazə verib, cənab, elə indilərdə sizi soruşurdu.

Mixaylov içəri girəndə adəti bir mənzərəylə qarşılaşdı. Bütün Qafqazda çalışan zabitlər kimi, Zimbulatov yerdən

azacıq hündür salınmış taxtabənzər döşək üstündə əyləşmişdi. Başını, dağlı köynəyinin qarmaqlarını açmışdı. Uzun müştüklü, gümüşə tutulmuş çubuq çəkirdi. Yanındakı mis məcməyidə meyvə, ibriqdə şərab və gümüş piyalə vardı. Mixaylovu görüncə əl işarəsiylə onu yaxına çağırırdı. Qəlyanın qəmişini ağzından çıxarmadan başının hərəkətiylə ona yer göstərdi, sual dolu baxışlarını cavan zabitin üzünə dikib:

— Nə var? — dışarası soruşdu.

Mixaylov podpolkovnik kimi yerdə bardaş qurub oturmaq istədi, bacarmadı. Birtəhər dizlərini qucaqlayıb çöməlmə kimi yerə çökdü. Otura bilmədiyi və qızdarmanın havasını duyduğu üçün xəbəri tez verib getməyə tələsirdi:

— Cənab podpolkovnik, Xanın xanımı... Zimbulatov çubuğun qəmişini ağzından çıxarıb acıqla Mixaylovun sözünü kəsdi:

— Nə deyir o xanım? İndi nə dilənəcək? Mixaylov təmkinlə podpolkovnikin kükrəyişli suallarının ara verməsini gözlədi, dedi:

— Sizi və bütün zabitləri qonaq çağırır...

— Nə?... Nə?..

— Bəli, cənab podpolkovnik... Heç nə istəmir. Barışığa çağırır. Nökəri eləcə də dedi: barışıq aş...

Zimbulatov qəhqəhlə güldü:

— Belə yumşalarsan, xanım... Qorxu insanın Allahıdı, Mixaylov... Belə qorxarsan, Qəbulə xanım!.. Qəbul elərsən!.. Yaxşı, nə vaxtdı bu qonaqlıq?

— Dedi cümə günü... Günorta yeməyinə...

— Noolar... Dişimizi dəyişərik, qaletdən ev xörəyinə... Deyirlər bu yerlərin xanımları balıqdan möcüzəli xörəklər,

plovlar bişirirlər... Deməli, sabah yox, o biri gün...

— Cənab podpolkovnik, mənə sabah, qızdırmam keçəndən sonra bir günlük ova çıxmağı icazə verməyinizi xahiş edirəm...

— Yaxşı, bəs səni kim əvəz eləyəcək?

— Poruçik Kovolyov, cənab podpolkovnik. Artıq bir az danışa bilir türkcə...

— Yaxşı. Amma çox uzaq getmə ha... Birdən gərək olarsan.

Mixaylov cəld narahat vəziyyətini dəyişib ayağa qalxdı, icazə alıb çıxdı. Ardınca podpolkovnikin hələ də susmayan qəhqəhəsini və sözlərini eşidirdi:

— Belə təslim olarsan ha... Qorxu ürəyinə yer elədimi, məğrur gözəl... Onsuz da hamınız qılinc müsəlmanısınız, indi də qılinc rusu, qılinc xristianı olarsınız... Görərik.

***

Zimbulatov xanlıq həyatına girəndə burada qızğın iş gərdirdi. Aşpazlar böyük, qulplu qazanların dövrəsində əlləşir, əllərindəki iri mis kəfgir, bellərindəki ağ önlüklə aralıdan əfsunlar yapan, rəml atan rəmmalara, cədugərlərə bənzəyirdilər. Axı mis kəfgirin təhdid etdiyi aşpaz şagirdləri qazanların altına gah odun qoyub, gah kösöv çəkən cəhənnəm zəbaniləri kimi qapqaraydılar. Alt qatdakı mətbəxlərdən, zirzəmilərdən qab-qacaq, ibriqlər, dolçalar, piyalələr yuxarı qata daşınırdı. Nökərlərin ayaqlarının altında sanki yer deyil, pilləkən deyil, qanadlı mələklər uçuşur, onları sürətlə ora-bura, aşağı-yuxarı aparıb gətirirdilər.

Zimbulatov səhər naharından sonra zabitlərinə hazır-

lanmaq əmri vermişdi:

— Əməlli geyinin, boz səhra paqonlarını zər baftalı, zər qırçın pürçümlü paqonlarla əvəz edin. Qoy bu səhra mələyinin gözünə bir az da kül üfürək...

Gülüşdülər.

— Bəs Mixaylov hanı? Gözümə dəymir?..

— Cənab podpolkovnik, dünən sizdən izin alıb ova gəndədi...

— Hələ qayıtmayıb? Bu nə özbaşınalıqdı? Bilmirsiniz ki, bu vəhşilər arasında,.

Vaxtilə özü də, özününkülər də elə bu “vəhşilərdəndi”; unutmamışdı Zimbulatov, amma nifrətini də azaltmamışdı Qəbulə xanıma.

— Bəlkə başına bir iş gəlib?!

— Yooox!.. Ya ovdan doymayıb, ya da titrəmə-qızdırması tutub, görəsən harda özünə gəlməyini gözləyir...

— Yaxşı, bəs tərcümə...

Yer-yerdən zabitlərin səsi eşidildi:

— Poruçik Kovolyov...

— Poruçik Kovolyov bilir.

— Poruçik danışır onlarla. Kovolyov əvəz elər.

Zimbulatov gülümsədi. Hamı xan evinə, qonaqlığa can atırdı. Quru yeməklər, qaletlər yormuşdu onları.

— Yaxşı, olsun, onda Mixaylovu axtarmağa bir adam göndərin.

Mayor Sergeyev dilləndi:

— Cənab podpolkovnik, yəqin özü indilərdə gələr. Gəlməsə, günortadan sonra, axşamsərininə adam yollaram.

— Narahat olmağa dəyməz, o buralara bələddi.

- Tez-tez ova çıxır.
- Tatarların dilini bilir.
- Yerlilərdən tanışları da var.

Podpolkovnik Zimbulatov zabitlərinin əhvalını, xan evinə marağını anlayırdı. Odur ki, söhbətə yekun vurdu:

— Oldu, xanımın evindən qayıdandan sonra, mayor, poruçik Kovolyova bir saldat da qoş, Mixaylov gəlib çıxmaybsa, axtarsınlar...

— Oldu!

İndi xanlıq həyatına, evin qapısına yaxınlaşdıqca Zimbulatov səhərki söhbəti xatırlayırdı. “Gərəsən Mixaylov harda itib-batdı. Poruçik Kovolyovdan o yaxşıydı. Bir də ki, bu səhra mələykəsiylə nə danışacağıq ki, tərcüməçi də lazım olsun? Ona tərcüməsiz də sözümüz əsər eləyib. İmperatorun qalib qılıncı başlarının üstündədi. Biz də onlarçün türk paşası olmayacağıq. Söhbət yox, yeməklər maraqlandırır uşaqları. Görək qorxu hissi xanıma nə bişirtirib?..”

Bu fikirlərlə də Zimbulatov böyüklü-küçüklü iyirmi üç zabitlə birlikdə pillələri qalxmağa başladı. Vəzifəyə görə zabitlər bir-birinin ardınca pillələri qalxıb, böyük qonaq otağına daxil oldular. Eşik ağası onların papaq və silahlarını qəbul etmək üçün əlini uzadanda Zimbulatov razılıq vermədi. “Qonaqlar” keçib divar boyu sərilmiş məxmər döşəkçələr üstündə əyləşdilər...

Qəbulə xanım da bu səhər məşvərət eləmişdi. Ürəyindən keçənləri qardaşına, qaynına, eşik ağası Səmədə, xas nökər Əliyə dedikcə, lazımi göstərişlər verdikcə, Qəbulə xanımın ürəyində lap uşaq yaşlarında aşiq Zabitdən eşitdiyi Koroğlu sözləri canlanırdı, istəyirdi lap o nağıldakı kimi adamlarına

desin:

Hoydu, dəlilərim, hoydu,
Yeriyn meydan üstünə.

İstəyirdi cavan qaynına, özündən xeyli kiçik olsa da
əməlli təlim görmüş qardaşına səslənsin:

Hayxır bədöylər kişnəsin,
Misri qılınclar işləsin.

Tapşırıqlarını verdikdən sonra Zimbulatovun o gündən
bəri bir an da yadından çıxarmadığı o həyasız simasını göz-
lərində yenidən canlandırıdı:

— Başçılarıynan işiniz olmasın, o mənimdi...

Elə bil ki, Qəbulə xanım Koroğluydu, Qırat belində misri
qılınc havada oynadıb dəlilərinə deyirdi; özü də o igid, o
qəhrəman, o xalq intiqamçısı Koroğlunun adını ürəyinin ən
dərin bir guşəsində öz adıyla əvəz edərək hayqırırdı:

Qəbuləm çəkər haşanı,
Bəylər etsin tamaşanı;
Mən özüm Aslan paşanı,
Hərəniz bir xan üstünə.

Nədənsə ürəyində Aslan paşa adın Zimbulatov adıyla
əvəz edə bilmirdi. Bəlkə heç etmək də istəmirdi. Onunçün
indi Zimbulatov bütün yağılardan, hətta vətəninə qəsb elə-
yən rus saldatlarından, çardan izin alıb bu torpaqlara soxu-
lan erməni tacirlərindən də pis idi. Zimbulatov!!! Zimbula-

tov... Yalnız sənin o murdar qanını... Yox, içə bilmərəm!.. Sənin o murdar qanını tökməsəm qərar tuta bilmərəm. Tökməsəm, nənəmin, böyük bibim Səmənin ruhu məndən inciyər. Tökməsəm, intiqamımı almasam, ləçəyim çəngilərin başına olsun!"

Ortaya süfrələr gəldi. Şərab dolu ibriqlər, dolçalar, piyalələr düzüldükcə "qonaqların" gözləri ala-bula çalırdı. Süfrənin tamam səliqəyə salınmasını, göy-göyərti, məzə verilməsini, xörəyin gəlməsini belə gözləmədən şərabə soxuldu-lar. Bəzisinin həvəsdən, nəfisdən əlləri titrəyirdi. Piyalələr bir-birinin ardınca dolub dibsiz qarınlara boşalırdı. Boşaldıqca bədənələr istiləşir, qayıqlar açılır, qılınclar, qəmələr yerə, böyrə qoyulurdu.

Əllərində bir neçə şiş kababı yellədə-yellədə, gülümsəyərək içəri girən eşik ağası və nöqərlər zabıtləri həvəsləndirir, şişləri birbaşa dişinə çəkənlərə tamaşa elədikcə təzə öyrəndikləri sözlərdən işlədirdilər: Hə... məlaadəəss, məladəs".

Kababın dalınca süfrəyə plov dağları, qızardılmış, tən-dirdə bişirilmiş ləvəngilər gələndə artıq məclis elə qızıxmışdı ki... qonaqlar bir neçə gün əvvəl həmin bu evdə baş verən münaqişəni tamamilə unutmuşdular... Yeyir, içirdilər... İçir, yeyirdilər... Başlar dumanlanırdı:

— A ona molodec, eto dikaya krasavitsa.

— Ey boqu molodec...

— Ura... Vıpiem za yeyo zdorovye.

— Net, sperva za imperatora...

İçdilər.

— A teper, poruçik, skaji nukeru, pust pozovet Xanumu,

mı xotim vıpit za ee zdorovye...

Qapı açıldı... "Qonaqların" bəzisi artıq özündə-sözündə deyildi, böyrü üstünə yığılıb, əlinə keçəni ağzına təpəşdirirdi.

Qapı açıldı... Qəbulə xanım yalın-qılinc içəri girdi. Şərbdən dumanlanmış gözlər, Qəbulə xanımın görkəmi qarşısında heyrətdən heysiz qalmışdılar. Qəbulə xanım gözəl idi, indi kişi paltarında olsa da, zinətindən qalmamışdı. Qulaqlarında hər biri kiçik nəlbəki boyda olan dörddüymə sırğalar asılmışdı. Hər biri altı misqal qızıldandı, minalı şəbəkə üzüyünün ortasında noxud boyda zümrüd qaş par-par parıldayırdı. Sırğaların uzun əmzikvari düymələrinin altına da mərci boyda zümrüdlər nəsb olunmuşdu. Qulaqlarının tənələrini xeyli çəkib uzada bilən bu sırğalar, çox ağırlıq verməsin deyə, möhkəm ipək qaytanla qaldırılıb qulaqları üstündən, saçlarının arxasından bir-birinə çatılmışdı. Barmaqlarının hərəsində bir neçə almaz, yaqut, firuzə və mirvari qaş üzüklər vardı. Biləklərini sıxan qızıl qolbaqlar cəngavərin polad qolçaqlarını əvəz edirdi, sanki. Mirvari düzmə yaxalığının üstündən həmişə taxdığı boğazaltı-gərdənbənd görünmürdü, vuruş zamanı mane olar, ya nəydisə Qəbulə gözəl bu gün onları taxmamışdı.

Bax, indi "qonaqlar" qarşısında əli qılınclı zahir olan Qəbulə xanımın zahirində eləcə bir Ərəbzəngi görkəmi, duruşu, baxışı vardı. El arasında onun dəliqanlıları ilə birlikdə tez-tez çapqına getdiyini söylərdilər. Qəbulə xanım gənc idi, gözəldi, Səlyan gözəllərinə xas olan dəyirmi sifətini şair görsəydi on dörd gecəlik aya bənzədərdi mütləq. Sıx, qara çatma qaşları qoç buynuzları kimi kəllə-kəlləyə gəlmişdi.

Qara gözləri qəzəbdən od saçdı. Qılıncını qaldırdı, düz podpolkovnik Zimbulatovun üstünə yeriyyə-yeriyyə hayqırdı:

— Bu torpaqları almı siz demişdin, cənab. Sənin gözüünü bu torpaqdan doyurmağa gəlmişəm.

Zimbulatov sərxoşluqdan səmriyib əlini yanındakı qılınca atanacan iş-işdən keçmişdi. "Qonağın" o biri qonaqlar kimi başı yanına düşmüşdü, qan içində üzürdülər. Qəbulə xanımın arxasınca gələn gənc qaynı və qardaşı, eşik ağası və başqa nöqərlər düşmənlərin "torpaq payını" vermişdilər.

"Kabab iyinə" gələnlərdən tək bircə Zimbulatovun şəxsi xidmət saldatı sağ qalıb qaçmış və hadisəni Nişatın evində xəstə yatan tərcüməçi zabıt Mixaylova xəbər vermişdi. Mixaylov da gəlib şəxsi xidmət saldatının köməkliyiylə ordugah tikənləri qayıqlara mindirib Sarı adasına, oradan da Bakıya aparmışdı. Hadisəni Mixaylovdan dinləyən general-leytenant Matyuşkin yalnız bu zaman imperator Pyotrun məktubunu və orada yazılan bu cümləni unutduğunu təəssüflə xatırlamışdı: "Xan xanımından özünüzü gözləyin." Hələ bunu oxuyarkən imperatorun bu sözünə ürəyimdə xeyli gülmüşdüm də. Bu boyda imperiya qoşunu bir başı qapazlı, savadsız tatar-musurman arvaddanmı çəkinəcək, özünü qoruyacaq?¹

---

¹ Salyandakı bu hadisə və 1-ci Pyotrun eyni vaxtlara (1725) təsadüf edən qəfil ölümü, saraydakı dəyişikliklər, rus əsgərlərinin xəstəliklərdən çoxsaylı ölüm halları, Salyanın və eləcə də bütünlükdə şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən istilasını bir əsrə yaxın yubatmış oldu.

VƏTƏNƏ QAYIT

Əzizim kətən yaxşı,
Geyməyə kətən yaxşı,
Gəzməyə qərrib ölkə,
Ölməyə Vətən yaxşı.

Şair hənirtiyə alaçıqdan çıxanda heybətdən ağzı açıla qaldı. Qapıda sahibi kimi əvvəlki gözəlliyini, köhlənliyini itirmiş kəhər atı, üstündə də saçlarına dən düşmüş Şəbnəm bəyimi gördü, Onun gözəl üzü açıq idi, niqabını geri atmışdı. Yaraqlı-əsbablı olsa da, əvvəlki tənəsübünü itirməmiş bədəni, daha qocalığa doğru üz tutmuş qadın bədəni idi. Amma üzü... Üzü yenə də gözəl idi, gözləri... gözləri yenə də atəşin və fəttan idi!.. Şair istərdi ki, bu atəşin baxışların önündə duruş gətirsin!. Ər igid istərdi ki, bu titrək dodaqları busələrə qərq etməkdən özünü saxlaya bilsin. Bir-birini dərhal tanıdılar, bir-biri ilə elə salamlaşdılar ki, sanki illər ayrısı deyil, bir həftə, bir ay əvvəl görüşmüşdülər. Yalnız uzun hicran illərində bir-birini daima düşünən adamlar belə görüşə bilər.

— Nə əcəb yenə də yaraqlısan, bəyim?

— Nadirin ölümündən sonra İranda aləm dəyib bir-birinə. Şahlıq üstə bir vurhavurdu ki, nə olacağı bir Allaha əyandı. Deyirik, birdən yenə də osmanlı bundan istifadə elər, qoşunkeşdiliyi gücləndirər...

— İndi çətin... Şimal qonşumuzdan çəkinər. Axı müahidəyə görə buralar day rus himayəsindədi.

— Orası elədi, Bakıynan Salyan... Şirvan ki, hələ rus hi-

mayəsində deyil.

— Görək dalısı nə olur...

— Bəs sən?

— Mənimki artıq keçib... Mən baş götürüb buralardan da gedəcəyəm. Baş verən son hadisələrdən sonra artıq burda da qala bilmərəm... Qarşıda qürbət görünür, bəyim...

— Salyanda eşitdim...

Bu sözlər deyildikcə onlar adi işi görür, biri atdan düşür, digəri üzəngini basırdı. Şair nə Şəbnəm bəyimə və yanınca gəlmiş nökrə, nə ondan bir at döşü qədər irəlidə durmuş oğlu Müzəffər bəyə əhəmiyyət verirdi. Nişat deyəsən, doğrudan da bəyimlə birlikdə gələnləri görmürdü. Birdən onun nəzəri indicə fıncıran qəmər day üstündə əyləşmiş Müzəffər bəyə sataşdı. Təzəcə həddi-bülüğa çatmış cavana bənzəyirdi. Şair ilk baxışdan diksindi; elə bil atın üstündə oturan Şəbnəm bəyimin cavanlığı idi.

— Oğlundu, bəyim?

— Bəli...

— Allah əmanəti olsun, içəri buyurun!.. — Bu sözlərlə də o, qonaqları dəyəyə dəvət elədi. Tərtəmiz, səliqəli dəyədən qamışlıqda yerləşsə də, Xəzər iyi, vətəgə qoxusu, qamışlıq və bataqlıq deyil, şeir ətri gəlirdi.

ŞƏBNƏMİN HEKAYƏTİ

Sənin qəziyyəndən xəbərim olmayıb. O günlər başım elə qarışıq idi ki... Badam yaralanmışdı, bir az da yanından ayrılmağa qoymurdu. Qardaşım da birdən-birə elə dəyişmiş,

elə zəhmli, acıqlı olmuşdu ki! Heç birimiz yaxınına gedə, bir söz deyə bilmirdik. Səhərdən axşamacan ya divanxanada, ya da barıdayla¹ təzə alınan tütənglər və tütəngçilərlə birlikdə nişangahlarda olurdu. Divanxanada olanda Molla Qiya-səddinlə Bulud bəy, nişangahda olanda dəliqanlı cavanlar yanından ayrılmazdı. Bir gündə bir an deyil, həftədə bir an da üzünü görmürdük. Görəndə də ötərgi, aralıdan, uzaqdan görürdük. Nə üzümüzə baxırdı, nə bir dərdimizi soruşurdu... Uzun müddət belə qala bilməyəcəkdi. Badamın dərdi artırdı, yarası simləyir, həkimin verdiyi piltələrdən kar aşmırdı. Həkim yaranı görməmişdi. Badam utandığından ona əndam göstərməzdi. Amma Mirzə Sadiq təbib bir gün üzə durdu: "Ər paltarı geyib davaya çıx, kişilərlə nizələşib yaralana bilirsiz, yaranı həkimə göstərə bilmirsiniz? Şəriətdə buyrulub ki, təbib məhrəmdi!" Qərək, yüz belə sözlə gəlini dilə tutduq. Sən demə, yaranın başında çərtilməli, irini buraxılmalı şiş varmış, sağalmağa qoymayan da oymuş. Qərək, bir neçə günə Badam özünə gəldi. Daha baldız-qardaş arvadı deyil, lap cüt bacı olmuşduq. Bir-birimizdən bir saat da ayrılmazdıq. Sənin qəziyyəni mənə sürgün olunmağından iki həftə sonra çatdı. Əsgər bəy qəsdən gizlədirmiş, qalanlar da sənə münasibətimi bilmədiklərinə mənə bir şey demirmiş... Bəlkə əlimdən bir iş gələrdi. Bilmirəm. Qərək...

...Hədisədən heç üç ay keçmədi, xanlığımız tamam oldu. Nadir əvəz elədi bizə, nə elədi! Qoşunkeşdilik elə güclü idi ki, bizim balaca qüvvəmiz ona davam gətirən deyildi. Bir də ki, onsuz da hələ lazımi hazırlıq görülüb qurtarmamışdı.

---

¹ Barıt və odlu silah anbarı mühafizi.

Nadir bizdən yaman intiqam aldı. Birinci məğlubiyyətin əvəzini çıxmaq üçün bu dəfə artıq özünün əfsanəyə çevrilmiş qələbə naxışına və Allaha ümid bağlamadı, qalaya əvvəlcə az bir qoşunla hücum etdi. Əsgər bəy də başına yığılan dəstəsi ilə kiçik qoşuna asanlıqla qalib gələcəyini düşünüb qaladan çıxdı. Nadir çəkilircəsinə qoşununu geri oturtdu və Qaraçayın məcrasından uzaqlaşdı. Amma, sən demə, heç yerə getməyibmiş, bizimkilər qələbə bayrağı qaldırdı. Nadirin hiyləsinə aldanıb arxayınlaşdılar. Düşmənin də bu lazım idi. Qala müdafiəçiləri arxayınlaşan kimi, Nadir qoşununu ikiye bölüb birini Ağdevölən adlı çayın məcrasına, birini də Qaraçayın vadisinə saldı. Qalanı iki tərəfdən məngənəyə alıb sıxdı... Yayın lap quraqlıq, qızmar vaxtı idi, çaylarda su az idi. Yazqabağı hər şeyi yuyub aparan, daşlara çırpın yerlərdən, indi qoşun piyada, ayağını belə soyunmadan keçirdi, Elə bir cəng-cidal oldu ki, çaylaqların ağ daşları qızıl qana boyandı...

Günəş döyüşçülərin qılınc və qalxanlarına düşüb göz qamaşdıran şəfəq saçırdı. Elə bil, hər döyüşçünün əlində bir-rər günəş yanırdı. Hamı can-dildən çarpışır, yaralananlar yığılıandan əvvəl son zərbəsini vurub yığılırdı. Düşmənin dəstələrin bir-birinə qarşı dəhşətli nifrət və qəzəbi bu yerlərdə körpü salmışdı. Döyüş çox qızgın və qısa oldu. Düşmənin çoxlu silah, əsir və mal-qara ələ keçirdi. Qala alındı. Dünən ucaltmağa səy etdiklərini bu gün darmadağın dağıdıb xarabalıqlara çevirdilər. Qətl-qarət başlandı, nə başlandı... Evlərdən ucalan nalə və nifrət səsləri ərşə dirəndi. Nadir qalanın tez alınmasından və sürətlə tam qələbə qazanmasından fərəhlənib, fəth etdiyi ətraf kənd-kəşəyin əhalisinə aman

verdi.

Sonsuz, nəhayətsiz bir cərgə ilə döyüş sursatı və qənimət yüklənmiş dəvələr, atlar, eşşəklər, öküzlər çaya doğru enir, çaya gircəyin suya cumub içməyə, atəşlərini söndürməyə başlayırdı. Bir neçə yüngül arabada qəsb olunmuş, qarət edilmiş mallar aparılırdı. Bunların dalınca yorğunluqdan ayaqlarını güclə sürüyən, sicim və çatı ilə bir-birinə bağlanmış əsir dəstəsi yeri yirdi. Onlar da çaya yetişən kimi suya qablanırdı. Ölən, yaralanan çox, əsir dəstəsi daha böyük idi. Axı Əsgər bəyin qoşunu qəbilələrdən, tayfalardan təzə toplanmış, hələ lazımı təlim görməmiş, kimisi qəsb havası ilə, kimisi igidlik göstərmək eşqilə, bir parası da bu qəribə, dolaylıq zamanədə onsuz da qulaqdincliyin olmadığından ona qoşulmuşdu. Daha onlarda əvvəlki həvəs, birlik yox idi. Beləcə təzə xanlıq tez-bazar oldu...

Ağa Nəcəf, o illərdən unutmadığım tək bir cə əhvalatı sənə yerli-yataqlı danışmaq istəyirəm. Çünki dağ kimi sinəmə çəkilib o gün! Hər dəfə Müzəffərin üzünə baxanda, o dəmlər yadıma düşür. Hərçənd ki, Müzəffər o günlərdən üç-dörd ay sonra dünyaya gəlib, amma elə bilirəm ki, mənim də balamı həmin gün əlimdən almaq istəyirdilər. Qulaq ver, Ağa Nəcəf! Məğlub olduğumuzun səhərisi günü xəbər çıxdı ki, bu gecə qoşun böyüklərindən Ənvər xan qəflətən öldü. Meyiti müayinə edən təbib, cənazənin qaralmış sifətini, al-al ləkələr basmış vücudunu nəzərdən keçirib “zəhərlənib — dedi və əlavə etdi: — Mən biləni süleymani zəhəri verilib”. Ənvər xanın meyiti qayda ilə yuyulub kəfn-dəfn eləndi. Yalnız bundan sonra onun qardaşı, — Nadir sərkərdəsi — Sərvər xan qəzəbinə meydan verdi, xurmayı bığları-

nı gəmirə-gəmirə əvvəlcə Şirvanın adlı zadəganlarını, bəy və ağalarını topladı:

— Kim zəhərləyib, deyin, qisasımı ondan alım, qalanınıza dəymərəm...

Qorxudan tir-tir əsən ağalardan səs çıxmadı. Sərvər xan qoşuna əmr verdi. Elin-obanın əsir götürülmüş cavanlarını, evlərdə qalmış qoca kişiləri toplatdırdı:

— Kim zəhərləyib qardaşımı, deyin! Göstərin, yerdə qalana qəzəbim keçməz...

Yenə də heç kəsdən səs çıxmadı. Onda Sərvər xanın əmri ilə qucağı körpəli analar evlərdən çıxarıldı. Bunu görən bütün əhali qəzəb meydanına yığıldı. Meydanın ortasında qızılbaş qoşun nəfərlərinin qaladığı nəhəng bir tonqal yanır, zəbanə çəkirdi. Qardaş ölümündən qarşısındakı tonqal kimi qəzəb, ölüm saçan Sərvər xan, tonqaldan azacıq aralı yüksək məsnəddə oturmuşdu. Onun işarəsi ilə əli uşaqlı qadınlar tonqalın dövrəsində halay vurdular.

— Ya zəhər verəni göstərin, ya da küçüklərinizi öz əlinizlə bu oda atdıracağam.

Sinələrdən qopan acı bir fəryad göylərə ucaldı. Heç kim bir söz demədi. Hər bir ananın arxasına əli cidalı bir əsgər keçdi. Elə bu zaman, Sərvər xanın qənşərinə başdan-ayağa qara-dulluq libası geymiş bir qadın çıxdı. Onun uca boyu, nazik vücudu intiqam ələmi kimi qürurla, əzəmətlə dayanmışdı. Qara, dar qolçaqdan çıxmış ağ əlini başının üzərindən yüksəyə qaldırdı:

— Dayan, xan, qəzəbinə güc vermə! Körpələrin günahsız qanına bais olma! Qardaşını, Ənvər xanı mən zəhərləmişəm!

Meydana ölüm sükutu çökdü. Yanan odunların çatırtı-

sından başqa bir səs eşidilmirdi. Sərvər xan gözlənilməz zərbədən dik qalxdı. Ona elə gəldi ki, ürəyinin dərinliynə, ikinci bir xəncər soxuldu. Bu qadın... Ah bu qadın onun cavvan qardaşına qıymış, bir xəncər zərbəsi yedirmiş, “Qəzəbinə güc vermə!” deyər meydan oxumaqla ikinci zərbəni çalmışdı.

Əl qılınca elədi, kirpik qırpmadan, qorxmadan qarşısında durmuş qadının başından bircə zərbə endirdi. Dəməşq poladı onun sağ çiynidən dəyib çəpəki köksünə qədər işlədi... Nəfərlər cumdular, başçılarının işarəsilə cənazəni nizələrin ucuna götürüb oda atdılar...

...Kim idin, Ana? Yüzlərlə körpəni, xalqının gələcəyini qoruyan Ana, kim idin, adın nəydi? Şirvan gözəli, xatirələrdə gözəl siman qalmadı, dillərdə adın əzbərlənmədi... Görə bilmədilər, tez öldün, eşidə bilmədilər. Səni o aralarda kim-sə tanımırdı. Bircə xilaskar Ana kimi könüllərdə, hafizələrdə özünə yer saldın! Çox sonralar, Nadir qoşunları Şirvan torpağından qovulandan sonra dağdan enmiş bir qoca sənin haqqındakı əfsanəni eşidib dedi:

— Bədbəxtçiliyə bax!.. Axı nəvəmə sürtüşdüyü üçün Ənvər xanı mən zəhərləmişdim. Gecəynən də qorxumdan külfətimi götürüb dağa qaçmışdım. Kahalarda girlənirdim, o bədbəxtin heç bir şeydən xəbəri yox idi.

Məzarın da qalmadı, Ana! Osmanlıların, sonra da Nədirin basqınlarına qarşı vuruşmalarda canından keçmiş başqa igidlərin məzarı kimi, “Şəhid qəbri”, “Yeddi şəhid qız məzarı” kimi!..

Məzarın da, abidən də könüllərdə tikildi! Böyüyən körpələrin həyatında yaşayırsan, böyük Ana!.. Məzarı neynir-

sən?!

Nişatın da, Şəbnəmin də, onu ecazkar bir nağıl dinləyən kimi dinləyən balaca Müzəffərin də köksündən acı bir inilti keçdi, dodaqlarından yanıqlı ah qopdu; lakin gözlərində Böyük Ana üçün iftixar parlayırdı.

Şəbnəm bəyim azacıq sükutdan sonra hekayətinə davam etdi:

— Qərəz, nə başını ağrıdım... Bir dəstə ilə başımızı götürüb köçlü-külfətli uşaqların beşiyini öküzlərə çatdıq, nəyimiz varsa töküb getdik. Sulutdan da yuxarı əlçatmaz qayalarda müvəqqəti məskən saldıq. Döyüş meydanına düşən əzizlərimizin meyitlərini də yığışdıra, basdıra bilmədik. Bir neçə gün düzənliyin üstünü qarğa-quzğun bulud tək aldı. Dağa qalxdıqca geri boylanır, gözlərimizdəki kin və qəzəb yaşları ilə bu qara, camlı buluda tamaşa edirdik... Ürəyimiz zədən-zədən olurdu. Kişilər bizdən xeyli irəli, qənşərdə gedirdi. Biz arvadlar, ölüsünə ağlaya, şəhidini dəfn eləyə bilməyən ana və bacılar, hədər getmiş qurbanlar, biməna axmış qanlar üçün sızıldaya da bilmirdik. Hər yerdən yolu-muz kəsilmişdi. Şamaxıda təzə bəylərbəyi Hacı Davud, Ağsuda Nadir qoşunları... harda qalacaq, neyləyəcəkdik... Vətən böyük, dağı-daşı kimsəsiz, özümüz binədən köçəri olsaq da, indi doğma yurdumuzda qərib idik. Osmanlılar şiələrə, qızılbaşlar sünnülərə düşmən kəsilib, bir-birini qırırdı. Bir milləti... Bir qardaşı...

Mənim dərdim hamısından ağır idi. Səndən ayıb da olsa, bir tərəfdən Müzəffər bəyə boylu idim, özü də uşaq atasız dünyaya gələcək idi. Axı bu axır döyüşdə Şükür bəy də ömrünü bağışlamış, şəhid olmuşdu.

Özü də davada ölsə də, hamı nə sudur anlamışdısa; “qana-qan elənib, Şükür bəy şəhid deyil, əldə ölüb, yaxşı hayıf aldılar” — deyirdilər. Arada-bərədə çox söz gəzirdi. Çoxdankı söhbətləri, yaraları təzələyirdilər...

Şəbnəm xəyalda daldı... Nişat dinmədən gözləyir, onun öz aləminə, qədimlərə qayıtmasına mane olmurdu... “Xəyalın, xatirənin acısı da şirindir” — deyə düşünürdü.

Şəbnəm isə o illərə dönmüşdü:

“Arata qoyulası payız şumları təzəcə başlanmışdı. Atı, öküzü saz olanlar işi yarı eləmişdi. Şükür bəyin torpaqlarında çalışan rəncbərlərin vəziyyəti xeyli pis idi. Övvələn, Şükür bəy rəncbərlərinə nəzarət eləyə bilmir, günü ovlarda, çapqınlarda keçir, boş vaxt tapanda da başı xanlıq eşqilə dumanlanmış Əsgər bəydən ayrılmırdı. Şəbnəm bəyimin sevdası onu iş-gücündən eləmişdi. İcarədarlar bəyin rəncbərlərini diri gözlü soyur, kəndxudalar gecə-gündüz dinclik bilmədən çalışan rəncbərlərə məhsulun dördədən birini də qıyıb vermirdilər. Narazılıq artdıqca bəyin qulağına cürbəcür xəbərlər gəlirdi. Biri deyirdi ki, “rəncbərlər qudurub, verilənə razılaşırlar, azdı deyirlər”. Bir başqası xəbər gətirirdi ki, “rəncbərlər torpağı layiqincə becərmir, tənbellik eləyirlər, ona görə də məhsul az gəlir”. Bələliklə də kəndxuda və icarədarlar həm rəncbərlərin haqqından kəsir, həm də Şükür bəyin fəraməzliyindən, diqqətsizliyindən istifadə edib “məhsul az olub” deyə onun da hissəsindən xeylini cibləyirdilər.

Bütün bu dedi-qodu və söz-sovlar Şukur bəyi təngə gətirdi. Günlərin birində kəndlərini gəzməyə çıxdı. “Şah Abbas Cənnətməkan yerişi yeriycəyəm, gedib öz gözümlə gö-

rüb baxacam, kim haqlıdı, haqq cəzasını verəcəm, günahkarın dərisinə saman təpəcəm". Bu fikirlə də Şükür bəy yola çıxdı...

...Payız günü adamı arı kimi sancırdı. Dar piyada yolunun o üz-bu üzündə şumlar qaralırdı. Nəhəng boz ilana bənzəyən cığırda isə torpaq vala¹ ələkdən keçirilmiş kimi yumşaq idi. Toz atın ayağı altından qalxıb ərşə dirənir, payıza quraqlıq yay görkəmi verirdi.

Şükür bəy tərləmişdi, toz onun boğazını acışdırmağa başlamışdı. Atı saxladı, yəhərqaşı heybədən kiçik qumqumanı çıxardı, qapazlığını açdı, başını dala əyib bir neçə qurtum su içdi. Qalın "köynəyə" qoyulmuş qumquma suyu sərin saxlamışdı. Şükür bəy suyu içdikcə arabir ətrafına baxırdı. O, yaxında yer şumlamaqda olan kişini nə üçünsə qaralamışdı. Gözləri yol çəkircəsinə kişiylə dirənmişdi.

Kişi xeyli yaşlı idi. İki öküz qoşulmuş xışın dəstəsindən tutub təzə şumun cığırı ilə irəliləyirdi. Qabaqda boyunduruğun ipini onun altı-yeddi yaşlı nəvəsi Feyruz çəkirdi. Öküzlərini arıq idi, torpaqmı bərk idi, nə idisə iş irəli getmirdi. Gün çırtlamamış işə başlamışdısa da, hələ cəmi bir neçə vər yer şumlamaqda idi. Arabir xışın ağzı daşa ilişir, qoca kişi nəvəsini haylayırdı:

—Bala, Feyruz, saxla, saxla!.. Gəl, bu Allahın qəzəbinə gəlmişdi çıxardaq...

Uşaq onsuz da qamçı gücünə yeriyan öküzləri saxladı, geri dönüb babasının köməyinə cumdu; əyildi, xışın torpağa batmış ağzını əlləri ilə eşməyə başladı.

---

¹ Vala – d. Şox sıx ələk.

Kişi əlini xışdan çəkib alnından süzülən təri sildi, ağrıyan belini dikəltədi:

— Bala, deyəsən daş iridi, bizim işimiz deyil, nağıllardakı qızıl küpünə ilişməyib ki, zəhrimar?..

Uşaq da dikəldi, nə edəcəyini bilmədən durub babasına baxdı. Ağır zəhmətdən canı dinclik tapmış öküzlər başlarını qara şumun bəri layında hələ şumlanmamış yerə tərəf uzaqıb, yay günlərinin yandırır-qovurduğu quru otlardan qoparmağa başladılar.

Şükür bəy suyu içib qurtarana kimi baba ilə nəvənin işdən əl çəkib təzə şumlanmış torpağın iri kəsəkləri üstündə oturduqlarını gördü. Onların dincəlmək istədiyini düşündü, atı dördnala rəncbərlərin üstünə çapdı və çətinca cilovu elə sərt çəkdi ki, at şahə qalxdı.

— Axmaq uşağı axmaq, gün bir cida boyu qalxmayıb, elə indicə başlamırsınız, çatan kimi də oturub özünüzü yelə verirsiniz?!

Qoca dik qalxdı, başına dəyən qamçılara fikir vermədən irəli keçdi, xışa qoşulmuş öküzlərin yeriməyəcəyini bilirdi. Şükür bəyi də çoxdan tanıyırdı. Cırqursaq olduğuna, söz eşidib, mətləb qanan olmadığına yaxşı bələd idi. Samıları çəkib boyunduruğu açdı. Kəndiri çiyinə keçirmək üçün sağ qolunu irəli verib cütə qoşuldu; yenə də Şükür bəyə fikir vermədən nəvəsinə tərəf səsləndi:

— Feyruz, keç xışın dəstəsinə, bala...

Xışın ağzını uşaqmı boşaltmışdı, ya çətin dəqiqədə qocaya qeyri-adi gücmü gəlmişdi, nə idisə xış bir möcüzə kimi hərəkətə gəldi. Qoca ətrafına baxınmadan irəliləyir, xışı aqır-ağır ardınca sürüyüb aparırdı. Aralıda yer şumlamaqda

olan rəncbərlər, o cümlədən qocanın uzaq qohumu Səlim ağanın adamları da bu mənzərəni görürdü.

Qəfildən qocanın dizləri büküldü, özünü saxlaya bilməyib üzüqoylu yerə çökdü. Əldən düşmüş, son dəqiqələrini yaşayan dəvə kimi, qurumuş dodaqlarını arat şumuna söylədi, nəm torpaqdan ağzına xəfif bir sərinlik gəldi. Dərindən ah çəkib gözlərini yumdu.

Səlim ağanın adamları ilə birlikdə Şükür bəyin öz rəncbərləri də əllərini xışdan çəkib hadisə yerinə cumdular.

Uşaq babasının yanında diz çöküb ağlayırdı, qoca dərin-dərin, ağır-ağır nəfəs alırdı...

Şükür bəy peşman deyildi, hələ də söyləyib söylənməkdə idi. O öz gücünü bu nankorlara bildirməli idi:

— İt uşağı it, hələ bir naz-qəmzələri də var. Çörək sizə haram olsun, nankorlar! Sonra da şikayətlənirlər ki, məhsul az olub! Olar daa!.. Belə işləyəndə zəhrimar da olmaz... Sonra da başlayırsız ki, kətxuda soydu, icarədar az verdi. Dədəmin dərini də üstəlik verərlər sizə... Allahdan buyruq, ağzıma quyuqdu sizinki...

Səlim ağanın adamları qocanı qaldırdı. Kişinin qamçı zərbələrindən zol-zol olmuş sifətində, köpük qarışıq qan sızan dodaqlarında sağ islahat qalmamışdı. Hamı onu tanıyırdı: fağırın, məğmunun biri idi. Keçən il, boyu bərabəri bircə oğlu dağdan taxıl daşıyanda araba uçub altında qalmışdı. Bir çətin külfəti isə qoca babanın üstünə düşmüşdü. Qırğından, talandan qalanı bəy adamları aparırdı, bəydən qalanları, təbii fəlakətlər süpürləyib təmizləyirdi... "İlahi, bu da gündü biz yaşayırıq, bu da ömürdü bizə vermisən?" Cavan rəncbərlər dillərini dinc saxlamır, bəyə, bəyzadəyə ca-

vab qaytarır, üzə durur, sonra da qaçaq olub çöllərə dağılır, dağlarda məskən salırdı. İkiqat, uçqat zülmə qarşı çıxırdı. Evlər yiyəsiz, ocaqlar odsuz qalmışdı. “Bu nə gündü, ilahi, heyvan yerinə cütə qoşulub, bəyə çörək qazanasan qoca vaxtında; bir tikə çörək əsiri olasan külfət dərdiynən, onda da adı bəy, özü anlamazın biri səni bu kökə sala!..”

Zaman keçəcək, dostlar, iki əsr ötəcək, amma Şirvan rəncbərinin həyatında heç bir şey dəyişməyəcək. Bu torpağın adı bir dünya böyüklüyündə olan şairlərindən biri həmvətənlərinin halına canı yana-yana deyəcək:

İş rəncbərin, güc öküzün, yer özününkü,
Bəyzadələri, xanları neylərdin, ilahi?!

Bu sonra olacaq, indi isə cavan rəncbərlər Şukur bəyi qəzəblə yola salmaqda idi:

— Dünyada heç buynuzsuz qoçun qisası buynuzluda qalmayıb, bəy!

— Allahdan qorxmasan da, el-obanın qəzəbindən qorx, bəy!

— Bu fağır qoca sənə neyləmişdi, bəy, neyşə onu bu kökə saldın? Bir bölük külfəti var, hamısının boğazını kəsdin...

— Bəy, bu da sənə Müslüm ağanın qanı deyil ki, Molla Nəcəf ağanın sözüylə bağışlana gedə!

Hərənin ağzından bir avaz gəlirdi. Şükür bəy bilirdi ki, o öz rəncbərlərinə acıqlanar, söyər, döyər, qovar, hamısı da xətilər xətrinə ona bir cavab qaytarmayıb gedər; amma iş Səlim ağanın da adamları qarışanda məsələ uzanar. Fitrətən qorxaq olan Şükür bəyin daxilində nə isə qırılan kimi oldu.

Ona elə gəldi ki, tək bircə söz deyib, bircə qamçı işə salsa, indicə qəzəbdən qan daman bu gözlərin odu ilə külə çevrilər. Onu daşqın çay seli kimi amansız olan bu kütlə süpürləyib aparar, hansı dərəcəyə atarsa, heç yeri də bilinməz... Sallahı budu ki, atın başını çevirib getsin...

Şükür bəy də belə elədi... Ardınca coşqun bir uğultu getdikcə artır, kükrəyirdi. "Allah xətərinizdən saxlasın, it uşağı... Dünya yaman xarab olub. Rəncbərlər həyasızlaşıb, bir köpək oğluya söz deyə bilmirsən! Qırxı qarğa-quzğun kimi başının üstünü alır! Day demirlər ki, yer mənim, heyvan mənim, xış mənim... Lüt köpək uşağı! Arada havayı qazanc yiyəsi olmaq istəyirlər..."

Şükür bəy öləndən sonra arada-bərədə söz gəzdi ki, Şükür bəy yağı əlində ölməyib, rəncbərlərin qəzəbinə gəlib. "Allah,. qarğa deyil ki, göz ova. Gec elədi, güc elədi. Bəs bi-günah qocanın, təqsirsiz yetimlərin ahı yerdə qalardı? Bu dünyada başında papaq olan qeyrətli bir kişi yox idi?"

Şəbnəm bəyim bircə göz qırpımında nəzərlərində canlanan bu xəyalı özündən uzaqlaşdırmaq üçün başını silkələdi. Yuxudan kal ayılmış adamlar kimi oğluna və Nişata baxdı. Söhbəti harda kəsdiyini unutmuşdu. Oğlunun simasını görüncə yadına düşdü, xəfif-xəfif öz unutqanlılığına gülümsədi və səmrimiş səslə sözünə davam etdi:

— Hə... nə deyirdim?.. Şükür bəydən sonra heç bilmirdim neyləyim... O biri tərəfdən də Əsgər bəydən yaman genləmişdim. Onun bəzi ədaları mənim bütün ümid və arzularımı boşa çıxarmışdı. Mən başa düşməyə başlamışdım ki, istəkli qardaşım da olsa, ondan elim-ulusum üçün mən deyən, mən istəyən ədalətli, uzaqgörən hökmdar çıxmaya-

caq. O, xalqımızın gözlərindən yaşları silə bilməyəcək. Bir zalımın yerinə ikincisi oturacaq. Bu lap elə əvvəlimci günlərdən mənə əyan oldu. Amma neynəyim, yenə də əlimdən bir şey gəlmirdi. Bəlkə gələcəyinə dəyişdi, işləri sahmana salandan sonra, qoşun, yer-yurd düzələndən, hakimiyyət möhkəmlənəndən, yağılar birdəfəlik vətənimizdən qovulandan sonra, bəlkə mənim də arzularım bəhrə verdi. Naümid şeytandır. Mən elə indi də ümidimi itirmirəm.

O mənimlə danışanda həmişə belə də deyirdi. Deyirdi ki, “bacı, sən zənən xeylağısan, çöl-bayırda çox da işin yoxdu. Baxma ki, atan-vuransan; amma indi o dövrlərin keçdi. İndi iş siyasətdədi, sənin də onunla əlaqən azdı. Bilmirsənsə deyim, bil! Axı mən xanlığın xəzinəsini düzəltməliyəm, qoşunu möhkəmlətməliyəm, ölkəni birləşdirməliyəm, camaatı və əsil qüvvəni Şamaxıya köçürməliyəm. Oranı da yadların əlindən almalıyam. Bütün bunlar pul istər, güc istər, qüvvət istər. Boş sözlə heç nə olmur. Bunun üçün tərh də almalıyam, bac da, xərac da... İndi biri inciyəcək, beşinə ədalətlə rəftar olanda, beşi də haqsızlıq görəcək deyin, mən başladığım işimi qurtarmayım?”

...Qərəz, nə başını ağrıdım, hadisələr ürəyim istəyən kimi cərəyan etməmişdi. Bu yandan da sənin sürgün olunmağın xəbəri məni ildırım kimi çalmışdı. Sonra da Nadirin hücumları, Şükür bəyin ölümü, hamısı bir-birinə qarışdı. Axırdan-axıra belə qərara gəldim ki, daha mənim binələrdən-binələrə köçməyə, nağıldakı simurq quşu dalınca qaçmağa halım və həvəsim qalmayıb. Allah məni başqa bir həyat üçün, başqa bir zəhmət üçün yaradıb... Uşaq olana bir az qalmış Gülbədən bəyimi də götürdüm, bir neçə nökar və

qaravaşla Şamaxıya qayıtdıq. Qədim, baba evlərimdən birində yerləşdik. Çox bayır-bacağa çıxmadıq, evə kişi ayağı dəymirdi. Odur ki, bizə də dəyib-dolaşan yox idi.

Uşaq oldu, adını Müzəffər bəy qoydum. Dedim, nə olar, bizə qismət olmayan zəfəri bəlkə o qazandı, müzəffər oldu. Bəlkə doğma yurdumuzdan yağı ayağını kəsən müzəffərlərdən biri ola bildi. Onda qəbrimdə rahat yataram. Başım bir müddət də Müzəffəri böyütməyə qal oldu...

Bu sözlərlə də Şəbnəm bəyim əlinin xəlif hərəkəti ilə bös-böyük olmuş Müzəffərin enli kürəklərini oxşadı, “sonra, sonra...” deyər duruxdu, sanki nəyi isə xatırlamaq, xoşagəlməz bir hadisənin üstündən keçmək və ya heç olmasa mü sahibinin əski yarasını ağrıtmamaq üçün, sözünə necə davam edəcəyini düşündü və səmimi bir kədər duyulan səslə davam etdi:

— Sonra da qəfil, ovmadan¹ Şərəfnisə xalanın vəfat etdiyi xəbərini aldım. Sizə getdim. İstəyirdim ki, Abduləlini də yanıma alım. Müzəffərimlə bir yerdə böyüdüm. Bir iş sahibi olanacan gözüüm üstlərində olar. Sən gələrsən, nə təhər qurarsan, elə də olar. Amma öyrəndim ki, anan vəfat eləyəndə qonşular işə qarışanacan naməlum bir qoca, bir də bir dərviş gəlib. Qonum-qonşunun tanımadığı bir neçə kişi də onlar laymış, ananı yudurtdurub, dəfn-kəfin eləyiblər. Üç gecə çırağınızı yandırır ehsan veriblər. Həmin qoca qapıda dayanıb sənnən əvəz, başsağlığı alıb. Sonra da Abduləlini götürüb çıxıb gediblər: heç hara getdiklərini də deməyiblər. Uşaq da o gedən olub. Bir də “Gördüm” deyən olmayıb:

---

¹ Ovma – yoluxucu xəstəlik adı.

Hacı Davud gələndən sonra dərvişlər şəhərdə onsuz da çox görünürmüş. Onlarla gələnləri tanıyan-bilən də yoxmuş. Dəfndən, ehsandan sonra gəldikləri kimi də qəfil yoxa çıxıblar... — Qadın bu sözləri dedikcə şairin gözlərində Məhəmməd kişi, dərviş Qədəmşah və haqqpərəst qardaşları canlandı; Şəbnəm bəyim yol çəkər kimi bir nöqtəyə zillənmiş bu gözlərdən şairin qəlbində nə tüğyanlar baş verdiyini bilmək istəyirdi, bilməyə can atırdı. Amma elə bil ki, şairin qəlbi kimi gözləri də ondan qaçır, gizlənirdi. Şəbnəm bəyim dərindən bir ah çəkib sözünə davam etdi:

— Hə, ondan xeyli keçəndə eşitdim ki, sən şəhərə gəlmişən, sonra da qayıdıb getmişən. Day nə olub, nə olmayıb bilmədim. Nədən incimışdin, bu aydın idi; amma hamıdan inciməyin, mən biləni, düz deyildi. Kaş, onda arayıb-axtarıb heç olmasa, başıma nələr gəldiyinisə bileydin... Axır ki, ay ayı qovdu, il ili kəsib keçdi, sərkərdə görmək istədiyim oğul, elmə-biliyə həvəs elədi, şeir kitabları əlindən düşmədi. Çarəm nə idi? Mədrəsələrdən birinə verdim. Oxuyur, pis də oxumur, quranı çoxdan çıxıb. İndi də götürüb yanına gəlmişəm, ya burda saxla, ya şəhərə qayıt, harda olsun, o da yanında olsun, dərslərini səndən alsın. Elə bilirdim ki, Abdüləli də burdadı, onuyla bir oxuyar deyirdim...

...Qaldı Əsgər bəy... O, aralıqda görünə bilmirdi, görünə də bilməzdi. Odu ki, atlanıb bir neçə gün sığınacaq üçün yer gəzdi. Axırda çoxdan bəri ova gedən vaxtlarımızda təbii gözəlliyi və əlçatmazlığı ilə bizi heyran qoymuş bir yer seçdi. Bu, Əlif dağı, qədim Qəleyi-beyqurt idi. Qala hər iki tərəfdən dərə və Dəliçayın məcrası ilə əhatə olunmuş, uzunsov yüksəklikdə yerləşirdi. Ətrafdan dağlarla dövrələnmişdi,

tək birçə yolu var idi, bu yola da qalanın üstündən nəzarət etmək çox asandır. İndi Əsgər bəy başının adamları ilə ordadı.

Hərdən könlümə ov, dünyaya baxmaq düşəndə atlanıb yanına gedirəm. Yollara çox ciddi nəzarət eləyirlər. Ərəb xəlifələrinin qaydasınca, həmişə tövləsində yəhərli at hazır saxlanır. İndi ayılıb, indi başa düşüb ki, onun birinci zəfəri də xalqın, elin köməyi və ümidi ilə bağlı imiş. Elə ki, eldən, verdiyi vədlərdən üz döndərdi, qəsəmini sındırdı, zəfər də ondan üz çevirdi. Elə peşmanlayıb ki, görsən inanmazsan. Lap səni sürgün eləməyinə də vaysınır. Bir dəfə: “Şəbnəm, — dedi, — mən onların qədrini bilmədim, gözəgörməz pərvərdigarın gözə görünməyən əli kimi hər yerdə əlimdən tuturdular. Mən onlara nankorluq elədim, uydum... nə isə... İndi keçən keçib, qayıdıb gəlsələr, el-obamız üçün təzədən əlbir vuruşa başlarıq”... Bilirəm ki, sən ona inanmayacaqsan. “Bir dönəm əhdinə vəfa eləməyən, bir də eləməz” deyəcəksən... Ağzını süd yandıran suyu da üfürüb içər. Amma mən inanıram, mən inanıram ki, Əsgər bəy özü də, oğlanları da olmasa, onların balaları, nəvə-nəticələri, o xilas gününü görəcəklər. Yad ayağı vətənimizdən kəsilən günü bayram eləcəklər. Mənim də qəbrim, o gün fərəhimdən nurla dolacaq. Mən Əsgər bəyə bacıyam, vətən oğullarına anayam, mən də inamımı itirsəm, qiyam-qiyamət qopar, itirmərəm, inanıram...

...Elə ona görə də səni Şirvana çağırıram. Qayıt geri! Xanənişin olmaq, guşənişinlik, zöhd sənin üçün deyil. Qoy bunu Allah qulu zahidlər eləsin. O zahidlər eləsin ki, sən onları şeirinlə rüsvayi-cahan eləmisən: “Sənin fərşin ki, zahid, bu-

riyadır” — demisən. Bəsdir, qayıt Şirvana, sənin sözün vətənə lazımdır. Yaz! Tərəcə toxumaq qoy əlindən başqa iş gəlməyəne qalsın.

NİŞATIN HEKAYƏTİ

...Şirvandan çıxanda dərdim başımdan aşqın idi. Hara, nə üçün köçürüldüyümü bilmirdim. Evimdən, anamdan, atam adını daşıyan balamdan, ata yurdundan ayrılırdım, nigaran idim. Vətən elə məxsuş, elə hərc-mərclik bir zamanda idi ki! Özüm də elə zəlalətdə idim ki!.. Dünya başıma dar gəlirdi. Sarayda siz qadınların xəbəri yox idi. Elə döyülüb-söyülmüş, təhqir olunmuşdum ki!.. Qırıq qəlbimi götürüb göz işlədikcə bu dünyadan uzaqlaşmaq, bu adamları görməmək istəyirdim. Ağahüseyn Zülali məni karvana qoşdu, lap erkəndən idi. Deyirdim görən, tanıyıb-bilən olmaz. Amma elə bil, bu karvanı qəsdən güdürlərmiş. Haradansa ətrafımıza bir neçə avara yığışdı. Heç kimlə qərəzləri yox idi. Təkcə mən idim, gözləri görən! Əllərinə keçən daşdan, kəsəkdən üstümə atır, “Get, vətən xaini, qəsəm sındıran, yağı quyruğu” — deyib bağırırdılar.

Elə bil cənab Əsgər bəy, məni hər şeydən çox nəylə təhqir etməyin mümkün olduğunu bir sərraf kimi yaxşıca tapmış, ölçüb-biçmişdi! Bilirdi ki, ürəyimi ən çox nəylə yaralamaq olar. Məni nəylə daha çox incitmək olar ki, bir də bu torpağa üz çevirib gəlməyim. Bir də baş qalxızıb heç kimin üzünə baxa bilməyim... Bu azmış! Hamının gözü görə-görə üstəlik, Ağsudən çıxarılanda, iki müsəlləh xan nökrəri gəlib sağımı-solumu kəsdi, məni daşqalaq eləyənlərə müraci-

ətlə dedilər:

— Siz narahat olmayın, ağalar! Bizə əmr olunub ki, bu xayın və zındığı, elin və dinin düşməni bir ağaclıq məsafəyəcən müşayiət edək, yoluzaq olsun, sonra qayıdaq.

Dalımcan bağırışdılar:

— Sağ getsin, səlamət qayıtmasın...

— Dalıycan bir qara daş!..

— Yoluzaq eləyəndə, elə o dünyalıq da eləsəz yaxşıdı!

— Üzümüz bir xaindən, satqından da qurtarar!..

Məni satqın və xain qələmə vermişdilər. Hər yerdə yayırdılar ki, guya mən hansı bir yağılışla əlbirəm. Öz xanlığımızın qurulmasına ziyan verirəm, xaçpərəstlərlə aşinalıq eləyirəm. Hakəza... nə başınızı ağrıdım, bəyim, bütün bunlar təkcə ondan ötrü idi ki, mən gözdən düşüm. Heç kim bir də mənə inanmasın, mənə üz tutmasın. Mən də bir daha doğma yurda qayıda bilməyim.

Karvan Ağsudən bir ağac uzaqlaşanda, mühafizlərimin hərəsi başıma bir qamçı da endirib, atlarını geri səyirtirdilər. Atdöşü getməkdən canım qurtardı. Dedim: “İlahi, şükür, heç olmasa indən belə dinc yol gedərəm”. Yanımdakılardan biri dedi: “Qardaş, bimövqə sevinmə, segah hələ Salyandadı. Sən bir gözlə gör, yollarda başımıza day nələr gələcək”. Bu adamlar mənimlə pis dolanmırdı. Amma indi xəcalətimdən heç kimin üzünə baxa bilmirdim. Birinci mənzildə, sarban yükləri sərbirah eləyəndən sonra mənim yanıma gəlib dedi:

— Ağə Nişat, mən özüm qəsdən sənə yaxınlaşmırdım. Deyirdim: nöqərlər getdi, bəlkə yerlərində qalan var, üstündə gözü olan var. Bəlkə elə var da. Amma hələ ki, gözümə

bir şübhəli şey görünmür. Sən qorxub-eləmə! Qoymaram, nə qədər ki, bizimləsən, bundan sonra sənə bir xəyanət, ya qəsd oluna. Mənə səni xüsusi tapşırıblar. Amma nə eləyə bilsəm Şirvan torpağından çıxandan sonra eləyə billəm.

— Nə deyə bilərəm, qardaş, Allah səndən razı olsun. Amma mənimki day qorxmaqdan keçibdir. Yağışdan çıxmışın yağmurdan nə qorxusu? Hərə bir can borcludu, biri də mənim var. İstəyir Allahın əzrayılı gələ, istəyir bəndənin... nə təfavütü var?..

...Qərəz, sarban əlaltıycan mənə yeməkdən, dəyişəkdən bacardığı köməyi eləyirdi. Hərdənbir lap çox yorulub əldən düşəndə, dala qalanda, görürdün ki, bir ulaqdan, qoca öküzdən-zaddan yanıma çəkirdilər. Güc-bəla mindirirdilər, yolun bir qismini “mərkəbli”¹ gedirdim. Sonralar yolun çoxu çay qırağından, sulu yerlərdən keçirdi. Amma əvvəl cəhənnəmə dönən düzənlərdən keçəndə axşamdan doldurulan tuluqlardakı su insanlara çatmırdı, atəşdən yanırdıq, gözlərimiz alay-bulay vururdu. Bu yollarda, yollar yorğunu karvançıların ömürlərində nə əzablara dözdüklərinin şahidi oldum. Axşam azanında binəyə, ya da yolüstü karvansaraya çatanda hamı ölü kimi düşüb qalırdı. Sudan doyunca sirab olan kimi, bir şey yeməmişdən qabaq yuxulayıb yorğunluqlarını almaq istəyirdilər. Mənim isə gözlərimə yuxu getmirdi. Yorğunluqdan sümüklərim qırılsa da, ürəyim:

Qüdsilər ilə aləmi-əqdəsdə gəzərkən,
Yarəb, neləmişdim ki, bu abü gilə düşdüm?

---

¹ Mərkəb – ə. Minik, minik heyvanı.

Hər su özümü şövq ilə kim mövc tək atdım,
Bigövhəri-məqsud genə sahilə düşdüm. —

deyə-deyə nalə eləyirdim. Bu nalə məni yatmağa, dincəlməyə qoymurdu. Karvan susuz səhrada qazılmış nohurdan-nohura və ya ovdandan-ovdana dincə duranda adamların bayramı olurdu. Əl-üzlərini, ayaqlarını yuyub sərinləyir, ovdanı tikənə, nohuru qazana rəhmət oxuya-oxuya günorta namazına dururdular. El-ələm məxsuş və hərki-hərki-lik olduğundan karvan adamları əməlli-başlı yaraq-əsbabla gedirdi. Hamı müsəlləh idi. Bu kənddən o biri kəndə getmək istəyən də, az qala mütləq gözüne ilişən karvana qoşulur, tək getməyə cürət etmirdi. Qaçaq-quldur düzü-dünyanı götürmüşdü başına. Hər addımda karvanı, sarbanı, bəzirganbaşını təhlükə gözləyirdi. Özü də qaçaqların bəzisi əsirlikdən, zülümdən baş götürüb çöllərə, dağa-daşa üz qoyan yaxşı adamlar idi. Bunlar karvandan nə istəsə, adam kimi istəyirdilər. Sarban da onlara olanından, Allahın verdiyindən azuqə, pal-paltar verirdi. Bu Allahın bədbəxtləri, ev-eşikdən avara düşmüş yazıqlar da heç kimə ziyan vermədən qoyub gedirdilər işlərinə.

Qaçaq dəstələrinin çoxu müsəlləh qızılbaş, bəzisi də silahlı osmanlı nəfərlərindən ibarət olurdu. Bir yurddan o birinə keçəndə yolüstü əllərinə keçəni yağmalayırdılar. Bunlar karvan vurmağı, sarban soymağı, bəzirganlardan bac almağı özlərinə peşə eləmişdilər. Belələrinə rast olanda qüvvəli sarban atışıb-vuruşurdu. Gücü olmayan da bacardığından bac verib ötüşürdü. Qulduru razı salmayanda az qala bütün

karvan əhli canını da versəydi salamat qurtara bilmirdi. So-yulub soymalanıb, “lat-lüt” yola düzəlirdilər. Buna görə də karvansaralarda, ovdan başında karvançılar bir-birindən hal-əhval tutur, dərdləşir. Haranın təhlükəli, hansı bərənin tutulmuş olduğunu bir-birinə xəbər verirdilər. Mən də belə bir karvanla gedirdim. Amma yağmalanmaq üçün canımdan və qələmdanımdan başqa heç nəyim yox idi. Daşqalaq olunmağımı, hamının məndən üz döndərdiyi o məşum gününü unuda bilmirdim. Elə hey:

Gər misli-hübab özgə həva başımə düşdü,
Bir dəmdə evim tikdimü yıxdım yola düşdüm.

Üz görmədim, əzbəski, Nişat, əhli-vətəndən,
Bu vəchilədir baş alıban yad elə düşdüm. —

deyib dururdum. Gözlərimə yuxu getmirdi. Su kənarında gecələdiyimiz yerlərdə, qurbağaların vaqqıltısından başqa heç bir səs-səmir eşidilməyəndə ürəyimin çırpıntısını qulaqlarımla eşidirdim. Bu çırpıntılar içərisində bir də məni daşlayanların ardımca çığırdığı sözlər, nifrin, nifrət dolu kəlmələr cınlayırdı: “Sağ getsin, səlamət qayıtməsın”.

Bilmirdim ki, axı mən bu adamlara neyləmişdim. Əsgər bəyin nifrətini, qəzəbini nəylə qazanmışdım? Ha çalışırdım, hadisələri, bütün olub-keçənləri yadıma salır, bir-biri ilə tutuşdururdum, amma bir nəticəyə gələ bilmirdim. Səbəb tapı bilmirdim.

Qədəmşahla son görüşümüzdə, onun məni dərvişliyə dəvəti, haqqpərəst fəqirlərin qardaşlığına çağırışı xatirimə

düşürdü. O mənə demişdi ki, əsil həqiqət insanın özündədir, insandadır. Həmvətənimiz Nəsimidən, Nəimidən danışmışdı. Amma məni qane eləyə bilməmişdi. Bir də o, elə əvvəldən də Əsgər bəyə inanmırdı: “Bəy tayfasından el dərdi çəkən olmaz. Sən bizə qoşul! Həqq insanın özündədir, insan yalnız özünü dərk etməklə Həqqə qovuşa bilər! Biz özümüz öz başımızın çarəsini qılmalıyıq. Yoxsa başqasına ümid bağlamaq divanəlikdir. Bir halda ki, bu başqası bizim cinsdən deyil, hər bir cins öz həmcinsinə qovuşmaqla səadətə nail ola bilər”.

Mənim üçün dumanlı görünən, zahidlik iyi gələn heç bir təriqət könlümə yatmırdı. Bir də ki, ümidlərim belə amansız bir şəkildə qırılandan sonra, heç mübarizə etmək xəyalım da yox idi. Düşgünləşmişdim. İnsanlara ümid və etibarımı itirmişdim. Bir ucdan aramsız qəlbimlə:

Hər təbibə söylədim dərdim — davasın görmədim,
Möhnəti dərdü qəmin heç intəhasın görmədim.
Bu cahanın bir həqiqət aşinasın görmədim,
Hər kimin çəkdim cəfasın, bir vəfasın görmədim.

Cövrünü çəkdim əbəs hər nakəsü bədniyyətin,
Payımalı oldum axır gərdişi-kəmfürsətin,

Həm rəfiqü həmdəmin, yarın, həmi həmsöhbətin.
Hər kimin çəkdim cəfasın, bir vəfasın görmədim.

Verdi hər dəm könül tufana çeşmi-pürnəmin,
Əskik olmaqdan mənim, gündən-günə artır qəmim,

Olmadı dünyada hərgiz bir müvafiq həmdənim,
Hər kimin çəkdim cəfasın, bir vəfasın görmədim.

Bəxt isə dönmüş, əgər iqbal isə, olmuş yaman,
Möhnətü qəm çəkmiyimdən öldüm axır, ələman!
Qövmü qardaşı, rəfiqi bir-bir etdim imtahan,
Hər kimin çəkdim cəfasın, bir vəfasın görmədim.

Ey Nişat, oldum qəmi-hicr ilə sərgərdan, haray!
Dönmədim rəyimlə hərgiz gərdişi-dövrən, haray!
Ya Əmirəl-möminin heydər, şəhi-mərdan, haray!
Hər kimin çəkdim cəfasın, bir vəfasın görmədim.

— deyib haray çəkdim.

Bunlar mənim xəstə zəif və yaralı qəlbimdən qopan nalələr idi. Şeirimlə məhv olmuş arzularıma ağlayırdım. Sərgərdan, ev-eşiksiz, dost-aşnasız qalmışdım. Təhqir olunmuşdum, irəlidə məni nə gözlədiyini də bilmirdim. Əziz və istəkli yurdumdan xəbərim yox idi. Daha bilmirdim ki, bu zaman, artıq döyüşlərdə qızğın ürəkli Rəşidim dünyadan köçüb. Didərgin düşənlər düşüb, ölənlər ölüb, qalanlar da məni unutmayıb. Mən isə elə bilirdim ki, artıq Allahın yardımından çıxdığım kimi, dost-aşınanın da hafizəsindən əbədi-lik silinmişəm. Həkim Qəzvini demişkən:

Mən vəfayi nə didəəm zi kəsan
Gər to didi, sələmi-mən berəsan.¹

---

¹ Mən heç kəsdən vəfa görməmişəm.

Şair nəfəsini dərdi, qəlbini çulğalayan qüssələrin ağır yükünü çiynlərindən silkələmək istər kimi qalxındı. Gözləri Şəbnəm bəyimin yaz buludu kimi leysan yağdıran gözlərinə sataşdı. Bu gözəl gözlər şairə dikilmişdi. Son qüvvətini də ona bəxş etmək, çırpınan qəlbini əlinə alıb şairə təqdim etmək, onun yaralı qəlbini sağaltmaq üçün yanırdı. Bir az əvvəl Nişatın oxuduğu “Görmədim” rədifli mürəbbein hər misrası odlu bir gürz kimi Şəbnəm bəyimin nəslinin başına dəyir və qadın bunu duyur, dərk edirdi. Bircə bunu bilmirdi ki, indi şair düşündüyü kimi, heç də unudulmayıb, hafizələrdən silinməyib. Onun əsərlərini Şirvanda Zülali, Raci, Məsih oxuyur, heç bir əlli-altmış il keçməyəcək həmin “Görmədim” mürəbbeini doğma vətəninin ikinci bir böyük şairi də oxuyacaq, dərdlərinə tərcüman biləcək və onun təsirilə özünün daha qüvvətli müxəmməsini yazacaq:

“Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə babət görmədim!”

— deyən Molla Pənah Vaqif, dövr və zəmanəsinin bütün eyiblərini açacaq, cahangirlərə meydan oxuyacaq və bu zaman onun müəllimi, sələfi də elə bu həsir toxumaqla məşğul olan dərdli Nişat olacaqdır.

Nişat isə hekayətindən kədərlənmiş qadına acıdı: “Sənin nə günahın var, zavallı? Sən iman sahibisən, etiqad edir və arzulayırsan. Sən bəxtiyarsan ki, bu arzularının bir gün çiçəklənəcəyinə inanırsan! Hələ məni də inandırmağa çalışır-

---

Sən görsən mənim də salamımı ona çatdır.

san. Bu qüdrətinlə də böyüksən, ey Şərqin vəfalı, sədaqətli, dəyanətli gözəli! Eşq olsun sənə! Sən olmasaydın, çox oğullar cəlayi-vətən olmuşdu, ana!" — deyə düşündü və hekayətinə davam etdi. O indi artıq qəlbini tüğyana gətirən duyğuları azaltmaq istədi, burada oturmuş qadının könlünü daha artıq üznmək üçün hadisələri sadəcə sadalamağa keçdi:

— Məni bağışlayın, bəyim, könlünüzü üzdüm. Qərək ki, karvanla ölüm-zülüm gəlib bura çatdım. Özünüz bilirsiniz ki, daha mən o ürəklə adamların arasında oturub-durmaq istəməirdim, buralarda elə bir tanıyanım da yox idi. Qərək ki, bu qamışlıqda özümə yurd-yuva bağladım, bir şeylə dolanmaq, keçinmək lazım idi... Neynəmək olardı. Mənim bacardıqlarımın heç biri burda iş keçməzdi. Şəhərdə yaşasaydım genə öz sənətimlə birtəhər dolanmaq olardı. Şəhərdə də tanınanacan dükan açmaq, adamlarla əlaqəyə girmək lazım idi. Bunu da mən istəməirdim... Bu sənətdən yapışdım. Məsəl var ki, kəsilsin iki əl ki, bir başı saxlamaya... Mən də elə. Arabir azuqədən-zaddan alıb karvançılarınan anama göndərirdim.

İki il irəli anamın vəfat xəbəri mənə çatdı. Yığışıb getdim Şamaxıya. Uzun illərdən sonra dedim ki, gedərəm, orda bir işin ucundan yapışaram, Abduləlini də kimin yanındasa tapıb allam, qallam orda. Çünki day oralara Əsgər bəyin hökmü çatmırdı. Bəlkəm mənə dəyib-dolaşan olmayaçaqdı. Elə ki, şəhərin bazarına gedib çıxdım, bir üz gördüm ki, Allah heç bəndəsinə göstərməsin. Evimiz dağılmışdı, yurduumuz tamam uçmuşdu. Yerində də tərəkəmələrdən şəhərə köçmüş bir nəfər, sınıq-salxaq kərpiclərdən, yarıçürük pərdilər-

dən bir dəyə qaraltmışdı. Bağımız sovuşmuşdu. Ağaclar kəsilmiş, güllərin yerində qanqal, çayır bitmişdi. Elə bildim o qanqallar ciyərimin üstündə bitib, tikanı sinəmi dağdır. “Bala” deyib aləmə ün saldım, yerini deyən, bilən də olmadı. Kimi dedi çoxdan ölüb, kimi dedi dərvişlərə qoşulub, gəşti-aləmə çıxıb. Bir başqası da dedi ki, bir bəzircan onu oğulluğa götürüb, kamalına heyran olub, özü ilə Kərbəlayamı, Bağdadamı, harasa aparıb, orda oxutmağa qoyub. Qərər, dərd-dərd üstündən üstünü aldı. Özümü genə elə itirdim ki, çıxacaq yol, tutacaq yer tapa bilmədim. Başımı götürüb qayıtdım geri. Sonra da Raciyə dərdimi yazdım, xahiş elədim ki, soraqlaşsın, Abduləlidən xəbər bilsə, mənə yazsın...

Şəbnəm bəyimin gözləri bahar buludu kimi dolub boşaldı, şairin sözünü kəsdi:

— Bilirəm, — dedi, — həmin məktubda Raciyə yazdığın qəzəli indi Şirvanda bilməyən yoxdu. — Bu sözlərlə də Şəbnəm bəyim qəzəli həzin bir ahənglə oxumağa başladı:

Ötən ay gəlmiş idim, şəhrə¹ ey Raci, hilal asa,
Məni üryanü lağər görcəyin el, baxmadı əsla!

Şamaxı torpağından ta ki, mən qət olmuşam ney tək,
Qəmişdən ev tikib Səlyan mülkün tutmuşam məva.

Zibəs ki, xanəviranəm, xəyalım dəxi virandır,
Yığılmaz bir yerə fikrim ki, bir beyt eləyim inşa.

---

¹ Şamaxı nəzərdə tutulur.

Danışsam halü mazidən o bir “Şərhi-mütəvvəldir”¹,
Bir özgə “Nəhvilə”² ovqatımı “Sərf”³ etmişəm bica.

Nişatəm, bir şeyim yoxdur ki, beytül-malimə qalsın,
Düri-nəzmimdən özgə əhli-rum⁴ eylər nəyim yəğma?

Qadın qəzəli oxuduqca Nişat onu kövrəlmiş bir qəlblə, zahiri bir sükunətlə dinləyirdi. Elə bil ki, dərdlərini sadalayan bu sətirləri o özü yazmamışdı. Bu, qocalmağa başlasa da, hələ də gözəl qalmış qadın onun halına yanır, diri ikən onu oxşayır, dərdlərini sayır, qəlbini yüngülləşdirir və yəni-dən həyata qaytarmağa səy edir: “Onun nəfəsində İsa nəfəsi var, kəlamında Kəlimullahın qüdrəti var. Bu nəfəslə, bu təkəllüm birləşib, ölünü belə dirildər, ilahi!” deyə düşünürdü.

Şəbnəm bəyim isə qəzəli oxuyub bitirmiş, indi də deyirdi:

— İncimə məndən, Ağa Nəcəf, sənün dünyada ən böyük qüsurun budur ki, milçəkdən dəvə qayıрмаq ustasısan. Təəccüb eləmə! Məgər bir Molla Qiyasəddin, ya da elə bir tutaq ki, Əsgər bəy eldir? Bütün Şirvan əhlidir? Sən kimdən küsürsən, niyə küsürsən? Kəsəndə atadan, anadan, doğmadan küsərlər. Uşaq valideynə küsənər, erk eləyər, yada, biganəyə yox! Məgər vətən övladının hamısı birdir? Bir ölçü-

¹ Dərslik adı.

² Dərslik adı.

³ Dərslik adı.

⁴ Osmanlı qoşunları nəzərdə tutulur.

də, bir biçimdə yaranıb? İçində heç haramzadəsi, naxələfi yoxdur? Bir ağacın bir budağında bitən almalar, bir ana bətnindən dünyaya gəlmiş övladların hamısı bir-birinə oxşamır. Biri qurdlu alma, digəri eybəcər vələd çıxır. Sən necə bilirsən, milyon-milyon vətən övladının içində bəs bu qurdlu almadan, naxələf övladdan olmayacaq? Sənə, sənin amalına qarşı çıxanlar da belələridir. Hamı deyil ki! Onda hamıdan inciməyə də sənin haqqın yoxdur! Mən demirəm ki, bu yer pisdir, sənətin gərəkli deyil. Salyanda qaldığım gün sənənin şəhər camaatı içində qazandığın hörmət və nüfuzunu öyrəndim. Ayrı cür də təsəvvür eləməirdim. Həm sən buna layiqsən, həm də Salyan əhli qədirbilən camaatdır. Salyan da Şirvanın bir limanı, böyük vətənin əziz bir guşəsidir; sənətin də xeyirlidir. Amma qoy bununla əlindən daha başqa bir iş görməyənlər məşğul olsun. Sənə yaradanın elə bir bəxşeyiş verib ki!.. Sən xalqına təbinlə, qələminlə daha çox xeyir verə bilərsən, bu müqəddəs vəzifəndir.

Demirəm Şamaxıya gəl, bilirəm mənim köməyimi qəbul eləməzsən, eləmə də, öz işindi, amma bu yolnan yad ellərə getmə, vətənə qayıt, deyirəm. Vətən ki, bir Şamaxı, bir Salyan deyil... Göyçayı var, Ağdaşı var, Gəncəsi, Bakısı var Vətənin... Hansın istəsən birinə qayıt. Yad ölkələr yolun tutma. Hamınız gedəri olsaz, bəs balalarımızı kim oxudadaq? Kim onlara bütün bu olub-keçənləri deyəcək, təlim eləyəcək ki, heç bir şey, heç birisinin yadından çıxmasın... Şirvana qayıt deyirəm, şirvanlılar bir Əsgər bəydən, bir Qiyasəddin molla-dan ibarət deyil. Orada sənənin yüzlərlə pərəstişkarın, dostun, oxucuların var. Sən deyəni deyənlər var. Hamınız getsəz, oğullarınızı kimə tapşırırsız? O gedənlərin bəzisi min

əziyyətdən sonra saraylarda, bəzisi mədrəsələrdə yer tapıb, özünə gün ağlaya bilib. Ərəbistana gedən ərəbcə, farsistana gedən farsca yazır. Bəs öz dilimiz, öz elimiz necə olsun? Onu kim yaşadacaq, sənin kimilərin hamısı dağılışıb getsə?..

Şəbnəm bəyim sözlərinin kəsərindən özü də kövrəlmişdi, mətləbi dəyişmək istədi, dolmuş gözlərindəki açıq bir iztirabla dedi:

— Qulağın yaxşı xəbər eşitsin, Ağa Nəcəf (guya bayaqdan bəri dediklərim çox yaxşı xəbər imiş ki, bu qara olsun — deyə düşündü), ustan Məşədi Həşim də ömrünü balalarına bağışladı.

— Nə vaxt? — deyə şair başını qaldırır hüznə soruşdu.

— Elə döyüşlər qurtaranda, hə, lap qurtarandan sonra. Yazıq kişi əli qılınclı dəstənin qabağına çıxdı. Öndə Rzaqulu Mirzə gedirdi. Hamı təslim olandan sonra, üstünə qılıncla gələn şəxsi özünə sui-qəsd sayan Rzaqulu Mirzə bir qılinc zərbəsilə qocanı yerə sərdi. Hə, qurbağadan qorxmağına nə baxırsan ki, şahzadə əlində həlak oldu, qəhrəmanlıqla...

Şəbnəm qorxunc müsəlləh dəstəyə qarşı qılıncla hücum keçən cılız qocanı xatırladıqda üzündə kədər qarışıq bir mehribanlıq var idi.

Aralıda, qamışlıqda kim isə oxuyurdu. Şair həmin mahnını balıqcılardan gözəl səsi olan Məhəd adlı bir cavandan çox eşitmişdi:

Şirvanın yolları tamam badımcan,
Qolumda bilərzik, boynumda mərcan,
Gedirsən kağız yaz, olum xətircam,
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

Şirvanın yolları çəlləkbaşçəllək,
Al tuman istərəm, çineyi köynək,
Gözləyib yolunu olaram hələk,
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

Şirvan oğulları olub gəzəri,
Quruyub bağları, töküb xəzəli,
Mənim yarım Şamaxının gözəli,
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

İndi Şəbnəmin çağırışı ilə bu mahnı arasında qəribə, xoş bir oxşayış var idi,

Şəbnəm bəyim də, Nişat da bilmirdi ki, heç yüz il keçməyəcək, dünyada çox şeylər dəyişəcək; dünya xəritəsində elə dəyişikliklər olacaq ki!.. İnsanlara həyat gətirmək üçün axan çaylar xəncər olub torpağı böləcək... Nişat və Şəbnəm bilmirdi ki, bu parçalanma nə qədər ağır və dözülməz olsa da, onların doğma yurdu nəhayət ki, dinclik tapacaq, şairin “şimal qonşu” adlandırdığı ölkəyə sığınmış diyarında əmin-amanlıq olacaq, yesir karvanının yolları əbədilik qapanacaqdır. Nişatın həmvətəni olan böyük bir şair doğulub ərsəyə çatanda “xassə ol rus elminə talib, onlara ehtiyacımız çoxdur” deyəcək, aləmə səs salacaqdır... Bunlar sonra olacaq. Bu, artıq ayrı bir mövzudur, dostlar! Nişat haqqında hekayətin son vərəqini örtün və icazə verin sizə həmin hadisələrdən danışan ikinci bir kitabı — “Aləmdə səsım var” kitabını oxumağı məsləhət görüm.

Bakı, 1973

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

VƏTƏNƏ QAYIT (roman)	3
Beş qız idik... ..	5
Misgər şagirdi	21
Hal-anasi.....	51
Şəbnəm bəyim.....	70
Sənan eşqi... Xumarin məhəbbəti	91
Sirli bir gecə.....	101
Şahsevəndə nümayəndəlik, yaxud tapşırıq.....	139
Maro	159
Məhəbbət bir bəla şeydir.....	173
Şəbnəm bəyimin toyu	191
Gecənin dili olsaydı... ..	218
Çapar.....	232
Sən də mənim tək yanasan	242
Tuğrayi-sultan və ya başsız cəsəd.....	257
Gizli danışqlar	268
Hər dərədə bir xan, yaxud cəngi-məğlubə	300
Aci və şirin xatirələr.....	311
Mərdlə namərddən qardaş olmur.....	332
Kürü qurudan ah.....	348
Qəbulə xanim.....	377
Vətənə qayit	392
Şəbnəmin hekayəti	393
Nişatın hekayəti.....	410

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Çapa imzalanmış 09.03.2021
Şərti çap vərəqi 26,5. Sifariş № 46
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib, çap olunmuşdur

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4

